

नमो विशुद्धधर्माय,
स्वरूपपरिपूर्तये ।
नमो विकारविस्तार—
गोचरातीतमूर्तये ॥

प्रकाशक :
पं. केशवलाल जैन

ભાઈ મોહનલાલ વાઘજીનો

જીવન પરિચય

સૈકાઓ પહેલાં મારવાડમાંથી એક શ્રીમાળી કુટુંબ સૌરાષ્ટ્ર તરફ ઉતરી આવ્યું જેમાંથી થોડા (વર્ધમાનપુર) વઢવાણ શહેરમાં રહ્યાં અને બીજા ભાઈઓએ સૌરાષ્ટ્રને છોડે મહુવા (મધુમાલતી) માં જઈને વસવાટ કર્યો. (આ. શ્રી. વિજયનેમીસૂરિના વડવાઓ) વઢવાણ વસેલ કુટુંબનું સત્તર ભાઈઓનું જૂથ હતું તેથી તેઓ સત્રાની અંટકથી ઓળખાયા.

વઢવાણ શહેરમાં આ કુટુંબની આગેવાની જન્મતી ગણ અને શહેરની શેઠાઈ જેવા જવાબદાર સ્થાનનો કળશ તેમને શિરે ઢાળાયો.

રાજ્યમાં ખાન અને પ્રજાનો વિશ્વાસભર્યો પ્રેમ જીતી ગયેલા નથુ દામા શેઠની આગેવાનીને હજી તો એક સૈકા પૂરો થયો નથી. અને તે વખતની 'મહાજન' ની પ્રતિભાના તેજથી આ જ પાણુ વઢવાણના મહાજનની સર્વોત્કૃષ્ટતા વખણાય છે. હજી પણ આ કુટુંબ મહાજન તથા સંઘમાં એક આગેવાન તરીકે છે.

નથુભાઈના એક ભાઈ કમળશી શેઠના દીકરા વાઘજીભાઈ ગર્ભશ્રીમંતાઈમાં ઉછરેલા. ધંધો ધીરધારનો તેમજ કરીયાણાની દુકાન ચાલતી. ઉત્તરાવસ્થાએ પહોંચવાથી જંગળ સંકેલી ધર્મ-આરાધનામાં જીવનનો શૈષ કાળ રોકી બેઠા.

મોહનલાલ તેમના મોટા દીકરા. કુટુંબ અને વહેવાર સાચ-વવાની જવાબદારી તેમણે સ્વીકારી લઈને વઢવાણમાં જ બુકસેલરની દુકાન ખોલી. તેઓ સાદા અને સરળ સ્વભાવી હતા. ધંધામાં તે અવિશ્રાંત ખંતથી આગળ વધ્યા અને જે વખતે કાઠિયાવાડને પરદેશ સાથે ધંધો ખેડવાનો ખ્યાલ પણ નહોતો ત્યારે ભાઈ મોહનલાલે પ્રીન્ટીંગ પેપર્સ, પ્રીન્ટીંગ ઇન્ક વગેરે છાપખાનાના બરનો સ્ટોક પરભારો ઉતારવો શરૂ કર્યો અને વગર હરિકાષ્ઠ્યે ધંધાની ખીલવણી કરી.

વાઘજી શેઠને ચાર દીકરા : તેમાં મોટા મોહનલાલ (જન્મ. ૧૯૨૫) બીજા ગુલાબચંદલાલ (જન્મ. ૧૯૨૮) તેમણે ડીસ્ટ્રીક્ટ પ્લીડરની પરીક્ષા ૧૯૫૪ માં પસાર કરવા પછી વઢવાણ કેમ્પમાં વકીલાત કરવાનું શરૂ કરેલું અને તેમની કાર્યદક્ષતાથી અગ્રગણ્ય વકીલ તરીકે આગળ આવ્યા અને કેમ્પની શ્રી સંઘની પેઢીમાં અગ્રગણ્ય સ્થાને છે. ત્રીજા કસ્તુરલાલ (જન્મ. ૧૯૩૨) ડોક્ટરી લાઇનમાં H. A. નો અભ્યાસ કરીને ગવર્મેન્ટ સર્વીસમાં જોડાયા. જે કે તેમની બદલી એડન થવાથી તે મુંબઈથી આગળ જતા હતા ત્યારે ટ્રેનના અકસ્માતમાં હાથ તથા પગને ઇજા થઈ ગઈ ને પરિણામે વઢવાણમાં જ સ્ટેટ અને ખાનગી ડોક્ટરી લાઇન સંભાળતાં ૧૯૬૮ માં ગુજરી ગયા. ચોથા મગનલાલલાલ તેઓ પણ ડીસ્ટ્રીક્ટ પ્લીડરનો અભ્યાસમાં આગળ વધ્યા. જેની છેલ્લા વર્ષની પરીક્ષાની કસોટીમાં નિરાશ થતાં મુંબઈમાં સુતર-સીલક-ઇમીટેશનનો વેપાર પરદેશ સાથે શરૂ કર્યો, જેમાં લાઇનના પ્રસંગે સારી ચારી આપવા પછી મનને સંતોષ વાળીને વ્યાજવટાવ કરી કેમ્પમાં નિવૃત્તિપરાયણ જીવન ગુજારે છે.

વાઘજી શેઠ પુત્રોની આગાહી નીહાળીને ધર્મ-આરાધના કરતાં ૧૯૭૯ માં સ્વર્ગવાસી થયા. ત્યારે વઢવાણ શહેરમાં એકલા

મોહનભાઈનો વસવાટ હતો. તેઓ પણ તપસ્વી અને ધર્મ નિયમમાં ચુસ્ત હતા. કેળવણી તરફ વિશેષ રૂચી રાખતા. ૧૯૮૦ માં તેઓ માંદા પડ્યા ત્યારે જીવનની અનિત્યતા સમજીને કેમ્પમાંથી બંને ભાઈઓને મોલાવ્યા. તેમને પુત્ર નહોતો અને ભાવના હાથે તે સાથેની હતી તેથી પોતાની સ્ત્રી વગેરેને માટે ગુજરાનની રકમ અડાઉદી કાઢીને વીશેક હજારની સંખાવતનું વીલ કરતા ગયા.

ખાસ કરીને આખું કુટુંબ કેળવાએલું, ધર્મપ્રેમી અને કેળવણીના ક્ષેત્રોમાં વિકાસ તરફ રૂચીવાળું હોવાથી મોહનભાઈના વીલની વ્યવસ્થા કરવા સાથે ભાઈ ગુલાબચંદભાઈ તથા મગનલાલ-ભાઈએ પણ સંખાવતના ઝરણામાં ઉમેરો કર્યો છે તેમ જોવાશે.

ઉછરતી પ્રજાને બાળપણથી ધાર્મિક સંસ્કાર આપવાની તેમની હંમેશાં ભાવના જોવાતી અને એ વાત લક્ષમાં રાખીને વહવાણ શહેરમાં બાળક-બાળાઓને ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાને શાળા કે પાઠશાળા ખોલવાની વીલમાં ભલામણ કરેલી તે મુજબ કાયમી પાઠશાળા નભાવવાને શ્રી સંઘને રૂ. પાંચ હજાર સુપ્રત કરીને ‘શેઠ મોહનલાલ વાઘજી જૈન પાઠશાળા’ નામ રખાવ્યું અને તે સંસ્થા ચિરસ્થાયી બનાવવાને તેના માટે લગભગ દશ હજાર રૂ. ખર્ચીને મોટા દેરાસરજી નજીક ‘શેઠ મોહનલાલ વાઘજી જૈન પાઠશાળા બીલ્ડીંગ’ પાકા પાયાનું માળખું બંધાવી ઉપર્યુક્ત નામથી શ્રી સંઘને સુપ્રત કરવામાં આવ્યું છે. એટલું જ નહિ પણ તે બીલ્ડીંગમાં અહોરાત્રી જ્ઞાન-ધ્યાન યર્થ શકે માટે શેઠ વાઘજી કમળશી સામાયકશાળા ખુલ્લી મૂકવામાં આવી તે તેમાં જોઈતા ઉપકરણો વસાવી દેવામાં આવ્યા. જેનો લાભ આબાળવૃદ્ધ લઈ શકે અને તેમને જ્ઞાન-ધ્યાન-વાચન-મનનની અનુકૂળતા રહે તે માટે ભાઈ ગુલાબચંદ વાઘજી તરફથી લગભગ રૂ. તેરસો ખર્ચીને વડીલ ગુલાબચંદ વાઘજી જૈન પુસ્તકાલય ખોલવામાં આવ્યું તથા

તેમાં જરૂરી ફરનીચર-પુસ્તકાદિ વસાવીને આ દરેક ખાતાની તપગચ્છ શ્રી સંઘને સોંપણી કરી દીધી છે.

તીર્થલક્ષિ એ પણ ભાઈ મોહનલાલનું ખાસ ધ્યેય હતું અને અને તો સંઘ કાઢવાની તેમની ઇચ્છા હતી. આ વાત લક્ષમાં રાખીને ભાઈ મોહનલાલનાં વિધવા પત્નીએ શ્રી સિદ્ધાચલની નવાણું યાત્રામાં ખર્ચ કર્યો તેમજ શ્રી ગિરનારજી જીર્ણોદ્ધાર, શ્રી સિદ્ધાચલજી ઉપર મોદીની ટુંકમાં દેરીઓનો જીર્ણોદ્ધાર વગેરેમાં ત્રણ ભાઈઓ તરફથી એકંદર ત્રણેક હજારનો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હશે. શ્રી ભાવનગરથી નીકળેલા શ્રી સમેતશિખર સંઘનું તથા રાધનપુરથી શેઠ જીવાભાઈ પ્રતાપભાઈના શ્રી સિદ્ધગીરીના સંઘનું વાતસલ્ય આદિ યાત્રા સંઘની લક્ષિનો લાભ લેવાયો અને ભાઈ ગુલાબચંદભાઈ તરફથી શ્રી સંજેશ્વરજીમાં તેમના ધર્મપત્નીનાં પુણ્યાર્થે ઓરડો બંધાવી દેવામાં આવ્યો છે. જ્યારે તલાટી ભાતાઓમાં હજારેક રૂપિયાની સખાવત થઈ હશે. વઢવાણ શહેરના જિનાલયમાં ભાઈ મોહનલાલ તરફથી રૂ. હજારેકના ખર્ચે ચાંદીનો ત્રિગડો અને વઢવાણ કેમ્પમાં ભાઈ ગુલાબચંદ તરફથી તેવો જ ત્રિગડો કરાવી અર્પણ કરેલ છે તથા વઢવાણ કેમ્પમાં લગલગ તેટલા જ ખર્ચે મૂલગભારા, પખાસણ ઉપર ચાંદી મઢેલ મંડપ કરાવવાનો પ્રયત્ન શરૂ કરેલ છે. અને જોરાવરનગરમાં ભાઈ શાંતિલાલ ગુલાબચંદ તરફથી ત્રણ મિંબ લાવવા અને ગુલાબચંદ તરફથી જોરાવરનગરમાં પ્રભુના આભૂષણો કરાવી દેવામાં આવ્યાં છે. અને વઢવાણ શહેરમાં ભાઈ ગુલાબચંદ તરફથી કાયમી સ્નાત્ર માટે રૂ. ૧૩૦૦ શ્રી સંઘને સુપ્રત કર્યો છે.

આયબીલ, ઉજવણા અને પારણા—એ પણ તેમના સખાવત ક્ષેત્રમાં સારો ભાગ રોકે છે. જેવાકે વઢવાણ શહેરમાં સંઘનાં (લીંબડાવાળાં) ઉપાગ્રયે આશો માસની કાયમી ઝોળી, શેઠ

વાઘજી કમળશીના નામે મહિનાના ધર, ભાઈ કર્તુરભાઈના નામે માગશર શુદ્ધ ૧૧ અને તેમના માતૃશ્રીના નામે કાર્તિક શુ. ૫ ના કાયમી પારણા માટે મળી એ હજાર ઉપરની રકમ ભાઈ મોહનભાઈ તથા ગુલાબચંદ ભાઈ તરફથી શ્રીસંઘને સુપ્રત થઈ હશે.

આ તો વઢવાણ શહેરની જ વાત થઈ જ્યારે પાલીતાણા-ભાવ-નગર-વાંકાનેર-લીંબડી-વઢવાણ કેમ્પ આદિ ઘણા સ્થળે ચાલતાં વર્ધમાન તપખાતામાં આયંગ્લિ કરાવવાને ચોક્કસ કાયમ તિથિઓ નોંધાવવામાં, નવપદ પૂજા લણાવવામાં આ કુટુંબ તરફથી સારી રકમ અપાયેલ છે.

જ્ઞાનારાધના-નો લાલ પણ તેઓ નથી ચૂક્યા. લીંબડીના પ્રાચીન જ્ઞાનભંડારના છણોદ્ધારમાં ભાઈ મગનલાલ તરફથી લગભગ અઢી હજારનો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હશે તેમજ લીંબડીમાં ચાલતી શ્રી મગનલાલ ભુરાભાઈ બોર્ડીંગમાં પણ મગનભાઈ તથા ગુલાબચંદ ભાઈ તરફથી ૭૫૦-૫૦૦ ની સખાવત થયેલી. શ્રી પાલીતાણા જૈન ગુરુકુળ તરફ તેમનો ઉદાર હાથ લંબાવવાને નથી ચૂક્યા. તેમજ વઢવાણ કેમ્પની પાઠશાળાના બાળકોને કાયમી માસિક મદદ તથા ખોટાદ પાઠશાળામાં પણ પ્રાસંગિક મદદ કરેલી જણાઈ છે.

પુસ્તક પ્રકાશનમાં પણ તેમની જ્ઞાનારાધનાની નીક વહેલ છે. અને શ્રી જૈન ધર્મપ્રસારક સભા તરફથી બહાર પડેલ ધર્મ્મલચરિત્ર, જ્યાનંદકેવળીનું ભાષાંતર આ ગ્રંથનું પ્રકાશન પણ તેમની સખાવતને આભારી છે.

શ્રાવક-શ્રાવિકા-ખાતે આજના સ્વામીભાઈને સહાય આપવામાં પણ મોહનભાઈ તરફથી હજારેક રૂપિયા ખર્ચાયા હશે જ્યારે જીવદયા ખાતામાં પણ તેટલી જ રકમ મોહનભાઈ તરફથી આપવામાં આવી છે.

આવી ગણત્રીયાં સખાવતો ઉપરાંત આ ત્રણે ભાઈઓ તર-
ફથી સંયુક્ત અને સ્વતંત્ર સખાવતો થયેલી જોવાય છે. ચુડામાં
પ્રતિષ્ઠા થતી હોય, વઢવાણ કેમ્પમાં ભગવતી સૂત્ર વંચાતુ હોય
કે રાણપુરમાં ઉપધાન ચાલતા હોય તેમાં તેમનો ઢાળો જોવાયા
વિના નથી રહ્યો. ચાંદીના સિદ્ધચક્રો, તથા ગિમ્મ સોનાની લીલાવ-
તીઓ વગેરે ભક્તિના સાધન સામગ્રી વઢવાણ શહેર કે કેમ્પ
ઉપરાંત વાંકાનેર સુધી તેમના પહોંચેલ છે. અગર ઓચ્છવ,
સંઘ, જમણ કે લાણીપ્રભાવનામાં તેમનો સાથ દેખાયા વિના ન
રહે. આ બધી ઘણી વાતોને જવા દઈએ તો પણ આ
કુટુંબની સંયુક્ત સખાવતનો સરવાળો સહેજે પચાસ હજાર
રૂ. ઉપર પહોંચી જાય છે. આ રીતે ભાઈ મોહનલાલના વીલનો
સહવ્યય કરવા સાથે તેમાં ભાઈ ગુલાચંદભાઈ તેમજ મગનલાલ-
ભાઈના ઉદાર ઢાળા માટે મુઆરક્યાદી આપતાં તેમનો તે પ્રવાહ
ચાલુ રહે તેમ ધચ્છીએ.

પ્રકાશક

નિવેદન

પૂર્વાચાર્યોની જૈન સાહિત્ય-સેવામાં આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીનો ફાળો અપૂર્વ છે. ન્યાય, વ્યાકરણ, તત્ત્વ, દ્રવ્ય, ગણિતાદિ જૈન સાહિત્યના લગભગ તમામ અંગોનું તેઓ વિશાળ જ્ઞાન ધરાવતા હતા, એમ તેઓ-શ્રીના હસ્તે તૈયાર કરવામાં આવેલ જુદા જુદા ૧૪૪૪ ગ્રંથો સાક્ષી પૂરે છે.

તેઓશ્રીનું રચેલું સઘળું સાહિત્ય હજી મુદ્રિત થવા પામ્યું નથી. આ ગ્રંથ પણ આજ સુધી અપ્રગટ હતો. આમાં રજુ કરવામાં આવેલ સાહિત્ય-સામગ્રી જોતાં ગ્રંથ લોકોપયોગી અને ઉપકારક જણાયો અને તેનો એક ભાગ પ્રકાશમાં આવે છે.

ગ્રંથમાં જુદા જુદા વિષયો ઉપર સોળ અધિકાર આપવામાં આવ્યા છે અને પ્રત્યેક અધિકારને સોળ-સોળ શ્લોકથી પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે એટલે આ ગ્રંથનું નામ “ષોડશક ગ્રંથ વિવરણમ્” રાખવામાં આવેલ છે. વિવરણકારે મૂલ ગ્રંથના શ્લોકોના અર્થ અને રૂપરીકરણ રજુ કરી ગ્રંથની વસ્તુ એટલી સરલ કરી છે કે સામાન્ય જનતા પણ ગ્રંથને સમજી શકે.

આ ભાગમાં જે આઠ અધિકારો આપવામાં આવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે.

અધિકાર

વિષય

પૃષ્ઠ

૧	સત્યધર્મના પરીક્ષકો, બાળ, મધ્યમ અને વૃદ્ધ વર્ગનો પરિચય	૧ થી ૬૬
૨	ધર્મ દેશનાનું સ્વરૂપ અને તેની પાત્રતા	૬૬ થી ૧૩૪
૩	ધર્મનું સ્વરૂપ ૧૩૫ થી ૧૯૬
૪	ધર્મતત્ત્વનાં લક્ષણો ૧૯૭ થી ૨૪૮
૫	લોકોત્તર તત્ત્વપ્રાપ્તિ ૨૪૯ થી ૨૯૪
૬	જિનમંદિર ૨૯૫ થી ૩૩૪
૭	જિનપ્રતિમા ૩૩૫ થી ૩૬૫
૮	પ્રતિષ્ઠા વિધિ ૩૬૬ થી ૪૧૮

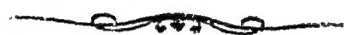
આ પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં આઠ અધિકાર રજુ કરવામાં આવેલ છે. દરેક અધિકારનો વિષય જનતાને સમજવા જેવો અને તેટલો જ ઉપયોગી છે જે પ્રગટ કરતા ઇચ્છીએ છીએ કે તેનો બીજો ભાગ બહાર મૂકવાની અનુકૂળતા તરત પ્રાપ્ત થાઓ અને આ ગ્રંથનો આશય તેના વાંચકો સિદ્ધ કરે.

—પ્રકાશક

॥ नमः श्रीमहर्षिपूज्यगंभीरविजयेभ्यो ॥

षोडशकग्रंथ-विवरणं ।

अमृतमिवामृतमनघं,

जगाद जगते हिताय यो वीरः ।

तस्मै मोहमहाविष-

विधातिने स्तान्नमः सततं ॥ १ ॥

यस्याः संस्मृतिमात्राद्

भवन्ति मतयः सुदृष्टपरमार्थाः ।

वाचश्च बोधविमलाः सा

जयतु सरस्वती देवी ॥ २ ॥

मंगल

जेम अमृत आत्माने अजरअमर बनावे छे, तेम जे प्रभुए आ अमृत तुल्य एवं द्वादशांगीरूप वचनामृत जगतना कल्याण माटे प्रकाश्युं, तथा मोहरूप महाकालकूट झेरनो जेओए आमूलतः नाश कर्यो छे, एवा वीरप्रभुने नित्य नमस्कार हो ।

जेना स्मरणमात्रथी ज परमार्थभूत पदार्थोने जणावनार बुद्धि उत्पन्न थाय अने ज्ञाननिर्मल-अर्थात् सुबुद्ध एवी वाचा प्राप्त थाय छे, ते सरस्वती नामनी देवी विजयवती हो ।

टीकाकार भगवान आ रीते शिष्टाचारनुं पालन करवा, निर्विघ्ने टीका समाप्त करवा स्वेष्टदेवने नमस्कार करी प्रकृत ग्रंथनी टीकानी प्रस्तावना आ प्रमाणे कहे छे—

प्रस्तावना

एक सामान्य वस्तुनी परीक्षा कर्या पछी तेने स्वीकारवा-थी ग्राहकने असंतोष के खेद थतो नथी. निदान के-कोइ पण चीज परीक्षा कर्या पछी ज स्वीकारवी ए न्याय गणाय, तो पछी संसारमां डुबता अने पोताना उद्धारनी अपेक्षा राख-नारे, तेमज पोतानुं हित साधवामां निपुणे, दरेक कार्योमां दोष तथा गुण संबंधी गुरु-लाघवतानो विचार करनारे, परमार्थ के लाभालाभनो ख्याल करनारे एवं प्रश्नोत्तरो संबंधी परमार्थ विचारनार विद्वाने तो अवश्यतया उत्तम धर्मनी परीक्षा करवी जोइए. धर्मनी परीक्षा तो परीक्षक विना न ज

थाय कारण के परीक्षा परीक्षक विना रही सकती नथी. न्यायनी भाषायां परीक्षा अने परीक्षकनो परस्पर व्याप्ति संबंध कह्यो छे, पाटे ज उत्तम धर्मनी परीक्षा कोण करी शके विगेरे भावोने समजाववा चौदसो चुंमालीश ग्रंथ-कर्ता आचार्य हरिभद्रसूरिजी आ षोडशकनामा प्रकरणां कथन करे छे. आ प्रकरणां आर्या छंदवडे निबद्ध सोल अधिकारो छे. प्रत्येक अधिकारने सोल-सोल श्लोकथी प्रतिपादन कर्या छे, पाटे ज आ प्रस्तुत प्रकरणं सान्वय एवं षोडशक नाम ग्रंथकर्ताए राख्युं छे ।

आ तो उपर जणाव्या प्रमाणे प्रस्तुत ग्रंथकर्ताए प्रस्तुत ग्रंथनो संबंध दर्शाव्यां एक सामान्य प्रस्तावना कही. हवे प्रस्तुत ग्रंथने शुरु कर्ता ग्रंथनी आदिमां मंगल, अभिधेय, संबंध अने प्रयोजनने दर्शावनार आदिनो आर्या श्लोक हरिभद्र-सूरिजी कथन करे छे—

“ प्रणिपत्य जिनं वीरं,

सद्धर्मपरीक्षकादिभावानाम् ।

लिङ्गादिभेदतः खलु

वक्ष्ये किञ्चित्समासेन ” ॥ १ ॥

मूलार्थ—राग-द्वेषादि शत्रुवर्गने जीतनार एवा वीर परमात्माने नमीने उत्तम धर्मनी परीक्षा करनार वर्गो-लोको विगेरे पदार्थोनुं स्वरूप, तेना चिन्हो तथा भेदो प्रकाशवावडे करीने कांइक संक्षेपथी हुं (हरिभद्रसूरि) कथन करीश.

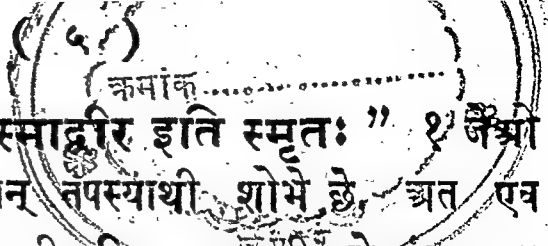
સ્પષ્ટીકરણ—“ શિષ્ટાઃ શિષ્ટત્વમાયાન્તિ શિષ્ટમાર્ગાનુવર્ત્તનાત્ ” શિષ્ટો ઉત્તમપુરુષોના પંથનું અનુકરણ કરવાથી ઉત્તમજનો ઉત્તમતાને મેલવે છે ” આ એક સર્વ સાધારણ નિયમ છે. આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિજી પણ એક ઉત્તમ શિષ્ટ કોટિના અગ્રગણ્ય શિષ્ટપુરુષ છે. શિષ્ટોનો એવો આચાર છે કે—

“ શિષ્ટ-આચાર ”

ગ્રંથના આરંભમાં મંગલ, અભિધેય, પ્રયોજન અને સંબંધ ચાર પદાર્થો કહ્યા પછી જ અવશેષ વક્તવ્યનું કથન કરે છે. અતેવ ગ્રંથકર્તા પણ આ ચારે પદાર્થનું સ્વરૂપ અને ગ્રંથનો ઉદ્દેશ એક જ આર્યાદ્વારા દેખાડે છે. શાસ્ત્રની આદિમાં સ્વેષ્ટ દેવને નમસ્કારરૂપ મંગલ કરવું આવશ્યક ગણાય, તેથી અને શાસ્ત્રની નિર્વિઘ્ને સમાપ્તિ થાય, શ્રોતા તથા પઠન કરનાર સુખે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી શકે એવું આ ગ્રંથ મંગલશૂન્ય છે આ પ્રકારની શિષ્યોની બુદ્ધિનો પરિહાર કરવા માટે આચાર્ય— ‘ પ્રણિષત્ય જિનં વીરં ’ એ પદથી મંગલનું પ્રતિપાદન કરે છે, તથા અન્યાન્ય પદોવડે અભિધેયાદિકનું પણ સ્વરૂપ કહે છે.

“ મંગલાદિ-કથન ”

રાગ-દ્વેષાદિ અનાદિકાલીન શત્રુવર્ગનો વિજય કરવાથી જેઓ જિનભગવંત વન્યા છે, એવું પ્રશ્ન તપસ્યાથી જેઓ નિવિઢતમ કર્મોનો નાશ કરવા અદ્ભુત વીરપણું દાખવ્યું હતું. એટલે—“ વિદારયાતિ ચત્કર્મ તપસા ચ વિરાજતે ।

तपोवीर्येण युक्तश्च तस्माद्वीर इति स्मृतः " १ जैओ
 कर्माने विदारे छे अने महान् तपस्याथी शोभे छे, अत एव
 तप अने वीर्यवडे युक्त होवाथी वीर ए नाम्थी जेमनु स्मरण
 कराय छे, एवा अने अखंड वार्षिक दानद्वारा जगतना दारि-
 द्र्यनो जेओए नाश कर्यो छे, संगम जेवा पिशाचाधम देवे
 छ मास पर्यंत भयंकर प्राणहर उपसर्गो करवा छतां जेओए
 अतुल क्षमा धारण करी हती, अने द्वादश वर्ष पर्यंत घोर
 तपस्या जेओए करी हती एवा दानवीर, शूरवीर अने तपवीर
 वीर भगवानने त्रिकोणयोगनी शुद्धिपूर्वक नमस्कार हो. पर-
 मार्थ ए के उपरोक्त गुणोथी रंजित थइ इंद्रादि देवोए जेओनुं
 महावीर ए सगुण नाम स्थापन कर्यु छे तेमने नमीने, आ रीते
 ग्रंथकर्ता श्लोकना प्रथम चरणवडे स्वैष्टदेवने नमनरूप मंगलनो
 बोध करी, बीजा चरणथी उत्तम धर्मनी परीक्षा करनारा
 विगेरे पदार्थोनुं स्वरूप कथन करवानुं जणावे छे. निदान के-
 प्रस्तुत ग्रंथमां धर्मना परीक्षको वाल, मध्यम, बुध पैकी ए त्रण
 वर्ग छे तेनुं स्वरूप एवं धर्मनुं स्वरूप, तेना लक्षणो, धर्मीनुं स्व-
 रूप अने तेना लक्षणो विगेरे अनेक पदार्थनो परिस्फोट ग्रंथ-
 कार करशे ते पण विविध चिन्होवडे तेमज अनेक भेदोवडे
 संक्षेपथी ज किन्तु विस्तारथी नहीं, कारण के-अध्येतृ वर्ग
 अथवा श्रोतावर्गने अधिक क्लेश न थाय माटे, आ रीते ग्रंथकारे
 प्रस्तुत ग्रंथरचनानुं प्रयोजन जणाव्युं. अन्यान्य ग्रंथोमां पूर्व
 महर्षिओए जो के वाल, मध्यम आदि धर्मपरीक्षकोनुं स्वरूप

दर्शाव्युं छे, तथापि प्राचीन ग्रंथोक्त ते स्वरूप टुंकमां अने अने सामान्य होवाथी प्राकृतलोकोने उपकारक न थाय तेम धारी प्रस्तुत ग्रंथकर्ता धर्मपरीक्षकोना भेदो, तेओना चिन्हो आदि अत्र विस्तृतपणे दर्शावशे, जेथी विशेषतया सर्वने उपकारी आ ग्रंथ थाय ए ज आ ग्रंथरचनानुं प्रयोजन छे. उपरोक्त प्रयोजन सिद्धि प्रकरण के ग्रंथस्थ वाक्योना बोधद्वाराए ज थाय, अन्यथा न ज थाय ए स्वाभाविक छे. अत एव अत्र बाल, मध्यम आदि धर्मपरीक्षक वर्गनुं ज्ञान प्राप्त थवुं ते उपेय-साध्य छे, अने तेनुं आ ग्रंथ उपाय-साधन होवाथी अहीं उपायोपेयसाध्यसाधनरूप संबंध जाणवो. अहीं आटलुं विशेष जाणवुं के जगतमां ज्ञानना अर्थी लोको वे प्रकारना छे—एक तो शास्त्रकथित पदार्थोने युक्ति अने प्रमाणद्वाराए सिद्ध कर्या पछी जेओ श्रद्धा करे—अंगीकार करे ते, अने बीजा लोको शास्त्रोक्त पदार्थो सत्य ज छे, तेमां शंका करवी निरर्थक मानी श्रद्धा करवावाला होय छे. एटले पहेला वर्गना लोको माटे अहीं उपायोपेयसाध्यसाधनरूप संबंध जाणवो अने बीजावर्ग माटे गुरुपूर्वक्रम नामनो संबंध जाणवो.

“ शंका समाधान ”

यद्यपि ग्रंथकर्ताए प्रथम आर्यामां जेम मंगल अने प्रयोजन ए पदार्थनो स्पष्ट निर्देश कर्यो तेम संबंधने दर्शाववा माटे स्पष्ट उल्लेख कर्यो नथी, तो पछी अहीं आटलुं वधुं नकामुं पेषण करवानुं शुं प्रयोजन छे ? ए शंकानुं समाधान अहीं आ प्रकारे जाणवुं—

“ શાસ્ત્રં પ્રયોજનં ચેતિ,
સંબંધસ્યાશ્રયાવુભૌ ।

તદુક્ત્યાંતર્ગતસ્તસ્માદ્,
ભિન્નો નોક્તઃ પ્રયોજનાત્ ” ॥ ૧ ॥

“શાસ્ત્ર અને પ્રયોજન એ બન્ને સંબંધના આશ્રયી હોવાથી જ્યાં શાસ્ત્ર તથા પ્રયોજનનું કથન થયું ત્યાં સંબંધનું પણ કથન થઈ ગયું જાણવું. એટલે સંબંધ જણાવવા માટે અલગ નિર્દેશ કરવાની જરૂર નથી. ” એ રીતે મંગલ, પ્રયોજન અને સંબંધ દર્શાવ્યા હવે રહ્યું કેવલ અભિધેય. યદ્યપિ ગ્રંથરચનાનું પ્રયોજન દર્શાવ્યું એટલે અભિધેયનું કથન આવી ગયું છે, તો પણ આ ગ્રંથમાં ધર્મના પરીક્ષક એવા વાલ, મધ્યમ આદિ વર્ગનું ચિહ્નો તથા ભેદાદિવડે વિસ્તારથી સ્વરૂપ આચાર્યશ્રી દર્શાવશે, એટલે એ જ અહીં સ્પષ્ટ અભિધેય જાણવું.

આ રીતે એ ચારે પદાર્થનો ટુંકમાં ગ્રંથની આદિમાં કર્તાએ વિચાર કર્યો. યદિ એ ચારે પદાર્થનો વિચાર ન જણાવ્યો હોય તો પ્રસ્તુત ગ્રંથનો અભ્યાસ અને શ્રવણ કરવાનો કોઈ મનોરથ ન કરે, કારણ—વિદ્વાનો તેવા ગ્રંથનો અનાદર કરે છે, અતઃ એવ અન્યત્ર કહ્યું છે—

“ પ્રેક્ષાવતાં પ્રવૃત્ત્યર્થ
ફલાદિત્રિતયં સ્ફુટં ।

मंगलं चैव शास्त्रादौ

वाच्यमिष्टार्थसिद्धये ” ॥ १ ॥

“ पंडितोनी प्रवृत्ति माटे शास्त्रनी आदिमां ज प्रयोजन, संबंध अने अभिधेयनुं कथन करवुं तथा इष्टार्थनो सिद्धि माटे शास्त्रनी आदिमां मंगल पण जणाववुं” आ हेतुथी ग्रंथनी आदिमां चार पदार्थनो सयुक्तिक विचार विद्वानो माटे जणाव्यो, ए हवे फरीने जणाववानी आवश्यकता नथी.

कर्त्ताए प्रथम जणाव्युं हतुं के—“सत्य धर्मना परीक्षक एवा बाल, मध्यम आदि वर्गनुं स्वरूप कहिशुं.” ए कथनानुसारे तेनुं स्वरूप ग्रंथकर्त्ता अहीं बीजी आर्याथी शरु करे छे—

“ प्रकरणारंभ ”

“ बालः पश्यति लिंगं

मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तम् ।

आगमतत्त्वं तु बुधः

परीक्षते सर्वयत्नेन ” ॥ २ ॥

मूलार्थ—“ बालजनो-मंदबुद्धिवानो मात्र बाह्यवेश देखीने, मध्यमबुद्धिक केवल आचार-वर्तन देखीने, अने तत्त्वज्ञ-जनो सर्वथा प्रकारे आगमतत्त्वनी ज परीक्षा करे छे. ”

“ जनतानी प्रकृति ”

સ્પષ્ટીકરણ—વહોળા જનસમૂહમાં અમુક જ લોકો ધર્મપ્રતિ
રુચિવાલા અનુભવવામાં આવે છે, કારણ કે જનતાનો મોટો
ભાગ તો કેવલ એશઆરામ અને પુદ્ગલસુખવિલાસી જ દેખાય
છે. હવે જે લોકો ધર્માનુરાગી જણાય છે તેમાં પણ કેટલોક
ભાગ તો વંશપરંપરાગત કૌટુંબિક પ્રેરણાથી અથવા તો વ્યવહાર-
માં પોતાની નિંદા ન થાય એટલા માટે અગર બહુમાનાર્થે જ
ધર્મ ઉપાસના કરે છે. જે લોકો ધર્મ ઉપાસક છે તે સર્વે કાંઈ
સત્ય ધર્મની પરીક્ષા કર્યા પછી જ ધર્મ સેવે છે એવું કાંઈ છે નહીં.
કારણ—પરંપરાગત અથવા વ્યવહાર રક્ષણાર્થે કે બહુમાનાર્થે
કરાતા ધર્મમાં સત્યપણાની પરીક્ષા ક્યાંથી સંભવે? ન જ સંભવે.
નિદાન કે—બાહ્ય પરીક્ષા કર્યા પછી પણ સત્ય ધર્મની સેવા કર-
નાર વર્ગના ત્રણ વિભાગ પાડી શકાય. જેઓ કેવલ અબુદ્ધ
હોય અર્થાત્ ઉપરનો બાહ્ય આડંબર દેખી પ્રસન્ન થાય તે ૧,
જેઓ માત્ર ક્રિયા—આચાર વિગેરે જાણી खुशी થાય તે ૨, અને
જેઓ શાસ્ત્ર—આગમ અનુસારે વર્તન ચેષ્ટા જાણ્યા પછી, તપાસ્યા
પછી પ્રસન્ન થાય તે ૩, એટલે જેઓ સત્ય ધર્મની પરીક્ષા કરનાર
હોય તે સર્વનો આ ત્રણ વિભાગમાં જ સમાવેશ થઈ જાય છે.
આથી અતિરિક્ત કોઈ પણ લોકો નથી.

“ બાલવર્ગ ”

પરમાર્થ એ કે—જેઓ અબુદ્ધ હોય છે, વિશિષ્ટ પ્રકારની
સારાસાર સમજવાની અને વસ્તુતત્ત્વ સમજવાની જેઓમાં
બુદ્ધિની સ્થાપના હોય છે, તે લોકો કેવલ બાહ્ય વેશ અથવા

वेशनो आडंबर देखीने खुशी थाय छे ने तेमां ज आ लोको धर्म माने छे. एटले ज्यां साधुपणानो बाह्य आडंबर देखवामां आव्यो, अगर ज्यां धर्माडंबरनी बाह्य रचना नजरे पडी के ते लोको गांडावेला थइ जाय छे, नाचवा-कूदवा मांडे छे, अहोभाग्य मानी लांवा लांवा नमस्कारो करवा दोडी जाय छे. आथी आ लोकोने विद्वानो बालक कहे छे, कारण के—आ सर्व चेष्टा बालयोग्य—बालक जेवी देखाय छे. जेम कोइ छोकराने तेना माबापे कहुं के—देवपूजानो वेश, सामायक—प्रतिक्रमणानो वेश जेणे पहेर्यो होय, एवं रजोहरण, मुहपत्ति, पीला कपडां जेणे पहेर्या होय ते धर्मी कहेवाय, ते साधु कहेवाय. वस आटली शिखामणना अंते ज्यां उपरोक्त स्थिति बालकना देखवामां आवी के माबापनी शिक्षा याद करी ते प्रमाणे मानवा दोडी जाय छे. आ ज स्थिति उपरोक्त वर्गना लोकोमां तदाकारणो देखाय छे, माटे ज ग्रंथकर्ता एक ज पदथी जणावे छे—“ बालः पश्याति लिंगं ”

“ मध्यम वर्ग ”

बीजो वर्ग मध्यमबुद्धिनो जणाव्यो छे. आ लोको प्रथम वर्गनी अपेक्षाए अधिक चडता छे एटले बुद्धिमां आगल वधता होवाथी काइक विचारशील होय छे. एटले तेओ उपरनी खास टापटीप, बाह्य वेश के आडंबर देखी मुग्ध नथी बनता, किन्तु विचार करे छे के—केवल वेश तो दांभिको पण पेट भरवा स्वीकारे छे, माटे वेश साथे आचार, नियम अने क्रिया पण

હોય તો જ તે વંદનીય-નમસ્કરણીય કહેવાય. નિદાન કે-વેશ સાથે આગલ જળાવાશે તેવા આચારો देखी-तपासी पछी ज आ लोको तेमां धर्म माने છે; માટે આ લોકોને બાલકવર્ગથી ભિન્ન મધ્યમ વર્ગ નામે બીજી પંક્તિમાં વિદ્વાનો ગણાવે છે. આ વર્ગ પૈકીના લોકોમાં ઇટલી અવશ્ય વિશિષ્ટતા હોય છે કે-તેઓ મુનિવેષ કે શ્રાવકનો ધર્મીવેષ देख्या पछी जो के नम्र, कोमलपरिणामी बने છે खरा तो पण साथे साथે પોતાની બુદ્ધિથી ઇટલું તો જરૂર વિચારે છે કે-અહીં આચાર-નિયમ વિગેરે કેવા છે ? તે જો હોય તો નમસ્કારાદિ કરે અને ન હોય તો લોકરંજનનો આઢંવર છે એમ માને છે. અતઃ એવગ્રંથકારે કહ્યું કે-“ मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तम् ” મધ્યમબુદ્ધિજનો આચારનો વિચાર કરે છે.

“ बुधवर्ग ”

જ્યારે તત્ત્વજ્ઞજનો ઉપરોક્ત વસ્ત્રે વર્ગથી ભિન્ન હોય છે ઇટલે આ લોકો વેશમાત્રથી રાજી થતા નથી તેમજ ઉપરના આચારાદિ માત્ર देखवाથી खुशी થતા નથી, અર્થાત્ જેઓમાં વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાન હોય, પરમાર્થ જેઓ અચ્છી રીતે देखी શકે છે, કાર્યના પરિણામદર્શી જેઓ હોય છે, જેઓને આગમોક્ત તત્ત્વનો સુંદર बोध હોય તેનું નામ અહીં बुद्धवर्ग છે. ઇટલે આ લોકો પોતાની બુદ્ધિ અનુસારે જેમાં વેશ તેમજ આગમાનુસારી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ આશ્રી વર્તન, નિયમ, આચારાદિ હોય તેમાં જ ધર્મ માને છે, અને તેનો જ આદર કરે છે. સિવાય खाली

વેશ કે બાહ્ય આચારાદિમાં ધર્મ માનતા નથી, કારણ કે પ્રવચનાજ્ઞા પ્રધાન જે વર્તન અને તેવા વર્તનથી અલંકૃત મુનિવેશ આદિ માર્ગ જ આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે. જેમ પ્રવચન-આજ્ઞાનો લોપ થતો હોય, પ્રવચનને વાધા ઉપજતી હોય તેવું એકાન્ત સુંદર પણ ચારિત્ર ગર્હણીય કહું છે. નિદાન કે-પ્રવચન આજ્ઞાનું વરાવર પાલન થવું જોઈએ-“ ધર્માધર્મ-વ્યવ-સ્થાયાઃ શાસ્ત્રમેવ નિયામકં । તદુક્તાસેવનાદ્ધર્મ-સ્ત્વધર્મસ્તદ્વિપર્યયાત્ ” ॥ ૧ ॥ “ ધર્મ, અધર્મની વ્યવ-સ્થા કરવામાં શાસ્ત્ર પોતે જ નિયામક છે, માટે શાસ્ત્રાજ્ઞાના પાલનમાં ધર્મ અને તેથી વિપરિત ચાલવાથી અધર્મ છે. ” નિ-ષ્કર્ષ એ કે- બુદ્ધજનો તત્ત્વદર્શી હોવાથી આગમાજ્ઞાનુસારી વર્તન દેખે છે અને આગમતત્ત્વની જ પરીક્ષા કરે છે; વેશ આદિની પરીક્ષા કરતા નથી, એજ વાત ગ્રંથકર્તા જણાવે છે- “ આગમતત્ત્વં તુ બુદ્ધઃ પરીક્ષતે ” મૂલમાં “ સર્વયત્નેન ” એ પદ ગ્રંથકર્તાએ એટલા માટે આપ્યું છે કે-વાલજીવો અને મધ્યમજનો ધર્મની પરીક્ષા કેવલ સામાન્યપણે જ કરે છે પરંતુ ખાસ દૃઢતાથી કરતા નથી, જ્યારે બુદ્ધજનો સર્વ પ્રકારે પોતાની વનતી કોશીશે અને કસોટીપૂર્વક આગમતત્ત્વની પરીક્ષા કરે છે.

અથવા જેમ વાલજીવો કેવલ વેશમાં અને મધ્યમજનો કેવલ આચારમાં ધર્મ માને છે તેમ બુદ્ધજનો માનતા નથી, કિન્તુ વેશ અને આચાર જણાવનાર શાસ્ત્રમાં તત્ત્વ પરમાર્થ શું

છે ? તેમાં અવિસંવાદિપણું કેવું છે ? સર્વજ્ઞકથિત છે કે નહીં ? વિગેરે તપાસે છે અને ત્યારપછી તથાપ્રકારના વેશ કે આચારા-
દિને ધર્મતયા-સત્યતયા સ્વીકારે છે. બસ આ રીતે ભિન્ન
ભિન્ન બુદ્ધિના કારણથી ઉપરોક્ત ત્રણ ભેદો ધર્મપરીક્ષકોના
અહીં ગ્રંથકર્તાએ જણાવ્યા.

ત્રાટલું સામાન્ય કથન કર્યા પછી હવે બાલ, મધ્યમ
આદિની વિશિષ્ટ ઓળખાણ કરાવવી આવશ્યક ગણાય
માટે આચાર્યશ્રી તે પ્રત્યેકના લક્ષણો પ્રથમથી દર્શાવે છે—

બાલો હ્યસદારંભો

મધ્યમબુદ્ધિસ્તુ મધ્યમાચારઃ ।

જ્ઞેય ઇહ તત્ત્વમાર્ગે,

બુધસ્તુ માર્ગાનુસારી યઃ ॥ ૩ ॥

મૂલાર્થઃ—અસદ્ આરંભમાં પ્રવૃત્તિ કરે તે બાલ, મધ્યમ
આચાર સેવે તે મધ્યમ, અને તત્ત્વમાર્ગ-પરમાર્થની પ્રવૃત્તિ
કરનાર માર્ગાનુસારી જે હોય તે બુધપુરુષ જાણવો.

“ બાલ-લક્ષણ ”

સ્પષ્ટીકરણ—અહીં ગ્રંથકર્તા બાલ, મધ્યમ અને બુધના
લક્ષણો દર્શાવે છે. પ્રત્યેક પદાર્થનું જ્ઞાન તેના લક્ષણનું ભાન
થવાથી જ થાય છે. પહેલા શ્લોકમાં ધર્મપરીક્ષક વર્ગના ત્રણ
ભેદો દર્શાવ્યા એટલે તેઓનું વિશિષ્ટજ્ઞાન કરવા લક્ષણો દર્શા-
વવા જ જોઈએ. અતઃ “ બાલો હ્યસદારંભો ” અસદ્—

ચોટા-દુષ્ટ એવા આરંભો-પાપો જે કરે-સેવે તે બાલ જાણવો. એટલે જે પાપોનો શાસ્ત્રમાં અનેકધા નિષેધ કર્યો હોય, જે પાપો સેવવાથી ઉભય લોકનું અકલ્યાણ થાય, જે કાર્યોમાં શાસ્ત્રે વહુ પાપ માન્યું હોય, લોકોમાં વારંવાર નિંદા થાય, જેવા કે-ચોરી, મહાજૂઠ, વ્યભિચાર આદિ, ધર્મી અને મહાપુરુષોની નિંદા, જ્ઞાની તથા ધર્માચાર્યની ગર્હા વિગેરે વિગેરે અનેક પાપીય કાર્યોમાં જેઓનું ચિત્ત રમ્યા કરે, નિત્યશઃ તેવા કાર્યો કરતા જેઓ પોતાની સ્થિતિ મર્યાદા, લોકનિંદા, દુર્ગતિનો ડર અને પ્રભુ આજ્ઞાનો ભય ગણે નહીં તે સર્વ અહીં બાલવર્ગમાં જાણવા. પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે આ વર્ગમાં વિશેષ બુદ્ધિ ન હોવાથી તે લોકો આગલ-પાછલ કાંઈ પણ વિચારતા નથી, તેથી જ આ લોકોની આવી કઠંગી સ્થિતિ હોય છે.

“ મધ્યમ-લક્ષણ ”

“ મધ્યમબુદ્ધિસ્તુ મધ્યમાચારઃ ” મધ્યમ પ્રકારના જે આચારો સેવે તે મધ્યમબુદ્ધિ. આ વર્ગમાં પહેલા વર્ગની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટ મતિ હોવાથી તે લોકો વિશેષ વિચાર કરે છે, જનાપવાદ અને આત્મનિંદાનો ભય રાખે છે. એવું વિશેષ પાપને સમજતા હોવાથી અધિક પાપમય કાર્યો કરતા ડરે છે. જે કાર્યોમાં શાસ્ત્રે વિશેષ પાપ દર્શાવ્યું હોય અને જનતાનો વહોલો ભાગ વિશેષ પાપ માનતો હોય તેવા પાપાચારો જે ન સેવે, જેવા કે પૂર્વે જે બાલાજીવો પાપો કરે છે તે સર્વ પાપો આ લોકો સેવતા નથી, તો પણ શાસ્ત્રનો બોધ ન હોવાથી

જેમાં વિશેષ આત્મકલ્યાણ થાય તેવા કાર્યો કરવા ચિત્ત કરતા નથી; માટે જ અત્રે મધ્યમ આચાર સેવે તેને મધ્યમબુદ્ધિ જન દેખાડ્યો. નિષ્કર્ષ એ જ કે-બીજી કોટીમાં જણાવેલ સર્વ લક્ષણો મધ્યમબુદ્ધિના જાણવા.

“ બુદ્ધ-લક્ષણ ”

ત્રીજો વર્ગ ‘ બુદ્ધજન ’ નો જણાવ્યો છે. આ વર્ગ બન્ને વર્ગથી સર્વથા ભિન્ન છે. આ વર્ગના સમૂહમાં એવી તો કુશાગ્ર બુદ્ધિ હોય છે કે જેથી આ લોકો પરાપૂર્વનો વિચાર કર્યા પછી જ પ્રત્યેક કાર્યો હાથ ધરે છે. અર્થાત્-જેમાં ઉભય-લોકનું કલ્યાણ સમાયેલું હોય, બુદ્ધિમાન્ જનતા વિશેષ પ્રશંસા કરે અને મહાત્માઓ પણ જેનાપર પક્ષપાત ધરાવે, એવા જનપ્રશંસનીય અને ઉભયલોકહિતકારી આચારો જેઓ સેવે. પરમાર્થ કે-જે લોકો ઉપરની ટાપટીપ અથવા વાહ્યક્રિયાના સ્વોચ્છોથી પ્રસન્ન થતા નથી, કિન્તુ શાસ્ત્રાનુસારી તત્ત્વમાર્ગ અહીં કેટલો છે અને તે સપ્રમાણ સયુક્તિક બરાબર સત્ય છે કે નહીં, આટલું તપાસ્યા પછી જ દરેક કાર્યો કરે. એવં જે કાર્યોથી શાસનશોભા વધે, ધર્મવૃદ્ધિ થાય અને અન્ય આત્માઓ પણ ધર્મી બને તેવા જ કાર્યો જેઓ કરે. નિષ્કર્ષ એ જ કે-વીતરાગદર્શિત માર્ગનું જ જે લોકો બરાબર આરાધન કરે, જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપી રત્નત્રયીની સેવના કરે, માટે જ અહીં ગ્રંથકર્તાએ “ બુદ્ધસ્તુ માર્ગાનુસારીય : ” બુદ્ધ તે જ જાણવો કે જેની માર્ગાનુસારી પ્રવૃત્તિ હોય.

उपर आपणो तपासी गया के—“ बालवर्ग ते ज जाणवो के जेओ बाह्यवेश मात्र देखी खुशी थाय, नमस्कार करे अने तेमां धर्म माने ” आथी ज बालवर्ग खरो धर्म पामी शकतो नथी, कारण के बाह्यवेश धर्मप्रति कांइ प्रधान. कारण नथी, किन्तु अग्रधान कारण मान्यो छे. आथी शुं बाह्यवेश ए त्याग नथी जेथी तेमां धर्मनो निषेध कर्यो ? आ शंका उपजे खरी. अतः आ शंकाना उद्धार अर्थे ग्रन्थकार हवे समाधान बतावे छे.

बाह्यं लिंगमसारं

तत्प्रतिबद्धा न धर्मनिष्पत्तिः।

धारयति कार्यवशतो

यस्माच्च विडम्बकोप्येतत् ॥ ४ ॥

सूत्रार्थ—बाह्यवेश—उपरनो आडंबर असार—तुच्छ छे. हेतु ए के—बाह्यवेशना साथे कांइ धर्मसिद्धि प्रतिबद्ध नथी, कारण के अमुक कार्य परत्वे—कांइक स्वार्थनी सिद्धि माटे विडम्बक लोको अने नाटकियाओ पण आ बाह्यवेश धारण करे छे.

“ बाह्यवेशनी तुच्छताना कारणो ”

स्पष्टीकरण—बाह्यवेश ए शुं त्याग नथी ? बाह्यवेश धर्ममां अग्रधान कारण शा माटे ? आ शंकाओनो उद्धार आ प्रमाणो जाणवो—बाह्य एटले जेने जनता पोतानी दृष्टिये

देखी शके, तुरतज जाणी शके एवो जे वेश-कपडानो आडंबर-
 वपरनी टापटीप. जेमके जैन मुनियोनो पोतवस्त्र, रजोहरण,
 मुहपत्ति आदि; यतियोनो श्वेतवस्त्र, रजोहरण आदि; संन्यासी-
 ओनो गेरु कपडा, चाखडी, डंड, कमंडल आदि; बाबाओनो
 भभूत, लंगोट, टिलाटपका, चिपियो आदि; फकीरनी कफनि,
 माला आदि; आ सर्व ते ते लोकोनो बाह्यवेश जाणवो कारण
 के आथी सामान्य जनता पण विना पूछये जाणी शके छे के-
 आ कोइ साधु या फकिर छे. पण अहीं तत्त्वदष्टिए तेमां खास
 धर्म होय एवो नियम नथी, कारण के धर्म साथे बाह्यवेश
 ऐकान्तिक संबंध धरावतो नथी. परमार्थ के-ज्यां बाह्यवेश होय
 त्यां धर्म होय, अने बाह्यवेश न होय त्यां धर्म न होय, एवो
 बाह्यवेश तथा धर्मनो एकान्तव्याप्ति संबंध नथी. निदान के-
 अष्टाचारियो, पासत्याओ, वेशविडंबको अने नाटकीयाओ तथा
 यतियो पण आ बाह्यवेश धारण करे छे तदपि त्यां धर्म देखातो
 नथी. फरी कैटलाक महानुभावो उच्च आदर्शपुरुषो बाह्यवेश
 विना पण धर्मिष्ठ देखाय छे, अतएव अत्रे ग्रंथकर्ताए “बाह्य-
 लिंगमसारं ” बाह्यलिंग-वेशने असार-तुच्छ कह्यो. परमार्थ
 के-बाह्यवेश ए खास धर्मप्राप्तिमां हेतुभूत ज छे एवो अखंडय
 नियम नथी, तेम वेशविडंबको पण तेनो दुरूपयोग करता नजरे
 देखाय छे. आ बे कारणोथी अहीं वेशने आचार्यश्रीये तुच्छ
 गण्यो, परंतु ए तो निश्चित छे के-बाह्यवेश धर्मसंस्थापक, मर्या-
 दाबंधक, लज्जावर्धक तो अवश्य छे ज, एटले परंपराए बाह्यवेश

ધર્મપ્રાપ્તક જણાય છે સ્વરો, છતાં અહીં જે નિષેધ જણાવ્યો છે તેનો ભાવાર્થ ઘટલો જ કે ધર્મપ્રતિ સ્વાસ એકાન્ત, અવાધ્ય, અનંતર કારણ બાહ્યવેશ નથી, તેમજ પરંપરાય પણ કારણભૂત શિથિલ આત્માઓને જ થાય છે; અન્યને નહીં જ. આ પરથી બાહ્યવેશ ઉપેક્ષણીય છે એવું નિશ્ચિત સમજવાનું નથી, કારણ કે—શાસ્ત્રમાં મુખ્યતઃ તે સિવાય મુક્તિનો પણ નિષેધ કર્યો છે, તથા વેશરહિત ભાવચારિત્રી પણ અવંદનીય દર્શાવ્યો છે. અતઃ વ્યવહારથી તે સર્વથા સ્વીકાર્ય છે, પરંતુ અત્રે તો તત્ત્વદષ્ટિનો જ વિચાર કર્યો હોવાથી દર્શાવ્યો છે, અતઃ બાહ્યવેશને અસાર-તુચ્છ કહ્યો, પરમાર્થમાં તો એકાન્ત અઘંડય સત્ય હોય તેનું જે પ્રતિપાદન કરવું તેજ ન્યાય ગણાય. ॥

વ્યવહારમાં બાહ્યવેશ ધર્મપ્રાપ્તિ પ્રતિ પ્રધાન કારણ મનાય છે, જે બાહ્યવેશ ત્યાગનું ભાન કરાવે છે, જેથી આ કોઈ સાધુ-પુરુષ છે, એવી લોકોને પ્રતીતિ અને તે દ્વારા ધર્મપ્રાપ્તિ લોકોને થાય છે. આટલું છતાં અહીં વેશને અપ્રધાન તુચ્છ શા માટે આચાર્યે કહ્યો ? આ સચોટ દલીલનું સમાધાન ગ્રંથકાર આ રીતે કરે છે.—

બાહ્યગ્રંથત્યાગાન્ન ચારુ,

ન ત્વન્ન તદિતરસ્યાપિ ॥

કંચુકમાત્ર ત્યાગાન્ન હિ,

ભુજગો નિર્વિષો ભવતિ

॥ ૫ ॥

मूलार्थ—बाह्य परिग्रहનો त्याग करवाथी कांइ मनोहर त्याग कहेवाय नहीं, कारण के आवो त्याग तो जानवरोने अथवा वेशधारीओने पण होय छे, पण त्यां धर्म देखातो नथी, सांप कांचळी मात्रने छोडी देवाथी कांइ निर्विष बनतो नथी ॥
बाह्य त्याग ते अत्याग सांपनुं दृष्टांत

स्पष्टीकरण—ग्रंथ एटले परिग्रह. आ परिग्रह बाह्य अने आभ्यंतर एम बे प्रकारनो कहेवाय छे धन, धान्य, कुटुंब, घर विगेरे बाह्य, तथा लोभ, मोह, प्रेम, आसक्ति, तृष्णा विगेरे आभ्यंतर परिग्रह जाणवो. आचार्यश्री कहे छे के—आ धन, कुटुंब, घर आदिनो बाह्य परिग्रह केवल छोडवाथी—त्यागवाथी कांइ धर्मीपणुं आत्माने प्राप्त थतुं नथी, कारण के आ रीते बाह्य त्याग करवा छतां आभ्यंतर त्याग तो न ज होय, किन्तु दुष्ट अनेक वासनाओ, पुद्गलभावनो अद्भूत मोह, मान, पूजा, प्रतिष्ठा अने कीर्तनो लोभ, अनिष्ट तथा अप्रीतिवर्द्धक पदार्थनो द्वेष, विषयोनी आसक्ति एवं तृष्णा यथावत् बनी रही होय तो ते त्याग ज न कहेवाय; परंतु ते मोह ज छे—उपरनो आडंबर ज कहेवाय—लोकरंजन बाह्याचार ज कहेवाय. आथी ज अहीं धर्मीपणानी गंधमात्रा पण नथी होती, किन्तु आवो त्याग तो केवल पापप्रकृतिना उदयनुं फल जाणवुं. जन्मांतरमां भ्रमण करावनार कर्मबंधक आ त्याग जाणवो, एवं आवा त्यागथी जो त्यागीपणुं—सत्य साधुपणुं सुलभ होय, धर्मीपणुं आत्माने मलतुं होय, तो श्रान आदि अने धूर्त्त मनुष्यो पण

આવો ત્યાગ ધારે અગર ત્યાગે છે; છતાં તેમાં ધર્મનો ગંધ સાક્ષાત દેખાતો નથી, એટલે નિતાન્ત વાહ્યત્યાગ એ મનોહર ત્યાગ ન જ કહેવાય. આચાર્યશ્રી એ જ વાતને ઉત્તરાર્દ્ધથી સચોટ દૃષ્ટાન્ત આપી સિદ્ધ કરે છે. વ્યવહારમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ છે કે—સર્પ પોતાના ઉપરની કાંચલી ઉતારી નાંચે છે, પરંતુ એતાવન માત્રથી સાપ લેશ પણ વિષરહિત બનતો નથી કિન્તુ વિષધારીજ રહે છે. એવં આભ્યંતર ત્યાગ વિના વાહ્યત્યાગી સાચો ત્યાગી, સત્ય સાધુ કહેવાય નહીં—ધર્મી કહેવાય નહીં. નિદાન એ કે—લોકોને જે ન્યાગનું ભાન, આ ત્યાગી પુરુષ છે એવી બુદ્ધિ વાહ્યવેશથી ઉપજે છે, તે કેવલ લોકોનો ત્યાગ પ્રતિનો અદ્ભૂત પ્રેમ. સાધુઓ પ્રતિ પોતાનો સાચો પક્ષપાત, અને સાધુઓ ત્યાગી છે એવી પોતાની દૃઢ માન્યતાને લીધે જ અથવા લોકોની ભદ્ર-પ્રકૃતિ, કારણ કે—લોકો ધર્મ પણ તુરત જ પામે છે, અને વાહ્ય-ત્યાગીમા ડ્યારે ગોટાલો દેખે છે ત્યારે અધર્મ પણ તેથી અધિક પામે છે, આથી બાલવર્ગને જે વાહ્યવેશથી ધર્મ પ્રાપ્ત થાય એટલા માત્રથી તે ધર્મ્ય છે, પ્રધાન છે, એમ ન કહી શકાય. નિષ્કર્ષ એ કે—આભ્યંતર ત્યાગપૂર્વક વાહ્ય વેશ જ ધર્મપ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ બને છે એમ જાણવું. કેવલ વાહ્ય વેશ તો અપ્રધાન જ કહ્યો છે.

ફરી એજ વાતને આચાર્યશ્રી અન્ય મતના પ્રમાણથી પુષ્ટ કરી અધિક સિદ્ધ કરે છે—

મિથ્યાચારફલમિદં

હ્યપૈરપિ ગીતમશુભભાવસ્ય ।

सूत्रेऽप्यविकलमेतत्प्रोक्त—

ममेध्योत्करस्यापि ॥ ६ ॥

मूलार्थ—अपर—अन्यदर्शनीयोऽपि पण निश्चयपूर्वक
अशुभभाव विशिष्ट एवा बाह्यत्यागनुं फल मिथ्याचार—कपट-
फल कह्युं छे, अने जैन सिद्धांतमां पण आवा त्यागने अवि-
कलपणो विष्टाना उकरण जेवो कह्यो छे.

बाह्यत्यागनुं फल

स्पष्टीकरण—अपर—जैन सिवायना दर्शनवालाओ अर्थात्
पातजल विगरे आभ्यंतरत्याग विनाना बाह्यत्यागने अशुभ-
भाव कहे छे. अर्थात्—केवल बाह्यत्याग ते ज कहैवाय के जेना
अंतरमां अनेक मलीन वासनाओ, दुष्ट संकल्पो, विषयोनी वृष्णा
आदि भर्या होय, अतएव आ त्यागने अशुभ, अपवित्र त्याग
अहीं कह्यो, अने आवा त्यागनुं फल ते लोको स्पष्टतया—निश्च-
येन मिथ्याचार—कपटीत्याग दांभिक फल दर्शावे छे, जेम कोइ
नट लोकोने रंजन करवा, मोह उत्पन्न करवा अल्पकाल माटे
मुनिवेश धारण करे छे, पण नाटकना अंते ए वेश उतारी
नांखे छे; परंतु अंतरमां तत्संबंधी लेश पण भाव के त्याग होतो
नथी, जेथी आ न्याग नाटकियो—त्याग दांभिकत्याग कहे-
वाय छे. एवं अत्रे पण उपरोक्त त्यागने नाटकीयो त्याग कह्यो छे.
आ त्यागनुं फल मिथ्याचाररूपी फल सिवाय अन्य फल मलतुं
नथी वधुमां शास्त्रकर्ताओ आवा त्यागने तो केवल महापापना
उदय तरिके जणायुं छे.

“ मिथ्याचार ”

मिथ्याचारनुं स्वरूप आ प्रमाणे छे—“ बाह्येन्द्रियाणि संयम्य, य आस्ते मनसा स्मरन् । इन्द्रियार्थं विमूढात्मा, मिथ्याचार स उच्यते ” ॥१॥ “ बाह्य इन्द्रियोनो संयम करी जे मूढात्मा इन्द्रियोना विषयोनुं मनथी ध्यान करतो संयममां—त्यागमां रहे ते मिथ्याचार कहेवाय. ” हुंकरमां जेओ साधुपणुं बाह्यथी धारण करी भ्रष्टाचारो सेवे, लोकोने ठगे, लोक रंजनार्थे अनेक कष्टो वेठे, विषयवासनाओने पुष्ट करे, शरीरादिकनी पुष्टि माटे अनेक उपचारो करे, ए सर्वनो त्याग दांभिकत्याग, तिरस्करणीय धिक्कारवा योग्य त्याग जाणवो. आवा त्यागमां रहेवा करता ते त्याग छोडी उत्तम ग्रहस्थधर्म स्वीकारी व्यापारादि कर्मोथी आजीविका करवी ते हितावह कहेवाय. अत्रे टीकाकार भार दइ आवा वेश माटे सखत फटको मारे छे. रोग तथा उपभोग रहित पुरुषे पंडितोमां निंदाकारी तथा क्लिष्ट एवी आजीविका केवल पेट भरवा खातर ज अथवा मानपूजाना लोलुपीपणाथी आभ्यंतरत्याग विना खाली बाह्य-वेश धारण करवो ते पूर्व जन्मनां उपार्जित अशुभकर्मनुं विपाक फल—कटुकफल जाणवुं. निदान के—पूर्वना पापकर्मना उदयथी आवो त्याग उदयमां आवे, धारण कराय, वर्तमान समयमां आ वात बहु विचारवा जेवी छे. ग्रंथकर्त्ता आटलुं कही जणावे छे के अन्यदर्शनमां ज नहीं, किन्तु जैन सिद्धान्तमां पण आवा त्याग माटे बहु बहु कडक रीते कहुं छे. अणंतसो दव्वलिंगाइं.

“ उकरडो अने त्याग ”

विगेरे गाथाओवडे गुणशून्य त्याग मलमूत्र नांखवाना उकरडा जेवो जाणावो. जेम उकरडो मळमूत्रथी व्याप्त होवाथी लोको तेना प्रति तिरस्कारभावथी देखे छे, एवं उपरोक्त त्याग पण गुणशून्य नहीं, किन्तु अनेक मलिन वासना, विषयतृष्णा-मान, पूजा प्रतिष्ठा, लोभरूप, मळमूत्र भरेल होवाथी उकरडो छे. उकरडामां दुर्गंध ज होय तेम अहीं पण दुर्गुणरूप दुर्गन्धनी मात्राओज देखाय छे. वधुमां सज्जनो उकरडा तरफ तिरस्कार भावथी नथी देखता पण तेने अमुक अंशे सादरभावथी पण देखे छे. ज्यारे आ त्यागरूप उकरडा तरफ तो सज्जनो शुं पण महात्माओ पण तिरस्कार्य नजरथी देखे छे तेनो छांया लेवानो पण निषेध करे छे, एटले विष्टाना उकरडा करतां आ त्याग तो सर्वांशे उपेक्षणीय छे, दूरथी सो सो गजना नमस्कार करवा योग्य छे. परमार्थ के-आवो त्याग देखी तेना पर पूज्यभाव धारण करवो ते पण महापापकारी समजवुं. ज्यारे बालवर्ग आवा त्यागने पण धर्मबुद्धिए निहाळे छे, वंदन, पूजन, नमस्कार करे छे; माटे ज अहीं आ वर्गने कनिष्ठकोटि-नो विद्वानो माने छे. ॥

प्रथम कहुं हतुं के—“बालवर्ग” करता मध्यमबुद्धि वर्ग चडतो छे, कारण के आ लोको खाली वेशथी ज खुशी नथी यता किन्तु वर्तन आदि तपासे छे. एटले हवे अहीं मुनियोनुं वर्तन कोने कहेवुं ? अने ते वर्तन केवुं होय ? ए वात

जाणवानी रही माटे ग्रंथकर्ता ए वातनो स्पष्ट खुलासो करे छे.—

वृत्तं चारित्रं खल्वसदारं—

भविनिवृत्तिमत्तच्च ॥

सदनुष्ठानं प्रोक्तं

कार्ये हेतूपचारेण ॥ ७ ॥

मूलार्थ—असद्-अशुभ पापकारी आरंभोना त्यागरूप-अभावरूप जे क्रिया ते चारित्र, आनुं नाम ज सद्वर्तन जाणवुं. आ वर्तनने कार्यमां कारणनो उपचार-आरोप करी शास्त्रमां सदनुष्ठान कहुं छे. ”

“सत्य चारित्र अने तेनी व्याख्या”

स्पष्टीकरण—वृत्तं-वर्तनं. वृत्त एटले वर्तन-वर्त्ताव, आचार, आनुं नाम चारित्र-सत्यत्याग. आ सर्व शब्दो एक ज भावने ध्वनित करे छे एटले एकार्थ प्रतिपादक शब्दो जाणवा. परमार्थ ए के-विधि अने प्रतिषेध बन्ने जेमां होय ते चारित्र. जेमके टीकाकार कहे छे-हिंसा, जूठ, चोरी, मैथुन, मूर्च्छा ए पांच कर्म आववाना द्वारो-आश्रवो छे. आ पांचेनो जेमां सर्वोशे निषेध होय तथा अहिंसा, जूठनिवृत्ति, अदत्तत्याग आदिनुं विधान जेमां एकान्ततः जणाव्युं होय, मूलमां ‘खलु’ ए वाक्य अवधारणार्थे-निश्चयार्थे आपेल होवाथी, आवा प्रकारना वर्तनने ज चारित्र दर्शाव्युं छे. निदान के-विधि तथा

प्रतिषेध विनानुं अथवा उभयकोटी पैकी एक ज विधि या प्रतिषेधकोटीवालुं चारित्र न कहेवाय, कारण के-निगोदवर्त्ती जीवो हिंसा, जूठ, चोरी, मैथुन विगोरे कांइ करता नथी एटले तेओ शुं चारित्री कहेवाय खरा ? नहीं ज. एवं पाषाण अगर लाकडामां अहिंसक, जूठरहित विगोरे भावो स्पष्टतया मालूम पडे छे, अथवा मूर्च्छित मनुष्यमां आ चिन्हो मालूम पडे छे तो शुं ते पदार्थो चारित्री कहेवाय ? नहीं ज. आ हेतुथी विधि-प्रतिषेधरूप ज चारित्र अत्रे अपेक्षित छे एम 'खलु' ए वाक्यथी जणाव्युं. आनो मथितार्थ मूलकर्त्ता जणावे छे के- 'असदारंभविनिवृत्तिमत्तच्च' असद्-बूरा-खोटा एवा जे आरंभो के जेनाथी भवनो प्रपंच वधे, अनंतकर्मोनो बंध थाय, आत्मा जन्म-मरणना फेरामां भटके, छक्कायनो वध क्षणे क्षणे जेमां होय, तेनो त्याग-निषेध जे वर्तनमां होय ते अहीं चारित्र जाणवुं, आवा चारित्रने शास्त्रकर्त्ताओ सदनुष्ठान कहे छे.

“ सदनुष्ठाननुं लक्षण ”

शास्त्रमां आत्मीय विशिष्ट त्यागरूप परिणामनुं नाम चारित्र कहुं छे. ने बाह्यक्रियारूप सद्वर्तननुं नाम सदनुष्ठान जणाव्युं छे. आ रीते चारित्र तथा सदनुष्ठाननो भेद खुबो दर्शाव्यो छे, छतां अहीं चारित्रने ज ग्रंथकर्त्ता सदनुष्ठान जणावे छे. तेनो खुलासो करवा श्रीमान् हरिभद्रसूरिजी कहे छे के-“ कार्ये हेतूपचारेण ” प्रथम आत्मीय विशिष्ट परिणामरूप आभ्यंतर चारित्र-लोभ तृष्णा आदिनो त्याग करवारूप भाव

प्रकट थाय अने तयारपछी तेना फलरूपे बाह्यक्रिया—सद्वर्तन विशिष्ट आचारोनो जन्म थाय छे. एटले चारित्र ते कारण अने सदनुष्ठान तेनुं फल कार्यरूप छे, माटे अहीं कार्यमां कारणोनो उपचार आरोप करी चारित्रने ज-आभ्यंतरत्यागने ज सदनुष्ठान कहुं. निदान के—सुंदर सदनुष्ठान आभ्यंतर-त्यागपरिणति विना मली शके नही. आ रीते सुंदर सदनुष्ठान ते ज जाणवुं के—जे परमार्थ—चारित्र—सत्यचारित्र होय. अहीं वर्तन बाह्यक्रियारूपी चारित्रनी परीक्षा करवा मध्यमबुद्धिजनो प्रवृत्ति करे छे; माटे तेओने बालवर्ग करता चढती कोटीना कहा आटलुं विशेष जाणवुं.

हवे उपरोक्त सदनुष्ठान तो शुद्ध तथा अशुद्ध एम वे प्रकारनुं छे. अतएव आ वने प्रकारनुं सदनुष्ठान ग्रंथकर्ता जणावे छे.

परिशुद्धमिदं नियमादांत—

रपरिणामतः शुपरिशुद्धात् ॥

अन्यदतोऽन्यस्मादपि

बुधविज्ञेयं त्वचारुतया ॥ ८ ॥

मूलार्थ—सुविशुद्ध—अतिनिर्मल एवा आत्मीय परिणाम-पूर्वक जे सदनुष्ठान प्रगटे ते सर्वतो शुद्ध चारित्र जाणवुं, अने ए सिवाय अन्य कारणोथी जे बाह्य अनुष्ठान प्राप्त थाय

તે અશુદ્ધચારિત્ર. અહીં શુદ્ધ તથા અશુદ્ધપણાની પરીક્ષા પંડિતજનો જ કરી શકે. ॥

“સદનુષ્ઠાનના ભેદો”

સ્પષ્ટીકરણ—અનુષ્ઠાન એટલે બાહ્યવર્તન, આ વાત ઉપર જણાવી ગયા. આ અનુષ્ઠાન બે પ્રકારનું કહ્યું છે. ચારિત્રમોહ-નીયકર્મના ક્ષયથી અથવા ઉપશમ થવાથી આત્માની વિશિષ્ટ ત્યાગ તરફ જે અભિરુચિ પ્રગટે, આત્મા પૌદ્ગલિક ભાવો પ્રતિ વૈષયિક સુખો તરફ અને સંસારના મોહક પદાર્થો પ્રતિ, ઉદાસીન ભાવથી, કર્મવર્ધકભાવથી, હેયપણે સમજી તેની લાલસા રહિત બને, એવં શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ આજ્ઞાનુસાર જે ક્રિયા-ઓનું સેવન, પાલન કરે, ટુંકમાં જ્ઞાનવિશિષ્ટ વૈરાગ્યવડે જે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય અને જ શાસ્ત્રકર્તાઓ સદનુષ્ઠાન કહે છે. મૂલમાં ‘નિયમાત્’ એ પદ છે, એટલે નિશ્ચયથી આ જ સદનુ-ષ્ઠાન શુદ્ધ કહેવાય. નિદાન કે-જે ચારિત્રમાં જ્ઞાનવિશિષ્ટ વૈરા-ગ્ય હોય તે ચારિત્ર શુદ્ધ અને વંદનીય જાણવું, સિવાય પૂજાવા મનાવા સ્વાતર અથવા સ્વર્ગસુખ, રાજ્યલોભ, ધનલોભ, યશઃકીર્તિ માટે જે ત્યાગ સ્વીકારાય તે અશુદ્ધ અનુષ્ઠાન કહ્યું છે. યદ્યપિ વન્ને અનુષ્ઠાનો બાહ્યદૃષ્ટિ તુલ્ય માલુમ પડે છે તદપિ એક ત્યાગ શુદ્ધ આત્માભિમુખ-મોક્ષાભિમુખ હોવાથી અંતરંગ પવિત્ર વિચ્ચા-રોથી નિતાન્ત બાહ્યાભ્યંતર વન્ને રીતે શુદ્ધ છે અને વીજો ત્યાગ મલીન વાસનાઓથી વાસિત હોઈ સર્વથા અશુદ્ધ છે. એટલે પહેલો ત્યાગ જ્ઞાનવિશિષ્ટ વૈરાગ્યનું ફલરૂપ છે; જ્યારે વીજો

त्याग दुःख या मोहगर्भित वैराग्यनुं फलरूप छे. एवं व्यवहार-
मां आ वने त्याग सरिखा देखाय छे.

“ बुधज्ञेयता. ”

सामान्य मनुष्य आमां कांइ पण भेद देखतो नथी तो
पण बनावटी अने कुदरती हीरानी परीक्षा झवेरी तुरतज
करी ले छे, तेम बुधजनो आ वने त्यागमांथी शुद्ध
त्याग तथा अशुद्ध त्यागनी परीक्षा त्यागीमां रहेला केदलाक
क्रियारुचि, क्रियाकूशलता, पापपरिहार, यतनाप्राधान्यता,
सत्यपरुपणता, प्रशान्तभाव, अल्पमोह आदि विशिष्ट चिन्हो
द्वाराए शीघ्र करी शके छे; मांटे ज अहीं मूलमां कहुं के-
‘ बुधविज्ञेयं ’ अर्थात् बुध सिवाय आ परीक्षा मध्यमवर्ग के
चालवर्ग न करी शके. कारण के ते लोकोमां एटली विवेचक
शक्तिनो अभाव होय छे, ए बात पहेला ज ग्रंथकर्ताए
स्पष्ट करी छे. ॥ ”

बुधजनो शुद्ध अशुद्ध त्यागनी परीक्षा कया लक्षणोथी
करे छे ए जाणवुं जोइये. आनो खुलासो भगवान् हरिभद्र-
सूरिजी अहीं आ रीते दर्शावैं छे-

गुरुदोषारंभितया तेष्वकरण-

यत्नतो निपुणधीभिः ॥

सन्निदादेश्च तथा

ज्ञायते एतन्नियोगेन

॥९॥

મૂલાર્થ—ચારિત્રનો નાશ થાય તેવા ગુરુદોષો—મ્હોટા પાપોનું સેવન કરે, આરંભ કરે, અને ન્હાના પાપોનો બચાવ કરે તેની યતના પાલે, તથા ઉત્તમ પુરુષો, સજ્જનોની નિંદા કરે વિગેરે લક્ષણોથી નિપુણબુદ્ધિ—બુદ્ધજનો શુદ્ધ અને અશુદ્ધ ત્યાગની પરિચ્છા કરી જાણે છે ॥

“ દાંભિક ત્યાગની પરીચ્છાના સાધનો ”

સ્પષ્ટીકરણ—શુદ્ધ અશુદ્ધ ત્યાગની પરીચ્છા ત્યાગીઓના વિશિષ્ટ વર્તનથી જ થઈ શકે એ વાત ઉપર જણાવી ગયા છે. ફરી આ વાતને જ હરિભદ્રચરિત્રી અહીં સ્પષ્ટ કરે છે. જેઓ ત્યાગીપણાનું અભિમાન અને તેનો વેશધારણ કરી ત્યાગી-પણાનો મ્હોટો ઢોલ ધાલી લાંબી લાંબી વૈરાગ્યની વાતો કરી, હજારોને આત્મકન્યાણનો ઉપદેશ આપી, સંસારની અસારતા, લલ્હમીની ચપલતા, વિષયોની દુરંતતા વિગેરે જણાવી, પોતે જ શાસનના ઉઢાહ થાય, અધર્મની વૃદ્ધિ થાય એવા પ્રકારના અને ચારિત્રનો જડમૂલમાંથી જ નાશ થાય, ચરણસિત્તરિ અને કરણસિત્તરિનો સર્વથા લોપ થાય, મહાવ્રત-તનો ગંધ પણ ન રહે તેવા ગુરુદોષો—મ્હોટા દોષોનું સેવન કરે જેવા કે—સ્ત્રીસંગ, છોકરાઓ આદિ સાથે દુનિયા વિરુદ્ધ-કર્મ, હસ્તકર્મ વિગેરે પાપકર્મો, શિષ્યાદિ બધારવા અનેકથા માયાવાદો, છૂલ, પ્રપંચો खेलવા, પુસ્તકાદિના નિમિત્તથી ગુપ્ત-રીતે હજારો રૂપીયાનો સંગ્રહ અને બીજા હાથે વ્યાજ વિગેરે ઉપજાવવું, શરીરની પુષ્ટિ માટે રોગાદિકનું નિમિત્ત નિકાલી

अनेक पौष्टिक दवाओं, पाको तथा रसवतीयो तैयार कराववी, यदि आ सर्व दोषो प्रगट थवानो समय आवे तो नितान्त जूठ अने बीजानी जींदगी माटी भेगी करवा दुनियाथी उतारी पाडवा अनेक खोटा प्रपंचो करवा चूके नहीं. भंडारोमांथी वांचवाना शोधवा लिष्ट करवाना ब्हाने पुस्तकोनी चोरी करवी विगेरे अनेक म्होटा पापो सेवन करे, रात्रिविहार, वाहन आदि साथे राखी विहार करवो, स्वार्थनो उपदेश आपवो, विरुद्ध उपदेश आपवो, स्वाग्रहने पुष्ट करवानो प्रयत्न करवो, तथा लोक समूहमां प्रशंसा कराववा न्हाना न्हाना दोषोनो बचाव करे, तेनुं प्रायश्चित्त ले, लोको समक्ष पश्चात्ताप, गर्हा, निर्दा करे. जेवा के—रजोहरणनी आड, मुहपत्तिनी आड, स्त्रीसंगटो विगेरे एटले खाळे डुच्चा मारे अने दरवाजा खुल्ला राखे तेना जेवुं करे, टुंकमां लोकोमां महात्मापणुं केम जणावाय तेवो प्रयत्न करे.

एवं पोतानामां तेवा विशेष गुणोनो अभाव छतां गुणवान् त्यागी महात्माओं तपस्वीयो, उत्तमगुणी श्रावको अने सज्जनोनी बारंवार अन्य न जाणे तेम वाक्पाटवताथी निर्दा करे, तेओने उतारी पाडवा तेओना एक सामान्य सरसव जेटला दोषने मेरु जेटलो बनावी लोको समक्ष अनेकथा टीकाओं करे, बारंवार तिरस्कार करे, पोताना दोष सामे तो देखे ज नहीं, टुंकमां आ लक्षणो गुप्त रीते जेमां होय के जे लक्षणो उपलक्ष दृष्टिये अन्यने न देखाय

माटे ज अहीं ग्रंथकर्त्ता जणावे छे के-अत्रे शुद्ध अशुद्ध त्यागनी परीक्षा “ निपुणाधिभिः ” कुशाग्रबुद्धिवानो सत्यतत्त्वना प-रीक्षको ज करी शके. निदान के-त्यागनी परीक्षा करवा इच्छके उपर कथित सर्व बात ध्यानमां राखवी, अने तदनुसार परीक्षा करी उच्च त्याग प्रति पूज्यभाव धारण करवो, केवल विद्वत्ता, व्याख्यानकौशलता के प्रसिद्धनामांकितता देखी संप्लावुं ते भविष्यमां नितान्त स्वात्माने धर्मभ्रष्ट करवानो ज उपाय छे.

वस ए रीते बालवर्ग तथा मध्यमबुद्धि जनो शेमां धर्म माने छे ? अने ते केटला अंशे अनुचित छे ? ए विषय पर विस्तारथी शंका अने प्रत्युत्तर करी विचार कर्यो. हवे बुध-जनो आगमतत्त्वनी परीक्षा करी धर्म प्राप्त करे छे ए बात आचार्य श्री प्रथम कही गया हता, तो आगमतत्त्व कयुं ? अने तेनो परीक्षा शी रीते करवी ? तेनो विचार ग्रंथकर्त्ता जणावे छे. सर्वमां आ विषय सूक्ष्म होवाथी अने ते ज परिणामे स्वीकार्य तथा हितावह होवाथी, तेनो विचार ग्रंथकर्त्ता बहु उंडा उतरी जणावे छे.

आगमतत्त्वं ज्ञेयं,

तद्दृष्टेष्टाविरुद्धवाक्यतया ।

उत्सर्गादिसमान्वित-

मलमैदंपर्यशुद्धं च ॥ १० ॥

મૂલાર્થ—જે પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણોથી અને ઇષ્ટ એટલે આગમના પોતાના જ વચનોવડે અવિરુદ્ધ હોય, एवं उत्सर्ग तथा अपवाद युक्त होय, तथा ऐदंपर्य-परमार्थવડે શુદ્ધ હોય તે જ સ્વરૂપ આગમતત્ત્વ જાણવું.

સ્પષ્ટીકરણ—આગમતત્ત્વની કસોટી કરવા અહીં હરિભદ્ર-સૂરિજી સ્વરો માર્ગ દર્શાવે છે. અત્રસ્થ શ્લોકમાં હરિભદ્રસૂરિજી આગમતત્ત્વની પરીક્ષા માટે ત્રણ પ્રકારો જણાવી ઉત્તરના બે શ્લોકથી તેનું વિવેચન કરે છે. અહીં આગમતત્ત્વની પરીક્ષાના મુખ્ય ત્રણ વિભાગો કહે છે. આ ત્રણ વિભાગો આ રીતે જાણવા—જે આગમતત્ત્વ દૃષ્ટ અને ઇષ્ટ બન્ને રીતે અવિરુદ્ધ વાક્ય હોય ૧, ઉત્સર્ગ અને અપવાદયુક્ત હોય ૨, તથા ऐदंपर्यવડે પરિશુદ્ધ હોય ૩.

દૃષ્ટ, એટલે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન આદિ પ્રમાણો, અને ઇષ્ટ એટલે આગમ આ બન્નેની કસોટીમાં જે આગમોક્ત તત્ત્વ અવિરુદ્ધ હોય, એકવાક્ય હોય. પરમાર્થ એ કે—આગમમાં આત્મા, કર્મ, બંધ, મોક્ષ વિગેરે પદાર્થો કહ્યા છે. આ પદાર્થોની પ્રથમ પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણદ્વારા પરીક્ષા કરવી, यदि તે પરીક્ષામાં જો તે તે પદાર્થો વરાબર સિદ્ધ થાય, અવિરુદ્ધ મालુમ પડે તો જ તે તત્ત્વ સચુક્તિક કહેવાય. આ વાત સમજવાને આપણે દાખલા તરીકે આત્માનો જ સામાન્ય વિચાર કરીયે. શાસ્ત્રમાં “अतिथि मे आया उबवाइए ” “ एगे आया ” મારો આત્મા ઉત્પત્તિ ધર્મવાન છે. ” इत्यादि કહ્યું છે. આત્મા—એટલે ચૈતન્ય

જીવનામક પદાર્થ અને તે શરીરથી ભિન્ન તથા ઉત્પત્તિ-વિનાશ-
 રૂપ પર્યાય-ધર્મવાન્ છે. સ્વાણમાં રહેલ માટી હંમેશા કાયમ
 જ છે, પરંતુ જેમ કુંભાર આદિના હાથમાં આવ્યા પછી તેના
 વિવિધ ઘટ આદિ આકારો-પર્યાયો બને છે, અને જૂના જૂના
 પર્યાયો-ધર્મનો નાશ થતો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. પરમાર્થ કે-માટી
 જ્યારે ઘટપણે પરિણમે ત્યારે ઘટાકારરૂપ પર્યાય ઉત્પન્ન થયો
 અને માટીરૂપ પર્યાય તે સમયે ન ઓઠ્ઠાવાથી તેનો નાશ થયો.
 એવં માટીરૂપ દ્રવ્ય ઘટમાં કાયમ જ છે. તથાપ્રકારે આત્મા
 પણ જાનવર, મનુષ્ય, દેવતા, નારકીરૂપ ગતિયોમાં પ્રત્યક્ષ દેખાય
 છે, કારણ કે-આત્મા સિવાય જગતનો સર્વવ્યવહાર લુપ્તપ્રાયઃ
 થઈ જાય, ધર્મ યા પાપકર્મ પણ નિષ્ફળ માનવા પડે, અતઃ એવ
 જ્ઞાનાદિ ગુણવાન્ વિલક્ષણ શક્તિવાલો કોઈ આત્મા નામક
 પદાર્થ છે એમ માનવું જોઈયે. આ આત્મા યદ્યપિ અહેદ્ય, અભેદ્ય,
 અદાહ્ય, અજર, અમર, અવિનાશી, ધર્મવાન્ છે, તો પણ
 માટીની માફક નવા નવા રૂપપણે પરિણમે અને પૂરાતનરૂપપણે
 તેનો અભાવ થતો અનુભવાય છે. જાનવરપણું છોડી મનુષ્યપણું,
 મનુષ્યપણું છોડી દેવપણું, દેવપણું છોડી જાનવરપણું એવં નારકી-
 પણું આ રીતે આત્મા નવા નવા પર્યાયો-ધર્મો અનુભવતો તથા
 જૂના જૂના ધર્મોનો ત્યાગ કરતો પ્રત્યક્ષ અનુભવપથમાં આવે છે,
 અને પ્રત્યેક અવસ્થામાં આત્મા પોતે શાશ્વત જ દેખાય છે; કારણ
 કે પૂર્વાવસ્થામાં અનુભવેલ, સેવેલ, કરેલ, દરેક કાર્યો ઉત્તર
 અવસ્થામાં સ્મૃતિપથમાં આવતા તથા ભોગવાતા માલૂમ પડે છે.

अन्यथा जेम देवदत्ते करेल कार्यो अने कर्मो यज्ञदत्तने स्मरण-
 मां तथा भोगमां आवता नथी, तेम पूर्वावस्थामां करेल कार्यो-
 नुं स्मरण तथा कर्मो नो भोग उत्तरावस्थामां आत्माने वाल
 अवस्थामां करेल कार्योना स्मरणनी माफक संभवे ज नहीं.
 अतएव आत्मा उत्पत्ति आदि विशिष्ट धर्मवान् छे ए शास्त्रोक्त
 तत्त्व प्रमाणथी अविरोद्ध सिद्ध थाय छे, एवं आत्मा प्रत्येक
 शरीरभेदे भिन्न भिन्न छे तो पण आत्मरूप स्वरूपनी अपेक्षाए
 सर्व आत्माओ तुल्यरूप छे अर्थात् मनुष्य, देव आदिमां जेवुं
 आत्मतत्त्व छे तेवुं ज आत्मतत्त्व एक कीडामां अने हाथीना
 शरीरमां पण छे. हा मात्र मनुष्यमां केटलीक विशेष आत्म-
 शक्तियो आविर्भूत छे, उत्तरोत्तर विकास थतो देखाय छे,
 ज्यारे देवोमां एथी पण अधिक आत्मशक्तियो विकसित होय
 छे अने कीडाओमां ए सर्व शक्तियो कर्मोना जोरे तिरोभावपणे
 रहेल होय छे, निदान के-अगाध बुद्धिमान् सर्व विद्यासंपन्न
 कोई मनुष्य वेदना या मदिराथी मूर्च्छित थया पछी तेनी सर्व
 शक्तिओ विद्यमान छतां तिरोभावरूपे थइ गयेल आपणे अनु-
 भवीये छीअे, एवं कीडा जेवी अधम योनि प्रविष्ट आत्मानी
 सर्व शक्तियो अधमयोनि तथा अपारकर्मोना कारणे दबायेल
 ज छे एम मानवुं जोड़ये, नहीं के तेओमां आत्मा नथी अथवा
 शक्तियोनो अभाव छे. निष्कर्ष ए के-आत्मत्वरूपेण सर्वात्मा-
 ओ तुल्य स्वरूपवान् होवाथी सामान्यरूपे एक ज छे, ने विशेष
 रूपेण अनंत आत्माओ छे. निदान के-ए रीते आत्मा प्रत्यक्ष

આદિ પ્રમાણથી જેમ અવિરુદ્ધ સ્વરૂપવાન અનુભવાય છે, તેમ
 ઇષ્ટ એટલે આગમના પૂર્વાપરના વાક્યોથી પણ અવિરુદ્ધ સ્વરૂપ-
 વાન જ સિદ્ધ કરેલ છે, પરંતુ આગમના એક દેશમાં આત્મા
 માટે અન્યથા પ્રરુપ્યું હોય, અને અન્ય સ્થલમાં તેથી વિરુદ્ધ
 કહ્યું હોય તેમ ન હોય. હા જૈનદર્શનમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર,
 વાહ્ય અને આભ્યંતર, દ્રવ્ય અને ભાવ, પર્યાય અને ગુણ વિગેરે
 સ્વરૂપ પ્રરુપણ કરતી ચલતે ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે સ્વરૂપ,
 પરંતુ એ સર્વ સ્વરૂપ કથનમૂલ આત્મસ્વરૂપનો વાધકર્તા ન
 હોવાથી કિન્તુ પુષ્ટિકારક જ હોવાથી તેનું નામ વિરુદ્ધકથન
 ન કહેવાય, ડલડું એ તો સત્ય તત્ત્વકથન, સર્વજ્ઞકથિત તત્ત્વ-
 પણાની જ સિદ્ધિ કરે છે. અહીં આગમ-પરીક્ષામાં વિદ્વાનોએ
 એટલું જ તપાસવાનું છે કે-એક જ વસ્તુતત્ત્વનું કથન એક
 સ્થલમાં ભિન્ન હોય, અને અન્યત્ર તે જ વસ્તુ ભિન્નરૂપે કહી હોય
 આનું નામ વિદ્વાનો વિરુદ્ધ વાક્યતા કહે છે. દૃષ્ટાંત તરીકે એક
 સ્થાનમાં “ અસ્તિ આત્મા ” એવું કહ્યું, અને ફરી અન્યત્ર
 “ નાસ્તિ આત્મા ” એમ કહ્યું હોય આમાં સત્ય શું સમજવું?
 અથવા જેમ વેદમાં કહ્યું છે કે-“ મા હિંસ્યાત્ સર્વ-
 ભૂતાનિ ” “ સર્વ જીવોની હિંસા ન કરવી ” આમ કહ્યા
 પછી ફરી તે લોકો કહે છે કે-“ ષટ્ શતાનિ નિયુંજેત,
 પશુનાં મધ્યમેહનિ ” મધ્યમેહ નામના યજ્ઞમાં છ સો પશુ-
 ઓનો હોમ કરવો ” જે હિંસા પાપકારી-બંધકારી માની તેનો
 સર્વાંશે નિષેધ કર્યો, તે જ હિંસાને પુનઃ ધર્મ્ય માની, સ્વર્ગદાત્રી
 માની વિધેય માનવી એ શું વિરુદ્ધ ન કહેવાય ?

ફરી જે આગમતત્ત્વ ઉત્સર્ગ તથા અપવાદ યુક્ત હોય એટલે
 દરેક વસ્તુતત્ત્વ પ્રાધાન્ય પણે વિધેય અને પરિહાર્ય દર્શાવી પુનઃ
 વિશિષ્ટ કાર્યની અપેક્ષાએ વિધેયતયા દર્શાવી હોય, નિદાન કે-
 વિશેષવાદના સ્થલ પર વિશેષવાદની અને સામાન્યવાદ સ્થલ-
 માં સામાન્ય કથન વરાવર કહું હોય, કિન્તુ વિશેષ સ્થાનમાં
 સામાન્ય કથન અને સામાન્ય સ્થલમાં વિશેષ કથન કહું ન
 હોય. પરમાર્થ કે-અને જૈન શાસ્ત્રો ઉત્સર્ગ તથા અપવાદવાદ
 કહે છે. એ રીતે જે આગમોક્ત તત્ત્વ કથન કર્યું હોય તે જ આગ-
 મતત્ત્વ નિતાન્ત ગ્રાહ્ય જાણવું. જેમ કે-જૈનશાસ્ત્રો હિંસામાં પાપ
 કહે છે, જલના જીવોનો આરંભ કરવાથી વિનાશ થાય અને
 તેથી પાપબંધ થાય એવું કહે છે; છતાં મુનિયો એક સ્થલથી
 અન્યત્ર ગમન કરતા હોય અને માર્ગમાં નદી આવે તો યતના-
 પૂર્વક ઉતરી સામે કાંટે જાય એવી જિનાજ્ઞા છે. આ સ્થલમાં
 જલના જીવોનો વધ થાય છે તો પણ તેઓને પાપબંધ તુચ્છ
 કહ્યો છે, કારણ કે-વધ કરતા આરંભમય પ્રવૃત્તિ કરે અને
 જીવોનો વચાવ કરવાની અપેક્ષા રાખે નહીં તેમજ કલ્યાણની
 ઇચ્છા વિનાનો હોય, ટુંકમાં સોપયોગ વર્તન ન રાખતો હોય
 એવો જ વધક અવશ્ય પુષ્ટ પાપબંધ કરે એવું શાસ્ત્રો કહે છે.
 અર્થાત્ ઉત્સર્ગથી જીવવધનો નિષેધ કરી, તેમાં પાપ પ્રતિપાદન
 કરી ફરી અપવાદથી નદી ઉતરવાની આજ્ઞા આપી તેમાં થયેલ
 જીવવધથી અલ્પબંધ જાણાવ્યો, કારણ કે મુનિ નદી ઉતર્યા
 સિવાય સામે કાંટે જઈ શકે નહીં અને જલના જીવોનો તેમાં

ઉત્તરવાથી અવશ્ય વધ થાય જ એટલે એ વધ અપરિહાર્યરૂપ
 હોવાથી આપ્તોએ નદી ઉત્તરવાની મુનિયોને અપવાદથી આજ્ઞા
 આપેલ છે. કોઈ સાધ્વી નદીમાં ડૂબતી હોય, અન્ય કોઈ ઉતાર
 ન હોય અને મુનિ ત્યાં હાજર હોય તો મુનિ પણ તેમાં પડી
 સાધ્વીનો બચાવ કરી લે. કાર્ય પડે ગ્રહસ્થ મુનિને દોષયુક્ત
 આહાર આપે—આ સર્વ આજ્ઞાઓ પ્રભુએ અપવાદથી આપી છે ને
 તેમાં દોષના બદલે લાભ જ દર્શાવ્યો છે. પરમાર્થ એ કે—જ્યાં
 ઉત્સર્ગ, સામાન્ય આજ્ઞાથી વર્તન કરવા જતા વિશેષ આત્મહાનિ,
 અકલ્યાણ થતું હોય ત્યાં વિશિષ્ટ આત્મલાભ, કલ્યાણ માટે
 વિશેષ કથન કરી અન્યથા પ્રવૃત્તિ કરવાની છુટ આપી હોય તે જ
 આજ્ઞાઓ નિર્દોષ સયુક્ત અને સર્વજ્ઞવાક્યરૂપ કહેવાય. મથિતાર્થ
 એટલો જ કે ઉત્સર્ગ વાક્ય કલ્યાણને ઘાટે હોય અને અપવાદ
 વાક્યો પણ નિતાન્ત ઉત્સર્ગની પુષ્ટિ કરતા હોય પરંતુ ઉત્સર્ગ
 વાક્યના વિધ્વંસકરૂપ અપવાદ વાક્યો ન બને આ પ્રમાણે
 વિવેક જે આગમતત્ત્વમાં બરાબર સચવાયો હોય, તે જ સત્ય
 આગમતત્ત્વ જાણવું. અહીં જેઓ યજ્ઞમાં થતી હિંસાને ધર્મ્ય તથા
 વિધેય માને છે તેઓ પણ આ હિંસા સાપવાદ છે એમ કહે છે;
 કારણ કે સ્વર્ગાર્થી યજ્ઞક્રિયા અવશ્ય કરે અને યજ્ઞમાં જે પશુ-
 ઓ બલિરૂપ બને તેઓ પણ યજ્ઞ તથા વેદમંત્રના પ્રભાવથી સ્વર્ગ
 પ્રાપ્ત કરે છે, એટલે આ હિંસા પણ અહિંસા જ જાણવી. આના
 ઢુંક ઉત્તરમાં કહેવું જોઈએ કે—યાજ્ઞિકોની આ દલીલ અનુભવ,
 યુક્તિયો અને પ્રમાણોના પ્રદારોને લેશ પણ સહન કરવાને અ-

शक्त छे. प्रथम तो यज्ञ धर्म्य छे के नहीं ए मुख्य विषय विवादग्रस्त छे, तथा यज्ञ सिवाय दानादि क्रियाथी स्वर्ग न मलतुं होय अने यज्ञथी ज स्वर्ग मलतुं होय तो स्वर्गार्थी माटे, अशक्यतया यज्ञ विधेय मनाय खरुं. आम छतां आटलुं तो चोकस जाणवुं के यज्ञ ए आरंभक्रिया होवाथी स्वर्ग तो दूर रहुं, किन्तु मनुष्यपणुं पण तेनाथी प्राप्त थवुं असंभवनीय छे. एवं तेमां जे हिंसा थाय ते पण क्लिष्ट परिणामशून्य तो नथी ज. याज्ञिको तेमां जे पशुओनो होम करवा बेसे छे ते कांइ तेओनो कोइ पण प्रकारे बचाव ज करवो, तेओने दुःख न थाय तेम वर्त्तवुं, दयाबुद्धि राखी यज्ञ करवो विगेरे कांइ विचार राखता होय ए संबंधमां अनुभव अने युक्तियो सर्वथा ना कहे छे. अरे ! जे पशुओ लांवा बराडा पाडता होय, अग्निथी त्रास पामी मृत्युना भयथी दूर भागता होय तेने बांधी, जबरजस्तिथी जकडी, निर्दयतापूर्वक चांडालनी माफक टुकडा करी तेनो होम थाय, तेनी शेषाओ सानंदपणे खवाय ते हिंसामां यदि पुण्य होय, अनुकंपाभाव होय अने तेथी स्वर्ग प्राप्त थाय तो माता-पितानो यज्ञ शा माटे न करवो ? परमार्थ के—ए हिंसा क्लिष्ट परिणाममय अने दयाबुद्धि रहित होवाथी अधर्म्य अने एकान्त त्याज्य ज छे,—एटले ते सापवाद केम कहेवाय ? सापवाद प्रवृत्ति तो ते ज कहेवाय के जेनाथी आत्मकल्याणना मार्गमां स्वतलना न थाय अने उत्सर्गमार्गनी एकान्ततः पुष्टि ज करे, अतएव याज्ञिक हिंसा तो उत्सर्गपथनो ध्वंस करी आत्माने दुर्गतिमां घसडी जाय छे,

માટે પ્રત્યક્ષ તો ત્યાજ્ય હોવા છતાં તેને સાપવાદ કહેવાનું સાહસ કરવું એ જ મતાગ્રહ સૂચવે છે.

પુનઃ આગમતત્ત્વ “અલમૈદં પર્યશુદ્ધં ચ” અલં-અતિશે સર્વાંશે કરીને એદંપર્ય જેનો પરમાર્થ પરમતત્ત્વ શુદ્ધં નિર્મલ-નિર્દોષ હોય, એટલે જે આગમના વાક્યો બરાબર વસ્તુતત્ત્વનું પ્રતિપાદન કરવામાં નિપુણ હોય, ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાનમાં સરસી રીતે જ વસ્તુતત્ત્વ દર્શાવતા હોય, પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં એક જ રીતે અવિસંવાદીપણે ભાવો પ્રતિપાદન કરતા હોય, જ્યારે જ્યારે શાસનપ્રવૃત્તિ થાય અને તેના પ્રવર્તકો શાસનની રચના કરે ત્યારે ત્યારે પૂર્વપુરુષોના શાસન પ્રમાણે જ શાસ્ત્રો ઉપદેશે આથી સર્વકાલે તુલ્યપણે જે શાસ્ત્રો પરમાર્થનું કથન કરતા હોય, જે આગમ વાક્યો આકાંક્ષાદિ દોષ રહિત હોય, અને શબ્દપ્રતિપાદ્ય શક્તિવિશિષ્ટ હોય તે જ આગમતત્ત્વ શુદ્ધ જાણવું. નિષ્કર્ષ એટલો જ કે-શ્લોકોક્ત ત્રણ વિશેષણ વિશિષ્ટ જે આગમતત્ત્વ હોય તે જ પરમ આગમતત્ત્વ અને ગ્રાહ્ય તત્ત્વ જાણવું. અહીં દર્શાવેલ ત્રણે વિશેષણોનો પરમાર્થ અને તેની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા મૂલકર્તા હવે પછીના શ્લોકોથી કરે છે એટલે ત્યાંજ તેનો વિશેષ વિચાર કરવો ઇષ્ટ ગણાય ॥

ઉપર આપણે તપાસી ગયા કે-આગમતત્ત્વની ત્રણ પ્રકારે પરીક્ષા કરવી. તેમાં પ્રથમ આગમ પ્રતિપાદ્ય વસ્તુ દૃષ્ટ અને ઇષ્ટ બન્ને રીતે એકવાક્ય-અવિરુદ્ધવાક્ય હોય, તે જ આગમ બરાબર

નિર્દોષ જાણવું. અતઃ અહીં ગ્રંથકાર “દષ્ટેષ્ટાવિરુદ્ધવાક્ય-
તયા” પ્રથમ કથીત શ્લોકના આ પદની વિસ્તૃત સમીક્ષા
કરવાનો પ્રકાર દર્શાવે છે—

આત્માસ્તિ સ પરિણામી,

વદ્ધઃ સત્કર્મણા વિચિત્રેણ ॥

મુક્તશ્ચ તદ્વિયોગાદ્ધિ—

સાહિંસાદિ તદ્દેતુઃ ॥ ૧૧ ॥

મૂલાર્થ—આત્મા જીવ છે, તે પરિણામન સ્વભાવયુક્ત
તથા વિચિત્ર એવા સદ્ભૂત કર્મોથી વદ્ધ છે ને કર્મોથી મુક્ત
છે. અહીં હિંસા વિગેરે આત્માને કર્મવંધમાં અને અહિંસા વિગેરે
કર્મોથી છૂટવામાં કારણો જાણવા ॥

સ્પષ્ટીકરણ—અહીં આગમોક્ત તત્ત્વની પરીક્ષા કરવા
અર્થે આચાર્યશ્રી ઉપાયો દર્શાવતા વદે છે કે—જ્યાં આત્મા-
જીવની સત્તા પ્રતિપાદન કરી હોય, નિદાન કે—પુણ્ય, પાપ,
મોક્ષ, પરલોક, દાનાદિ સત્કર્મો વિગેરે તત્ત્વોનો મૂલસ્થંભ
આત્મા જ છે. યદિ આત્મા જ ન હોય તો ઉપદેષ્ટા, શ્રોતા
અને ઉપદેશ વિગેરે કોના માટે ? તપશ્ચર્યા તથા ઇન્દ્રિયાદિ
દમનનું ફલ શું ? ત્યાગ અને દાન વિગેરે શાના માટે ? અત-
એવ એ સર્વનો મૂલ આધારભૂત આત્મા છે ને તે આત્માનું કથન
જ્યાં કર્યું હોય તે જ સત્ય આગમ.

टीकाकार महाराज कहे छे के-नास्तिको आत्मसत्ता मानता नथी. तेओ कहे छे के-प्रत्यक्ष आदि प्रमाणोद्वारा आत्मा घटी शकतो नथी. जे वस्तु होय ते चक्षु आदि इन्द्रियो-बडे जरूर देखाय. आत्मा चक्षु इन्द्रियथी देखातो नथी. परमाणुओ जो के साक्षात् देखाता नथी तो पण तेनुं कार्य घट पट विगरे देखाय छे माटे ते छे एम मानवा जोइये; ज्यारे आत्मानुं बनावेल कोइ पण कार्य देखातुं नथी माटे आत्मा नथी. अनुमानथी पण आत्मा घटतो नथी. अनुमान प्रमाणमां लिंगज्ञान मुख्य साधनभूत छे. एटले जेम अमुक स्थानमां धूम दर्शन थतां त्यां अग्नितुं ज्ञान थयुं अने तयारपछी कोइ स्थले दूरथां धूमदर्शन थवाथी अहीं अग्नि अवश्य होवो जोइये; कारण के ज्यां ज्यां धूम होय त्यां त्यां अग्नि निश्चयतया होय. रसोडामां तथाप्रकारना अनुभव प्रत्यक्ष देखाय छे. एटले अहीं पण अग्नि छे एवो निश्चय अनुमानथी थाय छे. एवं आत्माने अथवा तेना लिंगने कोइ स्थले प्रत्यक्ष जोयेल नथी के जे परथी आत्मा छे एवं अनुमान करी शकाय. ज्यां सुधी आत्माना कोइपण लिंगनुं प्रत्यक्ष दर्शन न थाय त्यां सुधी आत्माने सिद्ध करवा अनुमान प्रमाणनी गति थइ शके नहीं. एवं आत्मा जेवो अन्य पदार्थ अन्यत्र स्थानमां देखातो पण नथो, जेथी आ आत्मा छे तेना सरिखो आ पण पदार्थ छे माटे ते आत्मा कहेवाय, ए रीते उपमानप्रमाणथी पण आत्मानी प्रतिष्ठा थइ शकती नथी. फरी आगमवचनो अन्या-

ન્ય પુરુષો પ્રતિપાદિત દોવાથી અનેક સ્થલમાં પરસ્પર વિરોધી-
પણે ભિન્ન ભિન્ન રીતે પદાર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે. એટલે આ-
ગમો જ અવિશ્વસનીય હોઈ તેનાથી આત્મા છે એ માન્યતા સંભવે જ
ક્યાંથી ? અતેવ આત્મા નથી એ સત્ય છે. તથા જેમ મદિરા
માદક પદાર્થના સંયોગથી પેદા થાય છે તેમ પાંચભૂતના સંયો-
ગથી આત્મા પણ આવિર્ભૂત થઈ જલના બુદ્બુદો જેમ જલથી
પગ્ગટી તેમાં તેનો વિલય થાય છે એવં આત્માનો પણ પાંચ-
ભૂતોમાં જ વિલય-નાશ થાય છે. અતેવ પરિણામે આત્મા
ચૈતન્ય નામક કોઈ પદાર્થ સ્વતંત્ર નથી જ.

આ વાદને નિર્મૂલ કરવા હરિભદ્રસૂરિજી ઉપરોક્ત શ્લોકના
પ્રથમ ચરણથી પ્રતિપાદક શૈલીએ વદે છે. “ આત્માસ્તિ ”
આત્મા-ચૈતન્ય એક સ્વતંત્ર પદાર્થ છે, નહીં કે અમુક પદાર્થના
સંયોગજન્ય આ આત્માની અસ્તિતા કેવલ શાસ્ત્રો જ કથન
નથી કરતા, કિન્તુ પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણો પણ તેની અસ્તિતા
સિદ્ધ કરે છે તે આ પ્રમાણે—

આત્મા શરીરથી એક ભિન્ન પદાર્થ રૂપે છે જ, તે ન હોય
તો ‘ આત્મા છે કે નહીં ? ’ એવો સંશય થાય નહીં. સંશય એ
જ્ઞાનરૂપ છે, અને જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે, કેવલ શરીરમાં
અથવા ખાલી ઇન્દ્રિયોમાં તે ગુણ દેખાતો નથી. નિદાન કે-
શરીરજન્ય જો ગુણ હોય તો મૃતકલેવરમાં તે ગુણનું દર્શન થવું
જોઈએ અને ઇન્દ્રિયોનો તે ગુણ હોય તો અમુક ઇન્દ્રિયના વિશ્વંસ

पछी ते गुण न देखावो जोइये. दाखला तरीके अमुक माणसे नेत्रद्वाराए अमुक अमुक चीजोनुं यथावत् भान कयुं अने त्याखवाद ते अंध थयो छतां चक्षुना नाशथी तेने थयेल ज्ञाननो कांइ नाश थतो नथी; किन्तु ज्यारे ज्यारे पूछवामां आवे त्यारे त्यारे ते चीजोनी ओळखाण बराबर करावी आपे छे एटले ए गुण चक्षुनो तो नज कहेवाय, कारण के-चक्षुनो तो पहेला ज नाश थयो छे आथी ज अज्ञानगुणने भिन्न मानवो जोइए. आ रीते आ ज्ञानगुण प्रत्यक्ष भिन्नरूपे अनुभवमां आववाथी गुणी आत्मा प्रत्यक्ष छे एम मानवुं ज जोइये. निदान के-आत्मा शिवाय आ गुण अन्यत्र अनुभवातो नथी. “ अस्त्येव चात्मा प्रत्यक्षो, जीवो ह्यात्मानमात्मना । अहमस्मीति संवेत्ति, रूपादीनि यथेन्द्रियैः ॥ १ ॥ ” फरी छद्मस्थने इंद्रिय प्रत्यक्ष होवाथी सूक्ष्म पदार्थनुं प्रत्यक्ष ज्ञान अमुक अंशे ज थाय छे, ज्यारे पूर्ण आत्म प्रत्यक्ष तो सर्वज्ञोने ज होय छे. एटले जे आत्मा पूर्णरीत्या सर्वज्ञोने प्रत्यक्ष छे, ते आत्माने आपणे ज्ञानना अभावथी पूर्णतया प्रत्यक्ष न करी शकीये एतावन मात्रथी आत्मा नथी कहेवानुं साहस करवुं ते मूढताज गणाय.

एवं अहीं “ आत्मा छे के नहीं ” ए संशय उद्भववाथी आत्मा पदार्थ जरूर कोइ पण जग्याए होवो जोइये, कारण के कोइ पण वस्तु संबंधी ज्यारे ज्यारे संशय थाय छे त्यारे त्यारे ते वस्तु कोइ पण स्थानमां होय छे ज. अन्यथा ते

વસ્તુ સંબંધી સંશય ઉદ્ભવતો નથી, “ નાસ્ત્યાત્મા ” એ વાક્ય પણ આત્માનો એકાન્ત નિષેધ કરતું નથી, કિન્તુ “ નાસ્તિ અત્ર ઘટઃ ” “ આ સ્થાનમાં ઘટ નથી ” એ વાક્ય જેમ-એતત્ ભૂમિ વિશિષ્ટ ઘટનો અભાવ દર્શાવે છે પરંતુ સર્વત્ર ઘટનો અભાવ દર્શાવતું નથી. અર્થાત્ એ વાક્યથી અન્યત્ર ઘટની સત્તા સિદ્ધ થાય છે. એવં ઉપરોક્ત વાક્ય પણ અમુક શરીર અથવા ઇન્દ્રિયોમાં આત્મા નથી એ જ ભાવ દર્શાવે છે, પરંતુ સર્વત્ર આત્માભાવ દર્શાવતું નથી. નિદાન કે-એક સ્થાનમાં સંશય થવાથી ત્યાં સંશયી આત્મા જેમ સિદ્ધ થાય છે તદ્વત્ અન્યત્ર પણ જ્યાં જ્યાં તદાકાર સંશય ઉદ્ભવે ત્યાં ત્યાં આત્મા છે એવું અનુમાન ચોક્કસપણે પ્રવર્તે છે.

પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણથી આત્માની સિદ્ધિ થવાથી ઉપમાન અને આગમ પ્રમાણથી આત્મા સિદ્ધ જ છે એટલે તેને સમજાવવાની કાંઈ વિશેષ જરૂર રહેતી નથી; કારણ કે-ઉપમાન પ્રમાણ તેના પાછલ જ ગમન કરે છે અને આગમ પ્રમાણ તો ‘ અતિથિ મે આયા ઉચવાહયે ’ इत्यादि વચનોથી આત્મસત્તા પોકારી પોકારી વારંવાર કહે છે. આ રીતે યુક્તિ તથા પ્રમાણોદ્ધારા આત્મા વરાવર સિદ્ધ હોવાથી જે શાસ્ત્રો નાસ્તિક પતની ભાવના દૂર કરી આ આત્મતત્ત્વનું કથન કરતા હોય તે જ આગમવાક્ય ગ્રાહ્ય થાય. અતએવ અહીં પણ ભગવાન્ હરિભદ્રમૂરિજી આગમતત્ત્વની પરીક્ષાનો નિયમ દર્શાવતા વદે છે કે-“ આત્માસ્તિ ” ‘ આત્મા છે ’ અર્થાત્ જૈનદર્શનમાં

આત્મા ચોક્કસ માન્ય છે. આ આત્માને કેટલાકો નિત્ય કહે છે અને કોઈ અનિત્ય પણ કહે છે. નિત્યપક્ષમાં “ અપ્રચ્યુ-તાનુત્પન્નસ્થિરૈક સ્વભાવો હિ નિત્યં ” ‘ જેનો નાશ ન થાય, ઉત્પન્ન ન થાય અને સર્વદા સ્થિર એક સ્વભાવમાં રહે તે નિત્ય ’ આ લક્ષણ હોવાથી આત્મા જો ઉત્પન્ન ન થાય, નાશ ન પામે અને સ્થિર એક જ સ્વભાવવાનુ હોય તો જન્મ તથા મરણ કોને ? ક્ષણમાં સુખી, ક્ષણમાં દુઃખી, ક્ષણમાં, રોગી ક્ષણમાં નિરોગી આ અવસ્થાઓ કોની ? બાલ, યુવાન અને વૃદ્ધ અવસ્થા અનુભવનાર કોણ ? મનુષ્ય, નારકી, તિર્યચ, દેવતા આદિ ભાવોમાં રમનાર કોણ ? નિદાન કે-ઉપરોક્ત નિયમ પ્રમાણે તો સર્વદા આત્મા એક જ રૂપમાં વર્તનશીલ માલૂમ પડવો જોઈએ. જે મનુષ્ય હોય તે મનુષ્ય જ, જે દેવ હોય તે દેવ જ, જે નારકી હોય તે નારકી, જે બાલ હોય તે બાલ જ, રોગી હોય તે રોગી, દરિદ્ર હોય તે દરિદ્રી જ, ધની હોય તે ધનવાન જ, મૂઢ હોય તે મૂઢ જ, એ રીતે એક જ અવસ્થા પ્રત્યેક આત્માએ અનુભવવી ઘટે, કિન્તુ અવસ્થાઓનું પરાવર્તન થવું ન ઘટે.

અનિત્યપક્ષમાં-આત્મા ક્ષણસ્થાયી હોવાથી પ્રથમ ક્ષણોત્પન્ન આત્મા દ્વિતીય ક્ષણમાં નથી રહેતો અને દ્વિતીય ક્ષણોત્પન્ન આત્મા એ રીતે ભિન્ન ક્ષણમાં નથી રહેતો. એ રીતે પ્રત્યેક ક્ષણમાં આત્મા ઉત્પન્ન થાય અને વિનાશ પામે અર્થાત્-અનિત્યવાદપક્ષમાં ક્ષણોની કેવલ પરંપરા જ માન્ય છે. આ રીતે કબુલ કરવાથી પ્રથમ ક્ષણમાં ઉત્પન્ન આત્માએ જે કાંઈ પુણ્ય યા પાપકર્મ

कर्युं अने ते आत्मा मरी गयो. हवे बीजी क्षणमां उत्पन्न आ-
त्माए-पूर्वात्माए कृतपुण्य-पापनुं फल अनुभव्युं. आथी जेणे
पापकर्म कर्युं तेणे भोगव्युं नहीं अने जेणे ते कर्म उपाज्युं नथी
तेणे अनुभव्युं. एटले करे कोइ अने अनुभवे कोइ. चोरी या
वदमासी कोइ करे अने तेनी शिक्षा अन्य भोगवे ए शुं न्याय्य
गणाय खरो ?

आ रीते उभयपक्षमां अनेक दोषो उद्भववाथी ग्रंथकर्ता कहे
छे के-आ आत्मा “परिणामी” भावार्थ के-आत्मा भिन्न भिन्न
अवस्थायां, भिन्न भिन्न भावोमां परिमनभाववालो छे. पांचे गति-
योमां गमन स्वभाववान्, अलग अलग भावोमां पर्यटन करनार,
बाल, युवा अने वृद्ध आदि अवस्था अनुभवनार, दारिद्र्य, रोग,
सुख, दुःख पर्यायोनी भोक्ता, चैतन्य स्वरूपी आत्मा छे. निदान
के-द्रव्यनी अपेक्षाए आत्मा नित्य चैतन्य स्वरूपी छे, ने पर्यायनी
अपेक्षाए अनित्य जन्म, मृत्यु, दारिद्र्य, रोग, शोक, देव, मनु-
ष्यादि विविध भावोनी अनुभविता कह्यो छे. परिणामनुं लक्षण
टीकाकार उपर कथित भावने अनुकूल जणावे छे. “परिणामो
ह्यार्थांतरगमनं न सर्वथा व्यवस्थानं । न च सर्वथा
विनाशः परिणामस्ताद्विदामिष्टः ” ॥ १ ॥ “ एक
भाव-अवस्था मूकीने अन्य अवस्थायां गमन करवुं, सर्वथा
एकज भावमां स्थित न रहेवुं, सर्वथा विनाश पण जेनो न थाय
तेनुं नाम परिणामस्वरूपवेत्ताओ परिणाम माने छे ” निष्कर्ष-
आत्मानि जेम अस्तित्ता सिद्ध छे तेम ते परिणामी पण सिद्धज

હે. આ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓમાં અનુગામી ધર્મવાન આત્મા પ્રમાણ અને યુક્તિઓથી બરાબર સુઘટિત છે, એમ વિના શંકાએ કબૂલ કરવું જોઈએ.

પરિણમનભાવો-ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયોનો અનુભવ પણ આત્માને હેતુ વિના તો ન જ સંભવે, કેમકે અન્યથા સિદ્ધાત્માને પણ તે તે ભાવોનો અનુભવ માનવો પડે. આ હેતુઓ કર્મો સિવાય અન્ય તો નહીં જ. કર્મોના સંબંધથી જ આત્મા અનેક પર્યાયોને અનુભવે છે અને સિદ્ધાત્માને તે કર્મો ન હોવાથી તે તે ભાવોમાં પર્યટન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. નિદાન કે-સંસારસ્થ આત્મા “વદ્ધઃ સત્કર્મણા” મોહનીય આદિ આઠ કર્મોથી આવૃત છે, વદ્ધ છે. આ કર્મો પણ સદ્રૂપ-વિદ્યમાન છે, પરંતુ અસદ્-રૂપ કલ્પનામાત્ર નથી. અસદ્રૂપ પદાર્થ આત્માને સુખદુઃખ આદિ પર્યાયોમાં હેતુભૂત કદાપિ ન બને. જે પદાર્થ વંધ્યાપુત્રની માફક અસત્-અવિદ્યમાન છે, કલ્પનામાત્ર છે, તે પદાર્થ યદિ નિમિત્ત બનતો હોય, ફલ આપવા સમર્થ થતો હોય તો વંધ્યાપુત્ર પણ જરૂર વંધ્યાને ફલ અર્પણ કરે; પરંતુ વંધ્યાને તે મલતું નથી. આત્માને ઉત્પન્ન થતા સુખ-દુઃખ વિગેરે ભાવો સામાન્ય જન પણ અનુભવે છે, ઇટલે જગત્માં સદ્રૂપ કર્મો છે અને આત્મા તેના સંબંધથી સંસારપર્યટન આદિ ભાવો પામે છે, એ સિદ્ધ થયું.

આ કર્મો અનેક પ્રકારના છે. કર્મોના મુખ્ય આઠ મેદો-જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, અંતેરાય, વેદનીય,

આર્યુણ્ય, નામ, ગોત્ર-એ રીતે શાસ્ત્રોમાં કહ્યા છે. તેના ઉત્તરભેદો ૧૨૦ કહ્યા છે. તેમજ આ કર્મોને શુભફલ અર્પક અને અશુભ ફલાર્પક પુણ્ય તથા પાપરૂપ બે પ્રકારે જણાવેલ છે, માટે ગ્રંથકર્તા કહે છે કે—“ વિચિત્રેણ ” વિવિધ પ્રકારના કર્મોથી આત્મા વદ્ધ છે, અતઃવિવિધ ફલોનો અનુભવ પણ આત્મા કરે છે. એવું “ મુક્તશ્ચ તદ્વિયોગાત્ ” દર્શિત આઠે કર્મોનો સર્વથા વિયોગ, વિલય થવાથી આત્મા અને કર્મો સર્વથા ભિન્ન ભિન્ન થવાથી આત્મા શુદ્ધ, નિર્દોષ સ્ફાટિકરૂપ ચૈતન્ય સ્વરૂપ પામી મુક્ત-સિદ્ધ થાય છે એટલે આત્મા કેવલ સદ્-ચિત્ત આત્મરૂપને જ અનુભવે છે. નિદાન કે-પછી સુખ-દુઃખ, જન્મ-મરણ, રોગ-શોક, મનુષ્યાદિ ભાવોનું પર્યટન છૂટી જાય છે. ટુંકમાં એ રીતે પરિણમનભાવવાળો વિચિત્ર કર્મોથી વદ્ધ અને કર્મોથી છૂટો થનાર એવો આત્મા છે એમ સિદ્ધ કર્યું.

અહીં પ્રસંગવશાત્ જણાવવું જોઈએ કે—કર્મો જડ પુદ્ગલસ્વરૂપી અતીન્દ્રિય વસ્તુ છે, અને આત્મા ચૈતન્ય જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપવાન છે. નિદાન કે-વસ્તુતઃ આત્મા જ્ઞાનાદિ કર્મોને મૂકી અન્ય ક્ષણિક સુખ-દુઃખ, રોગ-શોક, જન્મ-મરણ, મનુષ્યાદિ પર્યાયરૂપ ધર્મવાન નથી કિન્તુ કુહાડો કે તરવાર જડ છતાં મનુષ્યના હાથમાં આવ્યા પછી મનુષ્યના પ્રયત્નથી કાષ્ઠ આદિને કાપી નાંચે છે, પથ્થર પણ જડ છતાં ગ્રાહકના હાથમાં આવ્યા પછી અન્યને મારવા સમર્થ બને છે, એવું કર્મો પણ આત્માના સંયોગને પામી આત્મસ્થ બની આત્માને તત્તત્પ્રકારના ભાવોમય

બનાવે છે. ઇટલે તરવાર પકડનાર નિર્બળ છતાં તરવારની સ-
 હાયતા પામી સ્વાત્માને સમર્થ માને છે, મારામાં અન્યને મારવાની
 શક્તિ છે. હું બલવાન છું એમ મિથ્યા અનુભવ કરે છે એક
 પ્રકારનો વિચિત્ર જુસ્સો અનુભવે છે, એવં આત્મા પણ જે જે
 ભાવો પોતાના સ્થાયી નથી તે તે કર્મકૃત ભાવોને કર્મના સંબં-
 ધથી પોતાના માને છે સ્વપણે અનુભવે છે. તત્ત્વાભાવનો અભિ-
 માની બની કર્મોથી ભિન્ન પોતાનું રૂપ વિસરી જઈ કર્મે બનાવેલ રૂપ
 તે જ પોતાનું સ્વરૂપ છે એમ સમજે છે, શ્રદ્ધે છે, આથીજ અનેકથા
 આત્મા વિવિધ ભવોમાં પર્યટન કરે છે, અભિમાનિક માન્યતા
 આત્મા પોતામાં રહેલ અનાદિ રાગદ્વેષાદિ દોષોના કારણથી જ
 અનુભવે છે ને કર્મોને બાંધે છે. તથા સંસારપર્યટન કરે છે,
 એવં કર્મો રાગદ્વેષાદિમય આત્માને બનાવે છે તથા રાગદ્વેષાદિકો
 કર્મરૂપ આત્માને બનાવે છે. એ રીતે અન્યોન્યાશ્રયી અનાદિ
 સંબંધ આત્મા તથા કર્મોનો પ્રવર્તે છે. ફરી એ અભિમાનિક
 માન્યતાને ઓટા રૂપમાં જ્યારે આત્મા દેખે છે વરાવર શ્રદ્ધે છે.
 કર્મ અને પોતાનું રૂપ ભિન્નપણે માને છે ત્યારે તે કર્મોને સ્વસે-
 ઢવા અને પોતાનું પરમાર્થ રૂપ પામવા પ્રયત્ન કરે છે, પરિણામે
 સર્વ કર્મને અલગ કરી સ્વસ્વરૂપી મુક્ત-સિદ્ધ થાય છે.

અતઃપ્રવચ્ચ અહીં ઉપરોક્ત કર્મ આવવાનું તથા છૂટવાનું કારણ
 ગ્રંથકાર મહર્ષિ એક જ વાક્યમાં વહુ સુંદર રીતે દર્શાવે છે—
 “ હિંસાહિંસાદિ તદ્દેતુઃ ” હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન,

પરિગ્રહ એ પાંચ મુખ્યતયા કર્મબંધના કારણો કહ્યા છે તથા અહિંસા, જૂઠનિવૃત્તિ, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહત્યાગ એ પાંચ મુખ્યતઃ કર્મનાશના કારણો કહ્યા છે.

મૂલમાં જે આદિ શબ્દ આપ્યો છે તે પ્રત્યેકની સાથે જોડવાનો હોવાથી “હિંસાદિ-અહિંસાદિ” એ રીતે વાક્યેપયોગ કરવો એટલે-મિથ્યાત્વ, અવિરેતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગે આદિ શબ્દપ્રાપ્ત એ પાંચ કારણો કર્મબંધના જાણવા. તત્ત્વાર્થમાં ઉપાસ્થાતિવાચક પણ એજ જણાવે છે-મિથ્યાત્વાવિરતિ-પ્રમાદકષાયયોગા બંધહેતવઃ” (ત૦ અ૦ ૮-સૂ૦ ૧) ‘અહિંસાદિ’ અત્રસ્થ આદિ શબ્દથી ઉપર કહેલ હિંસાદિ-થી વિપરીત એવા અહિંસા વિગેરે પાંચ સાધનો કર્મવિયોગના કારણો જાણવા. મથિતાર્થ એટલો જ કે મિથ્યાત્વાદિ કારણોથી આત્મા કર્મબંધ કરે છે, અને તેના ત્યાગથી અર્થાત્ સમ્પ્રકૃત્ય આદિ કારણથી આત્મા કર્મવિમુક્ત બને છે, કારણ કે-મિથ્યાત્વ વિગેરે ભાવો આત્માને અસન્ મતિ પેદા કરી, દુષ્ટ માર્ગમાં દોરી જઈ કર્મબંધ કરાવે છે, ને સમ્પ્રકૃત્ય આદિ ભાવો આત્માને સન્પતિ-સત્ શ્રદ્ધા ઉપજાવી મોક્ષપંથમાં પ્રેરી કર્મવિમુક્ત કરે છે, એ ભાવ ગ્રંથકારના વાક્યમાં રહ્યો છે. એવં પ્રકારે આત્મા આદિ પદાર્થનું સ્વરૂપદર્શન જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું હોય, પછી તે શાસ્ત્ર ગમે તે પુરુષકથિત હોય, તત્શાસ્ત્રોક્ત વાક્યો જરૂર ગ્રહણ યોગ્ય જાણવા. આવું પ્રવચન પ્રથમ પ્રકારની કસોટીથી શુદ્ધ જાણવું-નિદાન કે-એ રીતે પ્રમાણ અને યુક્તિથી અસંખ્ય જાણવું.

अन्तर्मां आटलुं जाणवुं जरूरी छे के—‘आगमतत्त्व’ नी परीक्षानो प्रकार ग्रंथकर्ता दर्शावी रह्या छे, तेमां जे आगम-वाक्य प्रमाण तथा शास्त्रीय वचनथी अखंड्य होय, १ उत्सर्ग अने अपवादना विषयवालुं होय. २ अद्वैतपर्य-परमार्थवडे संशुद्ध होय ३, ते ज वचन हितार्थ ने स्वात्महित अर्थे उपादेय गणाय. आ बात आपणे उपर जोड़ गया, तेमां प्रमाण तथा शास्त्रीय वचनथी जे आगमवाक्य अखंड्य होय, ए रीतनो आगमतत्त्वनी परीक्षानो प्रथम प्रकार ग्रंथकारे दर्शाव्यो. निदान के—उपर कहा प्रमाणे आत्मा आदि पदार्थनी अस्तित्ता जे शास्त्रमां कथन करी होय ते शास्त्रोक्त वाक्यो आदेय जाणवा. हवे रह्यो उत्सर्ग तथा अपवादे करी संशुद्ध ए बीजो प्रकार, एटले जे शास्त्रना वचनो उत्सर्ग वाक्यरूप तथा अपवादवाक्यरूप उभयथा शुद्ध होय, अहीं उत्सर्ग तथा अपवादनुं स्वरूप दशमां श्लोकना विवरणमां यत्किंचित् देखाड्युं छे, एटले अहीं तत्-संबंधमां विशेष जणाववानी जरूर रहेती नथी, तेमज प्रथम प्रकारनी परीक्षामां ते विषय आवी जतो होवाथी ग्रंथकारे भिन्नपणे जणाव्यो पण नथी. अतएव बीजा विषयने सूकी अद्वैतपर्य परमार्थवडे संशुद्ध ए बीजो प्रकार समजाववा ग्रंथकार एक श्लोकथी कथन करे छे—

परलोकविधौ मानं वचनं तदतीन्द्रियार्थहृग्व्यक्तं ॥
सर्वमिदमनादि स्यादैदंपर्यस्य शुद्धिरिति ॥१२॥

मूलार्थ—अन्तीन्द्रिय अर्थ दृष्टा एवा सर्वज्ञ भगवंतोऽपि स्पष्ट-
पणो कहेल वचन ज परलोक संबन्धी विधेय कार्योमां मान्य-
प्रतिष्ठित गण्युं छे. फरी आ वचन सर्व क्षेत्रनी अपेक्षाए अना-
दिकालीन छे, ए प्रकारे अद्वैतपर्य परमार्थनी शुद्धि जाणवी ॥

स्पष्टीकरण—“ अन्तीन्द्रियार्थदग्धयत्तं ” जगतमां
पदार्थो वे प्रकारना छे. एक तो इंद्रियदृश्य एटले आपणो सौ
जेने देखी शकीये, अनुभवीये छीये ते अने बीजा जे इंद्रिय-
दृश्य न होय किन्तु ज्ञानग्राह्य होय जेवा के—आत्मा, कर्म, पर-
माणु, धर्म, अधर्मास्तिकाय आदि जेने आपणो देखी शकता
नथी पण तेवा अनंतज्ञानी देखे छे ते, अर्थात् बीजा नंवरना
पदार्थो तेओ ज देखी शके के जेओने कैवल्यज्ञान—अनंतज्ञान
प्राप्त थयुं होय. शिवाय अन्यने ते पदार्थ देखवानी शक्ति न
होय. निदान के—वीतराग भगवंतो ज सर्वज्ञ होय अने तेओ ज
आ बीजा नंवरना सर्व पदार्थने वरावर जोड़ शके छे. आ परथी
जेने जे पदार्थनुं यथास्थित ज्ञान नथी तेओ ते पदार्थनुं यथा-
स्थित स्वरूप क्यांथी कही शके ? ए बात वरावर समजाय तेवी
छे. एटले कोइ अज्ञेय पदार्थनुं स्वरूप कथन करवानुं साहस करे
तो ते पण अनवस्थित अने बाधित ज कथन करे, एय समजवुं
जोड़ए. आथी तेना पर विश्वास स्थापन करवो ते आत्माने
ठगावानुं कारण केम न थाय ? माटे अहीं हरिभद्रसूरिजी
आगमवाक्यनी परीक्षायां त्रीजो प्रकार दर्शावता कहे छे के—
“ परलोकविधौ मानं वचनं ” परलोक संबन्धी विधेय

कार्योमां—स्वर्ग तथा मोक्ष आदि विधेयकार्योमां, आत्मिक शुभ विधानोमां अतीन्द्रियार्थदर्शी एवा सर्वज्ञ भगवंतोनुज वचन मान्य, प्रतिष्ठित, विश्वसनीय होय. हेतु एज के तेओनेज तत् पदार्थ संबंधी यथास्थित अबाध्य ज्ञान होय छे, एटले तेओना कथनमां लेश पण विरोध अथवा विसंवादिपणुं होतुं नथी. विरोध के विसंवादिपणुं तेओना ज कथनमां होय के जेओमां राग या द्वेष उद्भूत अनुद्भूतरूपे विद्यमान होय, अने तेथी ज तेओ स्वार्थना मोहमां खेंचाई अगर मानादिमां आवी जइ इच्छाथी, अनिच्छाथी असत्य सत्यासत्यपणुं भरडी मारे. ज्यां असत्य के सत्यासत्य उत्पादक राग या द्वेषनुं मूलज नथी—सर्वथा अभावज थइ गयो छे, तेओना कथनमां असत्य सत्यासत्यनो अंश क्यांथी संभवे ? नज संभवे ए बात सामान्य बुद्धिए पण स्वीकारी शकाय एवी छे. कहुं पण छे—

रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा

वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् ।

यस्य तु नैते दोषा

तस्यानृतकारणं किं स्यात् ? ॥ १ ॥

अतएव अहीं ग्रंथकर्ता परलोक संबंधी विधेय बाबतोमां सर्वज्ञवचन ज प्रमाणिक होय एवुं जणावी प्रतिपादन करे छे के—जे शास्त्रो खास सर्वज्ञना कथन करेल होय एम प्रमाण अने अनुभव पण मान्य करे ते ज शास्त्रवचन शुद्ध जाणवुं—ग्राह्य जाणवुं. निदान के—सर्वज्ञवाक्य ते ज औदंपर्य—परमार्थ शुद्ध जाणवुं. ग्रंथकार आ वचननी विशेष परीक्षा माटे कहे छे के—

“ સર્વમિદમનાદિ સ્યાત્ ” સર્વજ્ઞવચન આદિ અને અનાદિ વે પ્રકારે જાણવું. અમુક અમુક સર્વજ્ઞની અપેક્ષા આદિ વચન, અને મહાવિદેહ આદિ ક્ષેત્રોની અપેક્ષા અનાદિ વચન અથવા પ્રવાહની અપેક્ષા અનાદિ વચન જાણવું. એટલે ભૂતકાળમાં આ સર્વજ્ઞવચન હતું, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં રહેવાનું. એવો કોઈ કાલ નથી કે જે કાલે આ સર્વજ્ઞવચન ન હોય.

અહીં એક વાત વરાવર ધ્યાનમાં રાખવાની છે, અને તે એ કે—સર્વજ્ઞપણું કોઈ પણ વ્યક્તિને અનાદિનું ઘટે નહીં કિન્તુ અલ્પજ્ઞ જ કાલક્રમે કર્મો નાશ કરી સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત કરે એમ યુક્તિ અને પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે; અન્યથા અમુક વ્યક્તિને સર્વજ્ઞપણું અનાદિનું જ માન્ય હોય તો આપણે જીવોના જીવાત્મા અને સર્વજ્ઞાત્મા એમ બે ભેદો અનાદિના નજ માનવા જોઈએ.

આ પરથી જેમ સર્વજ્ઞાત્મા તે સર્વજ્ઞ હોવાથી કદાપિ જીવાત્મપણામાં આવતા નથી, અગર આવે તો તેઓને પણ એક પ્રકારનું અરઘઘટીયંત્રની માફક પર્યટન જ રહું કહેવાય; અને તેમ થવાથી સર્વજ્ઞ છતાં તેઓ અસર્વજ્ઞની વરાવર જ કહેવાય, एवं જીવાત્મા પણ જીવાત્મરૂપ સ્વસ્વભાવનો ત્યાગ કરી સર્વજ્ઞપણું કદાપિ પ્રાપ્ત ન કરવું જોઈએ. કરે તો અનાદિનું જીવાત્મપણું ક્યાંથી રહે ? નજ રહે, કિન્તુ જીવાત્મા જીવસ્વરૂપ છોડી સર્વજ્ઞપણું તો અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છેજ. વધુમાં ઉપરોક્ત અનાદિના બે ભેદો પણ કન્પિતજ માનવા જોઈએ. હુંકમાં વસ્તુગત્યા સ્થિત અનાદિ ભેદોનું પરિવર્તન કદાપિ સંભવે જ નહીં, જેમ અનાદિથી

જડ તે જડ અને ચૈતન્ય તે ચૈતન્ય એ ભેદનું પરિવર્તન થતું નથી તેમ અનાદિ ઉપરોક્ત ભેદોનું પણ પરિવર્તન ન જ સંભવે. તથા જીવાત્મા સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત કરવાને જે ત્યાગ, તપ, દાન આદિ કરે તે અને તેમ કરવાનો ઉપદેશ અર્પનાર શાસ્ત્રો વિફલ જ માનવા જોડ્યે. જે વસ્તુ મલવાની નથી તેના માટે જે પરિશ્રમ કરવો કે ઉપદેશ આપવો તે નિષ્ફલ જ ગણાય-વંધ્યા જેવો જાણવો. અજ્ઞાનાવસ્થામાંથી અલ્પજ્ઞપણું અને તેની ઉત્ક્રાન્તિ થતાં પ્રચર-જ્ઞાનીપણું આપણે અનુભવીએ છીએ, તો તેના ક્રમિક ઉત્ક્રાન્તિ-વાદમાં સર્વજ્ઞપણું આત્મા પ્રાપ્ત કરે એ માનસિક ગૂઢ અનુભવને પણ આપણે કેમ મિથ્યા માનવો ઘટે ? નિદાન કે-અંધકાર પછી કંઈક પ્રકાશ અને ઊષા ત્યારવાદ ક્રમશઃ પ્રકાશ વધતા ધીરે ધીરે અંધકાર જગતમાંથી દૂર થાય છે ને પશ્ચાત્ સર્વથા સૂર્યનો પ્રકાશ જ દેખાય છે. એવં આત્મા પણ અંતરના અંધ-કારને દૂર કરી સર્વથા જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરે એ વાત અનુ-ભવમાં આવે તેવી છે. સર્વ આત્માઓને સર્વજ્ઞપણું અનાદિનું આવિ-ર્ભૂત હોય એ માન્યતા સંબંધ વગરની માલુમ પડે છે.

તથા પૃથ્વીનો જે ભાગ વ્યવહારમાં જણાય છે તેટલી જ પૃથ્વી નથી કિન્તુ પહાડા પાછલ આ સિવાયની વહોળી પૃથ્વી અવશ્ય છે એ વાત તો આજે જડવાદીયો પણ કબૂલ કરે છે. જે દેશો પહેલાં વ્યવહારમાં ન્હોતા જણાતા તે દેશો વ્યવહારમાં આવતે સાથ જ શીવાયના દેશોની શોધ કરવાની પાશ્ચાત્યોને લાલસા વધી. ક્રમે ક્રમે જ્યાં જ્યાં તે લોકો પહોંચી

શક્યા તેથી તેઓનો ઉત્સાહ અધિક ઉદોમ થયો અને હજી પણ અન્ય વિભાગ માટે તલપાપડ થાય છે. એટલે વર્તમાનમાં આપણી દૃષ્ટિએ જે વિભાગો ન જણાય તે વિભાગો નથી એવું કથન કરવું તે નિતાન્ત આગ્રહજ ગણાય. આથી સર્વજ્ઞ-પ્રસ્તુતિ જૈન શાસ્ત્રો પહેલાંથી જ પૃથ્વીના અનેક વિભાગનું વર્ણન કરે છે ને તે વિભાગો એવા છે કે જ્યાં વિશિષ્ટ બલ શિવાય સામાન્ય જનતા જડ શકે નહીં. આ વિભાગોમાં કેટલાક વિભાગો અહીંની બરાબર સ્થિતિવાળા છે અને કેટલાક વિભાગો અહીં કરતાં પણ અતિ ઉચ્ચ સ્થિતિવાળા છે, કે જ્યાં સર્વદા નિતાન્ત સુખ, વૈભવ, મ્હોટા બલવાન શરીરો અને અનંતજ્ઞાનીઓ વર્તી રહ્યા છે.

અતઃપ્રવૃત્ત સર્વજ્ઞવચન આ સર્વ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ વિચાર કરતા સર્વદા વિદ્યમાન હોવાથી એટલે મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્રોમાં સર્વજ્ઞો હમ્મેશા વિહરમાન રહેવાથી તદપેક્ષયા અનાદિ શાશ્વત વચન અહીં શાસ્ત્રકર્તાએ જણાવ્યું. નિદાન કે-ઉત્તમ શાસ્ત્રવાક્યની પરીક્ષા કરતા શાસ્ત્રવાક્યો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સર્વજ્ઞકથિત અને આદિઅનાદિભાવ અલંકૃત છે કે નહીં ? એ વાત જરૂર તપાસવી. આ પરીક્ષાને મહર્ષિઓ ઐદંપર્ય-પરમાર્થ શુદ્ધ પરીક્ષા નિર્દેશે છે. નિષ્કર્ષ-આવું વચન જ પરલોક માટે આત્માને ઉપકારી થાય, શિવાય તો અન્યના વચનના આલંબનથી આત્મા સંસારગર્તમાં જ ગોથા રાખાય ॥

वस अहीं सुधी ग्रंथकर्ताए सत् धर्मना परीक्षक एवा बाल,
मध्यम, बुधवर्गनुं स्वरूप तथा परीक्षा अने परीक्षाना प्रकारो
दर्शाव्या. हवे आ लोकोने धर्मोपदेश आचार्ये केवो आपवो
जोइये जेथी आ लोकोने पण यथास्थित धर्मनो ख्याल आवे,
आ हेतुथी ग्रंथकर्ता हवे उपदेश आपवानी रीति दर्शावे छे—

बालादिभावमेवं सम्यग्विज्ञाय

देहिनां गुरुणा ॥

सद्धर्मदेशनापि हि

कर्तव्या तदनुसारेण ॥ १३ ॥

मूलार्थ—ए रीते धर्मगुरुए मनुष्योना बाल, मध्यम, बुध
विगेरे भावोनुं यथास्थित स्वरूप जाणी उत्तमधर्मनी देशना-
उपदेश तेओने जेम सुदृढ रीते उपकारी थाय ते प्रमाणे ज
आपवो ॥

स्पष्टीकरण—‘एवं’ आचार्य हरिभद्रसूरि कहे छे के—प्रथम
कहा प्रमाणे बाल, मध्यम आदि वर्गोनुं स्वरूप ध्यानमां राखी
तेओने हितकारी ज उपदेश धर्मोपदेशके करवो. निदान के—श्रो-
तानुं दिल समझ्या वगर उपदेशनो प्रवाह छोडवाथी श्रोताने
तेनाथी लाभ थाय नहीं अने वक्ताने उलटो क्लेश पेदा थाय
छे, बल्के घणीवार श्रोता विपरित परीणामी बनी सदाने माटे
धर्मश्रवण करवानुं छोडी दे छे. एटले यत्किंचित् पहेलानो
भाव होय तेमां पण हानि पहोचे छे, एवं उपदेशकने तेटलो

સમય વ્યર્થ જવાથી પઠન-પાઠનાદિમાં પણ વ્યાધાત પહોંચે છે. અતઃ આચારાંગમાં પર્વદ્ જનસ્વભાવ અને ધર્મરુચિ વિગેરે શ્રોતા સંબંધી ભાવો જાણ્યા શિવાય ઉપદેશ કરવાની સુલ્લી મનાઈ કરી છે. નિષ્કર્ષ-આચાર્ય-દેશ, કાલ, જનસ્વભાવ, લોકોની અભિરુચિ વિગેરે વાતો જાણ્યા વગર જે ધર્મોપદેશ કરે તે શૂન્યરૂપ જ પરિણામે-વધુમાં અનર્થ કરે; માટે અહીં ગ્રંથકર્તા માર દેને જણાવે છે કે-“ ચાલાદિભાવમેવં સમ્યગ્વિજ્ઞાય ” વરાવર વાલ વિગેરેનું પ્રથમ ધર્મોપદેશકે સ્વરૂપ જાણવું. તે જાણ્યા પછી જ ધર્મોપદેશ કરવો. શિવાયને શાસ્ત્રોમાં ડંટવૈદ જેવા ગણ્યા છે. આ ઉપદેશકો પણ હલદરનો ટુકડો મલવાથી ગાંધી થઈ વેસે તેવા તો ન જ હોવા જોઈએ. ઇટલે એકાદ ગ્રંથ કે ચરિત્ર, અમુક લેખ કે ભાષણ, છુટક થોડાંક શ્લોકો મુખે યાદ કરી લીધા અને પછી ઉપદેશકનો શંકો લઈ લોકોને ઉપદેશ આપવા દોડી જાય તેવા ન જોઈએ; કિન્તુ આચાર્ય કહે છે કે-“ ગુરુણા ” ગુરુપણાના યથા-સ્થિત ગુણ જેમાં હોય, જેમકે-ધર્મજ્ઞો ધર્મકર્તા ચ, સદા ધર્મપરાયણઃ । સત્ત્વેભ્યો ધર્મશાસ્ત્રાર્થદેશકો ગુરુરુચ્યતે ॥ ૧ ॥ “ ધર્મ જાણકાર, ધર્મકર્તા, નિત્ય ધર્મમાં જ તત્પર, તથા મહ્યાત્માઓને ધર્મશાસ્ત્રનો ઉપદેશ અર્પનાર ગુરુ કહીયે. ” પરમાર્ય કે-સ્વશાસ્ત્ર અને પરશાસ્ત્રના જ્ઞાતા તથા નિત્ય ધર્મમાં જ દત્તચિત્ત એવા ગીતાર્થ મહાપુરુષો શિવાય અન્યે ધર્મોપદેશ આપવા વેસવું એ કેવલ ધર્મ અને શ્રોતાને

उत्पथमां दोरी जवानुं ज कारण बने छे. निदान के-आजे आवा वक्ताओ शासनमां केवो गोटाळो पेदा करी रह्या छे ते नजरे ज घणी वखत आपणो अनुभवीये छीये. व्यसन, अभक्ष्य अने पौद्गलिक मोहमां राचीमाची रहेला उपदेशकोए कांड शासननी ओछी खरावी नथी करी. अतएव-हितार्थीए आचार्यना उपरोक्त गंभीर कथन पर खास ध्यान आपवानी जरूर छे. वधुमां ग्रंथकर्ता जणावे छे के-बालादिभाव जाण्या पछी धर्मोपदेश करवो ते पण एही रीते के-"तदनुसारेण" एटले बालादिकोने हितकारी थाय. परमार्थ-बाल विगेरे धर्मोपदेश श्रवण करी पोतानो बालभाव समजी तेनो त्याग करी बुधपणुं प्राप्त करे. टीकाकार कहै छे के-"यस्य यथोपकराय संपद्यते देशना तस्य तथा विधेया " "जेने जे प्रकारे धर्मदेशना करवाथी उपकार थाय तेने ते प्रकारे धर्मदेशना करवी " अर्थात् जीव आदि एक पण तत्त्वने जे समजता नथी तेवाओ सामे सूत्रोना गहन भावो कथन करवा बेसबुं अने गहन तत्त्वोना शोखीनो पासे राजा राणीनी कथाओ करवा बेसबुं, धर्मना खरा मर्मने नहीं जाणनार पासे लांबा लांबा तत्त्वोना व्याख्यानो करवा ए सर्व अनुचितपणुं पेदा करे छे; माटे, अने मूलमां 'हि' ए शब्द होवाथी हितकारी थाय तेवो ज उपदेश आपवो पण अन्यथा प्रकारनो उपदेश न आपवो ए खास उपदेशके ध्यान राखवुं जोड़ए. स्पष्ट शब्दोमां कहीये तो अहितकर उपदेश आपवा करता

ઉપદેશકે મૌન ધારવું, ઉપદેશકપણાનો મોહ છોડી દેવો એ વધારે ઉચિત ગણાય, બલકે લાભકારી જ થાય; અને તેમ કરવામાં પોતાને હાનિ થતી હોય તો અવશ્ય ગ્રંથકારના કથન પ્રમાણે પ્રથમ તેવું ઉચ્ચ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા કમ્મર કસવી અને પછી ઉપદેશ કરવો જેથી ઉપદેશકનો મનોરથ સફળ ગણાય.

ઉપર દર્શિત વિષયની જ વધુ પુષ્ટિ માટે ગ્રંથકર્તા આગળ વધીને અધિક સુલાસો કરે છે—

यद् भाषितं मुनींद्रैः पापं
खलु देशना परस्थाने ।

उन्मार्गनयनमेतद्

भवगहने दारुणविपाकं ॥ ૧૪ ॥

મૂલાર્થ—પરમજ્ઞાનીયોએ—અન્યને ઉપકારી ધર્મદેશના અન્યને આપવામાં નિશ્ચયથી પાપકારી કહી છે, કારણ કે—અન્ય યોગ્ય દેશના અન્યને આપવાથી ઉન્માર્ગમાં લઈ જઈ ભવ-સમુદ્રમાં દૂવાવી ભયંકર કટુકફલ આપનારી વને છે.

સ્પષ્ટીકરણ—૧૩ મા શ્લોકમાં જે વાત કહી છે તેનુંજ અહીં ગ્રંથકાર સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. અન્ય યોગ્ય દેશના અન્યને આપવામાં સર્વજ્ઞો પાપ કહે છે, અર્થાત્—વાલ યોગ્ય દેશના મધ્યમને, મધ્યમ યોગ્ય વુઘને, વુઘ યોગ્ય ચાલ અથવા મધ્યમને અને મધ્યમ યોગ્ય ચાલને એ રીતે ધર્મદેશના કરવામાં

महापाप कहुं छे. व्यवहारमां पण जेटली अने जेवी लायकात होय ते प्रमाणे ज अधिकारो अपाय छे, अन्यथा आपवामां देनारने नीचुं देखवुं पडे अने लेनार तेनो डायरशाही उपयोग करे ए बात कांड छानी नथी. तद्वत् अहीं पण बुध विगेरे योग्य देशना-धर्मस्वरूप बाल आदिने आपवाथी तथा बाल आदि योग्य धर्मस्वरूप बुध विगेरेनी पासे कथन करवाथी जे लाभ कल्याणना पंथे पहुँचवानो थवो जोइये ते न थता उलटो धर्मश्रद्धा खसेडवानुं बने छे. एटले नितान्त ते लोको पतित-परिणामी थइ धर्म पर अने उपदेशक आचार्योंना प्रति अबहु-मानी थइ बोलवा मांडे छे-“शुं व्याख्यानमां जइने करीये? त्यां तो झीणुं झीणुं कंताय छे, कांड समजातुं नथी, समय नकामो जाय छे, केवल राजा राणीनी बातो वंचाय छे.” विगेरे विगेरे. अतएव मूलकर्ता कहे छे के-आवी धर्मदेशना महापापकारी थाय. “खलु” निश्चयथी पाप पेदा करे छे, एटलुं ज नहीं, किन्तु “उन्मार्गनयनं” आवी धर्मदेशना श्रोताने उन्मार्ग तरफ खँची जाय छे. दाखला तरीके जेम बुधजनो वेशने अप्रधान माने छे तेमां मुख्यतया धर्म मानता नथी, ज्यारे बालजीवो तेमां धर्म माने छे. प्रधा-नतया ते धर्म छे एम समजी वेशने नमस्कार करे छे, पूजे छे, बहुमानथी माने छे, हवे बालजीवो सामे वेशमां धर्म नथी, ते तो अप्रधान छे, कारण के पासत्थाओ अने भांडो पण पोताना स्वार्थ माटे साधुवेश धारण करे छे; पण एतावनमात्रथी

તેઓ કાંઈ ધર્મી કહેવાય નહીં કિન્તુ અધર્મને જ વધારે સેવે છે. આ રીતે કથન કરવાથી બાલજીવો જે વેશના અનુરાગથી યત્કિંચિત્ ધર્મ સાધતા હોય, ક્રમશઃ અધિક ધર્મ પામતા હોય તેનો ત્યાગ કરી તેઓ પણ વેશને અવહુમાનથી જોવા શીખે, નિંદતા શીખે છે, અને તેમ થવાથી વિચારા બાલજીવો ધર્મશ્રષ્ઠ વર્તી અપરિણામી અથવા વિપરીણામી બને એ સ્વાભાવિક છે. આ પાપ કેવલ યોગ્યને યોગ્ય ધર્મદેશના ન દેવાથી થાય છે, યાવત્ ગ્રંથકાર કહે છે કે-છેવટે “ભવગહને દારુણ-વિપાક” ઉપરોક્ત પ્રતિકૂલ ધર્મદેશના તે તે લોકોને સંસાર-સમુદ્રમાં ઢૂવાડી મર્યાંકર કટુક ફલ અર્પનાર બને છે. પરમાર્થ કે-શ્રોતા અને વક્તા વચ્ચે આ રીતની ધર્મદેશનાથી ભવસમુદ્રમાં અથડાય છે. ઓરે ! વક્તા તો અધિકતયા કટુક ફલ પણ ઉપાર્જન કરે છે, કારણ કે-સરો વિચાર તો પ્રથમ વક્તા-નેજ કરવો જોઈયે. જ્ઞાન વિના ધર્મદેશના આપવાનો સાહસ કરવો તથા પ્રમુજ્ઞાનનો અનાદર કરવો એ વક્તા માટે મહાપાપ-કારી કેમ ન કહેવાય ? સ્વરેસ્વર વ્યવહારમાં પણ કાયદાનો જાણકાર થઈ કાયદાનો અનાદર કરી ગુન્હો કરનાર વકીલ વેરિટરને ઓછી સજા મોગવવી નથી પડતી ॥

ઉપરના કથનથી અહીં આશ્ચર્ય સાથે વધુ શંકા પેદા થાય છે કે-આચાર્યો જે ધર્મોપદેશ આપે છે તે યદિ સર્વજ્ઞકથિતજ હોય તો તે ગમે તેના સામે કથન કરવામાં આવે એથી તે અનર્થ ઉત્પન્ન કેમ કરી શકે ? કારણ ઉપદેશ સર્વજ્ઞદર્શીત

હાવાથી અમૃતતુલ્યજ ગણાય છે, અર્થાત્-અમૃત ગમે તે પુરુષ આરોગે એટલે આરોગનારને તો અંતે લાભજ થાય છે. હા, જો ઉપદેશ સર્વજ્ઞકથિત ન હોય અને તે ઉપદેશ આચાર્યો આપે તો ઉપર કહેલ સર્વ વાતો બંધવેસતી થાય સ્વરી. અતઃ આ શંકાને નિર્મૂલ કરવા માટે હવે આચાર્યશ્રી અહીં સ્પષ્ટ સુલાસો કરે છે—

હિતમપિ વાયોરૌષધમહિતં
તત્ શ્લેષ્મણો યથાત્યંતં ॥
સદ્ધર્મદેશનૌષધમેવં !
બાલાદ્યપેદ્ધામિતિ ॥ ૧૫ ॥

મૂલાર્થ—વાતરોગીને જે ઔષધ હિતકારી-ઉપકારી થાય-હોય તો પણ તેજ ઔષધ કફરોગીને આપવાથી અત્યંત અહિતકારી-નુકશાન કરનાર થાય છે. એવં ઉત્તમ ધર્મદેશના-રૂપ ઔષધ હિતકર છતાં અનધિકારી વાલ આદિ વર્ગને આપવાથી અહિતકર જ થાય છે.

સ્પષ્ટીકરણ—ઔષધ માત્ર ઉપકારી જ હોય છે, છતાં અધિકારિ પ્રમાણે એટલે રોગનું નિદાન કર્યા પછી રોગીને ઔષધ આપવામાં આવે તોજ તે ઔષધ રોગીને ઉપકારી થાય છે. અન્યથા હિતકર પણ ઔષધ અહિતકારી થાય, એ આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ. દાખલા તરીકે—જે ઔષધ વાત-

રોગીને હિતકર હોય તેજ ઔષધ કાંઈ કફરોગીને હિતકર
 હોય એમ નહીં, અને કફરોગીને જે હિતકર હોય તે પીત્તરોગીને
 હિતકર નજ હોય. ઘી તથા દુધ પુષ્ટિકારક છતાં કફરોગીને
 તે આપવામાં આવે તો તુરંતજ તેને અત્યંત અહિત પેદા કરનાર
 થાય છે, ને સાકર પિત્તરોગીને હાનિ કરનાર બને છે. અહીં
 આ ઔષધ ઓટું છે અથવા વૈદ્યગ્રંથો ઓટા છે એમ તો નજ
 કહેવાય, કિન્તુ વૈદ્યે રોગનું નિદાન કર્યા વિના અનધિકારીને
 આપ્યું પટલે વૈદ્ય અને રોગી વચ્ચે તે ઔષધ નુકશાન કરે
 છે, એજ વાત આપણે સામાન્ય અનુભવથી સ્વીકારી શકીએ.
 એવં સર્વજ્ઞકથિત શાસ્ત્રો અને તદુક્ત ઉપદેશ વચ્ચે સત્ય અવિ-
 સંવાદી મહદુપકારિ છતાં વાલ આદિ જીવોની યોગ્યતાનું
 નિદાન કર્યા વિના તેઓને આપવાનું સાદસ ઉપદેશક આચાર્ય
 કરે તો તેમાં શાસ્ત્ર અને ઉપદેશનો દોષ છે, એવું બુદ્ધિમાનો તો
 ન જ કહી શકે. પરમાર્થ કે—એવું કથન નિતાન્ત અસત્ય જ
 ગણાય. સ્વરી વાત તો એ છે કે—ઉપદેશકની ગફલતી યા
 અજ્ઞાનતા જ કહેવી જોઈએ તેમજ સર્વજ્ઞશાસ્ત્રમાં એ તો
 અવશ્ય પ્રતિપાદિત કર્યું છે કે—“ આ સર્વ ઉપદેશ અ-
 ધિકારીની યોગ્યતા પ્રમાણે આપવો ” આમ છતાં તેની
 વેદરકાર કરી અનધિકારીને તત્ તત્ પ્રકારનો ઉપદેશ આપ-
 વા સાદસ કરવો એ શું ઉચિત ગણાય સ્વરો ? આવા ઉપદેશને
 આ સર્વજ્ઞનો ઉપદેશ છે એવું કયો બુદ્ધિમાન કહી શકે ?
 અર્થાત્ એ તો ઉપદેશકના મસ્તકનો પાંડોજ કહેવાય, પટલે

सर्वज्ञना उपदेश साथे उपदेशके पोतानुं विष मेळव्युं अने तेणे अनर्थ कर्यो ए ज परमार्थ तत्त्व गणी शकाय. निष्कर्ष के-आ परथी सर्वज्ञनो उपदेश अनर्थ केम पेदा करे ? आ शंकानुं बहु सुंदर रीते निर्मूलन थइ जाय छे. अमृत पण अमृतरूपे होय तो ज अधिकारीने उपकारी थाय छे, ए बात बराबर समजाय तेवी छे.

ए रीते अहीं सुधी आ प्रस्तुत प्रकरणमां बाल, मध्यम, बुधना प्रकारो, तेना लक्षणो, तथा तेओनुं स्वरूप, सद्धर्मनी परीक्षाना प्रकारो, सद्धर्मनी परीक्षा केम करवी, तेओने उपदेश आपवानो विधि, तेना पर रोगी तथा औषधनुं दृष्टांत विगेरे बातो जणावी, हवे ग्रंथकार प्रस्तुत अधिकारनो उपसंहार करी षोडशक नामक ग्रंथना प्रथम प्रकरणनी समाप्ति सूचवे छे.

एतद्विज्ञायैव यथार्हं (थोचितं)।

शुद्धभावसंपन्नः ॥

विधिवदिह यः प्रयुंक्ते ।

करोत्यसौ नियमतो बोधिं ॥ १६ ॥

मूलार्थ—ए रीते वक्ता बाल आदिनुं यथास्थित स्वरूप जाणी जो शुद्धभावपूर्वक अने योग्यतानी परीक्षारूप विधि साथे श्रोताने उपदेश आपे तो ते वक्ता नितान्तेन सम्यक्त्व भाव पेदा करे छे.

સ્પષ્ટીકરણ—અત્ર આચાર્યશ્રી યોગ્યને યોગ્ય ઉપદેશ આપવાથી વક્તા-શ્રોતા ઉભયને શું લાભ થાય એવાતનો ખુલાસો કરે છે. જેમ સમય અને પ્રકૃતિજ્ઞ ઉત્તમ વૈદ્ય રોગીના રોગનું વરાવર નિદાન કરી ઔષધ આપી ઉભયને મહાન્ લાભ કરે છે. એવં અહીં પણ ઉપદેશક ધર્મગુરુ આગલ કહ્યા પ્રમાણે બાલ આદિ વર્ગનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખી તેઓની પ્રકૃતિ અનુકૂલ અને તે પણ કેવલ પરોપકાર બુદ્ધિ, કે જેમાં સ્વાર્થ-ભાવનો અંશ ન હોય તે રીતે યદિ ધર્મોપદેશ કરે તો અત્ર ગ્રંથકાર કહે છે કે “ વિધિચિદિહ ” એટલે વિધિપૂર્વક બાલ યોગ્ય બાલને, મધ્યમ યોગ્ય મધ્યમને અને બુધ યોગ્ય બુધને એ રીતે ઉપદેશ આપે તો વક્તા નિતાન્તેન શ્રોતાને ધર્મપર શ્રદ્ધા ઉપજાવે છે. પરમાર્થ કે-બાલ વિગેરે જીવો તથાપ્રકારનો યોગ્ય ઉપદેશ શ્રવણ કરી સ્વનિષ્ઠ બાલપણું છોડી મધ્યમ તથા બુધપણું પ્રાપ્ત કરે છે, જેથી તેઓ પોતાનું કલ્યાણ સારી રીતે સાધી શકે છે. આથી આ જીવો આવા પ્રકારના ઉપદેશના બલથી સન્માર્ગગામી ઉત્તમધર્મી બની પરિણામે સમ્યક્ત્વ પામે છે અર્થાત્ શુક્લપાક્ષ્મિકપણાની દુર્લભ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. એવં વક્તા પણ અનેક જીવોને ધર્મ પ્રમાડી પોતાનું અભૂતપૂર્વ કલ્યાણ કરે છે. આચાર્યશ્રી કહે છે કે—‘ નિયમતો ’ આવા ઉપદેશથી નિશ્ચયેન વક્તાઓ શ્રોતાને વૌધિલાભ પ્રમાડે છે. હુંકમાં આથી શ્રોતાઓ ઉત્તરોત્તર પોતાનું કલ્યાણ સાધતા શીખે છે. ॥

“ उद्देश ”

गत अधिकारना अंतभागमां आचार्यश्रीए जणाव्युं के—
बाल आदि योग्य वर्गने तेओनी योग्यता अनुरूप उपदेशक उप-
देश आपे तो ज नियमेन बोधि पमाडे छे, आ परथी क्या श्रोताने
क्या प्रकारनो उपदेश आपवाथी लाभ थाय ? ए बात हवे समज-
वानी नितान्त आवश्यकता कही. अतएव ग्रंथकर्ता आ बीजा
प्रकरणमां क्या क्या जीवने क्या क्या प्रकारनो उपदेश
आपवो तेनुं स्वरूप दर्शाववा प्रयत्न करे छे, अर्थात् बीजा
अधिकारनो प्रारंभ अने तेनो संबंध आदिमां आ रीते
ग्रंथकारे दर्शाव्यो छे.—

बालादिनामेषां यथोचितं,

तद्विदो विधिर्गीतः ।

सद्धर्मदेशनायामयमिह,

सिद्धान्ततत्त्वज्ञैः ॥ २-१ ॥

मूलार्थ—बाल, मध्यम आदिनुं स्वरूप जाणनार उप-
देशक आचार्योए पूर्वे जणावेल बाल आदिने यथोचित रीते
उपदेश केवो आपवो ते संबंधमां सद्धर्मनी देशनाविधिनुं स्वरूप
आ प्रस्तुत प्रकरणमां कहेवाशे अर्थात् जे रीते सिद्धान्ततत्त्वज्ञ
पुरुषोए विधि जणाव्यो छे, ते प्रमाणे आचार्यश्री कहेशे.

“ प्रस्ताव अने निर्देश ”

स्पष्टीकरण—आ कारिकानो भावार्थ जो के स्पष्ट ज छे तो पण कांइक विशिष्ट खुलासो करवानी आवश्यकता छे खरी. प्रकरणनो प्रारंभ करवा पूर्वे ग्रन्थकर्ता आचार्यश्री निर्देश करे छे के—आ प्रकरणमां सिद्धान्ततत्त्ववेत् महापुरुषोए जे प्रमाणो उत्तम धर्मनी देशना आपवानो विधि अने तेना प्रकारो वाल आदि जीवो माटे कहां छे तदनुसार अमे पण कथन करीशुं; कारण के पूर्व प्रकरणमां कही गया हता के “ वाल आदिने योग्य हितोपदेश आपवाथी आचार्य तेओने बोधि पमाडे छे. ” एटले वाल आदि वर्गनुं स्वरूप जाणकार पण उपदेशविधि जो न जाणो तो ते तथाप्रकारनो विधि क्यांथी दर्शावी शके ?

“ संवद्ध ”

निदान के—उपदेशके आ विधि अवश्य समजवो जोइए. अतएव पहेलुं प्रकरण वाल आदि वर्गनुं स्वरूप दर्शावनारुं जणाव्युं एटले आ बीजुं प्रकरण देशनाविधि स्वरूप दर्शावनारुं जणावीशुं. आ रीते बीजा प्रकरणनो संवंध पहेला प्रकरण साथे बराबर घटावी लेवो, कारण के—ग्रंथनो विषय योग्य रीते उत्तरोत्तर सुसंवद्ध होवाथी ज समुचित ग्राह अने पाठ्य थाय, जेथी पाठको पण उपदेशविधि समजी यथोचित रीते उपदेश करवा साथे बोधि पमाडी शके. अही आटलुं

વિશેષ જાણવું કે અહીં જે વિધિ કહેવામાં આવશે તે 'તદ્વિદો' બાલ આદિ વર્ગનું સ્વરૂપ જાણકાર એવા ઉપદેશક પુરુષોને જ સ્વાસ કરીને ઉપકારી થશે. શિવાય અન્ય લોકોએ તો આ વિષય સમજી ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. આટલો खुलासा કરી હવે આચાર્યશ્રી જણાવે છે કે—

“ પરાધીનતા અને તેના હેતુઓ.”

આ વિધિ હું સ્વતંત્ર કલ્પનાથી નથી કહેવાનો, કિન્તુ “ સિદ્ધાન્તતત્ત્વજ્ઞૈઃ” સિદ્ધાન્ત-આગમશાસ્ત્રોના જાણકાર, પારંગત એવા શ્રુતકેવલી ભદ્રવાહુસ્વામી જેવા મહાપુરુષોએ જે રીતે પૂર્વ શાસ્ત્રોમાં જણાવ્યો છે, તે જ વિધિ “યથોચિતં” બરાબર બાલ આદિ વર્ગને ઉપકારી થાય તથાપ્રકારે અહીં હું કથન કરીશ. મતલબ કે—આ વિષયમાં ગ્રંથકર્તા પોતાની પરાધીનતા તથા શિષ્ટાજ્ઞા પરિપાલનતા દર્શાવે છે. શિષ્ટત્વ પ્રાપ્ત્યર્થે અને ગ્રંથને આદેય બનાવવા માટે આ એક ઉત્તમોત્તમ માર્ગ છે કે જે આચાર્યો પૂર્વપુરુષના પંથે ચાલી વસ્તુ કથન કરી પોતાની પરાધીનતા દર્શાવે છે. તથા જે લોકો ઉપદેશ અને વસ્તુનો નિર્દેશ શાસ્ત્રોમાં પોતાની સ્વતંત્ર મતિકલ્પનાઓ સુચ્ય કરી કથન કરે તો ગ્રંથકર્તા હ્રદયસ્થ હોવાથી અવશ્યમેવ સ્ખલિત થાય અને દોષમિશ્રીત જ વ્યાખ્યાઓ કરે, કારણ કે જ્યાં હ્રદયસ્થો અલ્પજ્ઞ હોઈ મર્યાદિત જ્ઞાન ધરાવે છે ત્યાં તેઓ નિર્દોષ અને અવિરોધી કથન ક્યાંથી કરી શકે ? પરમાર્થ કે—સદોષ તથા વિસંવાદી જ વસ્તુનું પ્રરૂપણ કરે છે. આ વાજુ પ્રાકૃત લોકો

तो श्रद्धालु, विश्वासु अने अतिअल्पज्ञ होवाथी ग्रंथकर्त्ताना वाक्योपर ज निर्भर रहे छे. निदान के-एकान्त आदेयरूपे माने छे. आथी ग्रंथाज्ञा प्रमाणो वर्तन करी परिणामे ते लोको कल्याणना वदले विश्वासथी स्वात्मानुं अकल्याण ज करे. एटले आवुं महत् पाप ते स्वतंत्र आचार्यनी बुद्धिथी ज पेदा थयुं, एम विनासंकोचे मानवुं जोइए. अतएव सज्जन अने शिष्टनो ए वास्तविक धर्म छे के पूर्वपुरुषना पंथे चाली तेवी वस्तु-तत्त्वनी प्ररूपणा करवामां पराधीनता ज दर्शाववी-राखवी. निष्कर्ष के-अल्पज्ञे सर्वज्ञोना अने महद् ज्ञानीओना वचनाधारे पदार्थनी व्याख्याओ करवी ए न्याय्य गणाय.

अहीं मूलमां “अयं” शब्द एटला माटे ज ग्रंथकर्त्ताए धर्यो छे के-आ आगलनी आर्याओथी साक्षात् दृश्यमान एवी सद्-धर्मनो देशनाविधि हुं जणावीश. जे विषय अनंतरपणे समी-पमां ज-साक्षात् देखाडवानो होय छे त्यां ज अयं शब्दनो प्रयो-ग थाय छे. हवे उपर देखाडेला संबंधना अनुसारे वाल, मध्यम अने बुध पैकी धर्मदेशनामां प्रथम वाल योग्य धर्मदेश-नानो प्रकार अने उपदेशके पण तथाप्रकारे ज वर्तवुं जोइये, ए बात आचार्यश्री जणावे छे—

बाह्यचरणप्रधाना,

कर्त्तव्या देशनेह बालस्य ॥

स्वयमपि च तदाचार-

स्तदग्रतो नियमतः सेव्यः ॥ २-२ ॥

मूलार्थ—उपदेशके अर्ही उपदेशविधिमां प्रथम तो बालवर्ग पासे बाह्य चारित्र्यनी प्राधान्यता एटले मुनिवेशनी मुख्य प्रशंसा जेमां होय एवी देशना आपवी, तथा उपदेशके पण नियमेन तेओनी सामे तेवो ज आचार पालवो जोइये.

“अयोग्य उपदेशनुं परिणाम.”

स्पष्टीकरण—“ बाह्य एवो मुनि आदिनो वेश, बाह्य एवी अन्य क्रियाओ तेमज बाह्य आचार-वर्तन देखीने जेओ खुशी थाय, धर्म पामे ते बालवर्ग” आ बात गत प्रकरणमां आचार्यश्री कही गया छे. परमार्थ के-बालजीवो बाह्याडंबरमां वधारे श्रद्धालु होय छे, कारण के-तेओने विशिष्ट विवेक तथा दीर्घ विचार न होवाथी तेम बनवुं उचित छे. निदान के-बालवर्गनी आवी स्थिति होवाथी यदि उपदेशक धर्मोपदेश आपता आ लोको सामे “ बाह्य वेशनी असारता, अन्य बाह्य क्रियाओनी गौणता, एवं बाह्य वर्तननी आडंबरता, तेमां धर्म नथी, पासत्याओ, वेशविडंबको अने भांडो पण आजीविका माटे, अन्य स्वार्थ माटे तेवो वेश, तेवी क्रियाओ तथा तेवुं आवेहुव वर्तन करे छे छतां आ लोकोमां धर्मनो लवलेश देखातो नथी; माटे धर्म तो तत्त्वमार्गमां अने आत्मांनी शुद्ध परिणतिमां ज होय छे, शिवाय वेश के क्रियाओ तो एकडा वगरना शून्य जेवी ज समजवी. ” आ रीतनो उपदेश अपाय तो नितान्तेन तेवुं ज एकान्त पोषण

થાય તો તે વાલલોકો તુરતજ ધર્મ પ્રતિ મંદ આદરવાલા થઈ ધર્મશૂન્ય-અશ્રદ્ધાલુ બની જાય છે. અરે ! વિમુક્ત પરિણામવાલા થાય તો પણ આશ્ચર્ય નહીં.

“ ઉપદેશ પ્રકાર ”

અતઃપ્રથમ ગ્રંથકર્તા સ્પષ્ટ કહે છે કે—“ હહ ” ઉપદેશ વિષયમાં ઉપદેશકે તે વાલજીવો વિપરિણામી ન બને, અશ્રદ્ધાલુ ન થાય માટે તેઓની પ્રકૃતિ અનુકૂળ ક્રમશઃ ગુણવૃદ્ધિ થાય, તેઓ સન્માર્ગારૂઢ બને, તેઓની ધર્મપ્રીતિ વધે તેમ વાહ્યવેશ, વાહ્યક્રિયા અને વાહ્યવર્તનની પ્રાધાન્યતા જેમાં હોય તેવો ધર્મોપદેશ ઉપદેશકે આપવો; તથા વક્તાએ પણ વર્તન અને ક્રિયાઓ તથાપ્રકારે જ તે લોકો સામે પ્રેમપૂર્વક આચરવી, જેથી તે લોકો આધિક્યેન ધર્મશ્રદ્ધાલુ બની ઉપદેશક પર અનુરાગી પણ થાય. અન્યથા આ લોકો ઉપદેશ અન્યથા પ્રકારનો તથા આચરણ ભિન્ન પ્રકારનું નિહાળી શીઘ્ર હી શંકાશીલ બની અવિશ્વાસુ થાય છે. તે જ ઉપદેશ અને ઉપદેશક પ્રતિ મંદ આદર કે અનાદરવાળા બની પરિણામે ધર્મમાં પણ કિંચિત્ અદૃઢ પરિણામી થઈ જાય. નિદાન કે—‘પરોપદેશે પાંડિત્યં’ એ વાક્યનો લોકો તુરતજ ઉચ્ચાર કરે,—‘ પોથીના રિંગણા ’ જેવું કહે. અતઃપ્રથમ અહીં ગ્રંથકર્તા ખાર મૂકીને કહે છે કે—
“ નિયમતઃ સેવ્યઃ ” નિયમેન વક્તાએ પણ જેવો ઉપદેશ આપવો તથાપ્રકારે જ વર્તન સેવવું. પટલે ઉપદેશ અને વર્તનમાં દ્વિધાભાવ ન કરવો જોઈએ, અર્થાત્ ઉપદેશકે “ ચિત્તે વાચિ

ક્રિયાયાં ચ, સાધુનામેકરૂપતા ” એ જ નિયમનું સમુ-
ચિત રીતે પાલન કરવું ન્યાય્ય ગણાય.

“ ગ્રંથકર્તાનો આશય ”

અત્ર ‘ ઉપદેશકે બાલજીવોને બાહ્યવેશ તથા બાહ્ય-
ચારની પ્રાધાન્યતાવાળી ધર્મદેશના આપવી ’ આવું જે આચાર્ય-
શ્રીએ જણાવ્યું તેનું કારણ આ બાલલોકો આવા ઉપદેશથી
અનુક્રમે ધર્મ પામે એ જ સમજવું, પરંતુ આવા ઉપદેશથી
તે લોકોને ગ્રંથારામાં અથવા બાલસ્થિતિમાં રાખવા એવો આશય
આચાર્યશ્રીનો છે એમ ન સમજવું. કિન્તુ બાલકને મિઠાઈની
લાલચ આપી જેમ કહવા ઔષધનું પાન કરાવાય છે, એ ન્યાયે
અહીં પણ આ લોકોને જે વસ્તુમાં અધિક પ્રેમ તથા શ્રદ્ધા છે
તે વસ્તુના ગુણો દર્શાવી તેમાં તેઓને વરાવર સુદૃઢ કરી,
તેઓની વિચારશક્તિ અને વિવેકશક્તિને સ્થિતિથી તેમજ
અનુક્રમે દ્રવ્યક્રિયા અને ભાવક્રિયાનું સ્વરૂપ, આત્માની વિચિત્ર
પરિણતીયો, અધ્યાત્મતત્ત્વનું દિગ્દર્શન, આગમતત્ત્વ, વ્યવહાર
અને નિશ્ચયનયની માન્યતા વિગેરે જણાવી બાહ્યવેશ, બાહ્ય-
ક્રિયાઓની મુખ્ય ગૌણતા, ક્રિયાનો રાહલી પણ બાહ્ય આઢં-
વર ક્યાં અને કેવા કેવા પ્રકારનો હોય છે ? પાસત્યાઓ પણ
કેવું વર્તન તથા ક્રિયાનું પરિશીલન કરે છે ? વિગેરે દર્શાવી,
કેવલ બાહ્યવેશ આદિમાં બાલજીવોનો સ્થાપિત એકાન્ત અનુ-
રાગ ડઠાવી તત્ત્વમાર્ગમાં ભાવપ્રાધાન્ય દ્રવ્યક્રિયાઓમાં સ્થાપન

કરાવવો. વાલજીવો મધ્યમપણું પામી અનુક્રમે બુધપણું પ્રાપ્ત કરે, આત્માની પરમવિશુદ્ધિ કરતા શીખે તથાપ્રકારે ઉપદેશકે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તોજ ઉપદેશકનો ઉપદેશ પ્રભુઆજ્ઞાકારી વની સ્વપરને યથારૂપે ઉપકારી થાય, એજ આચાર્યશ્રીનો અહીં ગર્ભિત પરમાર્થ છે. અતએવ અહીં ઉપદેશાનુકૂલ વર્તન રાખવાનું પણ ઉપદેશક માટે આચાર્યશ્રીએ ભારપૂર્વક જણાવ્યું છે.

આ પ્રકારે ઉપદેશકને ભલામણ કરી હવે બાલવર્ગ લાયક દેશનાનું સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા પાંચ આર્યા શ્લોકથી વિસ્તૃત-પણે અહીં દર્શાવે છે—

સમ્યગ્લોચવિધાનં

હ્યનુપાનત્કત્વમથ ધરા શય્યા ।

પ્રહરદ્વયં રજન્યાઃ,

સ્વાપઃ શીતોષ્ણસહનં ચ ॥ ૨-૩ ॥

મૂલાર્થ—સમ્યક્-સર્વજ્ઞ આજ્ઞાનુસારે છ છ માસે મુનિ-યોએ લોચ કરવો, ઉપાનદ (જોડા) પહેરવા નહીં અને પૃથ્વી પર શયન-સંચારો કરવો, તથા રાત્રિના બે પ્રહર સુધી પટલે વીજા અને ત્રીજા પ્રહરમાં નિદ્રા લેવી એવં શીયાળે, ઉન્હાળે શીત તથા ઉષ્ણ આદિ પરીપદો સહન કરવા જોઈએ.

“ ધર્મપ્રાપ્તિનું કારણ ”

સ્પષ્ટીકરણ—વાલજીવો સુંદર એવો મુનિયોનો વાહ્યવેશ

તથા વાહ્ય કઠિન આચારો નિહાળી खुशी થવા સાથે ધર્મ પામે છે, તેનું મુખ્ય કારણ આ છે. પ્રથમ તો આ લોકો खानપान, ગાડી, વાડી અને લાડીની મોજમજાહમાં, કપડા અલંકારોમાં, શરીરની શુશ્રૂષામાં જ આનંદ માને છે, જેમાં અતિકષ્ટ કે અન્ય કષ્ટ હોય તેવી ક્રિયાથી, આચારોથી ધ્રુજી ઉઠે છે, પોતાના આત્માને લેશ પણ કષ્ટ થાય તેનાથી ત્રાસ પામે છે, અશક્ય અનુષ્ઠાનો માને છે, આથી જે લોકો કષ્ટસાધ્ય દુર્વહ ક્રિયા કે આચારો પાલતા હોય તેના દર્શનમાત્રથી આ લોકો 'અહો ! મહાન ભયંકર અશક્ય દુર્વાહ્ય આ લોકો ધર્મસેવન કરી રહ્યા છે.' એમ ઉચ્ચારી નમી પડે છે, ગળગળા થઈ જાય છે, વહુ વહુ પ્રશંસા કરે છે, મુનિયોના વાહ્યાચારો પ્રતિ આ લોકો માન-બુદ્ધિ ધારે છે. અતેવ ઉપદેશકે પણ આ લોકોને ધર્મ પમાડવા આ લોકોની બુદ્ધિ અનુકૂળ ઉપદેશ આપવો લાભકારી ગણાય. તે ઉપદેશ આ રીતે આપવો.

“ બાલ ઉપદેશ ”

જૈન મુનિયોનો એવો આચાર છે કે—શિરમાં કોઈ વિશેષ દર્દ-પીડા ન હોય તો છ છ માસે અવશ્ય સાધુએ હાથવડે પોતાના કેશ ઉઘેડી નાંચવા-લોચ કરવો. યદિ વિશિષ્ટ પીડા થતી હોય તો એક એક મહિને અસ્થાથી મુંડન કરાવવું અને અધિક દર્દ થતું હોય તો ઉપરઉપરથી પન્નર પન્નર દિવસે કેશો કતરાવવા. ગમે તેવી કઠણ શીત યા ગરમી પડતી હોય, પથ્થર, કાંકરા કે કંટકવાળી જમીન હોય, લાંબી

अथवा दीर्घ मुसाफरी करवानुं होय तो पण साधुए पगमां चामडाना अथवा तेवा अन्य प्रकारना जोडा पहेरवा नहीं. उंची के नीची, सम के विषम, कांकरावाळी के साफ गमे तेवी जमीनमां पलंग, खाटलो के गादी-तकिया बिना साधुए शयन करवुं, मात्र पोतानो उननो के तेवो एकाद बे कपडानो संधारो करी तेना पर शयन करवुं जोइए. साधुए रात्रिना चार प्रहर पैकी पहेला अने छेला प्रहरमां स्वाध्याय, ध्यान अने ईश्वरभक्ति करवी तथा बीजा अने त्रीजा प्रहरमां एटले वधारेमां वधारे छ घंटानी निद्रा लेवी उचित छे. जो के साधुए प्रमाद करवो न जोइए तथापि शिथील एवं शरीर बिना निद्राए अवश्य अस्वस्थ थइ जाय, अधिक आलस आवे ने अनुक्रमे धर्मसाधन छुटी जाय छे, एवं दर्शनावरणीयकर्मना उदयथी निद्रा पण जरूर आवे छे, माटे अहीं बे प्रहरनी निद्रा जाणवी; परंतु रात्रिना आठ अने दश घंटानी निद्रा, दिवसना बे बे कलाकोनी निद्रानो प्रमाद सेववो ए तो कदापि उचित न गणाय. फरी साधुए शीत, उष्ण अने वर्षा ए त्रयो ऋतुमां पोतानी शक्ति माफक सम्यग् रीते अनुकूल-प्रतिकूल शीत तथा उष्ण आदि परीपहो सहन करवा जोइये. मस्तक पर छत्र धारवुं न जोइए, कोइ पण वाहन आदिमां बैसवुं न घटे. अत्र जे परीपहो सहन करवानुं मुनियो माटे कहुं छे ते त्यां सुधी ज के पोतानी शुभ परिणतीओ चडती रहे, शरीरनी शक्तिओ बनी रहे, आर्तिध्यान संबंधी क्लिष्ट परिणामो उपजे नहीं, वधुमां कोइ पण रीते

प्रथम जे चारित्र परिणामो हता तेमां क्षति न पहुँचे किन्तु
 वृद्धि ज थाय तथाप्रकारे सहन करवुं, आचरण सेवुं. जे
 आचारोनुं सेवन करवा छतां आत्मा क्षणे क्षणे अधिक मलीन
 थतो होय, क्लिष्ट परिणतीयो पामतो होय, वधु कर्मबंध करतो
 होय तो ते कठीण आचारोनुं पालनपणुं निष्फल ज समजवुं.
 अरे ! एक प्रकारे कर्मबंधमां हेतुभूत समजवुं, माटे ज अहीं मूलमां
 ग्रंथकर्त्ताए ' सम्यक् ' ए पद आप्नुं छे अर्थात् शुभ भावोथी
 आचारोनुं पालन करवुं.

फरी ए ज विषयने ग्रंथकार वधु स्पष्ट करे छे—

षष्ठाष्टमादिरूपं चित्रं,

बाह्यं तपो महाकष्टं ।

अल्पोकरणसंधारणं च,

तत् शुद्धता चैव ॥ २-४ ॥

मूलार्थ—सामान्य जनो जेने दुःखथी करी शके तेवा
 नाना प्रकारे छट्ट अष्टम आदि बाह्यतपनुं आचरण करवुं, एवं
 पोतानो निर्वाह थइ जाय एटला ज अल्प वस्त्रपात्र आदि
 आधाकर्मी विगेरे दोषो रहित चारित्रना उपकरणो धारण
 करवा.

“ तपस्वरूप ”

स्पष्टीकरण—जेनाथी आत्मा जाज्वल्यमान थइ पोतानी

साथे लागेला अनादिना निकाचित-अनिकाचित वन्ने प्रकारना विविध कर्मों प्रजाली प्रजाली भस्मीभूत करे अथवा जे कर्मोंने तपावी तपावी आत्मा आत्माथी अलग करे तेने शास्त्रमां तप कहुं छे. परमार्थ के-आत्मा शुभ एवा परमविशुद्ध परिणामोपूर्वक अनेक विचित्र खानपान अने तृष्णानी कांइ पण वांछा विना केवल कर्मक्षयनी इच्छाथी ज पोतानी शक्ति अनुसारे निरोध करे. एवं इंद्रियो तथा मन, वचन, कायाना पवित्र योगोंने बाधा न पहुँचे, खंडित न थाय एवी परम विशुद्ध क्रियाने सुविशुद्ध तप कह्यो छे. आ प्रकारनो ज तप कर्मनो क्षय करी आत्माने ब्रह्मस्थानमां स्थापन करे छे; ज्यारे आ शिवायनो अमुक प्रकारनी लालसाओथी बनेलो तप वात्र आ जन्म के पर जन्ममां ते ते लालसाओतुं ज पोपण करी कृतकृत्य थाय छे. आथी ज महर्षिओए आ वन्ने तपना अनुक्रमे निष्काम अने सकाम एवा नामो आप्या छे. आ वन्ने तपो कष्ट अतिकष्टकारी होवाथी सामान्य जनता करी शकती नथी, एटले जे कोइ करे छे तेमां तेओ मुग्ध ज थाय छे; तथापि सकाम तप तो घणाए लोको स्वार्थ-लोभथी करे छे ने तेमां पोते क्लेशने पण गणता नथी. जेमके-पैसा माटे, विषयो माटे लोको खानपान छोडी दे छे, अति गरमी के शीत विंगेरे सहन करे छे, चार-पांच कलाको सुधी एकी पगे खडा रहे छे, रोगादि कारणे आठ, दश, पन्नर दिवसना उपवासो करे छे, एवी ज रीते आ अने जे लोको परलोकमां राज्य आदिना लोभथी विविध कष्टो सहन करे छे ते सर्वने सकाम तप कयो छे. आवो तप तो घणाये

करे छे एटले ते कांड दुर्लभ नथी, परंतु निष्काम एवा तपनी ज प्राप्ति दुर्लभ अने आश्चर्यकारी शास्त्रोमां जणावी छे.

“ तपना भेदो ”

अत्र निष्काम एवा तपना बाह्य तथा आभ्यंतर ए वे भेदो तथा उभयना छ बाह्य अने छ आभ्यंतर मली द्वादश (बार) भेदो कहा छे. जे तप बाहेरथी शरीर आदिने सुकावी सुकावी क्षीण करे, लोको जेने सारी रीते देखी शके ने आश्चर्य पामे ते बाह्य; अने जे अंदरना कषाय तथा रागादिकने बीण करी विषयादि वासनानो प्रलय करे तथा बहुधा सामान्य जनता जे तपने देखी न शके ते तपने आभ्यंतर तप कह्यो छे. आ उभय तप पैकी आभ्यंतर तप एकान्ततः कर्मक्षयकारी होवाथी तेने प्रधान गण्यो छे, ज्यारे बाह्य तपथी तो सुविशुद्ध परिणामो वर्तता होय तो कर्मक्षय थाय अने न वर्तता होय तो न थाय माटे आ तपने तेटला अंशे गौण कह्यो छे. तथापि एटलुं तो चोक्स जाणवुं के—बाह्यतप जनताने आश्चर्यमां नांखी बालजीवोने मुग्ध जरूर वनावी शके छे. निदान केबने तप कन्याणकारी होवाथी सर्वांशे आदरणीय जाणवा. कर्मक्षयना अर्थीए तो आ तपो अवश्य आचरवा जोइये.

“ विचित्र दलीलो ”

अहीं आ तप विषयमां घणाओनी एवी दृढ मान्यता छे के—आवो तप करवाथी आत्मा जरूर दुःखी थाय, अंदरना

જંતુઓ खोराक न मळवाथी मरी जाय अने भूखे मरवું एवा तपमां धर्म केम संभवे ?

“ समाधान ”

निदान के—आवा तपमां धर्म न ज घटे. जरूर,—यदि अनिच्छाथी तप कर्यो होय, हुं भूखे मरूं हुं एवा विकल्पो उद्भवता होय तो तो ते तपमां धर्म न संभवे ए न्याय्य छे; परंतु जे तप खास जीगरना प्रेमथी कर्यो होय, कर्मक्षय अने तेम करवुं ते मारो एकान्त सुविशुद्ध धर्म छे, देहनो ममत्व अल्प करवानो आ मुख्य मार्ग छे आवा विचारोथी यदि ते तप करीए तो आत्मा दुःखी क्यांथी थाय ? एमां तो आत्मा एकान्त खुशी ज मनावे छे अने सर्वज्ञ भगवंतोनी आवा अद्वितीय तप माटे ज आज्ञा छे. अंदरना जंतुओना वचाव माटे ज मनुष्यो खोराक स्वीकारे छे, आ दलील तो हास्यास्पद जेवी छे; कारण जो एमज होय तो शरीरने निरोगी वनाववा लोको दवाओ, विरेचनादि स्वीकारी शामाटे अंदरना जंतुओनो नाश करता हशे ? केवल शरीरमां अने बाहिर जीवडाओने केम बधवा देता नथी ? तथा शुं क्षोको जंतुओने आराम पहुँचाडवा ज आहार ले छे के पोताना शरीरनी पुष्टि माटे ? यदि जो आहारथी पोतानी पुष्टिना वदले एकान्त जंतुओनी वृद्धि यइ शरीरने हानि पहुँचती होय तो प्रत्येक मनुष्यो शुं आहार लेवानुं पसंद करे खरा ? विगेरे विगेरे विरोधी दलीलो उपर बहु विचार करवो घटे छे. फरी शरीरमां जंतुओनी उत्पत्ति

आहारना अपचाथी ज थाय छे, एटले शरीरमां कांइ जंतुओए
पहेलाथी घर कर्युं नथी होतुं. हवे रही भूखे मरवानी दलील.
आनुं समाधान उपर करी गया छीए. ज्यां भावथी तप कर-
वानो होय त्यां भूखे मरवानुं कोण कही शके ? ए तो जवर-
जस्तीथी अगर कांइ लालसाथी आहार छोडवानो होय त्यां ज
आ दलील टकी शके.

“ उपवास ”

आथी सिद्ध थयुं के—आत्मारथीए तप अवश्य करवो
जोइए. अतएव साधुए क्रमे क्रमे देहनो मोह अल्प करवा महा-
कष्टकारी एवा छट्ट (बे उपवासो), अष्टम (त्रण उपवासो) आदि
विविध बाह्य तप करवा घटे. अहीं जैन शास्त्रनी मर्यादा प्रमाणे
प्रथम एक वखत भोजन करी बीजा दिवसे अन्न, जल, स्वादिष्ट
वस्तुनो अने मिठाइ आदिनो अथवा जल सिवाय सर्वनो
सर्वथा त्याग करवो अने बीजा दिवसे एक वखत मात्र भोजन
करवुं. आवा त्यागने चतुर्थभक्त उपवास एवी संज्ञा शास्त्रोमां कही
छे, तो पण सूर्योदयथी बीजा सूर्योदय पर्यंत उपरोक्त भोजनादि
वस्तुनो त्याग करवो तेने उपवास कह्यो छे. अत्र आटलुं तो उपवास
करनारे ध्यान राखवुं के पहेला दिवसे संध्या समये जल विगेरे
छोडी देवा, एवं त्रीजा दिवसे सूर्योदय बाद ओछामां ओछी
४८ मीनीट पर्यंत कांइ पण मुखमां न नांखवुं अर्थात्
नवकारसी करवी एटले आ उपवास उचित गणाय. साधुए

आवा विचित्र तपो अवश्य करवा जोइए, जेथी देहनो मोह
अल्प थवा साथे नितान्त कर्मक्षय थाय.

“ उपकरण ”

तथा साधुए पोताना निर्वाह अर्थे वस्त्र, पात्र, कांवली,
रजोहरण, मुखवस्त्रिका आदि उपकरणो एटलाज राखवा के
जेनाथी निर्वाह थवा साथे भारभूत थइ मूच्छाकारी न बनाय.
ते पण अल्प कीमतना ज राखवा जेथी कोइने उठाववानी इच्छा
न थाय अने पोताने मोह न उपजे. आ उपकरणो पण निदोष,
न्यायथी आवेल अने साधु माटे वनाव्या न होय, पैसाथी खरीद्या
न होय तेवा राखवा, यावत् जेमां साधुपणानी शोभा वधे तेवा
उपकरणो साधुओए राखवा उचित छे; कारण के ग्रंथकर्ताए
अहीं ‘ उपकरण ’ शब्द सूक्यो छे तेनो अर्थ ‘ उपक्रि-
यते इति उपकरणं ’ जे उपकार करे ते उपकरण. परमार्थ
के-जेने धारण करवाथी आत्माने उपकार थाय, आत्मा
लघुकर्मी थाय ते ज उपकरणो; सिवाय उपधिना बदले
उपाधिभूत समजवा.

पुनः उपदेशनो विषय ग्रंथकार दर्शावे छे—

गुर्वीं पिंडविशुद्धिश्चित्रा,

द्रव्याद्यभिग्रहाश्चैव ।

विकृतीनां संत्यागस्तथैक—

सिक्थादिपारणकं ॥ २-५ ॥

મૂલાર્થ—સાધુએ આહારાદિની વિસ્તારથી શુદ્ધિ કરવી ને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ આશ્રિત વિવિધ અભિગ્રહો ધારણ કરવા, તથા નિત્ય છૂ વિગયોમાંથી અમુક વિગયનો ત્યાગ કરવો. એવં તપના પારણે એક સિદ્ધ, બે સિદ્ધથી પારણું કરવું.

સ્પષ્ટીકરણ—જૈન સાધુઓ હનન, પચન, ક્રયણ એ ત્રણ કોટીના ત્યાગી હોય છે, અર્થાત્ સાધુઓ કોઈ જીવને મારે, મરાવે અને મારતાને સારો સમજે નહીં, અગ્નિ આદિનો આહારાદિ માટે આરંભ કરે, કરાવે તથા કરતાને સુંદર સમજે નહીં એવં વિક્રયથી કોઈ વસ્તુ લે, લેવરાવે નહીં—આવો કઠોર આચાર સાધુઓનો હોવાથી સાધુઓએ શરીરના નિર્વાહ તથા ધર્મસાધનાર્થે ગ્રહસ્થે સ્વકુટુંબ અર્થે તૈયાર કરેલ ભોજન અને પાણી આદિમાંથી માધુકરી વૃત્તિયે ઉચિત સમયે અલ્પ અલ્પ આહાર ગ્રહણ કરવો. એટલે જે આહારમાં શાસ્ત્રકથિત આહાર સંબંધી ૪૨ દોષો ન લાગે એવો જ આહાર મુનિયો માટે લેવા યોગ્ય કહ્યો છે; અને તે સિવાયનો આહાર અકલ્પ્ય કહ્યો છે. અહીં આહારના ૧૬ ઉદ્ગમ દોષો, ૧૬ ઉત્પાદના દોષો, ૧૦ એસણા અને ગ્રાસેસણા દોષો મલી ૪૨ દોષો પિંડનિર્યુક્તિમાં કહ્યા છે. આનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ વાલશ્રોતા સામે ઉપદેશકે કરવું, તથા દ્રવ્યાદ્યઅભિગ્રહાશ્રૈવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ આશ્રયી ૪ પ્રકારના અભિગ્રહનું સ્વરૂપ કથન કરવું. અર્થાત્ ઉત્તમ મુનિયો રોજ નાના પ્રકારના અભિગ્રહો ધારણ કરે

जेमके-द्रव्यथी अमुक ज आहार, क्षेत्रथी अमुक घरनो अगर अमुक जग्याए, कालथी अमुक समये अने भावथी स्त्री अथवा पुरुष के वालक अमुक वयना, अमुक रंगना कपडा पहरेला होय-आ रीते अभिग्रहो धारण करी अग्लानभावे, अप्रमादपणे तेनो निर्वाह करे. वली नित्य दुध १, दही २, घी ३, गुड ४, तेल ५, तलेल चीजो ६-आ ६ विगयमांथी अमुक विगयनो त्याग करे, अने उपवास, छट्ट, अठम आदि तपस्याने पारणे एक सिक्थ, वे सिक्थ आदि आहार अंगीकार करे. आ रीते मुनि-आचारनुं सुंदर स्वरूप प्रतिपादन करवुं, जेथी बालश्रोता सारी रीते धर्ममार्गमां आवी शके.

पुनः आचार्यश्री जणावे छे—

अनियतविहारकल्पः

कायोत्सर्गादिकरणमनिशं च ॥

इत्यादि बाह्यमुच्चैः

कथनीयं भवति बालस्य ॥ ५-६ ॥

मूलार्थ—साधुए अनियमित रीते विहार करवो तथा हम्मेशा कायोत्सर्ग विगेरे उचित क्रियाओ जरूर करवी. आ विगेरे सर्व बाह्याचार संबंधी उपदेश बालजीवो पासे कयन करवो.

“ अनियतविहार ”

स्पष्टीकरण—मुख्यतया साधुए एक जग्याए अधिक काल रहेवुं न जोइए. संसारत्याग कर्या पछी, मोहना बंधनो छोड्या पछी फरी एक ज स्थानमां रहेवाथी साधुओने अनेक प्रकारना दोषो लागु थाय छे. प्रथम तो एक स्थानमां लांबा काल पर्यंत रहेवाथी लोको साथे, पदार्थों साथे अने स्थान साथे जरुर मोह बंधाइ जाय छे यावत् आ मोह पाछळ अनेक खटपटो अने प्रपंचो पण उभा थाय छे. एटले साधुपणुं स्वीकार्या छतां एक संसारी करतां पण अधिक विटंबणाओ आ महात्मा (!) ने सहवी पडे छे, एवं लोको अति संबंधमां आववाथी धर्मगुरुपणानी भावनानो त्याग करी एक सामान्य संबंध धराववा लागी जाय छे. परिणामे निंदापात्र बनी लोकोने धर्मश्रद्धा प्रति स्वलित आशयवान् करे छे. अतएव साधुए एक स्थानमां अधिक समय न रहेतां भिन्न भिन्न क्षेत्रमां विचरवुं जोइये. परमार्थ के—“ गामे एग राईयं एगरे पंच राईयं ” ए शास्त्राज्ञा प्रमाणे ग्राममां एक रात्रि अने शहरमां पांच रात्रि जघन्यथी रहेवुं. विशेषमां चातुर्मास सिवाय एक महिनाथी अधिक रहेवुं न कल्पे. यदि शरीर अशक्त होय, रोगादि कारणो होय अथवा तेवा प्रतिकूल संयोगो उभा थया होय तो पण एक महोद्धो छोडी बीजा महोद्धामां, एक उपाश्रयथी बीजा उपाश्रयमां अने छेवटे एक खूणाथी अन्य खूणामां ए प्रमाणे स्थान बदली मासकल्प कर-

વાનો વિધિ અવશ્ય સાચવવો જોઈએ. નિદાન કે-ત્યાગીને એક સ્થાનમાં રહેવું સર્વથા હાનિકર છે માટે અહીં “ અનિયત-વિહારકલ્પઃ ” એ પદ ગ્રંથકર્તાએ સાધુઓ માટે ઉચિત જ કહ્યું છે.

“ કાઉસ્સર્ગ ”

ફરી મુનિએ હમ્મેશા કાયોત્સર્ગ કરવો જોઈએ. અવલમાં તો સાધુએ નિત્ય પોતાની સમયોચિત ઉચિત ક્રિયાકાંડથી નિવૃત્ત થઈ સૂત્રાભ્યાસ કરવો, કરાવવો, અર્થ આદિને વિચારવા, વિચરાવવા, એવં લોકસ્વરૂપ, અનિત્યાદિ સંસારની વાર ભાવનાઓ, મૈત્રી આદિ સમક્ષિતની ભાવનાઓ, પંચમહાવ્રતની પચીસ ભાવનાઓ, દેહ અને આયુષ્યાદિની સ્થિતિઓ, કર્મનું સ્વરૂપ, આત્મા તથા કર્મનો સંબંધ ને પ્રત્યેકનું સ્વરૂપ વિગેરે પદાર્થ પર વહુ વહુ વિચારો કરવા, ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનના પાયાઓ ધ્યાવવા. વાદ શરીરની મૂર્છા અલ્પ કરવા, આત્માનું અઢગ વલ પ્રાપ્ત કરવા, કપાયોને નિર્વલ્લ કરવા, એકાન્ત સ્થાનમાં, શૂન્ય સંહિયેર મુકામમાં, શ્મશાન અને અરણ્યાદિકમાં દિવસે અને નિશાયે કાયોત્સર્ગ જરૂર કરવો. ઇટલે જે ક્રિયામાં પોતાના આત્માને સ્થિર વધતા પરિણામવાળો બનાવી દેહના સંસ્કારો, શુશ્રૂષાઓ ત્યાગ કરાવ, ગમે તેવા ઉપદ્રવો અર્થાત્ રાજસુકુમાલ મુનિ માફક ગ્રાણાંતકણ્ડો પણ આવી પડે, ઢાંસ, મત્સરાદિ પીઠા ઉપજાવતા હોય તથાપિ આત્મા પોતાનું શુભધ્યાન ત્યાગે નહીં; કિન્તુ પરમાત્માનું અથવા આત્મસ્વરૂપનું જ

ध्यान धरे. मन, वचन अने कायानी एकाग्रता-अविचलता राखी, नासिकाना अग्रभाग पर दृष्टिने स्थिर करी, ऊर्ध्वदेहपणो शरीरनुं एक पण रुवाडुं फफडाव्या विना अप्रमत्तभावे आत्मा स्थिर रहे तेनुं ज नाम अहीं कायोत्सर्ग कह्यो छे. 'आवश्यक' सूत्रमां काउस्सगनुं मुख्य फल 'वर्णतिगिच्छा' कह्युं छे. जेम देह पर गुमडा विगेरे थया होय तो तेनी मलमपट्टी विगेरेथी शान्ति कराय छे एवं आत्मा पर दोषोरूपी जे गुमडा थया होय के जेनी शान्ति प्रतिक्रमवाथी एटले वारंवार निंदवाथी, पश्चात्ताप करवाथी न थाय तेवा प्रबळ दोषो-पापोनो नाश आ काउस्सग ध्यान करवाथी निश्चयेन थाय छे. अतएव छ आवश्यकमां प्रतिक्रमण नामक चतुर्थ आवश्यक पट्टी आ काउस्सग नामक पांचमुं आवश्यक व्रतधारी माटे करवानुं सर्वज्ञ भगवंते निर्देश्युं छे. निदान के-उपरना पापोने आ कायोत्सर्गरूप क्रिया जरुर शान्त-निर्मूल करे छे. अतः साधुए हममेशा काउस्सग करवो जोइए.

“आसन”

मूलमां 'कायोत्सर्गादि' ए पद आप्युं छे. अत्रस्थ आदि शब्दथी 'निषद्याकरणमासेवनम्' टीकाकार जणावे छे. न्यायविशारद उपाध्यायजी महाराज 'आदिना-तापनादिग्रहः' कहे छे. अर्थात्-जेम साधुए कायोत्सर्ग हममेशा करवो जोइए, तेम एक ज स्थानमां कायाने स्थिर करी

જીવોનો વચાવ થાય તેમ એક આસને બેસી ધ્યાનાદિ પશ્ચ કરવા જોઈએ. એટલે વારંવાર ઇધરઉધર ફરવું ન જોઈએ જેથી જીવોની વિરાધનાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, અથવા હંડાસણ, ઉત્ક-
 ટુકાદિ આસન વાઢી કાયાનું દમન કરવું-કાયાનો નિગ્રહ થાય તે રીતે સ્થિર થવું. ઉપાધ્યાયજીના વચનમાં સ્વાધ્યાયાદિ-
 માંથી નિવૃત્ત થઈ ખુલ્લા સ્થાનમાં નમ્ર દેહે ઉભા રહી ચૈત્ર-
 વૈશાખ મહીનાની ગરમીમાં આતાપના લેવી, કડકડતી ઠંડીમાં
 કપડા અલગ કરી ખુલ્લા સ્થાનમાં ઠંડી લેવી એટલે શીતસહન
 વિગેરે ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ; પરંતુ આત્મા આર્તધ્યાની ન થાય
 એ વાત નિતાન્ત ધ્યાનમાં રાખવી.

‘ ઉપસંહાર ’

આટલું કથન કરી હવે શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી ગ્રંથકર્તા
 બાલ યોગ્ય ધર્મોપદેશનો ઉપસંહાર કરતા જણાવે છે કે-આ સર્વ
 બાલ યોગ્ય ધર્મોપદેશ બાહ્ય આચાર સંબંધી જાણવો. વસ્તુતઃ
 અહીં જે વિસ્તૃતરૂપે બાહ્ય આચાર સંબંધી ઉપદેશ જણાવ્યો
 તે અને તેને લગતો જ ઉપદેશ ઉપદેશકે વાલવર્ગને આપવો. આ
 ઉપદેશ બાહ્ય આચાર સંબંધી જ આપવો જોઈએ આટલું તો બરા-
 વર ઉપદેશકે ધ્યાન રાખવું. સિવાય આચાર્યશ્રીએ ‘હત્યાદિ’
 અર્હી આદિ શબ્દ આપ્યો છે એટલે આદિ શબ્દથી સાધુએ જે
 સ્થાનમાં રહેવું તેની અને વસ્ત્રપાત્રની ઉભય કાલ બરાબર
 ધ્યાન રાખી પઢિલેહણા કરવી, ઉભય કાલે લાગેલા દોષની
 શુદ્ધિ માટે પ્રતિક્રમણ કરવું, એવં સૂત્રાદિના અભ્યાસ માટે

રાત્રિના પાછલા પહોરમાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક પ્રાભાતિક-કાલ ગ્રહણ કરવાની વિધિ વિગેરે ક્રિયા અવશ્ય કરવી જોઈયે. પુનઃ મહાવ્રતોનું પાલન, ગરમ જલનું પાન, રાત્રિભોજન આદિનો ત્યાગ એ અનુષ્ઠાનો સાધુએ અવશ્યમેવ કરવા જોઈયે. અહીં દર્શાવેલા આ સર્વ સાધુઓના વાહ્ય આચારો જાણવા. નિતાન્તેન બાલવર્ગ વાહ્ય આચારને નિહાળવા જેટલી જ બુદ્ધિ ધરાવનાર તથા તત્પરત્વે અનુરાગી હોવાથી આ સર્વ ઉપરોક્ત ઉપદેશ તેઓની શ્રદ્ધામાં વધારો કરી ધર્મપ્રતિ પ્રવલ અનુરાગ ઉપજાવે એ સંભવિત જ છે, વળ્કે વધુમાં આવા ઉપદેશથી ઉપદેશક તેઓના હૃદયમાં ગ્રંથકર્તાના વચન પ્રમાણે બોધિવીજ પ્રકટાવી મધ્યમ અને બુધપણાની અવસ્થા પર લઈ જાય એ કાંઈ અધિકોક્તિ ન ગણાય.

આ રીતે ટુંકમાં ગ્રંથકર્તાએ બાલ યોગ્ય હિતોપદેશ કહ્યો. આવા ઉપદેશથી બાલજીવો ધર્મમાં દૃઢ આશયવાલા થઈ અવશ્ય ક્રમશઃ મધ્યમવર્ગમાં આવી જાય છે. અતએવ આ લોકોને હવે મધ્યમવર્ગ યોગ્ય ઉપદેશ આપવો જોઈએ, માટે આ ઉપદેશનું સ્વરૂપ આચાર્યશ્રી અહીં દર્શાવે છે.—

મધ્યમબુદ્ધેસ્ત્વીર્યાસમિતિ-

પ્રભૃતિ ત્રિકોટિપરિશુદ્ધં ॥

આદ્યંતમધ્યયોગૈર્હિતદં,

સ્વલુ સાધુસદ્વૃત્તમ ॥ ૨-૭ ॥

मूलार्थ—उपदेशके मध्यमबुद्धिवर्गने ईर्यासमिति आदि पांच समितितुं स्वरूप तथा त्रिकोटिये शुद्ध आदि, मध्य अने अंतमां कल्याणकारी एवं साधु संबंधी सुंदर वर्तनतुं निश्चयेन कथन करवुं.

“मध्यमवर्गनी योग्यता”

स्पष्टीकरण—पहेला प्रकरणना बीजा अने त्रीजा श्लोकना विवरणमां आपणो तपासी गया के-मध्यमबुद्धिवर्ग वाल-वर्ग करतां बुद्धिमां तथा आचारमां चढतो होय छे, अर्थात् तेओ विचारशील होवाथी बाह्य आढंवरना खाली भभका-मात्रथी खुशी यता नथी किन्तु अंदरना शुद्ध आचारोनी परीक्षा करवा माटे पोतानी बुद्धिने दोडावे छे. अतएव आ लोकोनी पासे आधिक्येन धर्ममां दृढ करवा माटे उपदेशके प्रधान एवा साधु आचारतुं स्वरूप जरूर प्रतिपादन करवुं. निदान के-आगल जणावी गयेल आचारतुं प्रतिपादन आ लोको पासे करवुं ते निरर्थक समजवुं. पांचमी या छट्ठी चोपडीना अभ्यासकने पहेली चोपडीनो पाठ शीखवाडवा जेवुं हास्यकारी ज गणाय, कारण के उपर दर्शित साधुओना बाह्य आचारो दुष्कर अने दुर्वाह्य छतां अमुक प्रकारना लोभ या मोहना कारण्या विनयरत्न आदिनी माफक घणा लोको सेवन करे छे. एवं खाली आत्मशुद्धि विना आवा प्रखर बाह्य आचारो आत्माए—“अणंताइं दव्वल्लिगाइं” ए वचनथी अनंती

વાર સેવ્યા છે, પરંતુ તેથી આત્મકલ્યાણ જરાયે થયું નહીં. આવા આવા અનેક વિચારો આ મધ્યમબુદ્ધિવર્ગ વિચારે છે.

“ ઉપદેશ ”

અતઃ જે આચારોની સ્વરૂપ દુષ્કરતા અને ઉત્તમતા હોય તેવા અભ્યંતર શુદ્ધ આચારોનું સ્વરૂપદર્શન ઉપદેશકે આ લોકોને કરાવવું ઉચિત ગણાય. ગ્રંથકર્તાના વચનમાં ‘ ઈર્યાસમિતિ-પ્રભૃતિ ’ ઈર્યાસમિતિ વિગેરે સાધુઓનું સત્ય સ્વરૂપ કહેવું. તે આ પ્રમાણે—પ્રથમ તો સાધુએ સ્વાત્મશુદ્ધિ માટે અને બાહ્ય આચારોની સાર્થકતા બદલ આઠ પ્રવચનમાતાનું પાલન કરવું જોઈએ. ૧-ઈર્યાસમિતિ, ૨-ભાષાસમિતિ, ૩-એષણાસમિતિ, ૪-આદાનમંડમત્તનિષ્ણેપણાસમિતિ, ૫-પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ, ૬-મનોગુપ્તિ, ૭-વચનગુપ્તિ, ૮-કાયગુપ્તિ. આમાં પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ છે, ઉભય મલી આઠ પ્રવચનમાતા કહી છે.

“ પ્રવચનમાતા ”

પ્રવચન એટલે જૈનસિદ્ધાન્ત તેમાં જે માતા તુલ્ય માતા તે પ્રવચનમાતા, અર્થાત્ જેમ માતા પુત્રનું સર્વાવસ્થામાં હિત જ માટે અને કરે છે તેમ આ માતા પણ તેની સેવા કરનાર અને તેની આજ્ઞામાં વર્તનાર સાધુરૂપ પોતાના પુત્રનું એકાન્ત કલ્યાણ જ કરે છે. બલ્કે લૌકિક માતા કદાપિ વિરોધી પણ થઈ જાય છે અથવા આ લોકમાં પૂરતું હિત પણ નથી કરતી ત્યાં પર-લોકના હિતની વાત જ ક્યાં રહી? જ્યારે આ લોકોત્તરમાતા

तो स्वप्नमां पण पोताना पुत्रनुं अहित नथी करती-विरोधी नथी बनती. आ लोकमां पूर्ण कल्याण करवा साथे परलोकमां नितान्त कल्याण ज करे छे एटले आ माताने सर्वतोश्रेष्ठ केम न कहेवी ? अवश्य उत्तमोत्तम माता ज कहेवाय.

“ समितियो ”

अहीं समितिनुं स्वरूप शास्त्रमां आ प्रमाणे दर्शाव्युं छे-
 “ प्रविचाराप्रविचारात्मिका समितिः ” “ जे क्रियामां कर्मबंधक खोटी प्रवृत्तिनो आत्मा रोध करे अने कर्मक्षयकारक प्रवृत्ति करे ते समिति ” हिंसा, झूठ आदि चेष्टाओथी नितान्त कर्मबंध ज थाय छे, माटे तेषांथी देह आदिने रोकी कर्म-निर्जरानी हेतुभूत समितिरूप क्रियामां आत्माने स्थापवो. एटले मार्गमां गमन करवा पूर्वे बीजी तरफना ध्यान, विचारो अने वार्तालाप आदिने रोकी केवल साडात्रण हाथ जमीनमां दृष्टि राखी जीवनो बचाव करी गमन करवुं ते ईर्यासमिति १, अन्यनी निंदा के दुःख न उपजे, पदार्थनुं यथार्थ स्वरूप कथन कराय, नितान्त अन्यनुं हित थाय अने परिमित शब्दो जेमां होय जेयी खुल्ली रीते अर्थबोध थाय ए रीते भाषानो उच्चार करवो ते भाषासमिति २, आधाकर्मी आदि ४२ दोपो न लाग्या होय एवा आहारादि ग्रहण करवा ते एषणासमिति ३, वस्त्र-पात्र आदि कांड पण चीज प्रथम दृष्टिथी बराबर निहाजी, रजोहरणथी प्रमार्जी वाद लेवी अथवा भूमि पर मूकवी ते आदानभंडमत्तनिक्षेपणसमिति ४, मळ, मूत्र, श्लेष्म

के अन्य पदार्थों निर्दोष, निर्जीव स्थानमां परठववा-छोडी देवा
एतुं नाम पारिस्थापनिकासमिति ५-आ पांच क्रियाओ
आत्माने अशुद्ध व्यवहारमांथी निकाळी (बहार लावी) शुद्ध
व्यवहारमां प्रवर्तवि छे. अतएव अशुद्धमांथी उद्धृत थइ शुद्धमां
प्रवर्तवुं तद्रूप आ पांच समितियो कही.

“ गुप्ति ”

गुप्तिनुं स्वरूप “ अप्रविचारात्मिका गुप्तिः ”
अप्रविचार एटले निरोध तत्स्वरूप गुप्ति जाणवी. परमार्थ ए
के-जेमां आत्मानी शुद्ध अथवा अशुद्ध उभय पैकी एकमां पण
प्रवृत्ति न होय ते गुप्ति जाणवी. ज्यारे मन, वचन तथा काया
आ त्रणे योगने दुष्ट कार्योमांथी संहरी उत्तम कार्योमां-आत्म-
हितना कार्योमां-स्थापन कराय त्यारे ते समिति जाणवी, अने
ज्यारे ए त्रणे योगनो दुष्ट के हितकारी कोइ पण व्यापार न
होय किन्तु शान्त मौन होय त्यारे ते मनोगुप्ति १, वचन-
गुप्ति २, कायगुप्ति ३ जाणवी. एवं आ त्रणेनो वाच्यार्थ
पण मननुं गोपन, वचननुं गोपन अने कायानुं गोपन ए ज
अर्थबोध करे छे. टुंकमां मध्यमबुद्धिवर्ग पासे उपदेशके आ
समिति-गुप्तिनुं स्वरूप बराबर दर्शावुं, अने कथन करवुं के
साधुओनो आ मुख्य आचार छे.

‘ इननादि त्रिकोटि ’

फरी साधुओनुं चारित्र “ त्रिकोटिपरिशुद्धं ” राग,

द्वेष अने मोहे करीने शुद्ध होय, अर्थात् मुनियोने संसारना विविध सुंदर पदार्थोनो मोह न होय, स्वजन-परजनमां मोह के रागबंध न होय, निंदक के पूजकमां प्रेम या द्वेषभाव न होय. अरे ! साधुओने स्वशरीर पर पण मोह नथी होतो तो अन्य पदार्थनो मोह क्यांथी होय ? निदान के-साधुओ एवुं चारित्र-सुंदर वर्तन आचरे के जेमां आ राग, द्वेष व मोहने अवकाश न मले अथवा अनुक्रमे निर्मूल थइने चालया जाय. टीकाकार आ पदनो बीजो अर्थ दर्शावे छे—“ तिस्रः कोटयः हननपचनक्रयणरूपाः कृतकारितानुमतिभेदेन श्रूयन्ते ताभिः परिशुद्धं ” हनन, पचन, क्रयण ए त्रण कोटीने करवुं, कराववुं अने अनुमोदनवडे गुणवाथां नव भेदो थाय. आ नव भेदे शुद्ध साधुओनुं वर्तन होय, अर्थात् मुनियो कोइ जीवने हणो, हणावे अने हणताने सारो समजे नहीं, अग्नि आदिनो आरंभ करे, करावे ने करताने ठीक माने नहीं, कोइ पण चीज वजारथी मूल्यथी ले, लेवरावे ने लेताने सारो समजे नहीं. परमार्थ के-४२ दोष रहित जे आहारविधि मुनियो माटे आगल दर्शावी गया ते आ त्रण कोटीमां अंतर्गत थाय छे. जो आ त्रिकोटीशुद्ध वर्तन यथास्थित होय तो ज आ आहारविधि पण वरावर सुरचित थाय; अन्यथा आहारविधि पण सदोपमय जाणवी. एटले निर्दोष आहार इच्छक मुनिये अवलमां अवश्य आ त्रण कोटीनी शुद्धि करवी ए न्याय्य गणाय. एज बात शास्त्रोमां कही छे—“ पिंडे सणाय सन्वा, संखितो असरद् नव-

સુકોડીસુ । ન હણઈ ૧ કિણઈ ૨ ન પયઈ ૩, કય
 કારવણ અણુમઈહિં નવહા ” ॥૧ ॥ “ પિંડેસણા સંબંધી
 સર્વ વિધિ સંક્ષેપથી ન હણવું ૩, ન સ્વરીદવું ૩, અને
 ન રાંધવું ૩ કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું વિગેરે એ નવકોટિમાં
 સમાવેશ થાય છે. ”

“ કષચ્છેદતાપ ત્રિકોટિ ”

એવં ટીકાકાર પુનઃ “ ત્રિકોટીપરિશુદ્ધ ” ની ટીકા
 “ કષચ્છેદતાપકોટિત્રયપરિશુદ્ધ ” જણાવી સ્પષ્ટ કહે
 છે કે-સંપૂર્ણ જૈનાગમ આઠ પ્રવચનમાતામાં અંતર્હિત હોવાથી
 એટલે જૈનાગમ આઠ પ્રવચનમાતાના આધારે જ જીવે છે, માટે
 વિદ્વાનોએ આ જૈનાગમની પણ ત્રણ કોટિથી કષ, છેદ અને
 તાપદ્વારા પરીક્ષા કરવી એ નિતાન્ત ન્યાય્ય ગણાય. બાહ્ય-આ-
 મ્યંતર આચારને દર્શાવનાર એવા મૂલ સ્થંભભૂત પ્રવચન-સિદ્ધા-
 ન્તની કસોટી કર્યા વિના આચારોની કસોટી ક્યાંથી થાય ?
 અતએવ અત્ર ટીકાકારે તેની પરીક્ષા કરવા “ ત્રિકોટિપરિ-
 શુદ્ધ ” એ પદનો ઉપરોક્ત અર્થ જણાવ્યો છે એટલું જ નહીં કિન્તુ
 પ્રગટપણે સુલ્લો કરે છે. નિદાન કે-આગમ એટલે સર્વજ્ઞનું વચન
 અને તેની યથાસ્થિત પરીક્ષા થવાથી તદુક્ત આઠ પ્રવચનમા-
 તાની સ્વતઃ પરીક્ષા થઈ ગઈ, કારણ કે-સર્વજ્ઞવચનરૂપ પ્રવચન
 આજ્ઞાથી જ સાધુઓ વર્તન-ક્રિયામાત્ર કરે છે.

“ કષશુદ્ધિ ”

કષ, છેદ અને તાપનું સ્વરૂપ એતત્ ગ્રંથકર્તા “ ધર્મ-

ધિંદુ ” માં આ રીતે જણાવે છે, જે પરીક્ષકોને વહુ ઉપયોગી
 તથા ધ્યાન રાખવા યોગ્ય છે. “વિધિપ્રતિષેધૌ કષ્ઠ ઇતિ”
 વિધિ તથા પ્રતિષેધ તે કષ્ઠ. મોક્ષ યા સ્વર્ગપ્રાપ્તિમાં હેતુભૂત
 જે કાર્યો તેને દર્શાવનાર વાક્યો તે વિધિવાક્યો, જેવાં કે—
 “આસં ચ છુંદં ચ વિગિં ચ ધિરે ” ધીર પુરુષોએ આશા
 તથા મોહનો ત્યાગ કરવો જોડે, “ઉદાહુ વીરે અપ્પ-
 માદો મહામોહે ” વીરપ્રભુ કહે છે કે—મહામોહથી અપ્રમાદી-
 સાવધાન રહો, “ સન્વામગંધં પરિણાય ણિરામગંધો
 પરિવ્વણ ” (આચારાંગ) સર્વે ભાવોને છોડી નિર્મોહી
 થઈને વિચરો. એવં દાન દેવું, તપ કરવો, પાંચ સમિતિ
 તથા ત્રણ ગુણિય શુદ્ધ ચારિત્ર પાલવું—આ સર્વ વિધિવાક્યો
 જાણવા. ફરી જે કરવાથી પાપબંધ થાય, આત્માનું અહિત થાય
 તેવા કાર્યોના નિષેધદર્શક જે વાક્યો તે પ્રતિષેધ વાક્યો
 જાણવા, જેવાં કે—“ રાગદોષકસાણિંદ્રિયેહિં ઇંદિયેહિં ય
 પંચરિં । દુઃખા વા મોહણિજ્ઞેણ અટ્ટા સંસારિણો
 જિયા ” રાગ-દ્વેષ અને કપાયથી, પાંચ ઇન્દ્રિયોથી તથા બે પ્ર-
 કારના મોહથી સંસારી જંતુઓ દુઃખી થાય છે, અતઃ તેનો
 ત્યાગ કરવો જોડે. પુનઃ “ આત્મવત્સર્વભૂતેષુ, સુખદુઃખે
 પ્રિયાપ્રિયે । ચિંતયન્નાત્મનોઽનિષ્ટાં, હિંસામન્યત્ર
 માચરે ” ॥૧॥ જેમ સ્વાત્માને સુખ તથા દુઃખ પ્રિય અને અપ્રિય
 લાગે છે તેમ સર્વાત્માઓ સંબંધે મમજી પોતાના આત્માને અનિષ્ટ
 એવી હિંસા અન્ય આત્માની વિદ્વાને ન કરવી, તેમજ શૂઠ ન

बोलवुं, चोरी, मैथुन न करवा विगेरे आ सर्व प्रतिषेध वाक्यो जाणवा. आ रीतना विधि, निषेध वाक्यो जेमां होय ते कषशुद्ध जाणवा. सोनानी परीक्षा करवा माटे प्रथम तेनी कसोटी पर आंक आपी शुद्धि कराय छे, एवं जे धर्मशास्त्रमां आ उभय वाक्यो कर्तव्यनो उपदेश अने अकर्तव्यनो त्याग उपदेशता होय ते ज शास्त्र कषशुद्ध जाणवुं; परंतु जे शास्त्र हिंसा आदि पाप-कर्मना त्यागना बदले कर्तव्यतया कथन करे ते शास्त्र आ कष-शुद्धिमां आवी शके नहीं. अतएव ' यज्ञमां हिंसा कर्तव्य छे ' एम स्पष्ट प्रतिपादन करनार वेदादि अने विषयकषाय आदिनी पुष्टि करनार पुराणादि शास्त्रो कषशुद्ध क्यांथी संभवे ?

“ छेदशुद्धि ”

कषशुद्धि बाद छेद तपासवा जोड़ए. “ तत्संभवपाल-नाचेष्टोक्तिश्छेद इति ” ज्यां विधि, निषेधनी संभावना, पालन तथा वर्तनमां मूकवानुं जणाव्युं होय ते छेद कह्यो छे. घण्टीवार सुवर्ण कसोटी पर बराबर शुद्ध देखाय छे छतां पाछलथी तेमां भेद नीकळी आवे छे, माटे परीक्षको सोनाने कापीने तेना अंदरना भागनी परीक्षा करवा चूकता नथी. ए ज रीते शास्त्रोमां विधि, निषेध उभय वाक्यो दर्शाव्या होय; किन्तु ते प्रमाणो करी शकाय के नहीं, तेनुं पालन करवुं जोड़ए विगेरे विषयो गुप्त राख्या होय अगर न जणाव्या होय या तो करवानुं अन्यथा प्रकारे दर्शाव्युं होय एटले उपदेश अने

વર્તન વન્ને જૂદા જૂદા દર્શાવ્યા હોય તો તે શાસ્ત્ર કષ્ણશુદ્ધ ન
 હોવાથી સ્વીકાર્ય નથી; વલ્કે સર્વથા હેય જાણવું. અતઃ કષ-
 ણશુદ્ધિ પછી શાસ્ત્રના આંતરભાગની પરીચા કરવા છેદશુદ્ધિ-
 દ્વારાં મુશ્તુત્તુઓ અવશ્યમેવ ચિકિત્સા કરવી. જે શાસ્ત્રમાં
 વિધેયવાક્યો અને નિષેધવાક્યો કહ્યા પછી તેની પુષ્ટિ માટે
 વિવિધ પ્રકારની વાહ્ય પવિત્ર ક્રિયાઓ કથન કરી હોય,
 તેને પાઠવાના વિવિધ પ્રકારો દર્શાવ્યા હોય, અથવા જેથી
 વિધેયવાક્યો અને નિષેધકવચનોને જોર મળે તેવા વિષયો
 જેમાં અચ્છી રીતે વર્ણવ્યા હોય તો તે શાસ્ત્ર છેદશુદ્ધ કહી
 શકાય. જેમકે—વિધેયમાર્ગમાં દાન, તપ, સ્વાધ્યાય વિગેરે
 કહ્યા છે, તો તેના પોષણ માટે જૈન સિદ્ધાન્તમાં દાનનું સ્વરૂપ,
 ભેદો અને ફલ દર્શાવી તથાપ્રકારે કરવાનો ઉપદેશ આપી
 તેના પર અનેક દૃષ્ટાંતો કહી પોષણ કર્યું છે. એવં તપનું સ્વરૂપ,
 દ્વાદશ ભેદો, તેનું ફલ અને તેને આચરણમાં મૂકવાનો ઉપદેશ
 આપી સુદ મહાવીર ભગવાનના દૃષ્ટાંતથી પુષ્ટિ કરી છે. સ્વા-
 ધ્યાય વિગેરે માટે પણ તથાપ્રકારે જ પ્રગાઢરીત્યા ઉપદેશ
 કર્યો છે; છતાં જ નહીં કિન્તુ સાધુ અને ગૃહસ્થના વ્રતો, ક્રિ-
 યાઓ, અતિચાર, અનાચાર દર્શાવી વિધિવાદને ઘણા જોરથી
 પોષ્યો છે. એ જ રીતે નિષેધક વાક્યોથી મોહત્યાગ, કપાયત્યાગ,
 દિસા, સૂટ આદિનો નિષેધ કરી આ પાપોના ત્યાગ માટે ભિન્ન
 ભિન્ન ક્રિયાપંથો દર્શાવી પાલનતા—કર્તવ્યતા પર વહુ વહુ જોર
 આપી અનેક દૃષ્ટાંતો કર્યા છે. અતઃ આ રીતના જે શાસ્ત્રો તે

કષ તથા છેદશુદ્ધ જાણવા; જ્યારે અન્ય શાસ્ત્રોમાં તેવી પ્રગટ ક્રિયાઓ દર્શાવી નથી.

“ તાપશુદ્ધિ ”

કષ તથા છેદે કરીને બન્ને રીતે સુવર્ણ સિદ્ધ થયું હોય તો પણ વિશેષ શંકાને દૂર કરવા તેના મિશ્રભાગની પરીક્ષા કરવા ફરી બુદ્ધિમાન સરાફો તેને તાપ આપી-અગ્નિમાં તપાવી અચ્છી રીતે નિહાળે છે. એટલે જો સુવર્ણ અગ્નિમાં નાખ્યા પછી તે પોતાનો અસલ રંગ તથા સ્વ-સ્વરૂપનો ત્યાગ ન કરે તો તે સ્વર્ણ કંચન કહેવાય, અન્યથા તે સુવર્ણપણાના મૂલ્યને ત્વાયક ન ગણાય; કારણ કે સાચું સોનું સર્વદા એક જ રૂપમાં રહે છે. તથાપ્રકારે શાસ્ત્ર પણ કષ, છેદ ઉભય રીતે શુદ્ધ નીકળ્યા પછી તેનાં આંતરતત્ત્વની યથાર્થ પરીક્ષા કરવા તેની તાપદ્વારા શુદ્ધિ નિહાળવી એ ઉચિત્ત જ ગણાય. તાપનું સ્વરૂપ આ રીતે જાણવું “ ઉભયનિબંધનભાવવાદસ્તાપ હિતિ ” ઉપર જણાવેલ કષ અને છેદ ઉભયના આધારભૂત અને પરિણામી કારણરૂપ જીવાદિ પદાર્થોની યથાસ્થિત જે વ્યાખ્યા તેનું નામ તાપ, કષ તથા છેદની સાફલ્યતા તાપની શુદ્ધિ પર અવલંબી રહે છે, એટલે તાપની સફલતામાં કષ-છેદની સફલતા સમાજવી. એવં શાસ્ત્રમાં વિધિ, નિષેધવાક્યો દર્શાવ્યા હોય, વિવિધ બાહ્ય ક્રિયાઓ પણ કહી હોય તદપિ આ સર્વના આધારભૂત આત્મા વિગેરે તત્ત્વનું સ્વરૂપ એકદેશીય અથવા સદોષ પ્રકાશ્યું હોય તો ઉપરોક્ત બન્ને ફલશૂન્ય સમજવા.

પરમાર્થ એ કે—સર્વ વાહ્ય, આભ્યંતર વ્યવહારનો મૂલ આધાર
 જીવ, કર્મ, જગત્ વિગેરે પદાર્થોની શુદ્ધ—નિર્દોષ માન્યતા પર
 રહ્યો છે. અતएव આ પદાર્થો અનાદિ અકર્તૃક અને નિત્યાનિ-
 ત્યત્વરૂપ ધર્મવાન્ એ રીતે જ્યાં પ્રરૂપ્યા હોય અર્થાત્ આત્મા,
 કર્મ, જગત્ આદિ પદાર્થો દ્રવ્યાસ્તિક નયની માન્યતામાં નિત્ય
 અને પર્યાયાસ્તિક નયની માન્યતામાં અનિત્ય, એવં ઉત્પાદ,
 વ્યય અને સ્થિતિરૂપ ધર્મવાન્ છે—આવું સુંદર અવાધ્ય સ્વરૂપ
 જ્યાં વર્ણવ્યું હોય તે શાસ્ત્રને તાપશુદ્ધ વિદ્વાનો સમજે છે.
 આત્મા આદિ પદાર્થો કંચનકુંભના દૃષ્ટાંતે નિત્યાનિત્ય ધર્મ-
 વાન્ છે એ વાત વરાવર ગળે ઉતરે તેવી છે. કંચનકુંભ ફુટી
 જવાથી તેના કુંડલ કે કડા વિગેરે વનાવ્યા તદપિ કંચન તો
 કાયમ જ રહ્યું; માત્ર કુંભ આકારનો નાશ અને કુંડલાદિ આ-
 કારની ઉત્પત્તિ થઈ. એવં આત્મા પણ અમુક ગતિ અપેક્ષા
 નાશ અને ઉત્પન્ન થાય છે જ્યારે આત્મત્વરૂપેણ સર્વત્ર વિદ્યમાન
 જ રહે છે. આ સ્થિતિમાં પ્રથમ કહેલ વિધિ, નિષેધવાક્યોની
 સાફલ્યતા તથા વિવિધ ક્રિયાકાંડોની સાફલ્યતા અચ્છી રીતે
 વનવા સંભવ છે, પરંતુ એકાન્ત નિત્ય અથવા એકાન્ત અનિત્ય
 આત્મવાદમાં સર્વ ક્રિયાઓ, ઉપદેશો અર્થશૂન્ય—અરે ! છાર પર
 લિપણ જેવા સમજવા; માટે વિદ્વાનો તાપશુદ્ધિ, કપશુદ્ધિ અને
 છેદશુદ્ધિ કર્યા પછી જ સમુચિત રીતે કરે છે. વસ કપ, છેદ
 અને તાપરૂપ ત્રિકોટિયે શુદ્ધ જે શાસ્ત્ર તે જ પરિશુદ્ધ જાણવું.
 અતઃ વદુક્ત આદ્યાઓ જ હિતાર્થોને શિરસાવંદ્ય ગણાય.

“ उपसंहार ”

अहीं आ त्रिकोटिशुद्ध सर्वज्ञशास्त्र सिवाय अन्य क्युं
 शास्त्र होय ? ए रीते त्रणे परीक्षायां सर्वज्ञ भगवंत महावीरनुं
 वचन अबाधित सिद्ध थवाथी तदुक्त आठ प्रवचनमाता पण
 नितान्त शुद्ध, अबाध्य जाणवी; माटे साधुए ए रीतनी निर्दोष
 आठ प्रवचनमाता अहोनिश अवश्य पालन करवी, ए प्रमाणे
 उपदेशके मध्यमबुद्धि लोकोने उपदेश आपवो. वधुमां उपदेशके—
 “ अमीषामान्तरदर्शनमिति ” आ कष, छेद, तापमां
 मुख्य कोण कोण ? समर्थ, असमर्थ कोण ? परस्पर भिन्नता
 केटली ? विगेरे जरूर समजाववुं.

“ त्रिधा हितकारी ”

फरी मुनियोनो आचार उपदेशके “आद्यंतमध्ययो-
 नैर्हितदं ” आदि, मध्य अने अन्तमां हितदायी एवो आ
 आचार छे एम जणाववुं. एटले ईर्यासमिति विगेरे साधुओनो
 आचार आदि, मध्य अने अन्तमां हेतु, स्वरूप तथा अनुबंधे
 करी सर्वथा परमपवित्र निर्दोष दर्शाव्यो छे. प्रथम तो साधुने
 जीवोनी दया—रक्षा अर्थे अने दुष्ट कार्यो बंध करवा माटे ईर्या-
 समिति आदि पालन करवानुं जणाव्युं छे, माटे आ आचार
 हेतुरूपेण निर्दोष जाणवो. फर ईर्यासमिति आदि स्वयं
 जीवोनी रक्षा—दयारूप होवाथी स्वरूपेण निर्मल जाणवो.
 ईर्यासमिति आदि समितिमां अहोनिश सावधान मुनिने कदापि

અશુભ-અપવિત્ર વિકલ્પો ઉદ્ભવતા નથી, વલ્કે સર્વદા સદ્વિ-
 ચારો જ વન્યા રહે છે. અતઃ આ સમિતિયો કર્મનિર્જરા અથવા
 શુભકર્મનો જ વંધ કરી ભવિષ્યમાં સુંદર ફલ અર્પણ કરે છે;
 માટે આ મુનિ-આચારરૂપ અષ્ટ પ્રવચનમાતા અનુવંધરૂપે પણ
 શોભન કલ્યાણાવહ જ જાણવો. પરમાર્થ એ કે-હેતુ, સ્વરૂપ અને
 અનુવંધરૂપે ત્રિધા હિતકારી એવો મુનિયોનો આચાર જાણવો.

“ ઘીજી વ્યાખ્યા ”

અથવા ટીકાકાર “ આદ્યંત૦ ” આ પદની ટીકા આ
 પ્રમાણે કરે છે—“ વયસો જીવિતવ્યસ્ય ચા હિતદમુ-
 પકારિ ” ઉપરોક્ત સાધુ આચાર જીવનની પ્રત્યેક અવસ્થામાં
 હિતકારી-ઉપકારી થાય તેવો છે. એટલે પ્રથમ દર્શાવેલ મુનિ
 આચારરૂપ અમૃતપાન વાલ, યુવાન કે વૃદ્ધ કોઈ પણ વયમાં
 દેવામાં આવે તથાપિ સર્વ વયમાં તુલ્યરૂપે ઉપકારી, અજર-
 અમર ફલ પ્રગાઢરીત્યા અર્પનાર વને છે. પુનઃ પ્રકારાંતરે
 ટીકાકાર કહે છે કે—“ વયની આદિમાં સૂત્રાદિનો અભ્યાસ,
 મધ્યવયમાં અર્થશ્રવણ અને અંત્યાવસ્થામાં ધર્મધ્યાનાદિ
 દ્વારા ત્રણ વયમાં આ મુનિ-આચાર હિતકારી થાય છે ”
 અર્થાત્ ચારિત્ર ને જીવનની ત્રણ અવસ્થા પૈકી કોઈ પણ
 વયમાં સ્વીકારાય અને તેથી જે જે વયમાં ચારિત્ર સ્વીકાર્યું હોય
 તે તે વયમાં તત્ તત્ વય યોગ્ય કર્મદ્વારા સ્વીકારનાર આત્મા
 પોતાનું અવશ્ય કલ્યાણ કરી શકે છે. નિદાન કે-અમુક જ

વયમાં ચારિત્ર સ્વીકારી શકાય એવું અમુક જ વયમાં ચારિત્ર પોતાનું ફલ અર્પણ કરે છે તેવો એકાન્ત નિયમ અહીં નથી. અતેવ પ્રથમ ૧૨ વર્ષમાં સૂત્રાભ્યાસ, પછી ૧૨ વર્ષમાં અર્થાભ્યાસ અને પશ્ચાત્ ૧૨ વર્ષપર્યંત વિહાર કરી શિષ્યાદિ નિષ્પત્તિ એટલે આચાર્યપદ યોગ્ય થાય આપ જે વિશેષાવશ્ય-કમાં દર્શાવ્યું છે, તે પણ જેને પ્રથમ વયમાં ચારિત્ર સ્વીકાર્યું હોય અને આયુષ્ય દીર્ઘ તથા બુદ્ધિ તીવ્ર હોય તેને માટે, અથવા વય ગમે તે હોય છતાં ક્ષયોપશમાદિ તીવ્ર હોય તેને માટે આ નિયમ સુસંબદ્ધરીત્યા પાઠકોએ ઘટાવવો-જાણવો. આથી ઉપરોક્ત કથનમાં પણ કાંઈ વાધ નહીં આવે.

“ ઉપાધ્યાયજીનું કથન ”

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ “ આદ્યંત૦ ” એ પદની ટીકામાં સાધુ આચાર માટે “ આવીલે નિષ્પીલે હત્યાગ-માત્તદવિરોધિ અલ્પમધ્યમવિકૃષ્ટતપોવિશેષરૂપૈર્વા હિતદં ભવતિ ” મલિન કપડું સામાન્ય મર્દન, વિશેષ મર્દન કરવાથી સામાન્ય, વિશેષ રીતે વિશુદ્ધ બને છે, એવં કર્માવૃત્ત આત્મા પણ અલ્પ, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ તપસ્યા કરવાથી વિશુદ્ધ વિશુદ્ધતર થાય છે. પરમાર્થ એ છે કે-સંયમ સ્વીકાર્યા પછી જેમ મુનિ-આચારમાં આઠ પ્રવચનમાતાનું પાલન કરવાનું કહ્યું તેમ આત્માની વિશુદ્ધિ માટે જઘન્ય, મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટ તપ પણ શક્તિ અનુસારે કરવો ઉચિત છે. એટલે એ રીતે તપ અ-પેક્ષાએ પણ મુનિ-આચાર આદિ, મધ્ય અને અન્તમાં સર્વથા

कल्याणकर्त्ता बने छे. सारांश के-दरेक प्रकारनी जुदी जुदी व्याख्यानों सार एटलो ज के मुनि-आचार मातृवत् एकान्त हितकारी जाणवो.

“ समाप्ति ”

संक्षेपमां-अहीं पर्यंत दर्शावेल मुनि-आचारनी व्याख्या मध्यमवृद्धिवर्ग पासे उपदेशके करवी, केमके ते लोको वधु रीते मुनियोना उपरोक्त आचारो तरफ अधिक ख्याल राखे छे. एटले आ आचारो श्रवण करी धर्मश्रद्धामां तेओ वधु मकम धाय तयारपछी तेओने आगमतत्त्वनुं स्वरूप समजावी वुध योग्य अवस्थामां आरूढ धाय तेम आचार्ये करवुं शास्त्रीय गणाय. निदान के-मध्यमवर्गनी कोटीमां ज रहे ते कांइ उपदेशनुं फल पर्याप्त न गणाय.

उपर कहेला मुनि आचार माटे ज वधु खुलासो करता ग्रंथकार आठ प्रवचनमातानुं पालन करवानो स्पष्ट उपदेश दर्शावे छे—

अष्टौ साधुभिरनिशं मातर,

इव मातरः प्रवचनस्य ।

नियमेन न मोक्तव्याः,

परमं कल्याणमिच्छद्भिः ॥ २-८ ॥

मूलार्थ—परम-उपमातीत कल्याण-सुखना इच्छक एवा

મુનિયોણ હિતવત્સલમાતાની તુલ્ય ંઘ પ્રવચનમાતાની નિત્ય સેવા કરવી; નિશ્ચયતયા કદાપિ તેનો પદ્મવ હોડવો નહીં.

“ તીર્થભૂતમાતા ”

સ્પષ્ટીકરણ—આ આર્યામાં આચાર્યશ્રી આઠ પ્રવચનમાતાની સેવા કરવાનો ઉપદેશ જણાવે છે. આઠ પ્રવચનમાતાનું સ્વરૂપ આગલની આર્યાના વિવરણમાં વિસ્તારથી દર્શાવી ગયા. આ આઠ પ્રવચનમાતાને મહર્ષિયો માતાની ઉપમા આપી તેનો માતૃત્વપણે નિર્દેશ કરે છે. ઉપકારજ્ઞ જનો માતાની સેવા એક ક્ષણ પળ વિસરતા નથી, કારણ કે માતા જન્મદાત્ર, પાલનકર્તા અને હિતકર્તૃ હોવાથી અતુલિત-અપ્રતિકાર્ય-અનન્ય ઉપકારિણી શાસ્ત્રોમાં કહી છે. અતઃવ ઉત્તમજનો તેની સેવા કરવામાં જ પોતાનું સુખ, યશ, પ્રતિષ્ઠા, ઈતિકર્તવ્યતા સમજે છે. ંટલે “આતીર્થમિવોત્તમાનામ્” “તીર્થની માફક યાવતજીવન ભક્તિપૂર્વક આરાધ્ય માની ઉત્તમ પુરુષો માતાની સેવા કરે.” ં ઉક્તિને ચરિતાર્થ કરે છે. નિદાન કે-માતા માટે ભક્તિથી પોતાના પ્રાણો સમર્પીને પણ જીંદગીની અંતિમ ક્ષણ પર્યંત જેઓ સેવા કરે તે જ ઉત્તમ પુરુષ જાણવો.

“ પ્રવચનમાતૃત્વ-તત્સેવા ”

અહીં લૌકિક આરાધ્યોમાં માતા જેમ ઉત્કૃષ્ટ આરાધ્ય માની છે, પરંતુ તેની સમાન અન્યમાં તેવા ગુણો ન હોવાથી અન્યને તથાપ્રકારે આરાધ્ય માનેલ નથી. ંવં લોકોત્તર ક્રિયાતત્ત્વમાં

આટ પ્રવચનમાતા માતૃવત્ ગુણધારિકા હોવાથી મહર્ષિયો તેને માતા કહી સંપૂર્ણ આરાધ્યતયા ઉપદેશે છે, અર્થાત્ જન્મદાતૃત્વ, પાલનકર્તૃત્વ તથા શિક્ષાદાતૃત્વ ગુણો તેમાં પણ છે. પ્રવચન-સિદ્ધાન્ત તેને જન્મ આપનાર, ઈર્યાસમિતિ આદિમાં ઉપયુક્ત મુનિ જ સિદ્ધાન્ત-તત્ત્વને પામી શકે. સિદ્ધાન્તનો અભ્યાસ, સ્વાધ્યાય વિગેરેનો અધિકાર આટ પ્રવચનમાતામાં અનુપયુક્ત મુનિને નિષેધ્યો છે. નિદાન કે-સિદ્ધાન્તના અભ્યાસથી જે કલ્યાણ સધાવું જોઈએ તે કલ્યાણ અનુપયુક્ત મુનિ સિદ્ધાન્તનો અભ્યાસ કરવા છતાં પણ સાધવા અસમર્થ બને છે. અતઃ આ માતાને પ્રવચનજન્મદાતા મહર્ષિયો કહી. એવં ઉત્તરકાલમાં પ્રાપ્ત સિદ્ધાન્તજ્ઞાન અને સદ્-વર્તન તેનું પાલન તથા પોષણ અધિકાધિક આ માતા જ કરે છે અને ક્રમશઃ શિક્ષાઓ અર્પી ઉત્તરોત્તર ઉપાધ્યાય, આચાર્ય આદિ પદોના અધિકારો પર લઈ જઈ ઉચ્ચ સ્થાને આત્માને આ માતા જ વીરાજમાન કરે છે. પરામર્શ પટલો જ કે-આ માતા પોતાના પુત્રને દુઃખ-ક્લેશોથી વચાવી લે છે તથા અપમાર્ગથી સર્વદા દૂર જ રાખે છે, માટે ઉપકારણ પુત્રોનું પ્રધાન કર્ત્તવ્ય છે કે માતાનો યત્કિંચિત પણ અનાદર ન કરવો જોઈયે, તો દુઃખ કે ક્લેશની તો વાત જ ક્યાં રહી ? ફરી માતાના ક્લેશથી પુત્રને ક્લેશ અને માતાના નાશથી પુત્રનો પણ પરિણામે નાશ થાય છે. એવં ઈર્યાસમિતિ આદિનો ક્લેશ ઉપ-જાતવાથી અથવા નાશ કરવાથી પ્રવચન આજ્ઞારૂપ પુત્રનો પણ નાશ જ થાય, માટે ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણ રૂપ (સ્વચ્છનારા) મુનિયો આ

मातानी प्रतिक्षणो सेवा करवी, किन्तु एक क्षण पण तेने विसरवी न जोइये; कारण के आ मातानी सेवा करवाथी परमार्थतया सर्वज्ञानी बराबर सेवा करी गणाय. अन्यथा प्रभु आज्ञानो लोप कर्यो मानवो एम भगवंत पोकारी पोकारीने जणावे छे.

ए रीते 'मध्यमबुद्धि' ने उपदेश आप्या पछी, अन्तमां आ प्रमाणे उपदेश जरूर करवो—

एतत्सचिवस्य सदा साधो—

नियमान्न भवभयं भवति ।

भवति च हितमत्यंतं,

फलदं विधिनाऽऽगमग्रहणं ॥ २-९ ॥

मूलार्थ—पूर्वोक्त आठे प्रवचनमाता सहित नित्य वर्तनार मुनिने निश्चयथी संसारनो भय होतो नथी अर्थात् संसारनो नाश थाय छे, एवं भविष्यमां पण अतिशे आत्मानुं हितकल्याण थाय छे ने विधिपूर्वक आगमज्ञान पमाडवारूप फल अर्पण करे छे.

“ प्रवचनमातानी सेवानुं सर्वोत्तम फल ”

स्पष्टीकरण—पुण्यकामना अर्थे उत्तम जनो कदापि माताने अलग करता नथी, कारण के तेवा वर्तनमां ज पोतानुं श्रेयः तेओ समजे छे, एटले तेओने अपयश आदिनो भय उपजतो नथी. एवं अहीं पण दृष्टांत समन्वय करता आचार्यश्री संचेपमां उपसंहार करी जणावे छे के—जे मुनि आ आठ प्रवचनमातानी

આજ્ઞાનો લોપ કરતા નથી, કોઈ પણ ક્ષણમાં આ માતાની સેવા વિસરતા નથી, પ્રતિદિને “જયં ચરે જયં ચિદ્દે” “જયણાથી ચાલવું અને જયણાથી વેસવું” એ મહર્ષિપૂજ્ય આજ્ઞાને શિરો-ધાર્ય કરી, ઈર્યાસમિતિ આદિમાં સોપયુક્ત રહી અહોનિશ વર્તન આચરે છે, તેઓને ભવસંસારનો ભય રહેતો નથી—અર્થાત્ આ મુનિયોને ચતુર્ગતિના દુઃખનો લવલેશ જેટલો ડર હતો નથી કારણ કે—તેઓની શીઘ્ર મુક્તિ જ થાય છે. ટીક જ છે કે—જેઓ અન્ય પ્રાણીને સ્વાત્મવત્ દેખી એક રોમમાત્રમાં પણ પીડા ન થાય અને આત્મા અશુભ પાપકર્મનો વંધક ન વને, આત્મા એક રોમમાં પણ અશુભ વિચાર કે પ્રવૃત્તિ ન કરે તેવી અલૌકિક ઉદાર—પવિત્રતમ અપ્રમત્તભાવના ધારે—આચરે છે, તેઓની શીઘ્ર મુક્તિ જ થાય. અતઃ દશવૈકાલિકમાં મહર્ષિ-પૂજ્ય શર્યંભવત્સૂરિ મહારાજે કહ્યું તે ઉચિત જ છે.—“ સન્વ-ભૂયન્પભૂયસ્સ, સમ્મં ભૂયાહં પાસઓ । પિહિયા-સવસ્સ દંતસ્સ, પાવં કમ્મં ન વંધહ ” ॥ ૧ ॥ “ કોઈ પણ જીવને દુઃખ ન ઉપજાવતો અને સર્વને સ્વાત્મવત્ દેખનાર તથા આશ્રવોને રોકનાર અને ઇન્દ્રિયોનો નિયંત્રકરનાર એવો મુનિ ફરીને પાપકર્મને વાંધતો નથી ” વધુમાં અહીં મૂલકર્તા માર દર્શને કહે છે કે—‘ નિયમાત્ ’ નિશ્ચયથી ભવનો ભય રહેતો નથી, પટલે નિતાન્ત—અશંસયેન ભવનો નાશ થાય છે.

“ ઉપસંહાર ”

ફરી અવિપ્લવામાં આ મુનિનું અત્યંત હિત—ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણ જ થાય છે. પરમાર્થ એ કે—સોપયુક્ત મુનિને

आ जन्म के अपर जन्ममां अनिष्ट अपायो आवता ज नथी. एवं ईर्यादिसमितिवान् होवाथी विनय, वैयावच्च, भक्ति, सरलता, नम्रता आदि गुणो जरुर होय, एटले आचार्य, उपाध्याय आदिनी समीपे सूत्रवाचनादि मंडलीमां बैठवानो पूर्ण अधिकार आ मुनिने यथेष्टपणे प्राप्त थाय छे, जेथी सिद्धान्तज्ञान सुखपूर्वक उपलब्ध थाय; माटे आवा मुनिने आगम-ज्ञाननी प्राप्तिद्वारा पण आठ प्रवचनमाता फलदातृ अवश्यमेव बने छे. निष्कर्ष एटलो के—ईर्यासमिति आदिमां सावधान मुनिने ज आ सूत्रादिनी वाचनामंडलीमां बैसवानो अधिकार कह्यो छे. अही आचार्यश्रीए 'मध्यवृद्धि' जन योग्य उपदेश-विधिनो उपसंहार करी अन्तमां आठ प्रवचनमातानुं बराबर पालन करवानुं पर्याप्त फलनो निर्देश ए रीते कर्यो. परमार्थ के—उपदेशके ए रीते 'मध्यमवर्ग' पासे आठ प्रवचनमातानुं अवसान फल पण अवश्य जणावबुं. ”

गत आर्या श्लोकमां आठ प्रवचनमाता—पालक मुनिने आगमज्ञाननो अधिकारी कह्यो. आगमज्ञान गुरुमहाराजना हृदयमां ज विराजित होय छे, माटे 'मध्यमवर्ग' ने आ उपदेश पण साथे साथे उपदेशके करवो—

गुरुपारतन्त्र्यमेव च,

तद्वहुमानात्सदाशयानुगतं ॥

परमगुरुप्राप्तेरिह बीजं,

तस्माच्च मोक्ष इति ॥ २-१० ॥

मूलार्थ—गुरु पर आंतरनी भक्तिपूर्वक तेमना आशयने अनुलक्षी ते प्रमाणे वर्तन करवुं—तेओनी आज्ञाने आधीन ज रहेवुं ए ज परमेश्वर प्राप्तितुं मुख्य बीज छे अने तेनाथी ज मुख्यतया मोक्षप्राप्ति आत्माने कही छे.

“ गुर्वाधीनता ”

स्पष्टीकरण—अहीं प्रवचनज्ञान प्राप्त करवा मुनिये प्रथम तो गुर्वाधीन रहेवुं जोड़ये, ए तत्त्व आचार्यश्री दर्शावे छे. अर्थात्—जेने आगमज्ञान, तेनुं मौलिक तत्त्व प्राप्त करवुं होय तेणे अवलमां तो तेवा ज्ञानवान् गुर्वादिकोनी सर्वस्वनो भोग आपीने पण सेवा करवी जोड़ए. टीकाकार कहे छे के—आ गुरुदेव सिवाय मारो संसारभय कोइ दूर करनार नथी—ए ज तरणतारण एक जहाजरूप छे, ए भावना हृदयमां अंकित करी—रोमेरोममां प्रतिविवित करी तेमनी सेवा करवी एतावन-मात्र नही किन्तु गुरु चित्त परीक्षी (जाणी) तेमना आशयनुं अनुसरण करवुं, चेष्टा के क्रिया विशेषथी तेमना हृदयनो भाव जाणी लेवो अने ते प्रमाणे वर्तन करवुं, तेओना पर सरल आशयथी अद्भूत भक्ति धारण करवी, बहुमान, विनय, सेवा, आसन अर्पण करवुं, उभा यवुं, सामे जवुं, पादप्रक्षालन, वैयावच विगरे भक्ति मनसा, वाचा अने कायाथी करवी. हुंकरमां गुरु आझाथी ज सर्व वर्तन करवुं, किन्तु मोक्षार्थीए स्वतंत्र के स्वेच्छारी वर्तन न करवुं जोड़ये. “ आणाए चिय चरणं तन्मंगे जाण किं न भग्गंति । आणं भइकंतो क-

સ્સાણસા કુળદ સેસં ” ॥ ૧ ॥ “ ભગવાને આજ્ઞા આરાધનમાં જ ચારિત્ર કહ્યું છે. આજ્ઞાનો લોપ થવા પછી શું વાકી રહે એટલે ચારિત્ર ક્યાંથી રહે ? જેણે ગુરુ આજ્ઞાને અતિક્રમી તે હવે કોની આજ્ઞા આરાધે ? અર્થાત્ તે કોઈની પણ આજ્ઞા માને નહીં ” ફરી સર્વ તત્ત્વજ્ઞાન, ચારિત્રનું સ્વાસ રહસ્ય, આગમ પેટીની ચાવી, વિદ્યા અને મંત્રોની સિદ્ધિ, ધર્મનું ગૂઢ તત્ત્વ-એ સર્વ ગુરુ આધીન હોવાથી મોક્ષાર્થીએ સ્વાસ કરીને ગુર્વાધીન જ પોતાનું જીવન વ્યતીત કરવું, એટલે ગુરુપાદસેવામાં જ જીવન ચરિતાર્થ કરવું જેથી સર્વ સિદ્ધિયોપૂર્વક આગમનું ગૂઢ રહસ્ય ત્યાંથી વરાવર ઉપલબ્ધ થાય અને પરિણામે કલ્યાણ પ્રાપ્તિ પણ થઈ શકે. “ જાણસ્સ હોદ્દ ભાગી, થિરયરો દંસણે ચરિત્તે ય । ધન્ના આવકહાણ, ગુરુકુલવાસં ન મુંચંતિ ” ॥ ૧ ॥ એવં આ અનંતસંસારના દુઃખનો નાશ કરનાર અને મોક્ષદર્શક ગુરુ સિવાય આ ભૂતલમાં કોઈ નથી, એવું ધારી તેઓને આજ્ઞાધીન રહેવાથી તેઓની પરમકૃપામય પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય છે. ગુરુ પ્રસન્નતા પાસે જગત્ના તમામ પદાર્થો તુચ્છ જેવા ભાસે છે. ગુરુકૃપા એ જ પરમ પ્રાપ્તવ્ય તત્ત્વ છે. આ તત્ત્વ જ પરમગુરુ-જે પરમેશ્વર તેની પ્રાપ્તિનું મુખ્ય વીજ છે. એટલે ગુરુકૃપા ફળ્યા પછી પરમેશ્વરની કૃપા વિનાવિલંબે હાથમાં આવે છે. પરમાર્થ કે-જેઓ ગુરુ આજ્ઞા આરાધક હોય તેઓ અવશ્યમેવ પ્રભુ આજ્ઞાનું પાલન કરે છે અને જેણે ગુરુ આજ્ઞા લોપી તેણે પ્રભુ આજ્ઞાનું પણ અવશ્ય સ્વન કર્યું જાણવું, માટે અહીં ગુરુ પરાધીનતાને ઈશ્વરપ્રાપ્તિનું મુખ્ય અંગ કહ્યું છે.

निदान के—छेवटे तेनाथी ज तेने मोक्षप्राप्ति याय छे. निष्कर्ष
एटलो ज के—मुनिये गुरुआज्ञाधीन रहेवुं, गुरुकुमां वास करवो,
तेनाथी ज परमेश्वरनी प्राप्ति अने छेवटे मोक्ष याय छे ए रीते
उपदेशके 'मध्यमबुद्धि' वर्गने उपदेश आपवो.

आ रीते गुर्वाधीनता जणावी छेवटमां 'मध्यम०' योग्य
उपदेशनो उपसंहार दर्शावी अइथी आर्याथी आचार्यश्री 'बुध'
योग्य उपदेशविधिनी प्रस्तावनानो उल्लेख करे छे—

इत्यादि साधुवृत्तं मध्यमबुद्धेः

सदा समाख्येयम् ॥

आगमतत्त्वं तु परं बुधस्य,

भावप्रधानं तु ॥ २-११ ॥

मूलार्थ—पूर्वे दर्शान्या प्रमाणे साधुओंनुं सद्वर्तन—
सुंदर आचरण, क्रियाकृतलता उपदेशके निरंतर 'मध्यमबुद्धि'
वर्ग पासे कयन करवुं, अने 'बुधवर्ग'ने तो रहस्यप्रधान
आगमतत्त्वनो ज उपदेश आपवो.

“ उपसंहार ”

स्पष्टीकरण—अत्र ग्रंथकर्ता पूर्वार्धभागमां 'मध्यमबुद्धि'
योग्य उपदेशविधिनी उपसंहार दर्शावे छे ने उत्तरार्धार्थी
'बुध' योग्य उपदेशनो प्रस्ताव करे छे. आ श्लोकनो भाव

સ્પષ્ટ જ છે. એટલે તેનો વિસ્તાર કરવો એ ગ્રંથના કલેવરને વધારવારૂપ જ થાય. ટુંકમાં આચાર્યશ્રી કહે છે કે—અમે પૂર્વે જે ‘મધ્યમબુદ્ધિ’ માટે ઈર્યાસમિતિ આદિ આઠ પ્રવચનમાતાનું સ્વરૂપ દર્શાવી તેનું પાલન કરવાનું જણાવ્યું, સિદ્ધાન્ત-તત્ત્વ ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા દર્શાવી, ગુર્વાધીનતા, ગુરુઆજ્ઞાગ્રાહ્યતા વિગેરે ઉપદેશવિધિનો પ્રકાર દર્શાવ્યો તેના પર ઉપદેશકે બરાબર ધ્યાન આપી તદનુકૂલપણે તથાપ્રકારનો ઉપદેશ ‘મધ્યમબુદ્ધિ’ ને હંમેશા કથન કરવો. એટલે સમ્યગ્ગૂરીત્યા સાધુ-ઓનું સદ્વર્તન જણાવવું, જેના શ્રવણથી આ લોકો ધર્મકાર્યમાં અધિક શ્રદ્ધાલુ બની પરિણામે બુધની કોટીમાં દાખલ થાય. અર્થાત્ ઉપદેશકની ઉપદેશકૂશલતા ત્યારે જ પ્રશસ્યતર ગણાય કે જ્યારે શ્રોતા ઉપદેશબલથી સ્થાપિત શ્રદ્ધામાં મજબૂત રહી અધિક ધર્મરુચિપણું અને તત્ત્વજ્ઞમતિ પ્રાપ્ત કરે. વસ અહીં ‘મધ્યમ’ યોગ્ય ઉપદેશવિધિ ગ્રંથકર્તા સમાપ્ત કરે છે.

“ ઉપક્રમ ”

એટલે ક્રમ પ્રાપ્ત અને બુધની કોટીમાં આવેલ મધ્યમજનો જેની અભિલાષા કરે એવા બુધ યોગ્ય ઉપદેશની આચાર્યશ્રી પ્રસ્તાવના કરે છે. ‘આગમતત્ત્વના પ્રેમી અને હમ્મેશા આગમ-તત્ત્વની જ શોધમાં, પરીક્ષવામાં લીન હોય તે બુધ.’ આ લક્ષણ ગ્રંથકર્તા આગલ જણાવી ગયા છે. અતઃ આ લોકોને ઉપ-દેશકે આગમતત્ત્વનો ઉપદેશ આપવો એટલે આગમનું સ્વરૂપ રહસ્ય

કથન કરવું. આગમતત્ત્વ “આત્માઽસ્તિ સ ચ પરિણામી૦”
 એ શ્લોકથી ગ્રંથકાર પ્રથમ પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છે. તે જ
 તત્ત્વ અહીં ‘બુધ’ વર્ગને ઉપદેશવું, અને વધુમાં પ્રવચનનું
 મૌલિક રહસ્ય દર્શાવવું જે હવે પછી ગ્રંથકર્તા જણાવે છે.
 મૂળમાં જે ‘તુ’ શબ્દ છે તે એવકાર અર્થમાં હોવાથી નિશ્ચયેન
 પૂર્વોક્ત જ તત્ત્વ વિગેરે કથન કરવું.

“દર્શિત સંબંધવાલો બુધ યોગ્ય ઉપદેશનો પ્રકાર આચાર્યશ્રી દર્શાવે છે.”

વચનારાધનયા સ્વલુ

ધર્મસ્તદ્વાધયા ત્વધર્મ ઇતિ ॥

ઇદમત્ર ધર્મગુહ્યં

સર્વસ્વં ચૈતદેવાસ્ય ॥ ૨-૧૨ ॥

મૂળાર્થ—સર્વજ્ઞ પ્રવચનોક્ત વચન—આજ્ઞાનું આરાધન—આજ્ઞા-
 નુકૂલ વર્તન કરવું તે જ સત્યધર્મ અને તેની વિરાધના—પ્રતિકૂલ
 વર્તન આચરવું તે જ અધર્મ જાણવો. અત્ર સર્વજ્ઞાગમમાં એ જ
 ધર્મનું ગૂઢ રહસ્ય છે ને એ જ ધર્મનું મુખ્ય સર્વસ્વ સાર છે; આ
 સિવાય ધર્મનું અન્ય કાંઈ તત્ત્વ નથી.

“બુધ—દેશના”

સ્પર્શકરણ—અહીં ‘વચન—આગમ’ વચન પટલે આગમ-
 સિધ્ધાન્ત—પ્રવચન, અને બુધ પટલે પંડિત—તત્ત્વજ્ઞ એ અર્થો

खास लक्ष्यमां राखवा. बुध ते ज जाणवो के-जे उपरनी बनावट
 अथवा तथाप्रकारनी विशिष्ट क्रियाना वेशना आडंबरथी न
 रंगाय, किन्तु साचा झवेरीनी माफक पाणीदार हीरा-मोतीनी
 परीक्षा करे-स्वीकारे. अतः बुधजन उपरनो वेश देखी राजी
 न थाय, ते तो वेशविडंबकोमां पण छे. एवं उत्कृष्ट त्याग,
 वैराग्य के क्रियाओ देखीने पण खुश न थाय, ते सर्व
 जमाली, गोशालो के निहवोमां पण हती, होय छे; किन्तु
 क्रिया अने वेश साथे प्रभुना वचननो आदर, प्रेम तथा भक्ति
 केटली छे ? ते ज तपासे छे ने तेनाथी ज मुग्ध बने छे; कारण
 के पूर्वे कहा प्रमाणे विधि-निषेधनुं प्रतिपादन करनार जे
 सर्वज्ञ भगवंतनुं आगमरूप वचन तेनी आराधना करवी ते ज
 मौलिक धर्म कहो छे. भावार्थ एटलो के-आगमानुसारी
 आगमदर्शित मार्गमां प्रवृत्ति करवी, आगमना एक वाक्यने पण
 बाध न आवे तेम हेयनो हेयरीत्या जाणी परित्याग करवो अने
 उपादेयनो उपादेय जाणी आदर करवो ते ज परमार्थ धर्म
 जाणवो. अर्थात् उत्कृष्ट क्रियानी आराधना अने उत्कृष्ट तप
 के चारित्रनुं पालन आत्मा सर्वज्ञना एक वचनथी पण उलटो
 चाली करे तो ते पलालपुंज बराबर निर्माल्य ज समजवुं.
 निदान के-भगवानना वचननुं पालन करवाजमां ज सम्यक्त्व,
 श्रुत अने चारित्र ए त्रणेनी साफल्यता समजवी. अतएव
 भगवाने “कडेमाणे कडे” ए सूत्रनी नहीं श्रद्धा करनार
 उत्कृष्ट चारित्री जमालीने पण निहव कहो. वळी आ वचनथी
 उलटी गति करवी, स्वमतिने आगल करी वचननो लोप करवो

अथवा वचननो दुरुपयोग के अनर्थ करवो, पोताना आग्रहने, धारणाने पोषवा माटे सर्वज्ञवचननो उपयोग करवो ए सर्व प्रभु आज्ञानुं स्वरूप चेष्टा होवाथी अधर्म ज जाणवो. निदान के-तेथी आत्मा संसारना दुःखनुं पात्र ज वने छे.

“ वचनाराधकतामां आराधकता ”

भगवान् हरिभद्रसूरिजी महाराज जणावे छे के-उपदेशके बुध श्रोताने खुल्लुं जणावहुं के-प्रभुना वचननुं पालन करवुं ते ज धर्म अने तेनो अनादर-अपालन करवुं ते अधर्म, ए ज अहीं जैन प्रवचनमां धर्मनुं नितान्त सत्य-गूढतत्त्व कहुं छे, अने ए ज संपूर्ण द्वादशांगीनुं परमतत्त्व-सर्वसारभूत प्रधान तत्त्व कहुं छे. निष्कर्ष ए के-प्रवचनज्ञाननुं फल ए ज के शक्ति छतां तदनुकूल क्रिया-वर्तन करवुं अने वधु माटे पूर्ण आदर साथे अपेक्षा मानबुद्धि धारवी, श्रोता समीपे सत्य तत्त्वनुं कथन करवुं अने पोतानी अशक्ति जाहेर करवी; कारण के अद्वाथी पडेला आत्मानो उद्धार कदापि थतो नथी पण क्रिया-पतितनो तो उद्धार थइ जाय छे. एटले प्रभु आज्ञानुं पालन करवुं ए ज सत्य धर्म अहीं दर्शाव्यो. प्रभु हेमचंद्रसूरिजी पण ए ज दर्शावे छे के—“ आज्ञाराद्धा विराद्धा च, शिवाय च भवाय च । इतीयमार्हती मुष्टि-मन्यदस्याः प्रपंचनं ”

॥ १ ॥ आ माटे ज भगवंतो आगम प्रमाणे वर्तनारने आराधक कहे छे ने एक अजरने पण नहीं माननारने अनंत-संसार जणावे छे, तेनुं कारण ए ज के-जेगो आगमात्रा मानी

तेणो सर्व आगमोक्त वातो मान्य करी, अने जेणो एक अक्षर लोप्यो तेणो प्रभुनो पण अनादर कर्यो. अतः प्रभु आज्ञानुं पालन करवुं ए ज धर्मनुं परमतत्त्व छे, ए रीते ' बुद्धजन ' पासे उपदेशके कथन करवुं. निदान के—आगमाज्ञानी प्राधान्यता—श्रेष्ठता—सर्वकर्तव्यता दर्शाववी.

“ विचित्र दलीलो ”

“ अरे ! आ प्रकारनो उपदेश आपवाथी तो बाह्य अने आभ्यंतर आचारोनी अप्रधानता बल्के असारता ज प्रतिभा-समान थाय छे, अथवा आ उपदेशथी आ लोकोनी आचार परत्वेनी रुचिनो नाश ज केम न थाय ? जो आम ज होय तो पछी बालजनने बाह्य आचार संबंधी उपदेश, मध्यमजनने आभ्यंतर आचार संबंधी उपदेश आपवो नकामो ज मानवो जोड़ये; माटे सर्व अनुष्ठानोने गौण करी वचनाराधनमां ज धर्म केम न कह्यो ? आ बधी शंकाओने दूर करवा समय अनुष्ठानोनुं मूल प्रभु आज्ञा ज छे ए वात दर्शाववा आचार्यश्री परमार्थ उपदेश देखाडे छे. ”—

यस्मात्प्रवर्त्तकं भुवि,

निवर्त्तकं चांतरात्मनो वचनं ॥

धर्मश्चैतत्संस्थो,

मौनींद्रं चैतदिह परमं ॥ २-१३ ॥

મૂલાર્થ—અંતરાત્માને વિધેયકાર્યમાં પ્રવર્તક અને નિ-
ષિદ્ધ કાર્યોથી નિવૃત્તિકારક આ ભૂમંડલમાં કેવલ સર્વજ્ઞોક્ત
પ્રવચન જ ઉત્કૃષ્ટતો છે, અને પરમાર્થતયા ધર્મ પણ આ
મૌનીંદ્રના પ્રવચન સિવાય અન્યત્ર નથી.

“ મનની સ્થિતિ ”

સ્પષ્ટીકરણ—વિશિષ્ટ પવિત્ર અથવા અપવિત્ર કાર્યોમાં
આત્મા મનની પ્રેરણા વિના ગતિ કરવાને ઘણા અંશે અસમર્થ
જ વને છે, એટલે પ્રથમ મન ઇચ્છે છે ને પશ્ચાત્ આત્માને પ્રેરે છે.
યદ્યપિ અસંજી દ્વિંદ્રિયાદિ જીવો મનહીન હોવા છતાં પ્રત્યેક
ક્રિયાઓ શરીરદ્વારા જ કરે છે, એવં સંજી આત્માઓ પણ ઘણી
વાર મન વિના ક્રિયાઓ કરતા અનુભવાય છે; તથાપિ અહીં
ભાવરૂપ મન કાયમ હોવાથી મનપૂર્વક જ ક્રિયા-પ્રવૃત્તિ થાય
છે એમ સમજવું. નિદાન કે-પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિમાં મુખ્યતયા
મન જ કારણભૂત છે.—“ મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં
બંધમોક્તયોઃ ” આચારાંગસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—“ જે
આસવા તે પરિસવા, જે પરિસવા તે આસવા ”
“ જે આશ્રવો તે જ નિર્જરાના કારણો થાય છે, અને જે નિર્જ-
રાના કારણો છે તે જ આશ્રવના હેતુઓ થાય છે.” આ કથનમાં
પણ મનની જ મુખ્યતા દર્શાવી છે. વળી સાતમી નારકી યોગ્ય
કર્મો અને ડેવ દેવત્વ યોગ્ય કર્મો પણ આત્મા મનની સહાયતાથી
જ વાંધી શકે છે. એટલે મન વિના આત્મા જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરે
તે માત્ર સામાન્ય જ જાણવી, પરંતુ વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ તો આત્મા

મનદ્વારા જ કરે છે. શુભાશુભ કાર્યોમાં મન મુખ્ય માન્યું છે, માટે મન કદાચિત્ અશુભને શુભતયા અને શુભને અશુભતયા પરિણામાવી શકે એ સહજ છે. આથી મનને જે સંસ્કાર મળે તેવી રીતે તે પરિણામે છે ને પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિમાં સાધક બને છે. અતઃ આત્માની ઇચ્છિક ઇષ્ટસિદ્ધિ માટે પ્રથમ મનને જ સુશિક્ષિત અને પવિત્ર સંકલ્પી બનાવવું ઇચ્છિત છે. જેમ થયા પછી મન તપ, સંયમ, સ્વાધ્યાય, શીલ આદિને આદેય માની તેમાં પ્રવૃત્તિ, અને હિંસા, ઝૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર આદિને હેય માની તેની નિવૃત્તિ કરે છે. પરંતુ આ પ્રકારની વિવેકશાલી પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ કરવાનું બલ મનને સુસંસ્કારો અથવા જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થયા વિના પ્રાપ્ત થવું દુઃસાધ્ય છે-બરાબર મન સમજદાર થયા પછી જ કરે છે.

“ સર્વજ્ઞવચન ”

આથી ગ્રંથકર્તા જણાવે છે કે-‘યસ્માત્૦’ આ ભૂમંડલમાં શુભ કાર્યોમાં મનને પ્રવર્ત્તાવનાર અને અશુભકાર્યોથી નિવૃત્તિ કરાવનાર કેવલ સર્વજ્ઞકથિત સિદ્ધાન્ત-પ્રવચન સિવાય અન્ય કોઈ પણ સાધન નથી; કારણ કે સર્વજ્ઞ પ્રવચનમાં જ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ માર્ગો દર્શાવી હેય, ઉપાદેય પદાર્થો અચ્છી રીતે દર્શાવ્યા છે. સિવાય એક પણ એવું પ્રવચન જગતમાં નથી કે જેમાં વિરોધી, સ્વાર્થનું અને સ્વલિત કથન ન હોય. સર્વજ્ઞવચનનો બોધ થયા પછી આત્મા હેયનો ત્યાગ અને ઉપાદેયનું ઉપાદાન કરે છે એટલે મનને સર્વજ્ઞાગમના અભ્યાસથી સંસ્કારિત બનાવવું જોઈએ. કારણ કે-સર્વજ્ઞાગમનું પરિશીલન કરવું તે જ વાસ્તવિક ધર્મ છે; હિંસાદિથી નિવર્તવું અને તપ, સ્વાધ્યાયાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે

તો ધર્મની વાત વ્યાપારમાત્ર છે. નિદાન કે-મન તથાપ્રકારે આગમથી સંસ્કારી થયા પછી સહજતયા શુભાશુભમાં પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ કરે છે, અતઃ આગમોક્તતત્ત્વની આરાધના કરવી તેમાં સ્વરો ધર્મ જાણવ્યો. આરુ મન વરાવર અચલપણે પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ કરે છે, ઇતલે સુંદર ચારિત્ર, તપ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, ક્રિયા-કુશલતા આદિ ધર્મના પ્રધાન અંગો પણ આત્માને સહજતયા ઉપલબ્ધ થાય છે. અર્થાત્ આ મન કદાપિ આ વ્યાપારોની ઉપેક્ષા કરતું નથી વલ્કે પરમશ્રદ્ધાપૂર્વક સુવિશુદ્ધપણે આચરે છે-કદાપિ ભંગ થવા દેતું નથી માટે જ અહીં ગ્રંથકર્તા કહે છે કે-“ ધર્મશ્ચૈતત્સંસ્થો ” ધર્મ આ ભગવંતકથિત પ્રવચનની સેવામાં અવાધપણે રહ્યો છે અને જૈનશાસનમાં આ સર્વજ્ઞવચન જ પરમતત્ત્વ-ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે. ટુંકમાં સર્વ અનુષ્ઠાનોનું મુખ્ય જીવન-પ્રધાન આધાર સર્વજ્ઞવચન જ જાણવું.

“ સંકાનો ઉદ્ધાર ”

દેહના પ્રત્યેક અવયવો અને ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર-સ્થંભ મુખ્ય પ્રાણો જ છે. પ્રાણનો નાશ થયા પછી સર્વ વ્યાપારોનો લોપ આપોઆપ જ થઈ જાય છે, એવં સર્વ અનુષ્ઠાનોની આરાધ્યતા સર્વજ્ઞવચનની આરાધ્યતાથી વને છે, અને સર્વજ્ઞવચનની આરાધના કરવાથી સર્વ અનુષ્ઠાનો નિર્જીવ તુલ્ય સમજવા, માટે હુય યોગ્ય ઉપદેશવિધિમાં સર્વજ્ઞવચનની પ્રાધાન્યતા જણાવી. પરંતુ આ કયનથી અન્ય અનુષ્ઠાનો ગૌણ અથવા નકામા નથી સમજવાના; વલ્કે સર્વજ્ઞવચનની પ્રધાનતા દર્શાવવાથી તેનાથી અભિન્ન

એવા આગમોક્ત સર્વ અનુષ્ઠાનો પણ મુખ્ય જ જણાવ્યા, એટલે
 નિતાન્ત આદેય અને અનુષ્ઠેય જાણવા. અન્યથા આગમદર્શિત
 અનુષ્ઠાનોનું અબહુમાન કે અશ્રદ્ધા કરવાથી ફરી આગમ-
 વચનનું જ અબહુમાન કર્યું જાણવું, તથા તેમ કરવાથી અર્ધમ
 જ ગણાય. આટલા કથનથી પ્રથમની સર્વ શંકાઓનું પણ
 નિરસન થઈ ગયું. ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—ધર્મ અહીં વ્યાપાર-
 રૂપ જ્ઞાપકતા સંબંધથી જાણવો, એટલે આગમ એ ધર્મનું જ્ઞાપક
 છે; ડ્યારે ધર્મ અત્રે જ્ઞેય જાણવો. છેવટે ટીકાકાર જણાવે છે
 કે—સર્વજ્ઞોક્તેન શાસ્ત્રેણ, વિદિત્વા યોઽત્ર તત્ત્વતઃ ।
 ન્યાયતઃ ક્રિયતે ધર્મઃ, સ ધર્મઃ સ ચ સિદ્ધયે
 ॥ ૧ ॥ “ સર્વજ્ઞભાષિત શાસ્ત્રોમાં કહેલ તત્ત્વનું માન-બોધ
 કરી ન્યાયરૂપે જે કાંઈ કરવામાં આવે તેનું જ નામ અત્રે જૈન-
 સિદ્ધાન્તમાં ધર્મ કહ્યો છે અને આ જ ધર્મસિદ્ધિ આપે છે; વાકી
 કોઈ પણ ધર્મ મોક્ષદાયી માન્યો નથી. ” આ વાત પર વહુ વહુ
 વિચારવું અને તથાપ્રકારે બુદ્ધજનને ઉપદેશ આપવો.

“ સર્વજ્ઞવચનની મુખ્યતા અહીં શા શાટે જણાવી ? તેનો
 હેતુ ગ્રંથકર્તા સ્પષ્ટ કરે છે. ”

અસ્મિન્ હૃદયસ્થે સતિ,

હૃદયસ્થસ્તત્ત્વતો મુનીંદ્ર ઇતિ ॥

હૃદયસ્થિતે ચ તસ્મિન્નિ-

યમાત્સર્વાર્થસંસિદ્ધિઃ ॥ ૨-૧૪ ॥

મૂલાર્થ—સર્વજ્ઞવચન—સિદ્ધાન્તને હૃદયાંકિત કરવાથી એટલે ચિત્તમાં સ્થાપન કર્યા પછી પરમાર્થથી સિદ્ધાન્તદ્વારા મુનીંદ્ર—સર્વજ્ઞ ભગવાનની જ હૃદયમાં સ્થાપના કરાય છે, અતઃ ભગવાન હૃદયમાં વીરાજવાથી આત્મા પોતાની સર્વ અમીષ્ટ સિદ્ધિયોને નિયમેન વિનાવિલંબે પ્રાપ્ત કરે છે.

“ પ્રભુપ્રાપ્તિનો માર્ગ ”

સ્પષ્ટીકરણ—અમીષ્ટ અર્થોની સિદ્ધિ પરમાત્માની પ્રસન્નતા સિવાય ન જ થાય એ તો સર્વસાધારણ વાત છે. પરમાત્માની પ્રસન્નતા खालી તેની વિવિધ પૂજાઓ કરવાથી અને મંદિરો વંશાવવાથી જ ન મળે, કિન્તુ પરમાત્માને પ્રસન્ન કરી તેને પોતાના હૃદયમંદિરમાં સ્થાપન કરવાનો માર્ગ અલૌકિક અને ઘણો સરલ છે, તે જ વાત અત્ર આચાર્યશ્રી સ્પષ્ટ કરે છે. જનતા પરમાત્માને ખુશી કરવાનો અને તેને મેલવવાનો માર્ગ ચારંવાર પૂછે છે, તેના માટે આચાર્યશ્રી કહે છે—“ અસ્મિન્ હૃદયસ્થે ” આ વિધિ, પ્રતિપેધ, ઉત્સર્ગ, અપવાદ આદિ માર્ગ-દર્શક લૌકિક-લોકોત્તર કલ્યાણમાર્ગપ્રરૂપક સ્યાદ્વાદ-શૈલીમય એવું પૂર્વોક્ત આગમવચન—સિદ્ધાન્તકથિત આજ્ઞાઓ હૃદયમાં ધારવાથી, અર્થાત્ આત્મા સામાન્ય કે વિશેષ જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ—નિવૃત્તિ આચરે તે સર્વ સિદ્ધાન્તની આજ્ઞા અનુકૂલપણે જ યદિ આચરે તો “ તત્ત્વતો૦ ” પરમાર્થથી આત્મા પરમેશ્વરનું જ નિતાન્ત વહુમાન કરે છે; કારણ કે—પરમેશ્વર ઉપર જ્યારે અનન્ય ભક્તિ—વહુમાન થોય ત્યારે જ ભવ્ય આત્મા તદુક્ત પ્રત્યેક

आज्ञाओने हृदयांकित करी शके, आज्ञाओ पर बहुमान न होय तो परमेश्वरनुं बहुमान नथी ए पण निश्चित जाणवुं. एटले परमेश्वरने खुशी अथवा प्राप्त करवानो सरल मार्ग आज छे के परमेश्वरनी आज्ञाओने हृदय साथे एकाकार करवी. सामान्य व्यवहारमां पण ए ज नियम छे के मनुष्यना बहुमान पहेला तेनी आज्ञाओनुं बहुमान लोको इष्ट गणे छे, ते सिवाय तो प्रत्येक मनुष्य तेवा व्यवहारने छल व्यवहार माने छे. कायदामां पण सरकारना बहुमान पहेला तेना फरमाननो प्रथम आदर करवी पडे छे, अतः अत्र साफ साफ कही दीधुं के वचननो आदर करवाथी ज मुनींद्र-भगवाननो ज अवश्यमेव आदर थाय छे. एटले पछी ज क्रियमाण (कराता) प्रत्येक तप, जप, संयम, स्वाध्याय आदि क्रियाओ फलदातृ बने छे. जे मनुष्य भगवाननुं बहुमान घणी घणी खुशीथी करे छे, पण तेमनी प्रत्येक न्हानी—मोटी आज्ञाओ स्वीकारता नथी अथवा एकाद आज्ञानुं खून करे छे तो ते मनुष्यनी उत्कृष्ट पण तप, संयम आदि क्रियाओ निष्फल जेवी ज भगवाने कही छे; बल्के संसारभ्रमणरूप दंडनो अधिकारी कह्यो छे ए वात आगल जणावी गया छीए. प्रभु आराधनाना उपाय माटे प्रकारान्तरे एतत् ग्रंथकर्ताए अष्टक प्रकरणमां खुल्लंखुल्ला जणाव्युं छे के—“यस्य चाराधनोपायः सदाज्ञाभ्यास एव हि” पुनः “हृदयस्थिते च तस्मिन् नियमात् सर्वार्थसंसिद्धिः” उपरोक्त कथनथी सिद्ध थइ चूक्युं के वचनना बहुमानद्वाराए ज परमेश्वर हृदयमां विराजे—प्रसन्न थाय छे.

“ अभिष्ट सिद्धियो ”

अतएव भगवान् हृदयमां विराजवाथी नियमेन आत्माने सर्व अर्थो—अभिष्टोनी सम्यक्तया सिद्धि थाय छे. निदान के—भगवान् मल्या पछी क्यो पदार्थ जगतमां एवो छे के आत्मा सहजतया (सहेलाइथी) न मेळवी शके ? दुंकमां तप, जपादिनी सिद्धि, अष्टसिद्धिनी प्राप्ति, शरीर संबंधी दुःखोनो हास, इंद्र चक्रवर्त्यादिनी रिद्धियो अने छेवटे संसारनो नाश थइ परमात्मा साथे एकाकारपणुं हस्तगत थवुं आत्माने कांइ दुःसाध्य नथी. अल्पकालेन अभिलषित स्थानोनी प्राप्ति थाय छे, केवल परमेश्वरनी हृदयमां अद्भूत रीते स्थापना थवी जोइये; माटे ज बुधजनने उपदेशके भगवाननी आज्ञा आराधवानो प्रधानतर उपदेश आपवो अने तेनो प्रभाव आ रीते जणाववो.

“ भगवाननी प्रसन्नताथी सर्व कार्योनी सिद्धि थाय छे, एवुं जणावी भगवानना माहात्म्यनी ग्रंथकर्त्ताए आटली स्तुति शा माटे करी ? शुं भगवान् सर्व कार्यो करी आपे छे खरा ? आ शंकरां संपाधान ग्रंथकर्त्ता दृष्टान्तनी घटना साथे करे छे.”

चिंतामणिः परोऽसौ

तेनैव भवति समरसापत्तिः ॥

सैवैह योगिमाता,

निर्वाणफलप्रदा प्रोक्ता ॥ २-१५ ॥

मूलार्थ—आ भगवान्—जिनेश्वरदेव चिंतामणिरत्न

કરતા પણ ઉત્કૃષ્ટ રત્નરૂપ છે, કારણ કે આ વીતરાગદેવથી જ આત્માને એકાન્ત ઉપશમ-શાન્તરસની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને મહર્ષિયોએ આ ઉપશમરસની પ્રાપ્તિને જ યોગિયોની માતા તથા નિર્વાણ-મોક્ષફલદાયી કહી છે.

“ ચિંતામણિની ઉપમા ”

સ્પષ્ટીકરણ—અત્ર ભગવાનની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવવા આચાર્યશ્રી સર્વતો સુંદર દૃષ્ટાંત આપી તેમની આરાધ્યતા બરાબર સિદ્ધ કરે છે. ભગવાન સર્વતોશ્રેષ્ઠ હોવાથી અદ્ભૂત આશ્ચર્યોત્પાદક દૃષ્ટાંત સાથે જ તેમની કાંઈક સામ્યતા દર્શાવી એ પાઠકો માટે સરલતા ગણાય. ભૂતલ પર ચિંતામણિ સર્વોત્તમ પદાર્થ મનાયો છે. આ રત્ન જડ છતાં તેની સેવા કરનારને અભિષ્ટ ફલો તેના માલિક (અધિષ્ઠાયક) દેવતા અર્પણ કરે છે. એવં આ ભગવાન પણ પોતાનાં બહુમાન, ભક્તિ, શ્રદ્ધા, આજ્ઞાપાલન કરનારને પણ આ લોક તથા પરલોક સંબંધી સર્વ ઇષ્ટ પદાર્થો પૂરણ કરે છે. યદ્યપિ ભગવાન વીતરાગ હોવાથી અભક્ત, અપૂજક, અશ્રદ્ધાલુ સામે ક્રોધ અને આરાધક-પૂજક સામે પ્રેમ દર્શાવતા નથી. તેઓ તો સર્વ જગતને સમદૃષ્ટિએ જ નિહાળે છે, અન્યથા ભગવંતમાં વીતરાગપણું જ ન કહેવાય; તથાપિ ચિંતામણિની ભક્તિથી આકર્ષાયેલ તેના માલિક દેવતા સેવકની કામનાઓ પૂરે છે. એટલે આ અભિષ્ટ સિદ્ધિયો ચિંતામણિના આલંબનથી જ પ્રાપ્ત થઈ પરંતુ પરમાર્થ રીતે તો ચિંતામણિ જ અર્પણ કરે છે એવો વ્યવહાર જગતમાં પ્રવર્ત્યો છે, તથાપ્રકારે જિનપ્ર-

णित आगमानुसारे उपादेय-हेयादिमां प्रवृत्ति-निवृत्ति करनार
 आत्माने अलौकिक लोकलोकोत्तर सिद्धियो तत्काल सहजतया
 उपलब्ध थाय छे. एटले-“ व्यवहारमां जेम अमुक माणसनी
 सलाहथी अमुक माणस कोइ जातनुं कार्य अगर व्यापार करे
 एवं मार्गमां गमन करे अने तेमां ज्यारे पोते फतेह मेळवे तयारे
 ते माणस एमज समजे छे के अमुकनी सलाहथी-वचनथी हुं
 चाल्यो माटे ते माणसे ज मने सुखी कर्यो. ” अत्र माणसना
 वचनथी जे सिद्धि थइ ते माणसे ज सिद्धियो अर्पी एवं उच्चा-
 रता, मानता अने व्यवहार करता जनताने आपणे सामान्य
 दृष्टियां जोइये छीये, तो पछी अहीं भगवानना वचनाधारे
 प्रवृत्ति करनार आत्मा इष्ट सिद्धि मेळवे ते भगवाने ज अर्पण
 करी ए व्यवहार शामाटे अनुचित मानवो ? अर्थात् भगवान ज
 अर्पण करे छे ए उक्तिमां कांइ अनौचित्यपणुं समजातुं
 नयी. अतः भगवानने चिंतामणिनी उपमा बराबर चरितार्थ
 थइ शके छे.

“ अनौपम्य भगवान ”

बहुमां भगवान तो चिंतामणिनी अपेक्षाए अधिक
 फल अर्पणकर्ता होवार्थी भगवाननी आगल चिंतामणी पण
 सामान्य पदखरव समजवो, कारण के चिंतामणि तो मात्र
 इदलोक संवंधी ज तुच्छ पदार्थो अर्पण करे छे पण जन्मांतरना
 सुखो आपवाने समर्थ नयी थतो; ज्यारे भगवान तो लोक-
 लोकोत्तरना दिव्य सुखो अर्पण करी अखंड आत्मानंदने

अर्पण करे छे, जेथी आत्माने आ संसारना भयानक स्वप्नाने जोवानो समय फरीने आवतो नथी.

“ प्रभुथी समरस लाभ ”

आ ज बातनो उद्देश ग्रंथकर्ता जणावे छे के—“ तेनैव भवति समरसापत्तिः ” भगवद् वचनाधारे प्रवृत्ति करवानुं, भगवाननुं बहुमान के पूजा करवानुं खरुं फल ए छे के आत्मा भगवंत जेवो उपशमभाव प्राप्त करे—एटले कषायोनी क्षीणता थइ जाय. हेतु ए के-कषायोनी क्षीणता विना साक्षात् भगवद् प्राप्ति थती नथी अने आत्मानो वास्तव धर्म उपशमभाव-स्वस्वभावमां रमणता करवानो ज छे. आ स्वरूप खरी रीते भगवानना वचनोथी आत्माने उपलब्ध थाय छे, माटे अहीं जणाव्युं के भगवान पासेथी ज आ समरस-उपशमरसनी प्राप्ति थाय छे; कारण के प्रभुकथित वचनरूपी अमृत एवुं छे के आत्मा तथाप्रकारे वर्ते तो जरूर अमृतभावमय ज थइ जाय.

“ समापत्तिनुं स्वरूप ”

अथवा टीकाकार “ तेनैव भवति समरसापत्तिः ” ए चरणनो अन्यार्थ निकाले छे. “ ते भगवानथी ज आत्मा समरसनी प्राप्ति करे छे. ” अत्र ‘रस’ शब्द भाव अथनो वाचक छे एटले सभभावनो लाभ पामे छे. जिनभगवंतोए स्ववचनथी जेम जगतना कल्याण माटे प्रवृत्ति-निवृत्तिना द्वारो खोली दर्शाव्या छे तेम परमेश्वरनुं पण यथार्थ स्वरूप विना-

સંકોચે પ્રકાશ્યું છે, જેથી આગમના અભ્યાસી અને આગમા-
નુસાર પ્રવૃત્તિકારકો પોતાનું કલ્યાણ નિરાવાધપણે સાધી શકે,
અર્થાત્ આગમોક્ત માર્ગમાં ચાલી જે સાધનોદ્વારા પરમેશ્વરની
પ્રાપ્તિ જણાવી છે તે સાધનો ઉપલબ્ધ કરી, પરમેશ્વર સ્વરૂપ
હૃદયમાં વરાવર સ્થાપન કરી સર્વ વૃત્તિયો-વિકલ્પો બંધ કરી
કેવલ પરમેશ્વરના જ ધ્યાન-વિચારમાં તન્મય બને છે. એટલે
આ સમયે તે વિશિષ્ટાત્મા અને પરમેશ્વરનો જાણે અભેદભાવ ન
થયો હોય તેવો આ આગમોક્તકારી આત્માને અનુભવ થાય છે.
આનું નામ આચાર્યશ્રી 'સમાપત્તિ' ધ્યાન કહે છે.

“ ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાન ”

આ વિષયને સમજાવવા ટીકાકાર યોગશાસ્ત્રનો આધાર આપે
છે. 'ક્ષીણવૃત્તેરભિજાત્યસ્યેવ મણેર્ગ્રાહ્યગ્રહીતૃગ્રહણેષુ
તત્ સ્યતદનુગતા સમાપત્તિઃ' ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાન આ
ત્રિકોટીની જ્યારે એક્યતા થાય ત્યારે તે 'સમાપત્તિ'—સમભાવની
પ્રાપ્તિ કરી છે. જેમ સુંદર અને સ્વચ્છ જાત્ય સ્ફાટિકમણિ
પાસે જેવા પ્રકારનું રંગીન કપડું ધરવામાં આવે તથાપ્રકારની
છાયા તે મણિમાં વરાવર પ્રતિવિમ્બિત થાય છે, એટલે કપડામાં
સ્થિત વર્ણનો સ્વીકાર કરી મણિ પણ તેવા જ રંગનો દેખાય
છે. અહીં મણિ, રંગ અને કપડું એ ત્રણેનો સમાગમ બની
એક—વીજા તન્મય તદાકાર પ્રતિભાસમાન થાય છે, કારણ
કે કપડામાં સ્થિત વર્ણને ગ્રહણ—પકડવાની તાકાદ મણિમાં
છે અને વર્ણમાં પકડાવાની શક્તિ છે. એવં આ વસ્તુ એક

સ્થાનમાં વિરાજમાન છે. એમ દૃષ્ટાને (જોનારને) પ્રત્યક્ષ માલુમ થાય છે. એટલે ગ્રાહ્યવર્ણ, ગ્રહીતૃમણિ અને વર્ણને સ્વીકારી તન્મય થવાનો મણિનો સ્વભાવ તે ગ્રહણ-આત્રણે ભાવવર્ણ અને મણિમાં સાક્ષાત્ અનુભવાતા હોવાથી સ્વચ્છ અને નિર્દોષ સુંદર મણિ લાલ, પીલું, આસ્માની, કૃષ્ણ વર્ણવાલું આપણે સૌ સાધારણ દૃષ્ટિથી જોઈ શકીએ છીએ. પરમાર્થ કે-મણિ કપડાના સંવંધ-માત્રથી તથાપ્રકારના વર્ણમય થઈ જાય છે એ જ રીતે અહીં આત્મા અને પરમેશ્વરમાં આ દૃષ્ટાંતની બરાબર સામ્યતા-ઘટના સમજવી. આત્મા જ્યારે આગમોક્ત પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ સમજી-વિચારી તદીય ધ્યાનમાં તન્મય બની પરમાત્મા સાથે એકાકાર બને છે ત્યારે આત્મા પણ સર્વજ્ઞરૂપ-પરમાત્મરૂપણાનો પરમાર્થથી અનુભવ કરે છે. એટલે ધ્યેય પરમાત્મા, ધ્યાતા-વિચારકર્તા આત્મા અને ધ્યાન તે પરમાત્માના સ્વરૂપનો વિચાર-આત્રણોનો સમાગમ તે 'સમાપત્તિ.' પરમાત્મા સર્વને ધ્યેયસ્વરૂપ પ્રાપ્તવ્ય હોવાથી પરમાત્મા ધ્યેય અને તેમના સ્વરૂપનો-ગુણોનો અભ્યાસ, પરિશીલન, વિચાર તે ધ્યાન; તથા વિવેકી આત્મા આ સ્વરૂપનો વિચાર-અભ્યાસકર્તા હોવાથી તે ધ્યાતા. આત્રણોનો જ્યારે સમાગમ-એક્યતા થાય ત્યારે વિવેકી આત્મા સર્વજ્ઞના ધ્યાનરૂપ બાહ્ય આલંબનદ્વારા સર્વજ્ઞરૂપનો અનુભવ કરે છે એટલે તે આત્મા પણ સર્વજ્ઞરૂપ કહેવાય; કારણ કે-આ સમયે તે આત્મા 'મયિ તદ્રૂપં સ એવાહં' 'મારામાં ભગવાનનું રૂપ છે, અને હું ભગવદ્રૂપ છું' એ જ ભાવ વિજ્ઞાનદ્વારા અનુભવે છે. માટે

અહીં ગ્રંથકર્તાએ ઉલ્લેખ કર્યો કે—આ પૂર્વોક્ત ‘સમાપત્તિ’ રૂપ માવાવસ્થા આત્માને પરમાત્મારૂપ બાહ્ય આલંબનદ્વારા જ ઉપલબ્ધ થાય છે; સિવાય તે અવસ્થા અપ્રાપ્ય જ જાણવી.

“યોગ તથા યોગિ અને યોગિમાતા”

આટલો નિર્દેશ કરી ફરી ગ્રંથકર્તા આ ‘સમાપત્તિ’ ની પ્રાપ્તવ્યતા, આરાધ્યતાની અલૌકિકતા સિદ્ધ કરવા ઉત્તરાર્ધથી પ્રકાંડ પ્રસ્પર્શ કરે છે. ‘સૈવેહ યોગિમાતા’ દર્શિત ‘સમાપત્તિ’ જ અહીં—જૈનદર્શનમાં અથવા સર્વદર્શનમાં યોગિ-યોની માતા કહી છે. ‘મોક્ષેણ યોજનાત્ યોગઃ’ જેથી આત્માનો મોક્ષ સાથે વરાવર સંબંધ થાય તે યોગ. આ યોગને જેઓ પામ્યા તેઓ યોગિ કહેવાય. યોગ તથા યોગિ શબ્દનો અર્થ આ અર્થ હોવાથી સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, સંયમ, કપાયવિજય, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, શાન્તિ, શૌચ, બ્રહ્મચર્ય, નિર્મમત્ત્વ—આ સર્વ યોગ-માર્ગો છે. અને તે માર્ગમાં ચાલનાર સર્વ યોગિ જાણવા. ચાલી ચાલ્યા જટા વધારી, કૌંપીન, વલ્કલ કે વ્યાઘ્ર કે મૃગચર્મ ધારી, ભસ્મ ચોર્લી વેશ કરવો તે કાંઈ યોગિપણું ન કહેવાય. જેમાં મોક્ષનો સંબંધ આત્મા સાથે ન થાય તેનું નામ યોગ નથી કહ્યો. આ યોગિઓને ઉપરોક્ત યોગ ધારવાનું મુખ્ય ફલ પરમાત્મ-પ્રાપ્તિ સિવાય અન્ય અર્થો નથી કહ્યું, અર્થાત્ આ સર્વ યોગિઓ પણ યોગમાર્ગના પંથમાં વિચરી પરમાત્માના ધ્યાન-રૂપ ‘સમાપત્તિ’ અવસ્થાનો લાભ કરી તે દ્વારા અનુક્રમે પરમાત્મા અને પોતે વચ્ચે તુલ્યસ્થાન સ્થિત બને છે. પટલે

પરમાર્થ એ કે-યોગિયો ‘સમાપત્તિ’ ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે જ આ સમ્યક્ત્વ આદિ યોગો ધારે છે. જ્યાં સુધી આ ધ્યાન-સિદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી યોગિયોનો યોગપ્રયત્ન અર્થહીન જેવો માન્યો છે, માટે યોગિયોની સર્વ કાર્યસિદ્ધિ આ ‘સમાપત્તિ’ ધ્યાનથી જ થાય છે. અતેવ આ ‘સમાપત્તિ’ ને નિતાન્ત યોગિયોની માતા અહીં જણાવી.

“ નિર્વાણફલદર્શન ”

એ જ વાત અન્યત્ર કહી છે-“ સમ્યક્ત્વજ્ઞાનચારિત્ર-યોગઃ સદ્યોગ ઉચ્યતે । એતદ્યોગાદિ યોગી સ્યાત્ પરમબ્રહ્મસાધકઃ ” ॥ ૧ ॥ અન્તમાં ગ્રંથકર્તા આ ‘સમાપત્તિ’ ને ‘નિર્વાણફલપ્રદા પ્રોક્તા’ નિર્વાણ-મોક્ષફલ-દાત્રી મહર્ષિયોએ કહી છે એવો નિર્દેશ કરે છે. નિષ્કર્ષ એ કે-આ ‘સમાપત્તિ’ પ્રાપ્ત થયા પછી મોક્ષફલ અવશ્યમેવ આત્માને મુલભ્ય થાય છે. “ ઇલિકાં અમરીં ધ્યાયન્ અમરિત્વ-મુપતિષ્ઠતે ” ‘ઇયલ અમરીનું ધ્યાન કરવાથી છેવટે અમરી-પણાને પામે છે’ તથાપ્રકારે યોગિયો પણ પરમાત્માનું ‘સમાપત્તિ’ રૂપ ધ્યાન પામી પરમાત્માવસ્થાને-મોક્ષભાવને પામે છે, આમ અનુભવવેદી સર્વદર્શી મહાપુરુષો અને પૂર્વધર આચાર્યો કહે છે. હુંકમાં આગમાનુમારી પ્રવર્તક સ્વહૃદયમાં પૂર્વોક્ત ન્યાય્યે આગમદ્વારા પરમાત્માને સ્થાપન કરી તે પરમાત્મરૂપ આલં-બનથી ‘સમાપત્તિ’ રૂપ સ્વરૂં ધ્યાન પામી છેવટે મોક્ષસ્થાનમાં વિરાજે છે. અતેવ આગમવચનની આરાધના તે જ વાસ્તવ ધર્મ

अहीं 'बुध' वर्ग माटे दर्शाव्यो. अतः उपदेशके पण आ स्वरूप बराबर ध्यानमां राखी तथाप्रकारे बुधजनने उपदेश करवो.

“आ अधिकारना प्रारंभमां ग्रंथकर्त्ताए वाल, मध्यम, बुध माटे उपदेशविधिनो प्रकार तत्त्वज्ञोए जे प्रमाणे कह्यो छे तथाप्रकारे जणाववानुं कह्युं हतुं” तो अहीं सुधी उपर दर्शाव्या प्रमाणे सिद्धान्तानुसारी उपदेशविधिना प्रकारो कहा, एटले आचार्यश्रीए ‘यथोद्देशः तथा निर्देशः’ ए महर्षियोनुं कथन चरितार्थ कर्युं. हवे आ ‘विधि’ नो उपसंहार करी तथाप्रकारे उपदेशदाननुं अपूर्व फल दर्शावी उपदेशकोने ए दिशामां ज गमन करवानी सूचना आपी आ अधिकारने पूर्ण करे छे.”

इति यः कथयति धर्मं,

विज्ञायौचित्ययोगमनघमतिः ॥

जनयति स एनमतुलं,

श्रोतृषु निर्वाणफलदमलम् ॥२-१६॥

मूलार्थः—अनघमति—शुद्धमतिमान् एवा जे धर्मगुरु वाल, मध्यम आदिनी योग्यता बराबर परीक्षी योग्यता प्रमाणे धर्मोपदेश करे छे, तो तेओ श्रोताना हृदयमां मोक्षफलने अर्पण करनार एवा अनन्य-असाधारण धर्मभावनी श्रद्धा स्थापन-उत्पन्न करे छे.

“ उपसंहार ”

स्पष्टीकरणः—उपदेशविधिना प्रकारो दर्शाव्या. अत्र तो तेनुं फल प्रकाश्युं छे. प्रथम तो उपदेश आपवानो अधिकार आगल दर्शाव्या प्रमाणे “ धम्मो जिण पणत्तो पक्कप्प-जयिणा कहेयव्वो ” जिनकथित धर्म केवल प्रकल्पयति (गीतार्थमुनि) ज प्ररूपवो, अर्थात्—त्यागी, मोक्षमार्गस्थित अने गुरुकुलवासमां रही योगादि क्रिया आराधी जघन्यथी पण आचारांगादि पांच सूत्रोमां निपुण एवा गीतार्थमुनि ज धर्मव्याख्या करवी; सिवाय अन्यने तो बोलवानो पण अधिकार नथी तो पछी धर्मदेशनानी बात ज क्यां रही ? आ मुनि पण ‘ अनघमतिः ’ पापबुद्धि रहित एटले केवल पवित्राशयवान् होय ते ज. हेतु ए के—स्वार्थी के आग्रही कदापि शुद्ध उपदेश आपी शकता नथी. ते पण बाल, मध्यम आदि वर्गनी प्रथम चेष्टा, क्रिया, अभिरुचि, बुद्धि, विचार आदि साधनद्वारा योग्यतानो बराबर ख्याल करी, तपास कर्या पछी ते लोकोने धर्मनो बोध थाय, श्रद्धा अने अभिरुचीमां वधारो थाय, उत्तरोत्तर उत्तम उत्तम अवस्थाओ प्राप्त करे तथाप्रकारे पूर्वोक्त उपदेशके तेओना अधिकार प्रमाणे उपदेश आपवो. उपदेश आपती देखते एटलुं तो खास ध्यान राखवुं के उपदेशमां भगवन्त तथा पूर्वाचार्योना ब्हाने स्वमतिकल्पना के आग्रहनुं मिश्रण करी श्रोताओने उपदेश न अपाय; कारण के एथी उपदेशक अनन्तसंसारनी वृद्धि करी श्रोताने पण कल्याणना बदलामां अकल्याण प्रति घसडी जाय छे. एवं आशाभाव तथा

मान-प्रतिष्ठानो लोभ छोड़ी परिश्रम के शरीरखेदनो विचार कर्या विना मात्र श्रोतानुं कल्याण क्या प्रकारे थाय तेवा पवित्र विचारोपूर्वक ज उपदेश आपवो.

“ उपदेशानुं खरुं फल ”

आ रीते उत्तम उपदेश आपवाथी वक्ता आचार्य खनुं (पोतानुं) कल्याण साधवापूर्वक श्रोताने उद्दाम धर्म ज पमाडे छे. आचार्यश्री कहे छे के-‘ जनयति स एनमतुलं श्रोतृषु निर्वाणफलदमलम् ’ आ रीते धर्मोपदेश आपवाथी उपदेशक सारी रीते श्रोताओना चित्तमां असाधारण एवो धर्म-प्रेम उत्पन्न करे छे, जेथी श्रोताने एवो दृढ धर्मप्रेम जागृत थाय छे के जे परिणामे अवश्यमेव निर्वाण-मोक्षरूप फल अर्पण करवा समर्थ वने छे. निदान के-श्रोता छेवटे मोक्ष पामी स्वात्माने कृतकृत्य करवा समर्थ थाय तेवो उत्तरोत्तर शुद्धतर धर्म पामे छे. हुंकरां-आचार्यना उपदेशमां एवो तो अद्भूत चमत्कार तथा आकर्षण होय के श्रोताने कंटाळो के अभाव कदापि उत्पन्न न थाय, किंतु मोरलीना नादथी आकर्षायेला नागनी माफक खेंचाइ खेंचाइने उपस्थित यह अधिकाधिक श्रवण करवामां दत्तचित्त वने ने पछी परिणामे तथाप्रकारे उपदेशना बलथी उत्तम पंथानुयायी थाय. आथी श्रोता अने वक्ता अभयनुं परिणामे कल्याण ज थाय छे. वधुमां उमास्वाती महाराज कहे छे के-“ वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ” आवो उपदेश आपनार आचार्य छेवटे कांड नहीं तो पोताना अनंतपापकर्मोनी निर्जरा-क्षय निःसंदेहपणो करे छे.

(૩) ધર્મલક્ષણષોડશકમ્ ।

“ શંકા અને સંબંધ ”

ગત અધિકારના પ્રારંભમાં ‘વાલ’ આદિ વર્ગને સદ્ધર્મની દેશના આપવાનું જણાવ્યું હતું અને અંતમાં “ તથાપ્રકારે ઉપદેશ આપવાથી ઉપદેશક શ્રોતાને અસાધારણ ધર્મપ્રેમ પેદા કરે છે. ” એટલે વન્ને સ્થલમાં ધર્મ એ શબ્દ આવે છે. તો ધર્મ કોને કહેવો ? તથા ધર્મનું લક્ષણ શું ? એ આશંકાનો ઉત્તર જણાવવા દ્વારા પૂર્વાધિકાર સાથે સુસંબધતયા સ્થિત આચાર્યશ્રી ધર્મસ્વરૂપદર્શક તૃતીયાધિકારનો આરંભ કરે છે. ઉપદેશવલથી આત્માને જે ધર્મ પ્રાપ્ત થાય અથવા ધર્મ ઉપજાવાય તે ધર્મ કોને કહેવો ? એ શંસય અશંસયપણે ઉત્પન્ન થાય. અતઃ વીજા અધિકાર પછી ઉપરોક્ત શંકાને દૂર કરવાના સંબંધવાળો આ ત્રીજો અધિકાર દર્શાવે છે. એટલે આ અધિકાર સંબંધશૂન્ય છે એ શંકાને અહીં અવકાશ મળતો નથી.

अस्य स्वलक्षणमिदं

धर्मस्य बुधैः सदैव विज्ञेयं ।

सर्वागमपरिशुद्धं

यदादिमध्यांतकल्याणम् ॥ ૩-૧ ॥

मूलार्थः—धमनी परीक्षायां निपुण एवा बुधजनोऽथ प्रथम धर्मं लक्षणं दृष्ट्वा आ प्रमाणं जाणवुं के जे सर्व शास्त्रोक्तं अतिशुद्ध होय अने फरी आदि, मध्य तथा अंतमां कल्याण फलने ज अर्पण करे.

“ बुधने सूचना ”

स्पष्टीकरण—पदार्थनुं स्वरूप विचारवा पूर्वे प्रथम विद्वानो पदार्थना लक्षणनो विचार करे छे, कारण के लक्षणो करीने अव्यवस्थित पदार्थ स्वरूपमां पण अव्यवस्थित ज होय छे, एवं लक्षणद्वारा पदार्थनुं सामान्यतः स्वरूप पण समजवामां आवी जवार्था पश्चात् विशेष स्वरूप समजवाने सरलता पण थाय छे. अतएव ग्रंथमां उद्दिष्ट पदार्थोनुं स्वरूप वर्णन करवा पूर्वे समर्थ विद्वानो पदार्थनुं लक्षण पहिलार्था ज प्रकांडतया कथन करे छे. आ नियमनो बाध न थाय ते माटे ग्रंथकर्ता आ प्रकरणनी आदिमां ज ग्रंथपरीक्षक विद्वानो प्रति स्पष्ट विद्वत् प्रणालिकालुं दर्शन करावे छे के—अत्र धर्मस्वरूप—निरूपणमां बुधजनोऽथ दृष्ट्वा धर्मं लक्षण आगतनी आर्यामां जणावशे तयाप्रकारे जाणवुं, धर्मपरी-
क्षकोऽथ तथा धर्मदृष्टु (धर्म इच्छनारा) पदानुभावोऽथ धर्म ग्रहण करवा पूर्वे अर्थां जे धर्मं लक्षण कलुं छे तयाप्रकारं लक्षण स्वीकृत, स्वीकार्यमाण धर्ममां अविरोधपणे सुचयित छे के नहीं? एतो विचार प्राज्ञहृदययो अवश्य करवो, जेथी मृग्यहृदयने पदार्थ स्वीकार्य पक्षां पश्चात्ताप के स्वेदनो प्रसंग न आवे; का-
रण के वर्णा बार धर्मभेदाद् विद्वानोनुं पण मन आतुरतामां

अथवा विचाराभाव के अन्य कोई विचित्र कारणोंથી धर्माभाव-स्थलमां धर्मनी मान्यता करवाने ललचाय-मुग्ध थाय छे.

“ लक्षण'नुं लक्षण ”

अत्रे लक्षण ते ज जाणवुं के जेनाथी उद्दिष्ट पदार्थथी इतर पदार्थनो निषेध थाय अने अभीष्ट पदार्थनुं बराबर पूर्णांशे ज्ञान थाय. जेवुं के-‘ उष्णस्पर्शवत्तेजः ’ ‘ उष्ण एवो स्पर्श जेमां होय ते अग्नि ’ अत्रे अग्निनुं लक्षण “ उष्ण-स्पर्शपणुं ” कहुं. आथी अग्नि सिवाय जेटला पदार्थो तपा-सीए ते दरेकमां भिन्न भिन्न स्पर्शो कोइमां थंडो, कोइमां काठीण्यता, कोइमां कोमलता विगेरे छे खरा पण उष्ण एवो स्पर्श तो अग्निमां ज छे; अन्य पदार्थमां नथी देखातो. गरम जल, गरम लोहुं विगेरेपां जे जणाय छे ते पण अग्निनो ज गुण छे, कारण के ते पदार्थो तो जाते थंडा, मुदु अने कठीण छे. सूर्यनो ताप अने विजलीने पण नैयायिको अग्नितत्त्व ज माने छे, एटले आ लक्षणथी अन्य पदार्थनो निषेध थवाथी अग्निपदार्थनुं स्पष्ट स्वरूप समजाय छे. फरी आ लक्षण अतिव्याप्ति, अव्याप्ति,

१ “ तदेव हि लक्षणां यदव्याप्त्यतिव्याप्त्यसंभवरूपदोष-शून्यम् ” २-“ अतिव्याप्तिर्नाम अलक्ष्ये लक्षणसत्त्वम् ” निषिद्ध पदार्थमां लक्षणानी प्रवृत्ति ते अतिव्याप्ति, जेमके ‘ गो ’ नुं लक्षण ‘ महिषि ’ मां लागु थाय ते. ३-“ अव्याप्तिर्नाम लक्ष्यैकदेशावृ-त्तित्वम् ” लक्ष्यना एक ज देशमां लक्षण लागु थाय ते अव्याप्ति, यथा ‘ गो ’ नुं लक्षण अमुक ज ‘ गो ’ मां लागु

असंभव दोषत्रयशून्य होय तो ज समिचीन कहुं छे.

“स्वलक्षण”

अत्र धर्मनुं स्वलक्षण जणाववा पूर्वे ग्रंथकर्त्ता कहे छे के—
इच्छित धर्मनुं स्वलक्षण केवल सामान्य न जाणवुं, किन्तु आ
लक्षण “सर्वांगमपरिशुद्धं” छे दर्शनना जे जे शास्त्रो ते ते
शास्त्रोनी कसोटीद्वारा सर्वतोप्रकारे शुद्ध-निर्दोष होवुं जोइए.
अर्थात् धर्मनुं स्वलक्षण एवुं दर्शाववुं-दर्शव्युं छे के छए दर्श-
नोना विद्वानो पोताना शास्त्ररूपी दृथोडावडे घणुंये कूटे तो पण
जे खंडित न थाय, परंतु सत्य सुवर्णनी माफक निर्दोष अने
स्वीकार्यरूपे जाहेर थाय. एवं खाली निर्दोष अने स्वीकार्य
होय आटवुं ज नहीं किन्तु आचार्यश्री वधु भार दइने
कहे छे के—“ यदादिसध्यांतकल्याणम् ” जे धर्मनुं
स्वलक्षण आदिमां, मध्यमां अने अंतमां कणस्वरूप कल्याण-
फलप्रदावु होय. एटले नितान्त लक्षण ज एवुं छे के—
ज्यारे तथाप्रकारना धर्मनो आदर करे ते समये, आदर
कर्या पछी, एवं धर्मना अंतमां ज्यां देखो त्यां मोदक के
साकरनी माफक सुंदर फलने ज अर्पण करे छे अर्थात् तेनो
कोइ पण अंश एवो नथी के ज्यां कल्याण ज न होय. हुंकरमां

४—“असंभवो नाम लक्ष्यमात्रे कुत्रापि लक्षणासत्त्वम्”

लक्ष्यमां लक्षणा सर्वदा लागु न थाय ते असंभव, यथा ‘गो’ नुं
लक्ष्य ‘गो’ सो लागु ज न थाय ते.

સર્વ શાસ્ત્રોને માન્ય અને સર્વથા કલ્યાણફલપ્રદાતા એવા
આ ધર્મના સ્વલક્ષણની પરીક્ષા વિદ્વાનોએ પ્રથમ તપાસવી.

આટલો ઉદ્દેશ કર્યા પછી ધર્મનું સ્વલક્ષણ કયું છે ? એ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આચાર્યશ્રી હવે બીજી આર્યામાં ધર્મનું સ્વલક્ષણ
પ્રકાશે છે.

ધર્મશ્રિત્તપ્રભવો યતઃ

ક્રિયાધિકરણાશ્રયં કાર્યં ॥

મલવિગમેનૈતત્ખલુ

પુષ્ટ્યાદિમદેષ વિજ્ઞેયઃ ॥ ૩-૨ ॥

મૂલાર્થઃ—ચિત્ત-મનથી જે ઉત્પન્ન થાય તે ધર્મ કારણ
કે વિધિ, પ્રતિષેધરૂપ ક્રિયા મનથી જ પ્રવર્તે છે અને આ ક્રિયા
તે તો કાર્યરૂપ છે, તથા ક્રિયારૂપી કાર્યનું અધિકરણ-સ્થાન
શરીર જ છે. એવં ક્રિયાપ્રેરક મન શરીરાશ્રયી છે, એટલે પુષ્ટિ
અને શુદ્ધિ કરી અલંકૃત એવું જે મન તેની જે પ્રવૃત્તિ તે જ
નિશ્ચયેન ધર્મ જાણવો.

“ ધર્મલક્ષણ ” (યશોભદ્રસૂરિજી)

સ્પષ્ટીકરણઃ—આ આર્યાની વ્યાખ્યા ‘ યશોભદ્ર-
સૂરિજી ’ થી ઉપાધ્યાયજી સર્વથા મિત્ર રીતે કરે છે.
એટલે ઉપાધ્યાયજી યશોભદ્રસૂરિજીની ટીકાને હસ્ત-
સ્પર્શ સરખો પાળ કરતા નથી એટલું જ નહીં કિન્તુ જે

વાવતમાં યશોભદ્રસૂરિજી દોષ જાહેર કરે છે તે વાવતને પોતે પહેલા સ્વીકારે છે, માટે અહીં ઉભય ટીકાકારોનો આશય સમજવા વાંચકો પાસે ઉભયયા નીકલતું સ્પષ્ટીકરણ અમે પણ અલગ અલગ થયું છે. એકે ટીકાકારના આશયની લઘુતા કરવા અમે સાહસ નથી કરી શકતા. પરમાર્થ તો વિદ્વાનોજ વિચારવો.

ગ્રંથકર્તા ધર્મનું લક્ષણ દર્શાવે છે. લક્ષણનું લક્ષણ ગત આર્યાના સ્પષ્ટીકરણમાં તપાસી ગયા તથાપ્રકારે અહીં પણ ઘટના પાઠકોજ કરી લેવી. “ ચિત્તપ્રભવો ધર્મઃ ” “ચિત્ત-મનની ઉત્પત્તિ તે જ ધર્મ”. ચારિત્ર-વર્તનમાત્ર, ક્રિયારૂપ પ્રવૃત્તિમાત્ર મનપૂર્વક જ થાય છે, એટલે હૃદયના સંકલ્પો તે જ અહીં ધર્મ જાણવો, કારણ કે શ્લોકાંતર્ગત ‘ ચિત્તપ્રભવો ’ એ વાક્યનો વિશેષણસમાસ અત્ર સ્વીકારવો. “ ચિત્તં સ ચાસૌ પ્રભવશ્ચ ચિત્તપ્રભવઃ ” “ ચિત્ત-મન તેનો જ પ્રભવ-જન્મ-આવિર્ભાવ તે જ ચિત્તપ્રભવ ” એટલે આનું નામ ધર્મ. અત્રસ્ય ચત્ શબ્દથી ચિત્તનું ગ્રહણ કરવું. પરમાર્થ એ કે-કોઈપણ વિધેય યા નિષિદ્ધ ક્રિયામાં આત્માની ગતિ યાય છે તે મનની પ્રેરણા વિના તો નહીં જ, એટલે મનની શુદ્ધિદ્વારાજ નિયાકાંઠ વને છે; માટે ચિત્ત એ ક્રિયોત્પાદક હોવાથી કારણ જાણવું અને ક્રિયા એ નિષ્પન્નમાન હોવાથી તેને કાર્ય કહ્યું છે. જ્યે જે ક્રિયાઓને જન્મ આપનાર મન છે તે કાંઈ નિરાધારપણે સ્વતંત્ર રહી શકતું નથી, તેમજ ક્રિયાઓ પણ મનના

आधारे उपजती नथी; किन्तु—“ अधिकरणाश्रयं कार्यं ”
 अत्र अधिकरण शब्द सामान्येन आधारवाचक छे तो पण
 प्रकरणवशात् मननुं जे अधिकरण—आश्रयस्थान शरीर ते ज
 लेवुं. हेतु ए के—शरीरना आधारे ज मननी अवस्थिति होय छे
 अने क्रियाओ सर्व शरीरद्वाराए ज बने छे. तत्त्व एटलो के—
 मनथी इच्छाओ थाय, पश्चात् शरीरद्वारा आत्मा चेष्टाओ—नवा
 नवा व्यापारो करे छे. अतः जे चित्त इच्छाओ करे छे ते ज
 चित्तनुं नाम अहीं धर्म जाणवो. एटले के—शरीरद्वारा जे जे
 कार्यो थाय छे ते धर्म न समजवो, किन्तु ते तो चित्तरूप
 धर्मनां व्यापारकार्यो जाणवा. आ परथी जेओ शरीरनी
 यथेष्ट अमुक जातनी क्रियाप्रवृत्तिने धर्मपणे निर्देश करे छे
 तेओ भ्रान्त छे—धर्मलक्षणथी अनभिज्ञ छे एटलो निर्णय
 समजवो. हुंकां टीकाकारना मतथी दान, पूजा, सामायिक
 आदि ए बंधुंये धर्मनो व्यापार छे. धर्म तो आंतरनुं जे तथा-
 प्रकारनुं मन ते जाणवो. छतां आ क्रियाओने धर्मतया प्राज्ञपुरुषो
 व्यवहार करे छे ते तो धर्मनो क्रियामां कारणनो उपचार करीने ज,
 एटले कारण कार्यने जरूर पेदा करे. जे कारण कार्यने पेदा
 न करे ते कारण ज न कहेवाय. आथी जेओ क्रियाप्रवृत्ति विना
 अथवा क्रिया अंध छे एम कही क्रिया नकामी जणावी स्वा-
 त्माने मननी पवित्रता मात्रथी धर्मी माने छे तेओ पण नितान्त
 भ्रान्त छे एम समजवुं, कारण अहीं तो टीकाकार, क्रियो-
 त्पादक एवं जे मन तेने ज धर्म जणावे छे. प्रथम कहा प्रमाणे
 अहीं विशेषणसमास स्वीकारवाथी ‘चित्त’ ए विशेषपदार्थ

अने ' धर्म ' ए विशेषण पदार्थपणे स्थिर
 थाय छे. एटले अहीं जे जे विशेषणो आप्या छे ते
 सर्वने ' चित्त ' नी साथे घटाववा अर्थात् आ विशेषणो
 चित्तने सम्यक्कृतया लागु थइ शके छे. यदि आ प्रमाणे समास
 न स्वीकारता " चित्तात्प्रभवतीति चित्तप्रभवः "
 " चित्तथी-मनथी जे पेदा थाय ते चित्तप्रभव " धर्म जाणवो.
 ए रीते कर्मधारय समास स्वीकारीए तो ' धर्म ' विशेष्य अने
 चित्त विशेषण थाय. आम थवाथी श्लोकोक्त सर्व विशेषणो
 ' धर्म ' ने ज लागु करवा जोड़ए. फरी यत् शब्दथी पण ' धर्म '
 पदनुं ग्रहण करवुं घटे. आ स्थितिमां श्लोकनो भाव दुर्गम्य
 थइ जाय छे एटले एके विशेषण ' धर्म ' पदनी साथे बंधवेसतुं
 नथी-बधुमां क्लिष्टता प्राप्त थाय छे. आ दोपो उपजता
 होवाथी प्रारंभोक्त समास स्वीकारी व्याख्या समजाववी अनुकूल
 थइ शके छे.

" लक्षणमां वधारो "

उपर कथित लक्षणवालो धर्म स्वीकारवाथी चोरी, झूठ,
 व्यभिचार, हिंसा आदि क्रियाने पण धर्मतया व्यवहार करवो
 जोड़ए, कारण के ते ते व्यवहारो पण मनथी ज पेदा थाय
 छे: मन विना एक पण विशिष्ट शुभाशुभ कार्य थतुं नथी.
 अतः ए आपत्तिने दूर करवा ग्रंथकर्ता उपरोक्त लक्षणमां वधारो
 करवानुं जणावे छे. " मलविगमेनैतत्त्वलु पुष्टयादि-
 मदेय विज्ञेयः " अत्र ' त्वलु ' शब्द निश्चयार्थवाचक जाणवो.

ઇટલે ‘ નિશ્ચયેન રાગ, દ્વેષ, મોહ આદિ રહિત મલો અને
 પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિમય એવું જે ચિત્ત તે જ ધર્મ વિદ્વાનોએ જાણવો ’
 જે ચિત્તમાંથી રાગ, દ્વેષ, મોહના ભાવો-વિકારો વગરની
 ઇચ્છાઓ જન્મે અને તે પણ આગલ જેનું સ્વરૂપ કહેવાશે તેવા
 પ્રકારની પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિમય હોય તે જ ‘ ચિત્ત ’ ને અહીં
 ધર્મ માન્યો છે. અતઃ ધર્મનું અવ્યાહત લક્ષણ આ પ્રમાણે
 છેવટે સિદ્ધ થયું “ મલવિગમેન પુષ્ટ્યાદિવત્ ચિત્ત-
 પ્રભવો ધર્મઃ ” “ મલ રહિત અને પુષ્ટ્યાદિમય એવા ચિત્તનો
 જે આવિર્ભાવ તે ધર્મ. ” આથી ચોરી વિગેરે વિકારવાલું મન
 મલરહિત ન હોવાથી તેને ધર્મ ન જ કહેવાય. નિદાન કે-પવિત્ર
 ચિત્તની વાસનાઓ, અધ્યવસાયો અને તત્ત્વન્ય પવિત્ર ક્રિયા-
 ઓને જ વાસ્તવ ધર્મ કહી શકાય.

“ ધર્મલક્ષણ ” (ઉપાધ્યાયજી)

“ ધર્મશ્ચિત્તપ્રભવઃ ” ‘ ચિત્તથી ઉત્પન્ન થાય તે ધર્મ ’
 ચિત્ત-મનથી જે જે કાર્યો પ્રવર્તે તેનું નામ અત્ર ધર્મ જાણવો.
 ઇટલે કે-“ ચિત્તાત્પ્રભવતીતિ ચિત્તપ્રભવઃ ” એ પ્રમાણે
 કર્મધારય સમાસ સ્વીકારવાથી ઉપરોક્ત અર્થ કથિતપદનો
 પ્રાપ્ત થાય છે. પરમાર્થ એ કે-ખાલી આશય વગરની સંમૂર્છમ
 જેવી ક્રિયા તે અહીં ધર્મતયા અમીષ્ટ નથી ગણી, ખાલી શૂન્ય
 ક્રિયા તે તો અહીં એક વ્યવહાર તુલ્ય સ્વીકારી છે. આ પરથી
 અહીં આટલું જાણવું કે મનના સંકલ્પપૂર્વક આત્માનો જે
 પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિરૂપ વ્યાપાર તેનું નામ ધર્મ.

કેવલ સંકલ્પમાત્રને ઉપાધ્યાયજી ધર્મતયા સ્વીકારતા નથી. આ વ્યાખ્યામાં ‘યત્’ શબ્દનો ‘ધર્મ’ સાથે સંબંધ કરી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે ‘યતઃ ધર્માત્’ જે માટે ધર્મથી, વિહિત ક્રિયાનું આચરણ અને નિષિદ્ધ ક્રિયાનો ત્યાગ તદ્દુપ ક્રિયાની પ્રાપ્તિ થાય છે. ફરી મૂલસ્થ અધિકરણ શબ્દ અધિકારવાચક છે. પટલે ક્રિયારૂપ જે અધિકાર તેના નિમિત્તથી—આશ્રયથી ભવિ આત્માને સંસારની ઉદાસીનતા, વિષયથી વિમુખભાવરૂપ કાર્યો નિષ્પન્ન થાય છે. મનથી ધર્મ, ધર્મથી ક્રિયા, તથા ક્રિયાના આધારથી ભવનિર્વેદરૂપકાર્યોનો જન્મ થાય છે; માટે અત્ર ‘ચિત્તપ્રભવો ધર્મઃ’ એ રીતે ધર્મનું લક્ષણ જાણવું.

“ વિશેષ કથન ”

આ વ્યાખ્યામાં “ યત્, અધિકરણ, ક્રિયા, કાર્ય ” આ શબ્દોના સંબંધ માટે, તેના અર્થ માટે અન્યાન્ય કલ્પનાઓ કે અધિક વિચારો કરવાની મુશ્કેલીઓ નહતી નથી. અહીં માર્ગાનુસારીની જે પ્રવૃત્તિ તે ધર્મ જાણવો. આ લક્ષણવાળો ધર્મ માર્ગાનુસારીમાં સંભવે, પરંતુ અભવ્ય કે દુર્ભવ્યમાં આ ધર્મ ન હોય કારણ કે ત્યાં તો મનના ધર્મીય સંકલ્પપૂર્વક વિહિતા-ચરણ અને નિષિદ્ધ ત્યાગરૂપ ક્રિયાનો સંભવ જ ન હોય.

“ લક્ષણવૃદ્ધિ ”

આ ‘ ધર્મ ’ પણ રાગાદિ મલવિકારો રહિત અને પુષ્ટિ શુદ્ધિવાળો જ જાણવો. પટલે રાગાદિ વિકારવાન

ચિત્તના અભિપ્રાયપૂર્વક જે ક્રિયાવ્યવહાર તે અહીં ધર્મપણે સ્વીકાર્ય નથી. નિદાન કે-અત્ર ' ધર્મ ' પદ વિશેષ્ય હોવાથી ' મલવિગમેન પુષ્ટ્યાદિમત્ ' એ શબ્દો ધર્મ-પદના વિશેષણપણે જાણવા. અતઃ આ વ્યાખ્યાપક્ષમાં " ચિત્તપ્રભવઃ મલવિગમેન પુષ્ટ્યાદિમાન્ ધર્મઃ " એ પ્રકારે ધર્મનું અવ્યાહત લક્ષણ જાણવું.

“ તારવણ ”

સારાંશ કે-ઉભય પક્ષમાં ' ધર્મ ' ના લક્ષણમાં અને તેના પરમાર્થમાં ભેદ નથી માન્યો, માત્ર શ્લોકોક્ત પદોનો ભાવ કયો નિકાળવો ? સમાસ કયો લેવો ? અને વિશેષ્ય વિશેષણપણે કયા પદો સ્વીકારવા ? અમુક શબ્દનો કોના સાથે સંબંધ જોડવો ? આટલો જ ભેદ પાડ્યો છે. મૂલ વસ્તુને વાધા ન થાય તેવી રીતે અન્યાન્ય યુક્તિથી વ્યાખ્યાઓ કરવી તેમાં શાસ્ત્રીય વિરોધ આચાર્યોએ માન્યો નથી. પ્રથમ વ્યાખ્યામાં મનને ધર્મ માન્યો છે અને મનોવિચારજન્ય ક્રિયાને ઉપચારથી ધર્મ કહ્યો છે, જ્યારે ઉપાધ્યાયજી મનોવિચારજન્ય અધ્યવસાયપૂર્વિકા ક્રિયાને વિના ઉપચારે સીધી રીતે ધર્મ કહે છે, આટલો ભેદ ઉભય પક્ષમાં છે સ્વરો. વન્ને પક્ષમાં જે લક્ષણ ધર્મનું દર્શાવ્યું છે તે એવું છે કે સર્વદર્શનમાન્ય થાય, કોઈ પણ દર્શનવાલા ગમે તેટલી યુક્તિયોથી અત્રોક્ત ધર્મલક્ષણનું સ્વંડન કરવા સમર્થ નથી; એવું આ લક્ષણ સર્વતો કલ્યાણપ્રદાતા પણ

અવશ્યમેવ છે. અતઃ ધર્મ પરીક્ષક બુદ્ધજનોએ ધર્મ સ્વીકારવા પહેલાં આ લક્ષણ ધ્યાનમાં રાખી તથાપ્રકારનો ધર્મ સ્વીકારવા પ્રયત્ન કરવો. પટલે જ્યારે આ લક્ષણ અવ્યાહત રીતે સમન્વિત થાય ત્યારે જ તે સત્ય અર્કર્ત્વમ ધર્મ છે એવું સમજવું. પરમાર્થ એ કે-આવો 'ધર્મ' સર્વજ્ઞપ્રવચન સિવાય અન્યત્ર પામવો અશક્ય જ છે.

“ધર્મ’ ના લક્ષણમાં “મલવિગમેન પુષ્ટ્યાદિમદ્” એ જણાવ્યું તો અહીં મલો કયા ? અને ચિત્ત અથવા ધર્મની પુષ્ટિ-શુદ્ધિ તે કેવી રીતે ? આ ભાવ દર્શાવવા શ્રોતાપ્રતિ આચાર્યશ્રી કથન કરે છે.”

રાગાદયો મલાઃ

સ્વત્વાગમસદ્યોગતો વિગમ ઇષાં ।

તદયં ક્રિયાત એવ હિ

પુષ્ટિઃ શુદ્ધિશ્ચ ચિત્તસ્ય ॥ ૩-૩ ॥

મૂલાર્થ—રાગ, દ્વેષ, મોહ આદિ મનના મેલો છે, આ મેલોનો નિશ્ચયેન આગમ-સર્વજ્ઞપ્રવચનના સદ્વ્યાપારથી નાશ થાય છે; માટે સત્ક્રિયાથી જ આ મનની પુષ્ટિ-પુણ્યવૃદ્ધિ તથા ચિત્તની શુદ્ધિ-નિર્મળતા સુંદર રીતે બને છે.

“ મનના મેલો ”

સમીકરણ—“રાગાદયો મલાઃ” શુદ્ધ પદાર્થને જે

અશુદ્ધ-અપવિત્ર કરે તે મલ. પવિત્ર વસ્ત્રને મટી, કાજલ આદિ મલિન કરે છે, મણિ અને કાંચનને માટી અશુદ્ધ કરે છે માટે તે તેના મલો કહેવાય છે. એવં શુદ્ધભાવસ્થ આત્મા તથા મનને રાગાદિકો મલીન-અપવિત્ર બનાવે છે, અતઃ તે તેના મલો કહ્યા. “ રંજનં રાગઃ, દ્વેષણં-કોપનં દ્વેષઃ કોપઃ, મોહનં મોહઃ ” જેનાથી આત્મા-ચિત્ત રંગાય-સ્વુશી થાય-પ્રેમી બને તે, જેનાથી આત્મા-ચિત્ત દ્વેષી-ક્રોધી બને-તપી જાય-અગ્નિસ્વરૂપ ધારણ કરે તે અને જેનાથી આત્મા-ચિત્ત વ્યા-કુલ્લતા પામે-લિપટાય જાય-મુગ્ધ બની આસક્તિપૂર્વક મૂર્છા ધારણ કરે તે અનુક્રમે રાગ, દ્વેષ તથા મોહ આદિ મલો વિકાર-કારકો જાણવા.

“ મલનો પ્રભાવ ”

જેમ માટી આદિ મલના સંયોગથી મણિ, કાંચનનું અસલ સ્વરૂપ બહાર આવતું નથી અને તેમ થવાથી મણિ અને કાંચન માટી જેટલા જ આદરણીય અને નિર્મૂલ્ય બરાબર ગણાય છે તથાપ્રકારે અહીં આત્મા યા ચિત્ત જ્યાં સુધી આ મલોની સંગતીમાં રહી રાગી, દ્વેષી, મોહીપણું ધારણ કરે ત્યાંસુધી આત્મા પોતાના અસલ સ્વરૂપથી દૂરતર જ રહે છે અને આત્મા આદરભાવને કદાપિ પામતો નથી. એ તો જ્યારે માટી આદિના સંગથી નિર્મુક્ત થાય ત્યારે જ મણિ અને કાંચન અ-મૂલ્ય પદાર્થની ગણતરીમાં આવે છે તથાપ્રકારે ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટતો ઇષ્ટ-વલ્લભ પદાર્થોનો રાગભાવ, અનિષ્ટ પદાર્થનો દ્વેષ-

ભાવ અને વિષયો, લક્ષ્મી, સ્વજનો, શરીર આદિનો મોહભાવ
 દૂર કરે—અલ્પ કરે તો જ આત્મા આદર પામે—અમૂલ્ય પદાર્થની
 પંક્તિમાં આવે. પરમાર્થ એ કે—આત્મા અસલથી સર્વ પદાર્થનો
 સાક્ષાત્ પ્રકટકર્તા, સર્વનો દૃષ્ટા, અનંત અનિરૂપમ સુખનો ભોક્તા,
 અનંત ઉપમાતીત બલ ધારણકર્તા, કેવલ સત્—ચિત્—આનંદ
 એ ત્રિપુટીનો માલિક, દુઃખ, ક્લેશ, વિષયવિકાર રહિત એક
 અલૌકિક જ્યોતિરૂપ પદાર્થ છે. રાગી, ક્રોધી, મોહી આદિ
 ભાવો આત્માના નથી પરંતુ અનાદિથી આ સર્વ વિકારો—મલો
 આત્માપર ઘેરો નાંચીને પડ્યા છે, જેથી—“ જેમ સિંહનું વચ્ચું
 માતા મરી જવા પછી શિયાલના સમૂહમાં ઉછરી મોટું થવા
 પછી પણ શિયાલના સમાગમથી પોતે સિંહ—શૃગાલશત્રુ છતાં
 સ્વાત્માને શિયાલપણે જ માનવા લાગ્યું ” તેમ આ આત્મા પણ
 તે તે મલોના સંસર્ગ—एकाकार સંબંધથી પોતાને તથાપ્રકારે
 રાગી, દેષી, મોહી, વિષયીપણે માને છે. અતएव—આ વિકારો
 આત્માને મલીન—અપવિત્ર આન્તકર્તા હોવાથી શાસ્ત્રકર્તા મહ-
 ર્ષિયો તેઓને મલતયા વ્યવહારે છે. આ મલોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ
 શાસ્ત્રોમાં અનેક સ્થલે વર્ણવ્યું છે. અહીં તો માત્ર શ્લોકનો
 ભાવ દેखाડવા પૂરતો જ અમારો પ્રયાસ છે. પટલે કપાયોના
 વિસ્તૃત વિચારમાં ઉતરવું તે ગ્રંથનું કલેવર વધારવા જેવું હોવાથી
 અમે નથી ઉતર્યા અથવા ડ્યાં લેટલા વિવરણની જરૂર છે. ત્યાં
 લેટલો વિચાર અવસરે આપવા અમે પ્રયત્ન સાચવીશું—
 સાચવ્યો છે.

“ મલો ધોવાનો માર્ગ ”

મણિ તથા કાંચનને લાગેલ માટીરૂપ મલ શાસ્ત્ર-અગ્નિ આદિની ક્રિયાદ્વારા દૂર થાય છે, એવં આત્મા-ચિત્તને લાગેલ પૂર્વોક્ત મલોનો દૂર કરવાનો ઉપાય ગ્રંથકર્તા જણાવે છે. “ આગમસદ્યોગતો વિગમ एषां ” ‘ જિનપ્રણીત જે આગમ તેના સદ્બોધ-સમ્યગ્જ્ઞાનથી આ મલોનો વિગમ-નાશ થાય છે. ’ “ શિયાલભૂત સિંહને જ્યારે અન્ય સિંહનો સમાગમ થયો અને તેણે કહ્યું કે-ભાઈ ! તું પણ મારા જેવો જ છે. આ ટોળામાં તું ક્યાંથી ભળ્યો ? આ લોકો તો આપણે ધોરાક છે. તને વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો તું વિચારી જો કે તારું શરીર, વર્ણ, આકૃતિ, શબ્દ અને ક્રિયાઓ આ લોકોથી કેટલા જુદા છે ? આ વચન શ્રવણ કર્યા પછી જ્યારે તેણે વિચાર્યું અને વરા-વર સમજાયું ત્યારે સિંહનાદ કર્યો એટલે પોતાના સ્વરૂપને તેણે ઓઢાવી લીધું. ” એ જ રીતે અહીં પણ આત્માનું અનાદિ શુદ્ધરૂપ અને રાગાદિ ભાવોનો વિકાર આ વચ્ચેની મિત્રતા, કર્મોની લીલા અને સ્વરૂપ, પુદ્ગલ અને પોતાનો ભેદ, જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ચમત્કાર, સન્નતિ તથા દુર્મતિના કારણો, ઉપાદેય ક્રિયાઓનું આચરણ, હેય ભાવોનો ત્યાગ-આ સર્વ પદાર્થને પ્રકાંડતયા જણાવનાર એવું જિનભગવંતના આગમનું જ્ઞાન આત્માને પ્રાપ્ત થવાથી પોતાનું કર્તવ્ય તેને સમજાય છે. એટલે આત્મા વિહિતાચરણ અને નિષિદ્ધના ત્યાગરૂપ ક્રિયામાં પ્રવર્તન કરે છે, જેથી ઉપરોક્ત મલોનો અવશ્યમેવ નાશ જ થાય છે. નિદાન કે-

આત્મા પોતાના અસલ સ્વરૂપને સમજી મલસ્વરૂપથી અલગ થવા પ્રયત્ન કરે છે. અતઃ—‘તદયં ક્રિયાત એવ હિ’ આ ક્રિયાદ્વારા જ મલો નાશ થવાથી ‘પુષ્ટિઃ શુદ્ધિશ્ચ ચિત્તસ્ય’ ચિત્તની પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિ વને છે. અત્ર પુષ્ટિ અને શુદ્ધિનું સ્વરૂપ ઉત્તર શ્લોકમાં દર્શાવેલો તે અહીં જાણવું અર્થાત્ પૂર્વ શ્લોકમાં ‘પુષ્ટ્યાદિમત્’ એ પ્રકારે ચિત્તનું વિશેષણ કહ્યું હતું તેમાં પુષ્ટિ-શુદ્ધિ ચિત્તની કયા પ્રકારે થાય ? એ શંકાનો પ્રત્યુત્તર આ શ્લોકના સ્પષ્ટીકરણથી સમજાઈ જાય છે.

“મલોનો વિગમ થવાથી ચિત્તની પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિ પ્રગટે છે એ ભાવ ગત આર્યામાં દર્શાવ્યો. અહીં પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિનું સ્વરૂપ શું ? આ શંસયને દૂર કરવા માટે અત્ર આચાર્યથી પુષ્ટિ અને શુદ્ધિનું લક્ષણ દર્શાવે છે.”—

પુષ્ટિઃ પુણ્યોપચયઃ

શુદ્ધિઃ પાપચયેણ નિર્મલતા ॥

અનુબંધિનિ દ્વયેઽસ્મિન્

ક્રમેણ મુક્તિઃ પરા જ્ઞેયા ॥ ૩-૪ ॥

મૂલાર્થ—પુણ્ય-શુભકર્મનો ઉપચય-વૃદ્ધિ તે અત્રે પુષ્ટિ, તથા પાપ-અશુભકર્મનો ક્ષય-નાશ થવાથી ચિત્તની જે નિર્મલતા-સ્વચ્છતા તે અહીં શુદ્ધિ જાણવી. આ ઉભયના અનુ-

बंध-परंपराथी अनुक्रमे आत्मानी उत्कृष्ट मुक्ति थाय छे ए तत्त्व जाणवुं.

“ पुष्टि-शुद्धि लक्षण ”

स्पष्टीकरण—“ उपचीयमानपुण्यता पुष्टि: ” अनुक्रमे पुण्य-सुखरूप फलप्रदाता कर्मनी वृद्धि तेनुं नाम अत्रे पुष्टि अभिप्सित छे, अने पूर्ववद्ध ज्ञानावरणीयादि सम्यग्ज्ञानादि गुणघातक कर्मनो अनुक्रमे क्षय थवाथी आत्मानी स्वच्छता ते अहीं शुद्धि मानी छे. तत्त्व ए के-पूर्व श्लोकमां दर्शाव्या प्रमाणे आत्मा सिद्धान्तज्ञानना संयोगथी पवित्र एवी दान, तप, शील, पूजा, इंद्रियदमन, कषायविजय, सामायक आदि क्रियाओनुं आचरण तथा हिंसा, जूठ, चोरी, मैथुन आदि पापक्रियानो त्याग करे. एटले आ क्रियाद्वाराए आत्मा अने तदाधारभूत चित्त बन्ने पवित्रतर थवाथी शुभ-पुण्यकर्मनो ज बंध करे छे, भविष्यमां जेथी सुख मळे तेवा ज कर्मो बांधे छे अने सम्यग्ज्ञानादि गुणोनो नाश करनार एवा ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, अंतराय, मोहनीय ए चारे घातीकर्मनो अनुक्रमे नाश करे छे. आथी आत्मा तथा तत्संबंधी चित्त उभय स्वच्छ-निर्मल थाय छे. अत्रे दर्शित चारे कर्म आत्माना मुख्य एवा ज्ञान, दर्शन, एकान्त शुद्ध स्वरूप तथा वीर्य गुणोनो नाशकर्ता होवाथी ते घातीकर्म कहां छे. अत्र क्रियाद्वारा पापकर्मनो नाश सर्वथा अथवा देशथी थाय ते उभयथा निर्मलता समजवी. आ स्थळमां मूलकर्ताए जे ‘चित्त’नी निर्मलता

जणावी 'चित्त' शब्दनुं ग्रहण कर्युं छे आथी अत्रे चित्त शब्दथी भावमनरूप आत्मा ज जाणवो. 'चित्त' द्रव्य अने भाव एम वे प्रकारनुं कहुं छे. आत्मा औदारिक आदि स्थूल देहना प्रयत्नथी विविध विकल्पो-विचारो करवा माटे मनो-वर्गणाना द्रव्योने ग्रहण करे छे जे द्रव्योवडे आत्मा अनेकधा विचारो करे छे. आ द्रव्यनुं नाम जैनशास्त्रकारो द्रव्यमन कहे अने विचाररूप अथवा विचारकर्ता आत्मा ते अहीं भावमन मान्युं छे, तेमां द्रव्यमन पुद्गलस्वरूपी होवाथी तेनी पुष्टि-शुद्धि दर्शाववामां कंड तत्त्व नथी. मात्र विचाररूप जे भावमन तेनी ज पुष्टि अने शुद्धि कर्मनाशद्वारा थवाथी अहीं आ विचार-रूप भावमननुं ज ग्रहण कर्युं छे, परंतु द्रव्यमन लीधुं नथी. हवे आ पुष्टि तथा शुद्धिनुं फल उत्तरार्थथी आचार्यश्री जणावे छे.

“ पुष्टि शुद्धिनुं फल ”

उपरोक्त पुष्टि तथा शुद्धिनो अनुबंध-परंपरा चालवाथी अर्थात् प्रथम दर्शावेल क्रियाओमां निरंतर प्रवृत्ति करवाथी, कदापि क्रियामां त्रुटीयो न आववाथी, क्रियाथी अष्ट मनने पण अनुसंधान करी पुनः क्रियामां दाखल करी अस्खलित क्रियाओ करवाथी आत्मा शुभकर्मनो बंध अने अशुभ-पाप-कर्मनो क्षय अधिकाधिक कर्ये जाय छे. आथी परिणामे आ जन्ममां के परजन्ममां अधिक शक्ति विस्तारी ते ज क्रियाना अभ्यासवत्तथी शुभाशुभ उभय कर्मनो सर्वथा नाश करी

મુક્તિસ્થાન આત્મા પામે છે. નિદાન કે-આ જન્મમાં યદિ આ આત્માની મુક્તિ ન થાય તો પણ અભ્યાસ કરેલ તે તે ક્રિયાઓથી ઉત્તર (પર) જન્મમાં ઉચ્ચ સ્થાન પામી ત્યાં તેને તે જ ક્રિયાના સંસ્કારો ઉદયમાં આવે છે, અને ફરી આ સંસ્કારનું દટલું ઉત્કૃષ્ટ બલ આત્મા પામે છે કે જેથી પોતે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરવાને સમર્થ બને છે એટલે આત્મા તાત્ત્વિકી મુક્તિ જરૂર પામે છે. આ જ પરમાર્થ દશવૈકાલિકના ચતુર્થ અધ્યયનમાં શય્યંભવસૂરિજી માનકમુનિજીના કલ્યાણ માટે બહુ સુંદર રીતે જણાવે છે, જેનો ટુંક ભાવાર્થ પાઠકોને ઉપયોગી ધારી અમે અહીં આપ્યો છે.

“ ક્રિયાનો અનુબંધ ”

“ જો આત્મા જીવાદિકનું સ્વરૂપ વરાવર સમજે તો પછી
 “ વિષયભોગાદિકથી અવશ્ય વિરક્ત થાય, એટલે ગમે તેવા
 “ સુંદર પણ ભોગોનો બાહ્ય-આભ્યંતર ઉભય રીતે ત્યાગ કરે,
 “ અને આ ત્યાગ-પરિણામ પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા અવશ્યમેવ ગૃહ-
 “ સંસારથી વિમુક્ત થઈ અનગાર-સાધુપણું સ્વીકારે. સાધુપણું
 “ સ્વીકાર્યા પછી સ્વાત્માના પૂર્ણ કલ્યાણ માટે ઉત્કૃષ્ટ સંવર-
 “ માર્ગ (જેથી નવા કર્મ ન આવે)માં આરૂઢ થઈ અસાધારણ
 “ ધર્મમાં સ્થિર થાય છે. આર્થી મિથ્યાત્વભાવથી પૂર્વોપાર્જિત
 “ કર્મરૂપી રજનો નાશ કરે છે. કર્મરજનો નાશ કરવાથી
 “ આત્મા સર્વ પદાર્થને પ્રકાશ કરનારું એવું કેવલજ્ઞાન પામે છે,
 “ લોકાલોકનું સ્વરૂપ જાણનાર કેવલજ્ઞાની જિનભગવંત બને
 “ છે. કેવલજ્ઞાની થયા બાદ અવશેષ કર્મનો સર્વથા નાશ કરવા

“ માટે મન, વચન, કાયાના યોગોનો નિરોધ કરી શૈલેશિ
 “ ભાવ પામે છે એટલે સમગ્ર કર્મથી છૂટી સિદ્ધિસ્થાનમાં ચોદ
 “ રાજલોકના મસ્તક ભાગ પર બીરાજી શાશ્વત એવું સિદ્ધસ્વ-
 “ રૂપ પ્રાપ્ત કરે છે.” એ રીતે ઉત્તરોત્તર પવિત્ર ક્રિયામાં આગલ
 “ વધવાથી આત્મા આત્માનું પૂર્ણ કલ્યાણ કરે છે એ જ વાત
 “ સંક્ષેપમાં અમે આગલ જણાવી ગયા છીએ. જેઓ ચારિત્ર-
 “ પતિત થયા હોય તેના માટે પણ કહ્યું છે કે-પચ્છાવિ તે
 “ પચાયા, સ્વિપ્પં ગચ્છંતિ અમરભવણાઈં । જોસિં
 “ પિઓ તવો, સંજમો અ સ્વંતી અ વં ભવેરં ચ ” ॥ ૧ ॥
 “ જે આત્માઓ પ્રથમ ચારિત્રભ્રષ્ટ થયા હોય પરંતુ પાછલ્લથી
 “ સન્માર્ગમાં આરૂઢ થઈ આરાધના પામે છે તેઓ મત્યુ પામી દેવ-
 “ વિમાનોમાં ઉપજે છે કે જેઓને તપ, સંયમ, ક્ષમા, બ્રહ્મચર્ય
 “ આદિ ગુણો પર પ્રેમ હોય છે. ” પરમાર્થ એ કે-ઉપરોક્ત
 ક્રિયાથી હેઠટે દેવલોકમાં પણ આત્મા જાય છે.

જેઓ આ ઉપરોક્ત પુષ્ટિ-શુદ્ધિનો અનુબંધ પામે તેઓ મુક્તિ
 પામે છે એ ભાવ ગત શ્લોકના અંતમાં કહ્યો, તો આ ‘અનુબંધ’
 કોણ ન પામી શકે ? તેનો સુલાસો ગ્રંથકર્તા અત્રે જણાવે છે.

ન પ્રણિધાનાદ્યાશય—

સંવિદ્વ્યતિરેકતોઽનુબંધિ તત્ ॥

ભિન્નગ્રંથેર્નિર્મલ—

બોધવતઃ સ્યાદિયં ચ પરા ॥ ૩-૫ ॥

मूलार्थः—प्रणिधान आदि पांच धर्मेना अध्यवसाय स्थानो आगल दशावे छे. आ अध्यवसायनो जेने बोध न होय तेओने आ पुष्टि-शुद्धिनो अनुबंध पण न होय, तेमज जेओए ग्रंथीभेद कर्यो छे अने उत्तम एवो शास्त्रनो बोध प्राप्त कर्यो छे तेओने तो आ पुष्टि-शुद्धिनो अनुबंध उत्कृष्टतया होय ज.

“ अनुबंध साधनो ”

स्पष्टीकरण —‘ पुष्टि तथा शुद्धि ’ ना अनुबंधप्राप्तिनुं मुख्य साधन ‘ प्रणिधान ’ विगेरे पांच आशयनुं ज्ञान अने अनुभव अहीं ग्रंथकर्ता दर्शावे छे. आ ‘ प्रणिधान ’ आदि पांच अध्यवसायनुं स्वरूप अने तेना नामो शास्त्रकर्ता आगलना श्लोकोथी जणावशे. यद्यपि अंतःकरणथी उद्भवता विचारो अनेक प्रकारना कहा छे तो पण धर्मक्रियाना पोषक अने वर्धक एवा सर्व अध्यवसायो पांच अध्यवसायनी अंतर्गत होवाथी विशिष्टपणे पांचज अध्यवसायो जाणावा. अहीं आचार्यश्री जणावे छे के—आ प्रणिधान आदि अध्यवसायनुं प्रथम बराबर ज्ञान थाय अने त्यारपछी तेनो जेने योग्य रीते अनुभव थयो होय तेने ज आ दर्शित ‘ अनुबंध ’ नो लाभ थाय. एटले के-जेने आ अनुभव नथी मल्यो तेने ते ‘ अनुबंध ’ नो लाभ न ज थाय. अतः टीकाकार पण मूलस्थ ‘ संवित् ’ पदनी व्याख्यामां “ संवित् संवित्तिः संवेदनमनुभवः ” संवित्

ઘટલે જ્ઞાન, સંવેદન-અનુભવ-આ ઉભયનો જ્યાં ‘ વ્યતિરેક ’ અભાવ હોય ત્યાં પુષ્ટિ-શુદ્ધિના અનુબંધનો પણ અભાવ જાણવો એવો ભાવ દેખાડ્યો છે. પરમાર્થ એ કે-પ્રથમ હૃદયની કાંઈક સ્વચ્છતા થાય ત્યારપછી જ પવિત્ર એવા આ અધ્યવસાયોનો આધાર થાય, માટે આ આશયો પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં હૃદયના દુષ્ટ મિથ્યાત્વ આદિ મલો સાફ કરવા પ્રયત્ન કરવો ઉચિત ગણાય. દુષ્ટ મિથ્યાત્વ આદિ મલનો નાશ તીવ્ર મયાનક એવા રાગદ્વેષ આદિ ભાવો જ્યાં સુધી ઘર કરીને બેઠા હોય ત્યાં સુધી તો ન જ થાય, માટે શાસ્ત્રકર્તા આ ‘ અનુબંધ ’ કોણ પામી શકે ? એનો સુલાસો ઉત્તરાર્થથી જણાવે છે.

“ ગ્રંથીભેદ ”

“ ભિન્નગ્રંથોર્નિર્મલબોધવતઃ ” ગ્રંથીનો ભેદ જેણે કર્યો હોય અને નિર્મલ બોધવાન જે હોય તેને “ સ્યાદિયં ચ પરા ” આ ઉત્કર્ષવતી ‘ અનુબંધશ્રેણી ’ ની પ્રાપ્તિ થાય. અત્ર ગ્રંથીભેદનું સ્વરૂપ આ રીતે જાણવું. સમક્ષિત-શુદ્ધ માન્યતા પ્રતિ જેઓ વળ્યા હોય અથવા વળવા તૈયાર હોય-થશે તેઓ જ આ ગ્રંથીભેદ કરે, સિવાય કોઈ પણ ન કરે. આત્મા અનાદિથી મિથ્યાવાસનાથી આકંઠ ઘેરાયેલ હોવાથી સત્ય પદાર્થનું જ્ઞાન અને માન્યતા કરી શકતો નથી, અતઃજે આત્મા પ્રથમ તો આ સંસારમાં રુલતો રુલતો અને અનંત કષ્ટો ભોગવતો થકો જેમ પર્વતથી ઉતરતી નદીના જલપ્રવાહમાં તળાતા અથડાતા-અથડાતા પથ્થરો સ્વયમેવ ચોસૂળા, ત્રિસૂળા, ગોઠ થઈ જાય છે

તથાપ્રકારે યથાપ્રવૃત્તિકરણ આત્મા પોતાના સ્વાભાવિક અપૂર્વ
 વીર્યવલથી આયુષ્ય સિવાયના સાત કર્મોની બૃહત્ સ્થિતિનો નાશ
 કરી માત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગન્યૂન એક કોટાકોટી
 સાગરોપમ જેટલી સ્થિતિવાળા કર્મોને કરી મૂકે. અહીંથી આગલ
 વધવા જેટલું બલ જેઓમાં નથી હોતું, તેઓ તો અહીંથી જ પાછા
 પડી જાય છે અને ઘણાઓ અહીં જ ઉભા રહે છે, કારણ કે
 આ સ્થલમાં દુર્ભેદ્ય વંશની ગાંઠ જેવી કઠોર રાગદ્વેષ
 પરિણતિયો ઉપસ્થિત થાય છે જેથી આત્મા પાછો પડી જાય
 છે. આને જ મહર્ષિયો ગ્રંથી કહે છે. અભવિ આત્માઓ અહીં
 સુધી અનંતીવાર આવી આવીને પાછા વળી ગયા છે, એવું
 અહીં ભવિ અભવિ અસંખ્યકાલ યાવત્ સ્થિર પણ થાય છે
 યાવત્ અભવિ તો ચારિત્ર ધારણ કરી અપૂર્ણ એવા દશપૂર્વ
 પર્યંતનો અભ્યાસ પણ કરે છે, છતાં તેઓના જ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાન
 કહ્યું. દશપૂર્વ અને ચૌદપૂર્વનો અભ્યાસ તો સમકિતીને જ હોય.
 “ ચૌદસ દસ ય અભિન્ને નિયમા સમ્મં તુ સેસૃ
 ભયણા તુ ” હવે કોઈ કોઈ ભવિ આત્માઓ તો અપૂર્વ-
 કરણ-અદ્ભુત પરાક્રમવડે ઉપરોક્ત રાગદ્વેષની ગ્રંથીને
 ખેદી નાંખી મિથ્યાત્વસ્થિતિના ઉદયકાલ સંબંધી અંતર્મુહૂર્ત્ત
 કાલ જેટલા ભોગ્યકર્મને છોડી, ત્યારપછીના ભવિષ્યમાં
 ઉદય આવનાર એવા અંતર્મુહૂર્ત્તકાલ જેટલા જ મિથ્યાત્વ-
 કર્મના પ્રદેશોને નાશ કરી શકે એવું ‘ અન્તરકરણ ’
 આત્મા અનિવૃત્તિ નામે કોઈ સર્વોત્તમ વલવડે રહે છે. અહીં

‘अन्तरकरण’ एटले अंतर्मुहूर्त्त यावत् मिथ्यात्वकर्मने सर्वथा दबावी राखवा ते. आ अन्तरकरणना पहेलाना टाइममां मिथ्यात्वनो उदय होवाथी आत्मा मिथ्यात्वी जाणवो अने अन्तरकरणना प्रथम समयथी ज मिथ्यात्वनो उदय न होवाथी आ समये आत्मा ‘उपशम’ नामे कषाय अने मिथ्यात्वकर्मना उदयाभावरूप समकितने पामे छे, एटले आत्मा साची मान्यता-वीतराग धर्मनो बराबर आदर करे छे.

“ बे-पक्षो ”

आ स्थानमां बे मतो छे—एक तो आगमपक्ष अने बीजो कर्मग्रंथनो पक्ष. कर्मग्रंथकार जणावे छे के—यदि अनादि मिथ्यात्वी आत्मा समकित नवेसरथी पामतो होय तो ते अन्तरकरणे करी दबावेला कर्मनो शुद्ध, अर्धशुद्ध, अशुद्ध एवा त्रण पुंज करी उपशम समकित पाम्या विना ज ‘क्षायोपशमिक’ समकित पामे छे, शिवाय अन्य जीव एटले जे पहेला समकित पाम्यो हतो अने पछी पडी गयो छे ते जीव समकित पामतो होय तो पुंजत्रयनी रचना कर्या विना ज प्रथम तो उपशम समकित पामे छे; माटे आ जीव उपशम समकितथी पडीने नियमा मिथ्यात्वे जाय छे. आगमिक पक्षमां तो पूर्वोक्त रीते उपशम समकित पाम्या पछी आत्मा नियमेन मेषमय कोद्रवाने साफ करवथी कोद्रवा शुद्ध, अर्धशुद्ध अने अशुद्ध एम त्रण प्रकारे विभक्त थाय तथाप्रकारे अध्यवसाय-बलथी मिथ्यात्वना प्रदेशोने साफ करतो शुद्ध, अर्धशुद्ध,

अशुद्ध ए रीते त्रण प्रकारे प्रदेशोनो भाग पाडे छे. आनुं ज नाम त्रिपुंज शास्त्रो जणावे छे, एटले उपशमथी पढ्या पछी मिथ्यात्व, मिश्र अथवा क्षायोपशमिक भावने आत्मा पामे छे.

“ निर्मलबोधवान् ”

बस आ प्रमाणो जेओए ग्रंथीभेद कर्यो होय एटले तेओने ज अर्थात् ग्रंथीभेद कर्या पछी अवश्येन आत्मा अनिवृत्ति नामाकरणथी—अध्यवसाय विशेषथी समकित पामे छे. अतः आ आत्माने ज ‘प्रणिधान’ आदि अध्यवसाय स्थाननो बोध तथा तेनो अनुभव निश्चयथी थाय छे. अहीं ‘भिन्नग्रंथेः’ ए व्यच्छेदक विशेषण होवाथी आ भिन्नग्रंथी सिवायना आत्माने आ प्रणिधानादि अध्यवसायो न होय, एवं आत्मा एवो जाणवो के—‘निर्मलबोधवतः’ निर्मल—सुंदर हेयोपादेय संबंधी बोधवान् जे होय. परमार्थ ए के—जेने जिनप्रवचन प्रतिपाद्य तत्त्वनुं ज्ञान प्राप्त थयुं होय तेने ज आ अध्यवसायो आवे, एटले खाली भिन्नग्रंथीने ज उपरोक्त आशयोनी प्राप्ति न थाय किन्तु निर्मलबोधवान् पण होवो जोइए. आ परथी जेओ शास्त्रीयज्ञानवान् न होय अने भिन्नग्रंथी होय तेओ यदि गीतार्थ आज्ञानुसारी अथवा गुर्वाज्ञाप्रमाणो प्रवृत्ति—निवृत्तिक्रियाकारक होय तो तेओ पण परमार्थतया निर्मलबोधवान् ज होवाथी तेओने आ अध्यवसायो पेदा थाय तेमां कांइ पण विरोध न जाणवो; कारण के मारूप मातुप जेवा मुनिप्रवरो पण मोक्षे गया

છે એમ શાસ્ત્રમાં સુલ્લં જણાવ્યું છે આટલો અત્રે અધિક સુલાસો જાણવો. હેતુ એ કે—નિર્મલવોધનું મુખ્ય ફલ અધ્યવસાયો અહીં કાયમ હોવાથી તે વિમલવોધ જ કહેવાય. આવા આત્મા માટે ગ્રંથકર્તા જણાવે છે કે—‘ સ્યાદિયં ચ પરા ’ ‘ પ્રણિધાન ’ આદિ આશય સંબંધી અનુભવ પ્રાપ્તિ આ આત્માને ઉત્કૃષ્ટ—પ્રાધાન્યતાવાલી હોય, અતઃ આ આત્માને જ પુષ્ટિ-શુદ્ધિનો સ્વાસ અનુબંધ લાભ થાય.

“ આટલું જણાવી હવે ‘ પ્રણિધાન ’ આદિ આશયોની નામગ્રહણપૂર્વક સંખ્યા ગ્રંથકર્તા જણાવે છે. ”—

પ્રણિધિપ્રવૃત્તિવિધ્ન—

જયસિદ્ધિવિનિયોગભેદતઃ પ્રાયઃ ।

ધર્મમજ્જૈરાખ્યાતઃ

શુભાશુચઃ પશ્ચધાઽત્ર વિધૌ ॥ ૩-૬ ॥

મૂલાર્થ—પુષ્ટિ-શુદ્ધિની અનુબંધવિધિમાં મુખ્ય હેતુ અને પવિત્ર એવા પાંચ આશયો—આત્માના વિશિષ્ટાધ્યવસાયો ધર્મજ્ઞ મહાપુરુષોએ આ પ્રમાણે કહ્યા છે. પ્રણિધિ, પ્રવૃત્તિ, વિધ્નજય, સિદ્ધિ અને વિનિયોગ એ પાંચ શુભ આશયો જાણવા.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

આ આર્યાનો ભાવ સ્પષ્ટ જ છે. પુષ્ટિ તથા શુદ્ધિનો અનુબંધ પવિત્ર એવા શુભ પરિણામોને આધારે જ થાય એમ દર્શાવ્યું હતું. અતઃ આ પરિણામો માટે અહીં ગ્રંથકર્તા

કહે છે કે ધર્મજ્ઞ-ધર્મના સત્ય મર્મને જાણનાર એવા પૂર્વ મહા-પુરુષોએ શાસ્ત્રોમાં પાંચ પ્રકારના શુભ પરિણામો જણાવ્યા છે. યદ્યપિ શુભ પરિણામો અસંખ્ય પ્રકારના કહ્યા છે, તો પણ અહીં જે પાંચ પરિણામો દર્શાવ્યા છે તેમાં તે સર્વ પરિણામોનો સમાવેશ થઈ જવાથી પાંચથી અધિક પરિણામો વિશેષ-રીત્યા ગણ્યા નથી. એવં ‘ પુષ્ટિ-શુદ્ધિ ’ નો અનુબંધ પણ આ પાંચ આશય સિવાય અન્ય આશયોથી થતો નથી એવો ધર્મજ્ઞ પુરુષોનો અનુભવ હોવાથી મૂલમાં મૂલકર્તાએ ‘ પ્રાયઃ ’ પદ આપ્યું. વહોલતાયે પ્રણિધિ, પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગ-આ પાંચ આશયો જ અત્ર અનુબંધવિધિમાં મુખ્ય કારણો જાણવા. પરમાર્થ એ કે-જેને આ પાંચ આશયોનો લાભ થાય તેને જ પુષ્ટિ-શુદ્ધિનો અનુબંધ પ્રવર્તે, એટલે પુષ્ટિ-શુદ્ધિનો અનુબંધ પ્રાપ્ત કરવા આ પાંચ આશયોનું જ્ઞાન કરી તેને મેલવવા પ્રયત્ન કરવો વિવેકીનું કર્તવ્ય ગણાય. અહીં જે પાંચ આશયોના નામો દર્શાવ્યા તેમાં તથાપ્રકારના ગુણો અને સ્વરૂપ હોવાથી તેમજ અન્યાશયોમાં તથાપ્રકારની વિશિષ્ટતા ન હોવાથી પણ અત્રે એ જ પાંચ આશયો દર્શાવ્યા આટલો વિશેષ ખુલાસો જાણવો.

“ ગત આર્યામાં નામમાત્રથી દર્શાવેલ પાંચે આશયોનું ક્રમશઃ સ્વરૂપ દર્શાવતા ગ્રંથકર્તા પ્રથમ ‘ પ્રણિધાન ’ નામે આશયનું સ્વરૂપ એક આર્યાથી વહુ સુંદર અને સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે. ”

પ્રણિધાનં તત્સમયે

સ્થિતિમત્તદધઃ કૃપાનુગં ચૈવ ॥

નિરવદ્યવસ્તુવિષયં

પરાર્થનિષ્પત્તિસારં ચ ॥ ૩-૭ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મ સંબંધી જે જે મર્યાદા-પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારી હોય તેમાં જે અવિચલપણું અને પોતાથી નીચી સ્થિતિના—ધર્મપ્રતિજ્ઞાહીન મનુષ્યો ઉપર અનુકંપા કરવી, એવં જે કાર્યોથી અન્યનો ઉપકાર થાય અને વિશેષ પાપ ન હોય, તથા અંગી-કૃત ધર્મમર્યાદાને અનુકૂલ જ વસ્તુનું ધ્યાન બન્યા રહે, એવા પરિણામને ‘ પ્રણિધાન ’ નામે આશય કહ્યો છે.

“ પ્રણિધાન ”

સ્પષ્ટીકરણ—‘ પ્રણિધાનં પ્રણિધિઃ ’ પ્રણિધાન તે જ પ્રણિધિ. અહીં પ્રણિધાનનો સામાન્ય અર્થ ઇટલો જ કે અંતઃકરણની મક્કપતા, ઇટલે પવિત્ર હૃદયની સ્વાસ દૃઢતા. આ દૃઢતા પણ અનેક પ્રકારની છે તો તે દૃઢતા કેવી ? અને કયા કયા પ્રકારની ? અહીં સમજવી, એવં આ આર્યામાં ‘ પ્રણિધાન ’ એ વિશેષ્ય પદ અને તે સિવાયના અન્ય તેના વિશેષણ પદો છે. અતઃ આ ‘ પ્રણિધાન ’ પદના વિશેષણપણે અન્ય પદોની વ્યાख्या કરવાનું સ્વાસ ધ્યાન રાખવું, ઇટલે પ્રણિધાન નામે આશય કોને સમજવો ? તે વિશેષણદ્વારા અંતઃકર્તા સમજાવે છે.

‘ तत्समये स्थितिमत् ’ समयः—अधिकृत धर्मस्थान संबंधी जे प्रतिज्ञा अर्थात् जेनाथी आत्माने धर्मलाभ थाय तेवा प्रकारनी धर्म संबंधी जे प्रतिज्ञा तेमां, जेम ‘ मांस अमुक काल या जींदगीपर्यंत न खावुं ’ एवो धर्म जाणी आत्मा प्रतिज्ञा—पञ्चख्खाणा—सोगन—नियम करे तो आ सोगन धर्मकारक होवाथी धर्म संबंधी प्रतिज्ञा कहेवाय. एटले आ अने तेवी ज अन्य धर्म्य प्रतिज्ञाओ स्वीकार्यां पछी ते ते प्रतिज्ञाओ पालवामां अनुकूल एवा जे विचारो, अथवा स्वीकृत प्रतिज्ञाथी आत्मा गमे तेवा संयोगमां पण चलायमान न ज थाय. उपाध्यायजी महाराज कहे छे के—जे विषय संबंधी प्रतिज्ञा करी तत्विषयनी सिद्धि न थाय त्यां सुधी जेमके—‘ हुं आजथी चार मास सुधी जिनपूजा कर्यां विना भोजन नहीं करीश. ’ बस आ प्रतिज्ञा स्वीकार्या पछी एवा प्रबल संयोगो आवी लागे छे के पूजा करवानो समय न ज मले; छतां आत्मा पूजाना संस्कारोथी एवो तो टेवाइ जाय के गमे तेटलो टाइम थइ गयो होय अने भूख्या मरवानो समय आवी लागे तथापि भूख्या मरवुं ए स्वीकारी ले परन्तु प्रतिज्ञानो भंग न ज करे. प्रतिज्ञा पूरी न थाय त्यां सुधी आवी दृढता सर्वांशे कायम राखवाना जे शोभन विचारो ते अंतःकरणनी मकमता.

“ तदधः कृपानुगं चैव ”—‘ प्रतिपन्न धर्मस्थानथी वंचित जनो पर अनुकंपा तत्पूर्वक. ’ उपर दर्शाव्या प्रमाणो जे जे धर्मविषयक प्रतिज्ञाओ आपणो स्वीकारी होय तेने टका-

बवाने तेवा तेवा अनुकूल विचारो ज आपणो विचारी आत्माने
 दृढ बनावी तथाप्रकारे धर्म्य प्रतिज्ञायां निश्चलता पामीए. आ-
 पणी आ स्थितिना मुकाबले आपणाथी अन्य जनता उतरती
 देखाय तयारे ते गुणहीन नीची कोटीना छे एम धारी तेना
 पर यदि द्वेषबुद्धि अथवा घृणा के निंदकपणां जो
 उद्भवे तो ते 'प्रणिधान' नामक आशय न कहेवाय.
 हेतु ए के-धर्म्य प्रतिज्ञा स्वीकार्या छतां जे आत्मा पोताने ते
 धर्म्यस्थानना बहाना नीचे गर्वी, द्वेषी बनावी अधिक पाप पेदा
 करे छे ते धर्मस्थाननी साध्यता चूकी जाय छे. अतः आ 'प्रणि-
 धान' आशय संबंधी विशेष खुलासो करवा ग्रंथकर्ता अन्य
 विशेषण दर्शावे छे. आपणाथी धर्मस्थानवंचित या पतित एवी
 अन्य जनताने देखी तेना पर अनुकंपा धारवी. जेमके- 'हुं
 पूजा कर्या विना भोजन करतो नथी अने तेवी प्रतिज्ञा में लीधी
 छे. तमे शुं करवाना ? तमारामां क्यां तेवी शक्ति छे ?
 तमारो तेवो पुण्योदय क्यांथी होय ? तमे अधर्मी पापी छो.
 तमाराथी थोडो पण धर्म थतो नथी. धिक्कार छे तमारा जन्मने !'
 ए रीते गर्व के द्वेष न करवो किन्तु 'अहो आ लोको मनुष्य-
 जन्म, बुद्धि, बल, आरोग्यता विगेरे पामवा छतां कांइ पण धर्म-
 साधन करता नथी. आ लोकोनी शी दशा थशे ? आ लोकोनो
 कांइ दोष नथी. तेओ तो कर्माधीन छे.' आ प्रमाणे तेओना पर
 अनुकंपा ज भाववी. आवी अनुकंपा सहित धर्मविषयक प्रतिज्ञायां
 हृदयनी जे दृढता-परिणती ते ज अत्र 'प्रणिधान' आशय
 कह्यो छे.

આ આશયની પ્રાપ્તિ જેઓ અતિપાપકારી આરંભોમાં સર્વદા પ્રવર્તનશીલ હોય અને પોતાનો જ સ્વાર્થ મુખ્ય રીતે સાધવામાં જેઓની પ્રધાન દ્રષ્ટિ હોય તેઓને તો ન જ થાય, કારણ કે આવી દ્રષ્ટિવાળામાં બહોલતાયે અનુકંપાબુદ્ધિનો સર્વથા લોપ જ થયો હોય છે; અને જ્યાં અનુકંપા ન હોય ત્યાં ધર્મ એ ખાલી નામમાત્ર જ સમજવો. અને અહીં અનુકંપા તો ખાસ મુખ્ય માની છે. અતઃ ગ્રંથકર્તા ઉત્તરાર્થથી અધિક खुलाસો કરે છે કે—‘નિર-વચ્ચવસ્તુવિષયં, પરાર્થનિष्पत्तिसારं च ’ ‘પરોપકાર-સિદ્ધિ પ્રધાન અને નિર્દોષ પદાર્થ સંબંધી જે વિચાર ’ જે કાર્યો કરવાથી પોતે અંગીકૃત ધર્મમર્યાદાનું પોષણ થાય એટલે નિત્ય એવા જ પદાર્થનું ધ્યાન રહે કે સ્વીકૃત ધર્મ સંબંધી પ્રતિજ્ઞાનો કદાપિ ભંગ ન થાય તથા પ્રત્યેક કાર્યો અને તત્સંબંધી વિચારો-દ્વારા અન્યનો મુખ્યતઃ ઉપકાર જ થાય કિન્તુ પોતાનો સ્વાર્થ મુખ્ય ન સધાય એવી રીતે પાપનો પરિહાર કરી પ્રધાન કાર્યો કરવાને હમ્મેશા ધ્યાન કરવું—વિચારો કરવા. આવા વિચારોને ટુંકમાં ધર્મ સંબંધી સ્વીકૃત પ્રતિજ્ઞામાં દૃઢતા અને ગુણહીન જનો પર અનુકંપાબુદ્ધિપૂર્વક પરોપકારપ્રધાન પાપનિર્મુક્ત વસ્તુઓનું હમ્મેશા ચિંતવન—ધ્યાન—આને જ શાસ્ત્રકર્તા ‘ પ્રણિધાન ’ નામક આશય જણાવે છે.

“ ‘પ્રણિધાન’ નામે પહેલા આશયમાં કેવલ માનસિક તથાપ્રકારની સુંદર બુદ્ધિ દર્શાવી, હવે આવી બુદ્ધિને જન્મ થયા પછી તેના ફલરૂપ અને પ્રથમ આશય પછી જેથી સુંદર

આચરણ પ્રકટે કે જેને પ્રત્યક્ત વ્યવહારમાં દેખી શકાય એવો ' પ્રવૃત્તિ ' નામે બીજો આશય દર્શાવે છે. ”

તત્રૈવ તુ પ્રવૃત્તિઃ

શુભસારોપાયસંગતાત્યન્તમ્ ॥

અધિકૃતયત્નાતિ—

શયાદૌત્સુક્યવિવર્જિતા ચૈવ ॥૩-૮॥

મૂલાર્થઃ—સ્વીકૃત ધર્મ સંબંધી પ્રતિજ્ઞામાં પવિત્ર અને ઉત્કૃષ્ટ એવા ઉપાયો—સાધનો યોજવામાં અતિશયેન નિપુણ એવો જોરદાર પ્રયન્ત—ઉદ્યમ કરવો, તથા માનસિક ઉત્સુકતા અથવા અકાલે તે ધર્મ સંબંધી ફલપ્રાપ્તિની વાંચ્છા રહિત એવો જે પ્રયન્ત કરવો તેને અહીં ' પ્રવૃત્તિ ' જાણવી.

“ પ્રવૃત્તિ ”

સ્પષ્ટીકરણ—શોભન—અશોભન પ્રવૃત્તિનું મૂલ શોભન—અશોભન વિચારશ્રેણી સિવાય અન્ય નથી. અતઃ પ્રવૃત્તિ ઉત્પાદક ' પ્રણિધાન ' નામે પહેલો આશય જણાવ્યા પછી આ આર્યામાં ' પ્રવૃત્તિ ' નું સ્વરૂપ દર્શાવે છે. અહીં પણ ' પ્રવૃત્તિ ' એ વિશેષ્ય અને અન્ય તેના વિશેષણ પદો જાણવા. દુનિયાના સર્વ વ્યવહારને લોકો પ્રવૃત્તિ જ કહે છે અતઃ અત્ર કયા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ સમજવી ? આનો ખુલાસો આચાર્ય જણાવે છે. ' તત્રૈવ તુ ' પૂર્વે પ્રણિધાન નામે આશયના અધિકારમાં જે ધર્મવિષ-

यक प्रतिज्ञानी दृढता अने तत्संबंधी विशेष आशयनी शुद्धि दर्शावी ते जे आशयशुद्धिपूर्वक धर्म संबंधी प्रतिज्ञायां 'प्रवृत्तिः' गमन करवुं. परमार्थ ए के-अहीं प्रवृत्ति मात्र शून्यचित्तवाली क्रियारूप न लेवी, किन्तु अभिप्रायपूर्वक बाह्यक्रियारूप आत्मानि विशिष्ट चेष्टा तद्रूप प्रवृत्ति अत्र जाणवी. पूर्वे कहा प्रमाणे " हुं आजथी हम्मेशा पूजन करीश " आ प्रमाणे प्रतिज्ञा गुरुसमक्ष स्वीकार्या बाद ज्यांसुधी आ प्रतिज्ञानो समय पुरो न थाय त्यांसुधी ते प्रमाणे वर्तन कर्या ज करवुं, परंतु अंतरमां मात्र प्रतिज्ञा लेवानी इच्छा उद्भवी ते इच्छारूपे ज बन्या रहे तेम नहीं अथवा तो लीधा पछी तेना पालन प्रति वेदरकारी या तो एक वेठरूपे पूरी थाय तेवी नहीं परंतु "शुभसारोपायसंगतात्यंतम्" 'शुभ-सुंदर, सार-उत्कृष्ट एवा उपायोवडे अत्यंत युक्त' स्वीकृत धर्म संबंधी प्रतिज्ञाना पालन माटे हम्मेशा जेम बने तेम शोभन अने उत्कृष्ट एवा उपायो बुद्धिबलवडे योजी योजीने आदरपूर्वक अत्यंत क्रियानुं आचरण करवुं. एटले जे जे प्रतिज्ञाओ स्वीकारी होय तेना पालननी वृद्धि माटे क्या क्या साधनोनी अपेक्षा रहे छे ? तेमां केवा विवेकनी जरूर रहे छे ? आवा आवा विचारो करी, धर्मज्ञ पुरुषोने पूछी पूछी तथाप्रकारे सुंदर आचरण करवुं. 'गतानुगतिक' न्याये अथवा पहेलाथी ओघबुद्धिए जेम क्रिया करीए तथाप्रकारे कर्या करवी, अगर तो कोइ सुधारवानुं कहे तो पण न सुधारता पोतानुं ज धार्य करवुं

आवी प्रवृत्ति अत्र अपेक्षित नथी; कारण के आवी क्रिया तो समूर्द्धम जेवी अंध अने मूढ क्रिया ज कही छे. अतएव उपाध्यायजी स्वकृत टीकामां विशेष खुलासो करे छे—‘उपायः प्रेक्षोत्प्रेक्षादिः’ अत्र उपाय ते प्रेक्षा-सामान्यथी धर्मप्रतिज्ञा माटे विचारो करवा, आलोचन करवुं, दृष्टिद्वारा जीवोनी तपास करवी. उत्प्रेक्षा-विशेषणो विचारो करवा, रजोहरण आदि साधनोवडे पढिलेहणा करवी.

फरीं—‘अधिकृतयत्नातिशयात्’ अंगीकृत धर्मपर्यादानुं पालन करवा माटे प्रयत्न-उद्यम एटलो होय के जेमां लेशमात्र प्रमादने अवकाश न मले अर्थात् प्रमादने दूर करी विशिष्ट रीते प्रतिज्ञा-पालन माटे उद्यम करवो. जेमके-अमुक प्रकारनी धर्म संबंधी प्रतिज्ञा लीधा पछी आनुं पालन करवामां बिल्कुल प्रमाद न करवो, किन्तु दिवसे दिवसे उद्यम अधिक ज जेमां कराय. आथी ज ‘औत्सुक्यविवर्जिता चैव’ जे प्रवृत्ति-क्रियामां शीघ्रता-मननी उतावळ न होय अथवा इच्छानो वेग न होय तेवी, एवं बीजा अर्थमां आ क्रिया कर्या पछी अनवसरे आ क्रियाना फलनी इच्छा करवी तेणो करीने जे वर्जित होय. आवी प्रवृत्ति ते अत्र ‘प्रणिधान’ नामे आशयना फलरूप सत्य प्रवृत्ति जाणवी. अनवसरे फलनी इच्छा करवी ते पण एक आर्त्तध्यान कहुं छे—‘विपरीतं मनोज्ञानाम्’ ‘इष्ट पदार्थोनी इच्छा ते आर्त्तध्यान’ ‘निदानं च’ विषयसुख माटे जे प्रार्थना ते पण आर्त्तध्यान,

અતઃપ્રવૃત્તિઃ અહીં ફલની ઇચ્છા રહિત એવી પ્રવૃત્તિ જણાવી. પરમાર્થ એ કે—કોઈ પણ ધર્મસાધનમાં ફલની ઇચ્છા કર્યા વિના અને મન તથા કાયાની ઉત્સુકતાને છોડીને પ્રવૃત્તિ કરવી, તો જ તે પ્રવૃત્તિ નામે પવિત્ર એવો ધર્મ સંબંધી બીજો શુભ આશય કહેવાય; અન્યથા તે ધર્મ નહીં કિન્તુ એક જાતની ધમાલ જ કહેવાય. અત્રે આ સર્વ પ્રવૃત્તિ ક્રિયારૂપ છતાં તેમાં આશયની મુખ્યતા હોવાથી અહીં તેને આશય કહ્યો છે.

“ પ્રવૃત્તિ નામક આશયપૂર્વક ક્રિયામાં પ્રવર્તનારને વિઘ્નો કદાચિત્ આવે સ્વરા, અતઃ પ્રવૃત્તિરૂપ આશય સાથે સંબંધ રાખનાર ‘ વિઘ્નજય ’ નામે ત્રીજા આશયનું સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા દર્શાવે છે. ”

વિઘ્નજયસ્ત્રિવિધઃ

ખલુ વિજ્ઞેયો હીનમધ્યમોત્કૃષ્ટઃ ॥

માર્ગે ઇહ કંટક—

જ્વરમોહજયસમઃ પ્રવૃત્તિફલઃ ॥૩-૧॥

મૂલાર્થઃ—પ્રવૃત્તિરૂપ આશયના ફલને અર્પનાર એવો, માર્ગમાં કંટક, જ્વર તથા મોહજયની માફક જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારનો નિશ્ચયથી વિઘ્નજય અત્રે જાણવો.

“ વિઘ્નોનું બલ ”

સ્પષ્ટીકરણ—પાપક્રિયામાં પ્રવર્તનારને કદાચિત્ વિઘ્નો ન

आवे ज्यारे धर्मक्रियामां गमन करनारने बहुधा जरूर विघ्नो नडे छे
 खरा. “ श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवंति महतामपि ।
 अश्रेयसि प्रवृत्तानां कापि यांति विनायकाः ” ॥१॥
 एटले जो प्रवर्तनार निर्बल मननो होय तो ते क्रियाथी पाछो
 पडी जाय, अतः पोताना साध्यपर्यंत ते पहुँची शकतो नथी;
 माटे प्रवर्तनारे हिम्मतपूर्वक एवी रीते प्रवर्तवुं जोइए के गमे
 तेवा विघ्नो आववा छतां ते सर्वनो विजय करी पोताना साध्य
 प्रति वरावर पहुँची शकाय. ‘ प्रवृत्ति ’ रूप आशयनुं फल
 विघ्ननो विजय करवाथी ज प्राप्त थाय. अन्यथा ‘ प्रवृत्ति ’
 ते अप्रवृत्तिभूत ज गणाय. अतः अहीं प्रवृत्ति नामे आशय
 कहा पछी विघ्नजय नामे आशयनुं स्वरूप दर्शावुं छे. आ
 विघ्नजय नामे आशयनुं बल ज्यांसुधी आत्मा प्राप्त न करे
 त्यांसुधी उपर कहेला बन्ने आशयो नकामा जाणवा. अहीं
 क्रियामां प्रवर्तनार जघन्य, मध्यम, तथा उत्तम एम त्रण प्रका-
 रना मनुष्यो होय छे. तेमां ‘ विघ्न आवशे तो ? ’ एवा भयथी
 जेओ क्रिया न करे ते जघन्य, प्रवर्तवा छतां विघ्न आव्या
 पछी वचमां ज अटकी जाय ते मध्यम अने अनेक विघ्नो
 आववा छतां अचल रही सर्वनो विजय करी कार्य साधे
 ते उत्तम. “ प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः, प्रारभ्य
 विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः । विघ्नैः पुनः पुनरपि
 प्रतिहन्यमानाः, प्रारभ्यमुत्तमजना न परित्यजन्ति ”
 ॥१॥ एवी ज रीते धर्मकार्योमां गति करनारने जे विघ्नो आडा

આવે છે તેને અહીં ગ્રંથકાર ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચી દૃષ્ટાંતો સાથે ઘટના કરી સમજાવે છે. ‘વિઘ્નજયસ્ત્રિવિધઃ’ વિઘ્નનો જય ત્રણ પ્રકારનો ‘વિજેયઃ’ જાણવો. ‘હીન-મધ્યમોત્કૃષ્ટઃ’ હીન, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ. અત્ર આર્યાનાં પૂર્વાર્થમાં ‘સ્વતુ’ એ વાક્યની શોભા અર્થે આપ્યો છે અથવા તેનો નિશ્ચય એવો અર્થ કરીએ તો અહીં વિઘ્નો ત્રણ પ્રકારના જ છે, એ પ્રમાણે ભાવાર્થ જાણવો. આટલું કહ્યા પછી આ ભાવને સમજાવવા હવે ગ્રંથકર્તા દૃષ્ટાંત કહે છે.

“ વિઘ્ન પ્રકારો ”

‘ માર્ગે હહ ’ ઇષ્ટ અર્થ માટે ઘણા મનુષ્યો ગ્રામાંતરે જવા નીકળ્યા હોય ત્યાં માર્ગમાં જ કાંટાઓ, ઘુસ્વાર, આંધી વિગેરે કષ્ટો આવી પડે છે, છતાં પ્રવલ મનુષ્ય આ સર્વનો વિજય કરી જેમ ઇષ્ટ અર્થની અવશ્ય સિદ્ધિ કરે છે તથાપ્રકારે અહીં પણ ‘કંટકજ્વરમોહજયસમઃ’ કંટક સમાન હીનવિઘ્ન, જ્વર સમાન મધ્યમવિઘ્ન અને આંધી સમાન ઉત્કૃષ્ટવિઘ્નનો વિજય કરે તે જ સ્વસાધ્ય સ્થળે પહોંચી શકે.

“ કંટકવિઘ્ન ”

પરમાર્થ એ કે—માર્ગે જવા નીકળેલ મનુષ્યને કદાચિત્ માર્ગમાં કાંટાઓ, કાંકરાઓ, પથરાઓ પગમાં યુવે—લાગે છતાં કોઈક હિમ્મતી અને સમર્થ મનુષ્ય આ સર્વને અલગ કરી, સાવચેતી રાખી, જોડ જોડને પગ મૂકતો જરાયે સ્વેદ ન કરતો પોતાના સ્થાને પહોંચે

छे, एवं अहीं पण स्वीकृत धर्मप्रतिज्ञाना पालन करवामां प्रवर्तनारने कदाचित् कांटां आदि समान ठंडी, गरमी, जुधा, पिपासा, डांस-मच्छर, याचना आदि परीसहो प्राप्त थाय, जे परीसहो आववाथी आत्मा त्रास पामे, कंटाळी जाय, चलितपरिणामी थाय, मेघकुमार मुनिनी माफक आर्त्तध्यान करे. अतएव धर्मस्थानथी आत्माने आ परीसहो यत्किंचित् खसेडनार होवाथी आ परीसहो हीनविघ्न कंटक तुल्य कहा. हीनता एटला माटे के आ परीसहोनो आत्मा स्हेजे विजय करी शके छे. क स्वार्थ के लालचथी पण लोको आवा दुःखोने गणता नथी. जे लोको आ विघ्नोनो विजय करी आगळ वधे एटले पोतानी धर्मविषयक प्रतिज्ञानुं रक्षण करे, विघ्नोथी कदापि न डरे, किन्तु बहु आनंद साथे तेनी सामे खडा रहे ते ज योग्य छे.

“ ज्वरविघ्न

तथा ते ज मनुष्य कांटा आदिथी नहीं डरतो आगळ वधता मार्गमां यदि तेने बुखार आवी जाय तो ते आगळ वधवामां हिम्मत हारी जाय छे. एटले आगळ जवानी इच्छा छतां बुखारना कारणथी जइ शकतो नथी, छतां जवाने थोडुंगुं साहस करे तो पण तेना पग बराबर चालता नथी. एटले कंटकविघ्न जीतवा पूरतुं जे बल होय तेना करतां पण तीव्र अधिक बल ज्यारे होय त्यारे ज ते आगळ वधी शके. एवं अहीं पण धर्मप्रतिज्ञा स्वीकार्या पछी कदापि शरीर संबंधी अनेक

વ્યાધિયો આવી પડે. આથી ધર્મ આરાધવાની ઇચ્છા છતાં તે રોગોના કારણે ધર્મને પડતો મૂકે માટે આ વિધનો વિશિષ્ટ અંતરાયભૂત હોવાથી મધ્યમ વિધનો બુઝવાર તુલ્ય કહ્યા, કિન્તુ જે પુરુષ ગમે તેવા વ્યાધિના સમયમાં પણ પોતાની ધર્મપ્રતિજ્ઞાઓ અચલ રાખી નિત્ય કર્તવ્ય નિયમોમાં સ્થાયી આવવા ન દે અને વિશિષ્ટ ઉત્સાહથી શુભ ધર્મની આરાધના કરે તો જ દર્શાવ્યા પ્રમાણે કંટકતુલ્ય હીનવિધનજય અને જ્વરતુલ્ય મધ્યમવિધનજય નામે શુભ આશયનો આધિભાવ થયો છે તેવું જાણી શકાય. આવું અદ્ભૂત બલ પ્રાપ્ત થવાથી જ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે ‘ પ્રવૃત્તિ ’ નામક આશયની સફલતા થાય છે.

“ મોહજયવિઘ્ન ”

ફરી માર્ગમાં આન્ધી, રજોટટ્ટિ, જલંટટ્ટિ અને ધૂમસ વિગેરે હોય તો તો ઉપરના બન્ને પ્રકારના વિધનો જીતવાનું સામર્થ્ય છતાં ઘણા માણસો પૂર્વ-પશ્ચિમ વિગેરે દિશાઓ ભૂલી જવાથી માર્ગમાં જ ઇધરઉધર આથડ્યા કરે છે, ઉલટા માર્ગ પર ચડી જાય છે અગર તો નાહિમ્મત થઈ બેસી જાય છે, પાછા ફરી જાય છે; કિન્તુ વિવેકી પુરુષ આવા સંયોગોમાં પણ વિશિષ્ટ વિચારો કરી પોતાની નિશ્ચલ બુદ્ધિની પરીક્ષાથી નિઃસંશયે આગળ વધ્યો જાય છે. અથવા બીજાઓથી માર્ગનું જ્ઞાન કરી તેના પર વિશ્વાસ રાખી તીવ્ર ઉત્સાહનું અવલંબન કરી માર્ગ સન્મુખ ચાલ્યો જાય છે તથાપ્રકારે અહીં પણ ધર્મમાર્ગમાં

चालता थका कदाचित् मिथ्यात्वभावना उदयथी घणा धर्मोंमां
 क्यो धर्म सत्य हशे ? जैनधर्मना प्रवर्तको सर्वज्ञ हता के नहीं ?
 धर्मनुं फल परजन्ममां मलशे के नहीं ? निगोद विगेरे भावो
 कहा छे ते शुं सत्य छे ? आवा आवा मनना विभ्रमो-संशयो
 पेदा थाय एटले आत्मा तेनाथी व्याकुल थइ धर्ममां अस्थिर
 परिणामी थइ जाय, सम्यक्कृतया धर्माराधन करी शके नहीं एटले
 मिथ्यात्वभावना कारणथी आत्मा धर्मपंथने छोडी अधर्मना
 मार्गे चडी जाय छे. माटे आ विघ्न अनर्थकारी जाणी तेनो
 सर्वथा विजय ते ज करी शके के जे सम्यक् धर्ममार्गनी पोतानी
 अपूर्व शुद्ध-बुद्धिथी परीक्षा करी चलितपरिणामी न थाय
 या तो अन्य गुर्वादिको जे धर्ममार्ग दर्शावे तेना पर वरावर
 श्रद्धा-विश्वास राखे अने मनना खोटा असद्भूत संशयोने
 आधीन न थाय. आ त्रणे प्रकारना विघ्नो आत्माने धर्मथी
 भ्रष्ट करे छे, तो आत्मानी निश्चल परिणति स्थिर करी,
 मनना विभ्रमोनो नाश करी जे धर्माराधन करवानुं अद्भूत
 बल धारण करे, कोइ पण विघ्नोथी पराभूत न ज थाय ते ज
 आत्मा धर्ममार्गना इष्ट स्थान प्रति पहुँची शके छे. आवा
 आशयनुं नाम अत्र 'विघ्नजय' नामे त्रीजो आशय कहो छे.

“ परामर्श ”

अत्रे आ त्रण प्रकारना विघ्नो पैकी कंटक तुल्य शीत,
 उष्ण आदि परीसहरूप हीनविघ्नो मात्र धर्माराधनामां
 आत्माने कायर प्रमादी बनावे छे, अने ज्वर तुल्य रोगादिरूप

मध्यम विघ्नो धर्ममां प्रवृत्ति करवानी आत्मानो इच्छाओने मंद करे छे; किन्तु आत्माने सर्वथा धर्मभ्रष्ट करी मिथ्यात्वना मार्गे घसडी शकता नथी. एटले ते विघ्नो अहीं सामान्य कोटीना जणाव्या ज्यारे मोहजय नामे उत्कृष्ट विघ्न तो आत्माने अवळा मार्गमां उतारी नांखे छे, एटले आ विघ्नने नाश करवानुं सामर्थ्य जेमां होय ते आत्मा कदापि प्रथमना ते प्रकारना विघ्नोथी पराभूत थतो नथी; अने उपरना बन्ने विघ्नोथी जे पराभव पामे ते तो निश्चयेन त्रीजा नंबरना विघ्नथी पराभूत थाय ज. अतएव आ विघ्न जीतवानी शक्ति प्राप्त करवी अधिक आवश्यक गणाय, कारण के प्रथम कहा प्रमाणे धर्ममां गति करनारने विघ्न तो जरूर आवे; माटे विघ्नोथी डरी धर्ममां गति न करवी या तो धर्म छोडी देवो तेनुं नाम धर्मीपणुं न ज कहेवाय किन्तु खरी रीते विघ्नोनी सामा थइ धर्मारोधन करवुं ते ज सत्य धर्मीपणुं कहेवाय अने तो ज ' प्रवृत्ति ' नामक आशयनुं फल प्राप्त थयुं बराबर गणाय. अर्थात् आ ' विघ्नजय ' करवो ए अहीं ' प्रवृत्ति ' आशयनुं प्रधान फल गण्युं छे. आथी ज मूलकर्ताए कहुं ' प्रवृत्तिफलः ' संक्षेपमां—उपर कहा प्रमाणे जेओ विघ्नोनी विजय करी धर्ममां ' प्रवृत्ति ' करे तेओमां मुख्य रीते ' प्रणिधान, प्रवृत्ति ' अने ' विघ्नजय ' आ आशयोनी आविर्भाव थयो छे एम प्रवृत्तिद्वारा जाणी शकाय.

“ ए रीते विघ्ननो जय कर्या पछी अवश्य प्रस्तुत धर्मनी सिद्धि थाय, अतः ' सिद्धि ' नामे चतुर्थ आशयनुं स्वरूप ग्रंथकर्ता अत्रे दर्शावे छे. ”

सिद्धिस्तत्तद्धर्मस्थाना-

वाप्तिरिह तात्त्विकी ज्ञेया ।

अधिके विनयादियुता

हीने च दयादिगुणसारा ॥ ३-१० ॥

मूलार्थः—पोते अंगीकृत तत् तत् धर्मपर्यादाओनी प्राप्ति ते ज अत्र परमार्थभूत ' सिद्धि ' नामे आशय जाणवो. आ आशय त्यारे ज थयो जाणवो के ज्यारे पोताथी अधिक गुणी जनो पर विनय आदि गुणयुक्त होय अने गुणहीन जनो पर अनुकंपादि गुणप्रधान होय.

“ सिद्धि-भेदो ”

स्पष्टीकरण—आशयो-परिणामोना भेदो पैकी 'सिद्धि' नामे चतुर्थ आशय छे ए बात आगल जणावी गया छीए. ' सिद्धिः '-निष्पत्तिः सिद्धि एटले निष्पत्ति तैयार थवुं. प्रथम तो क्रियामां प्रवर्तवुं, वचमां उद्भवता विघ्नो नो विजय करवो, एटले पछी बराबर क्रियानी सिद्धि-निष्पत्ति थाय. आ रीते आ आशयनो पूर्वोक्त आशयो साथे अनंतर संबंघ सुसंगतया वने छे, एटले आशय अधिकारमां आनी 'विघ्नजय' पछी स्थापना बराबर योग्य रीते थाय छे. 'सिद्धि' वे प्रकारनी कही. एक तो परमार्थभूता तात्त्विकी अने बीजी अपरमार्थभूता अतात्त्विकी, अथवा व्यवहारिक कार्यो संबंधी अने

આત્મિક અધિકાર સંબંધી. જેથી આત્માનું આલોક તથા પર-
લોક ઉભય લોકમાં કલ્યાણ થાય તે તો તાત્ત્વિકી અને જેથી
આત્માનું કદાચિત્ આ લોક સંબંધી જ હિત સધાય તે અતા-
ત્ત્વિકી વ્યવહાર સંબંધી. પ્રસ્તુત અધિકારમાં જે સિદ્ધિ નામે
ચતુર્થ આશય કહ્યો છે તે કેવલ તાત્ત્વિક-આત્મિક કલ્યાણ
સંબંધી જ આશયવાળો જાણવો, પરંતુ વ્યવહારિક કાર્યોની સિ-
દ્ધિરૂપ આશય અહીં ન લેવો. અતઃપ્રથમ ગ્રંથકર્તાએ આ સિદ્ધિનું
'તાત્ત્વિકી' એ વ્યવચ્છેદક વિશેષણ આપ્યું, તથા આ સિદ્ધિનો
સત્ય અર્થ આચાર્યશ્રી પોતે જ દર્શાવે છે.—

“ સિદ્ધિ-સ્વરૂપ ”

‘સિદ્ધિઃ-તત્ત્વદર્મસ્થાનાવાપ્તિઃ’ સિદ્ધિ એટલે તે તે
ધર્મસ્થાનકોની પ્રાપ્તિ, અર્થાત્ પૂર્વે આત્માએ જે જે ધર્મ સંબંધી
મર્યાદાઓ-પ્રતિજ્ઞાઓ સ્વીકારી હોય તેની અખંડ રીતે વરાવર
સમાપ્તિ થવી, આત્માને તે તે ધર્મપ્રતિજ્ઞાના સંસ્કારોથી વરાવર
વાસિત કરી ઉત્તમ પરિણતીવાન બનાવવો. જેમકે-સામાયિક,
પૂજા આદિના નિયમો લીધા પછી નિર્વિગ્નપણે અખંડતયા દોષ
રહિતપણે પૂરા પાળવા. ટીકાકાર અહીં ખુલાસો કરે છે કે—
“ વિવક્ષિતસ્ય-ધર્મસ્થાનસ્યાહિંસાદેરવાપ્તિઃ પ્રાપ્તિઃ
સિદ્ધિરુચ્યતે ” વિવક્ષિત-સ્વીકૃત ધર્મસ્થાન જે અહિંસા
આદિ તેની પ્રાપ્તિ-લાભ તે સિદ્ધિ કહેવાય છે. એટલે આત્મા
અહિંસા આદિ વ્રતોની વરાવર નિષ્પત્તિ જે આશયના વલથી

करे ते आशयनुं नाम ' सिद्धि ' जाणवुं. नितान्त आ आशयना जोरथी आत्मा परमार्थभूत धर्ममां कूशलता प्राप्त करे छे. मात्र लोकद्रष्टि धर्ममां निपुणता करवी ते कांइ सिद्धि न कहे-वाय कारण के बीजा प्रकारनी निपुणताथी कांइ आत्मानुं कल्याण थतुं नथी, किन्तु तेनाथी तो मात्र यत्किंचित् सुख के मानप्रतिष्ठा मले छे; माटे ज आ सिद्धिने अतात्त्विकी दर्शावी, ज्यारे पहली सिद्धिथी निश्चयेन आत्मानुं अद्भुत कल्याण थाय छे. अतएव आने तात्त्विकी ए विशेषण आप्युं. वधुमां परमार्थ तथा धर्ममार्गमां निपुणता प्राप्त थवाथी आत्मा आकरा प्रबल कषायोथी निर्मुक्त थाय छे. हेतु ए के-प्रबल कषायोदयवान् आत्मा कदापि उत्तम धर्ममार्गमां पवित्र आशय साथे प्रवृत्ति करी शकतो नथी, किन्तु जेना कषायो नरम हीन बली थया होय ते ज प्रवृत्ति करी शके, अतः आ आशयना प्रबल प्रतापथी आत्मा जेना साथे नित्यना वैरो होय तेनो पण नाश करे छे. एटले अमुक अंशे मैत्री, प्रमोद आदि भावनाओना संस्कारवालो बने छे माटे पण आ आशयने तात्त्विक आशय कहा छे.

“ प्रधान सिद्धि ”

फरी ग्रंथकर्ता आ आशयनी प्राधान्यता देखाडवा उत्तरार्धमां बीजा वे विशेषणो आपी अधिक पुष्टि करे छे. “ अधिके विनयादियुता ” एटले स्वात्माथी अधिक गुणवान् जे सज्जनो, बडीलो, महापुरुषो पर बहुमान, विनय आदि करवा, अथवा तेवा श्रेष्ठ पुरुषो के

जेमणे सूत्र-अर्थनो अभ्यास कर्यो होय, महाव्रतोनी भावनाओ-
नो अभ्यास जेओए कर्यो होय एवा तथा साक्षात् तीर्थ समान
गुरुमहाराज आदिनी भक्ति, सेवा, वैयावच्च, विनय आदि
करवा. भावार्थ ए के-धर्ममार्गनी सिद्धि आ गुणो सिवाय अपूर्ण
ज कहेवाय, एटले सिद्धिनी सिद्धि करवा आ गुणो तो अव-
श्यमेव आत्माए प्राप्त करवा जोइए. जे आत्मा गुणीजनोनो स-
त्कार विनय आदि करे छे ते ज आत्मा धर्ममार्गनी सिद्धि पामे
छे, अतः विद्वानोए स्वात्माने गुणी बनाववा माटे प्रधानमार्ग
ए ज दर्शव्यो छे के-तीर्थभूत गुरु आदिनो विनय विगेरे करवो.
अत्र महाव्रतो तथा दर्शनादिनी भावनानुं स्वरूप आचारांग
तथा तत्त्वार्थसूत्रमां कहुं छे ते विचारवुं.

“ व्रत-भावना ”

१ “ तत्स्थैर्यार्थ भावनाः पंच पंच ” त० अ० ७
सू० ३ । जिनभगवंतोए प्रत्येक महाव्रतोनी स्थिरता माटे
पांच पांच भावनाओ दर्शावी छे. ‘ प्राणातिपातविरमण ’ नामक
पहेला महाव्रतनी रक्षा माटे-इर्यासमिति-साडात्रण हाथ जेटली
जमीनमां बराबर जोइने चालवुं, मनोर्गुप्ति-अशुभ विचारोने
बंध करवा, एषणासमिति-४२ दोष रहित आहार ग्रहण
करवो, आदानभंडमर्त्तनिक्षेपणासमिति-वस्त्र-पात्र आदि तपासी-
पडिलेही पछी ग्रहण करवा के मूकवा, आहारोदि तपासीने
खावा, ‘ मृषावादविरमणव्रत ’ नामे बीजा व्रतनी रक्षा माटे-
हितमितं वचन बोलवुं, क्रोधनो त्याग, लोभनो त्याग, आकस्मिक

आम छतां यदि स्वात्मा अनुकंपाहीन होय, दुःखीओनो बैली परोपकारी न होय तो ते धर्मी सिद्धि करी शक्तो नथी; माटे अहीं ग्रंथकर्ता वधु विशेषण आपी खुलासो करे छे के—‘हीने दयादिगुणसारा’ पोतानी अपेक्षाए न्यूनगुणी जनो पर अनुकंपा-दयाभाव राखवो, अर्थात् गुणहीन मनुष्योनी प्रवृत्तिओ देखी तेना पर द्वेष न करवो किन्तु तेओना पर दयाना विचारो करवा. एटले ते लोको पण गुणवान वने तेवी भावना

तहाँ मरणभयथी निडरता, हास्य आदिनो त्याग करवो. ‘अदत्तादानविरमण’ व्रतना रक्षण माटे—विचारपूर्वक शुद्ध स्थाननी याचना, जेरुर होय त्यारे अवग्रहनी याचना करवी पण पहेलाथी संग्रह न करवो, मैनोपेत वस्तुनी याचना करवी, एक गँच्छना मुनिओ पासे जग्यानी याचना करवी, गुरु-आज्ञाथी पान भोजन लेवा. ‘मैथुनविरमणव्रत’ माटे—ज्यां स्त्रीओ, पशुओ, नपुंसको रहेता होय एवा स्थाननो त्याग करवो, स्त्रीयो साथे प्रेमालाप न करवो, कामिनीयोनुं रूप इंद्रियोनुं अवलोकन न करवुं, प्रथम सेबेल भोगादिनुं स्मरण न करवुं, स्निग्ध पदार्थोनो त्याग करवो. ‘परिग्रहविरमण’ व्रत माटे पांचे इंद्रियोना इष्ट विषयो पर मोह अने अनिष्ट विषयो पर द्वेष न करवो. आ प्रमाणे नित्य भावनाओनो अभ्यास करवाथी आत्मा महाव्रतोनो अविचलपणे पाली शके छे ने लेश पण विप्रो उद्भवता नथी माटे ज आने महाव्रतोनी भावनाओ कहीं. पुनः पुनः अभ्यास करवो, विचारवुं, ध्यान करवुं तेनुं नाम

રાશ્વરી, આટલું જ નહીં પરંતુ આપત્તિગ્રસ્તનો ઉદ્ધાર કરવા પ્રયત્ન કરવો, દુઃખીયોને દાન આપવું, તેઓનું દુઃખ દૂર કરવું વિગેરે ચેષ્ટા કરવાથી આત્મા યોગ્ય રીતે ધર્મની સિદ્ધિ કરી શકે છે. અહીં અધિકગુણી તથા હીનગુણીનું ગ્રહણ કરવાથી મધ્યમગુણીજનોનું પણ ગ્રહણ થઈ જાય છે, અતઃ મધ્યમગુણી જનો પર પણ અનુકંપા, ઉપકાર વિગેરે કરવા, આ રીતે અધિ-

ભાવના. આનું વિશેષ સ્વરૂપ તત્ત્વાથેટીકા અને આચારાંગના ભાવનાધ્યયનમાં બહુ સારી રીતે દર્શાવ્યું છે, તથા પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એ રીતે ભાવના બે પ્રકારની પણ કહી છે. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ, વૈરાગ્ય સંબંધી જે વારંવાર અભ્યાસ કરવો તે પ્રશસ્ત ભાવના અને ક્રોધ, લોભ, મોહ આદિ પાપોનો વારંવાર અભ્યાસ કરવો તે અપ્રશસ્ત ભાવના.

“ દર્શન-ભાવના ”

દર્શન આદિ ભાવનાનું સ્વરૂપ શ્વાસ વિચારવા યોગ્ય હોવાથી અમે અહીં ટિપ્પણીમાં આપવું યોગ્ય ધાર્યું છે—“ તીર્થગરાણ મગવન્તો પવયણપાવયણિઅહસહઙ્ગીણં । અભિગમણનમણ-દરિસણકિત્તણસંપૂઅણાથૂણણા ॥ ૧ ॥ જમ્માભિસેયનિક્ખમ-ણચરણનાણુપ્પયા ય નિવ્વાણે । દિયલોઅમવણમંદરનંદી-સરભોમનગેરેસું ॥ ૨ ॥ અટ્ટાવયમુજ્જિતે ગયગ્ગપયણ ધમ્મ-ચક્રે ય । પાસરહાક્કનગં ચમરુપ્પાયં ચ વંદામિ ॥ ૩ ॥ ”

“ તીર્થંકર મગવંતો, દ્વાદશાંગધારી આચાર્યો, કેવલજ્ઞાની, મનઃપર્યાયજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, ચૌદપૂર્વધરો, આમૌષધી

કણુણીનો વિનય વિગેરે, મધ્યમગુણી તથા હીનગુણી પર દયા-
ભાવ કરવાથી આત્મા ધર્મમાર્ગની વરાવર સિદ્ધિ કરવાને સમર્થ
બને છે. ગ્રાવી ચેષ્ટાઓદ્વારા ધર્મી આત્મામાં સિદ્ધિ નામનો
ચતુર્થ આશયનો જન્મ થયો છે એમ જાણી શકાય. ટુંકમાં—

આદિ લલ્લિધરો આદિની સામા જવું, તેઓના દર્શન, ગુણાનુ-
વાદ, શુભદ્રવ્યોથી પૂજા—નમસ્કાર આદિ કરવા. આમ કરવાથી
નિતાન્ત સ્વસમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ થાય છે; તથા જિનેશ્વરોના
જન્મ, દીક્ષા, કેવલ, નિર્વાણભૂમિના દેવલોક, મેરુપર્વત, નંદી-
શ્વરદ્વીપ, પાતાલભુવન, આદિના શાશ્વત ચૈત્યોના, અષ્ટાપદ,
રૈવતાવલ, ગજાગ્રપદ, તત્ત્વશિલા વાહુવલીજીની રાજધાની,
ધરણેન્દ્ર મહારાજે જ્યાં પાર્શ્વનાથજીનો મહિમા કર્યો હતો તે
સ્થાનમાં, રથાવર્તપર્વત, જે સ્થલેથી વીરભગવાનનું શરણ લઈ
ચમરેન્દ્રે ઉત્પાત કર્યો હતો, આ સર્વ સ્થાનોના દર્શન, સ્પર્શન,
પૂજા, નમસ્કાર કરવાથી પણ સમકિત નિર્મલ થાય છે ”
પુનઃ “ ગણિયં નિમિત્ત જુત્તી સંદિટ્ઠી અવિતહં ઇમં નાણં ।
ઇયં એગંતમુવગયા ગુણપચ્છઇયા ઇમે અત્થા ॥ ૧ ॥ ગુણમા-
હપ્પા હસિનામકિત્તણં સુરનરિંદપૂયા ય । પોરાણચેઇયાણિ ય
ઇયં એસા દંસણે હોઈ ” ॥ ૨ ॥ “ પવિત્ર બુદ્ધિમાન આત્મા-
આ આચાર્યભગવંત બીજગણિત તથા નિમત્તશાસ્ત્રોના પારંગત છે
દષ્ટિવાદમાં ઉક્ત નાનાપ્રકારના દ્રવ્યસંયોગો—ચૂર્ણો વહૂ સરસ
રીતે જાણે છે. અચલ સમકિત અને અવિસંવાદિ નિર્દોષ જ્ઞાનના
ધરનાર છે. ઇત્યાદિ રીતે આચાર્યોની ગુણપ્રશંસા કરવાથી, તથા

ज्यारे आ प्रकारनो सिद्धि नामनो आशय प्राप्त थाय त्यारे ज पूर्वना त्रणो आशयो सफल थाय, अन्यथा ते नकपा जेवा गणाय; पाटे उपरोक्त त्रण आशय पाम्या पछी आ आशयने पामवा प्रयत्न सेववो उचित गणाय. तथा सिद्धिना अंगना जे जे गुणो आर्यामां आचार्यश्रीए दर्शाव्या ते ते गुणोनी प्राप्ति थाय त्यारे ज सिद्धि नामना आशयनी सिद्धि थइ जाणवी.

पूर्व महात्माओनुं नामस्मरण, देवेंद्र नरेंद्रोए करेल पूजा आदिनी स्तुति, प्राचीन मंदिरोनी पूजा विगेरे करवाथी पोतानुं समाकित बराबर निर्मलतर करे छे. ”

“ ज्ञान-भावना ”

तत्तं जीवाजीवा नायव्या जाणणा इहं दिट्ठा । इह कज्ज-
करणकारगसि कारगसिद्धी इह बंधमुक्खो य ॥१॥ बद्धो य
बंधहेउ बंधण बंधप्फलं सुकहियं तु । संसारपवंचोवि य इह
यं कहिओ जिणवरेहिं ॥ २ ॥ नाणं भविस्सई एवमाइया
वायणाइयाओ य । सज्झाए आउत्तो गुरुकुलवासो य इय नाणे
॥३॥ “ आ भूतलमां सत्य पदार्थनुं स्वरूप प्रतिपादन करनार
केवल जिनप्रवचन ज छे, तेम ज साची श्रद्धा तेनाथी ज आ-
त्माने मले छे कारण के जीव अजीव आदि पदार्थनुं परमार्थ
स्वरूप तेमां दर्शाव्युं छे; तथा मोक्षरूपी कार्य अने तेने साधनार
सम्यक्त्व ज्ञान-चारित्ररूपी कारण, पुनः तेमां प्रवर्तनार साधु
ए रीते कार्य, कारण तथा कारकनुं स्वरूप पण आर्हत प्रव-
चनमां ज देखाड्युं छे. कर्मनो बंध, कर्मनो नाश, आत्मा आठ

ए प्रमाणो सिद्धितुं स्वरूप कथा पछी तेना फलभूत
' विनियोग ' तुं स्वरूप कहे छे.—

कर्मथी बद्ध छे, मिथ्यात्व, अविरति, प्रसाद, कषाय, योगो
ए रीते कर्मबंधना हेतुओ, कर्मनुं स्वरूप, चार गतिरूप कर्मनुं
फल, संसारप्रपंचनुं स्वरूप अने आत्महितकारी पंथो ए सर्व
अहीं जिनप्रवचनमां ज दर्शाव्युं छे, किन्तु बौद्ध, सांख्य,
वैदान्त आदि कोइ पण मतमां दर्शाव्युं नथी. आवा आवा
विचारो करवाथी आत्माने जरुर तत्त्वज्ञाननी प्राप्ति थाय छे,
तथा बारंबार अभ्यास करवाथी पण ज्ञाननो लाभ थाय छे.
सूत्र—अर्थनो स्वाध्याय करवाथी अने गुरुकुलमां वास करवाथी
ज्ञाननी प्राप्ति थाय छे. ”

“ चारित्र-भावना ”

“ साहुमहिंसा धम्मो सच्चमदत्तविरई य वंमं च ।
साहुपरिग्गहविरई साहु तवो वारसंगो य ॥ १ ॥
वैरग्गमप्पमाओ एग्गमे भावणा य परिसंगं । इय चरणमणु-
गयाओ भणिया इत्तो तवो वुच्छं ” ॥ २ ॥ “ अहिंसा
मुख्य धर्म, सर्वथा शुद्ध सत्य, अदत्तनो एकान्त त्याग, नववाडे
शुद्ध ब्रह्मचर्य, मूर्च्छारूप अपरिग्रहनो त्याग, बार भेदवाली
तपस्या—ए सर्व अत्र जिनमतमां ज कह्युं छे. वैराग्यनी भावना—
संसारसुखनी गहाँ, अप्रमाद मांस—मदिरा विगेरे कर्मबंधना
कारणो कहा छे. एकाग्रभावना—ज्ञान दर्शनमय मारो आत्मा

सिद्धेश्वोत्तरकार्यं

विनियोगोऽवन्ध्यमेतदेतस्मिन् ।

सत्यद्वयसंपत्त्या

सुन्दरमिति तत्परं यावत् ॥ ३-११ ॥

शाश्वतो तथा एकलो ज छे अने सिवाय अन्य बाह्य पदार्थो
अशाश्वत-विनाशी होय छे-आवा आवा विचारो करवाथी
आत्मा चारित्रभावनी पुष्टि करी शके छे.

“ तप-भावना ”

किह मे हविज्जऽवन्ध्यो ? किं वा पदं तव काउं । को इह
दध्वे जोगो खित्ते काले समयभावे ॥ १ ॥ उच्छाहपाल-
णाए इति तवे संजमे य संघयणे । वेरगोऽणिचाई होइ
चरित्ते इहं पगयं ” ॥ २ ॥ तपस्यावडे मारो दिवस सफल
क्यारे थसे ? हुं कह तपस्या करी शकीश ? क्युं क्षेत्र अने
द्रव्य आदिमां हुं तपस्या करी शकुं ? अत्र तप माटे द्रव्य,
क्षेत्र, काल, भाव आश्रयी विचार करवो. द्रव्य-वाल,
चणा विगेरे ज लेवा, क्षेत्र-ज्यां स्निग्ध पदार्थो वधारे मले,
काल-शीत अगर गरमीनो समय, भाव-अखेदपणे-ए रीतनो
विचार करी तपोवृद्धि थाय तेम तप संबंधी भावनाओ विचा-
रवी. फरी अणशण माटे स्वात्माने उत्साहित करवो. पूर्वे
लीधेल नियमोनुं बराबर पालन करवुं. संयम-इंद्रिय मन
आदिना निग्रहरूप, संहनन-अंगीकृत तप आदिनो निर्वाह

સૂતાર્થ—સિદ્ધિનું ઉત્તરકાર્ય અથાત્ ફલ વિનિયોગ
 એટલે જે ધર્મસ્થાનોની સિદ્ધિ થયા પછી અન્ય જનોને તે ધર્મ-
 સ્થાનો યોગ્યતયા પમાડવા. આ વિનિયોગ નામક લક્ષણ પામ્યા
 પછી ‘ અહિંસા, દાન ’ આદિ ધર્મો કદાપિ નિષ્ફલ થતા નથી,
 કિન્તુ પરંપરાણ અહિંસા આદિ ધર્મસ્થાનો સુંદરતાને પામી ઉ-
 ત્કૃષ્ટ રૂપને ધારણ કરે છે. ભાવાર્થ નિશ્ચયતયા મોક્ષને અર્પે છે.

સ્પષ્ટીકરણ—

પૂર્વના શ્લોકમાં ‘ સિદ્ધિ ’ના ઉપાયો વતાવ્યા.
 અહિં સિદ્ધિ કર્યા પછી ‘ વિનિયોગ ’ નામક
 ધર્મનું પાંચમું લક્ષણ આચાર્ય દર્શાવે છે. પ્રથમ તો
 આત્માને અમુક અમુક ધર્મોની યોગ્યતાવાળો સંપૂર્ણતયા
 બનાવવો. તેમ થયા પછી અન્યને પોતાના સમાન કરવા
 પ્રાપ્તધર્મો અન્યમાં વિનિયોગ—સ્થાપન કરી ધર્મસ્થાનોની અવિ-
 ચ્છિન્નતા કરવી, જેથી સ્વાત્મા જન્માતરમાં સુગમતયા તે જ
 ધર્મો પામી અત્વંડ કલ્યાણનો અનુભવી બને. એ જ ભાવ અહીં
 આચાર્ય સ્પષ્ટ સમજાવે છે.

કરનાર વજ્રરૂપમનારાચ આદિ, વૈરાગ્યભાવના—અનિત્ય આદિ
 દ્વાદશ ભાવના, આ સર્વ વિચારો તથા ભાવનાઓ આત્માની
 શુદ્ધિ અર્થે કહી છે. સંતોષમાં આ સર્વ વિચારો જિનેશ્વરોપ
 કર્મનિર્જરા અને કલ્યાણ અર્થે જણાવ્યા છે માટે ઉપર કહ્યા
 પ્રમાણે અર્થી અને ધર્મી મનુષ્યે તેનો વારંવાર અભ્યાસ કરવો
 જેથી મહાવ્રતોની અચલતા અને દર્શન—જ્ઞાન—ચારિત્રની નિતાન્ત
 પુષ્ટિ થાય.

પ્રથમ પદાર્થની સિદ્ધિ-ઉત્પત્તિ અને પછી જ તેનો વ્યાપાર કરાય, અતઃ સિદ્ધિનું ઉત્તરકાર્ય-ફલકાર્ય ' વિનિયોગ ' વ્યાપાર-સ્થાપન નામે પાંચમો આશય સિદ્ધિના ફલરૂપે કહ્યો. ઇત્થલે અહિંસા, સત્યવાક, બ્રહ્મચર્ય, દાન, પૂજા વિગેરેની પૂર્ણ કુશલતા આવ્યા પછી જ અન્ય આત્માને તે તે કાર્યોમાં જોડવા પ્રયત્ન કરવો. ભાવાર્થ એ કે-સ્વઆત્મામાં પ્રત્યેક ધર્મસ્થાનો પ્રાપ્ત થયા પહેલા, યોગ્યતા આવ્યા પહેલા, વરાવર પરિણામ્યા પૂર્વે, વિધિ જ્ઞાન અને સ્વરૂપ સમજ્યા વિના અન્યને ઉપદેશવા પ્રયત્ન કરવો તે વિના રસવતીએ ભોજનનો આગ્રહ કરવા વરો-વર કહેવાય. એવં અપૂર્ણ ધર્મસ્થાન અવસ્થામાં અન્યને ઉપદેશ કરવાથી સ્વ અને પર બન્નેને હાનિકારક થાય છે. આ વિનિયોગ નામે આશય આવ્યા પછી અહિંસા આદિ ધર્મસ્થાનો કદાપિ નિષ્ફલ વનતાં નથી ઇત્થલે અહિંસાદિ ધર્મસ્થાનનું મુખ્ય ફલ નિર્જરા કરવા સાથે આત્મા નિતાન્ત ધર્મમય વને છે, તેમજ અન્યને ઉપદેશવાથી તે તે ધર્મો અવિચ્છેદરૂપે કાયમ બન્યા રહે-નાશ ન પામે. ભાવાર્થ એ કે-વિનિયોગકર્તા જો કદાચિત્ ધર્મભાવથી યસી પણ જાય તથાપિ કનકકલશભંગ એ ન્યાયે ફરી ધર્મ સંસ્કારોની જાગૃતિ થવાથી જન્માંતરની પરંપરાએ તે ધર્મો કાયમ સ્થિર રહે છે અને પરિણામે ઊંચ ધર્મસ્થાનની સરહદ ભૂમિ પર આત્માને દોરી જઈ યાવત્ મોક્ષ-રૂપ ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન પ્રાપ્ત કરાવે છે અતઃ પ્રથમ ધર્મની વરાવર પ્રાપ્તિ કરવી અને ત્યારવાદ સ્વપરના ઉપકાર માટે અન્યને

સ્વસમાન વતાવવા જરૂર ધર્મસ્થાનનો વિનિયોગ કરવો જેથી ધર્મસ્થાનોના સંસ્કારો જન્માંતર માટે બન્યા રહે. ધર્મસિદ્ધિ થયા પછી જરૂર ' વિનિયોગ ' નામે આશય પ્રગટે અને ત્યારે જ પંચાંગપૂર્ણ ધર્મ પ્રાપ્ત થયો કહેવાય. પ્રાપ્તધર્મનું મુખ્ય ફલ સ્વ સમાન પરને કરવો એ જ છે અને ' વિનિયોગ ' નું લક્ષણ પણ તે જ કહ્યું છે. આ 'વિનિયોગ' આશય આવ્યા પછી ધર્મી આત્મા માટે કાંઈ પળ વાકી રહેતું નથી.

અહીં ' વિનિયોગ ' નું સ્વરૂપ દેખાડવાથી ધર્મના પાંચ આશયોનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ થયું. આ પાંચે આશયો ક્રિયાદ્વારા જ જાણાય છે, માટે આશયની જ મહત્તા બતાવવા ગ્રંથકર્તા જણાવે છે—

આશયભેદા એતે

સર્વેઽપિ હિ તત્ત્વતોઽવગન્તવ્યાઃ ।

ભાવોઽયમનેન વિના

ચેષ્ટા દ્રવ્યક્રિયા તુચ્છા ॥ ૩-૧૨ ॥

મૂલાર્થ—પહેલા કહ્યા તે સર્વે પરમાર્થથી નિશ્ચયતયા આશય-અંતઃકરણના વિચારભેદો-પ્રકારો જાણવા, આને જ શાસ્ત્રકારો ' ભાવ ' કહે છે, આના વિના કેવલ મન-વચન-કાયાની ચેષ્ટા-વ્યાપાર અસાર દ્રવ્યક્રિયા જાણવી.

સ્પષ્ટીકરણ—

દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે ક્રિયા શાસ્ત્રોમાં

કહી છે, આ વચ્ચે ક્રિયાનું સ્વરૂપ પાંચ આશયનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં ઉતરવાથી સહજતયા સમજાય તેવું છે, અતઃ શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિજીએ ‘એતે સર્વેઽપિ’ એ પદથી પૂર્વે કહેલ પ્રશિધાન, પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગ, એ પાંચે પરમાર્થથી આશય-અભિપ્રાયના ભેદો-પ્રકારો જાણવા એમ કહ્યું. મૂલમાં આપેલ ‘તત્ત્વતો’ એ વાક્યનો ભાવ આ છે કે-જો કે પ્રશિધાન આદિ સર્વ કેટલેક અંશે ક્રિયા-પ્રવૃત્તિરૂપ જ છે તો પણ અંતઃકરણનો ભાવ ક્રિયા વિના ઓઝાવી ન શકાય એટલે ક્રિયાનું કારણ અંતઃકરણનો ભાવ જ હોવાથી એ સર્વે ‘તત્ત્વતો’ ‘પરમાર્થથી’ આશયભેદો જાણવા. અહીં આશય અને ભાવમાં શું તફાવત છે ? એના ઉત્તરમાં મૂલકર્તા જ ‘ભાવોઽયમ્’ એ વાક્યથી સ્પષ્ટપણે આ આશયભેદો ભાવ જ છે એમ કહે છે. આ ઉપર વતાવેલ ભાવો-આશયો વિના જે કાંઈ કાયાદ્વારા શુભક્રિયાનો વ્યાપાર કરાય તેનું જ નામ દ્રવ્યક્રિયા સમજવી અર્થાત્ તેવી ક્રિયાથી આત્મકલ્યાણરૂપી ફલ મલતું નથી માટે અને ‘અપ્પહાણે દવ્વ સદો’ એ વચનથી દ્રવ્ય શબ્દ અપ્રધાન અર્થનો વાચક હોવાથી ભાવ વિનાની દ્રવ્યક્રિયા તુચ્છ જાણવી અર્થાત્ જે ક્રિયામાં કર્તાને ક્રિયાનું જ્ઞાન અને ‘ભાવે ઉપયોગઃ’ આ વાક્યથી તે જ ક્રિયાનું પવિત્ર ધ્યાન-ઉપયોગ તે ક્રિયા સ્વફલ-મોક્ષસાધક હોવાથી તેને આચાર્યોએ પ્રધાન ભાવક્રિયા અને એથી વિપરીત ક્રિયાને ભાવ-ઉપયોગના અભાવવાળી હોવાથી અપ્રધાન દ્રવ્યક્રિયા કહી છે.

જે કારણથી દ્રવ્યક્રિયાને તુચ્છ ગણી ભાવની પ્રાધાન્યતા કહી તે કારણ શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિજી બતાવે છે—

અસ્માન્ચ સાનુબન્ધા-

ચ્છુદ્ધ્યન્તોઽવાપ્યતે દ્રુતં ક્રમશઃ ।

एतदिह धर्मतत्त्वं

परमो योगो विमुक्तिरसः ॥ ૩-૧૩ ॥

સૂત્રાર્થઃ—ઉપરોક્ત ભાવની પરંપરાથી જ ક્રમે ક્રમે શીઘ્ર અન્તઃકરણની શુદ્ધિનો વધારો પ્રાપ્ત થાય છે એટલે અવિચ્છિન્ન ભાવની પરંપરા ચાલે છે, તેમજ ઉપરોક્ત ભાવ એ જ ધર્મનું સ્વાસ તત્ત્વ છે અને ભાવ એ જ પરમ યોગ છે—ભાવ એ જ વિશિષ્ટ મુક્તિનો રસ છે.

સ્પષ્ટીકરણ—

પૂર્વે કહેલ પાંચ આશયોનો વારંવાર અભ્યાસ કરવાથી ભાવની દૃઢતા વધે છે. આત્મામાં શુભ સંસ્કારો સ્થાપવા શુભક્રિયાનો વારંવાર અભ્યાસ કરવો એમ શાસ્ત્રો ઉપદેશે છે. અતઃપ્ર 'પ્રણિધાન' આદિ ભાવોનો અભ્યાસ કરવાથી તેની દૃઢતા થાય અને તેથી અનુબંધ પ્રાપ્ત થાય છે. પછી તેની અવિચ્છિન્ન પરંપરા ચાલે જેથી અતઃકરણની તીવ્ર-શુદ્ધિ શીઘ્ર દીર્ઘકાલના વિલંબ વગર પમાય છે. અન્તમાં આ જન્મ અથવા અન્ય જન્મમાં તીવ્રશુદ્ધિ થવાથી અધિક કર્મક્ષય આત્મા કરે છે. અહીં આ ભાવ જ ધર્મતત્ત્વ છે કે અન્ય કાંઈ

ધર્મતત્ત્વ છે ? એના ઉત્તરમાં ગ્રંથકર્તા ‘એતદિહ ધર્મતત્ત્વ’
 એ પદથી પૂર્વે કહેલ પાંચ આશયો-ભાવો એ જ સત્ય રીતે
 ધર્મનું તત્ત્વ છે અર્થાત્ ભાવ વગર અન્ય કાંઈ પણ ધર્મતત્ત્વ
 નથી; ભાવ વિનાનો ધર્મ ઉપરની ટાપટીપ જ કહેવાય.
 ‘ યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ ’ મનના વિચારો-વિકલ્પનો
 રોધ કરવો તે જ ‘ યોગ ’ કહ્યો છે. આ યોગની પ્રાપ્તિ શુભ
 અનુષ્ઠાનનો વ્યાપાર કરવાથી જ બને, એટલે મનને શુભધ્યાન,
 અભ્યાસ, ઇશ્વરગુણસ્મરણ આદિમાં જોડવાથી અન્ય વિકલ્પો
 બંધ થાય છે. અને પરિણામે નિર્વિકલ્પ દશામય મન બને છે.
 અહીં ઉપરના આશય-ભાવને પામવાથી ચિત્તની શુદ્ધિ ને
 છેવટે સંપૂર્ણ કર્મક્ષય થવાથી “ મોક્ષેણ યોજનાત્યોગઃ ”
 ‘ મોક્ષની સાથે જે સંબંધ કરાવી આપે તે જ વાસ્તવિક યોગ
 કહેવાય ’ એ પ્રમાણેનો યોગ-શબ્દાર્થ આ ભાવોને લાગુ પડ-
 વાથી આ પાંચ ભાવોને જ શાસ્ત્રકાર ‘ પરમયોગ ’ પણે સંબોધે
 છે; તથા આ ભાવમાં જ વિશિષ્ટ કર્મક્ષયરૂપ મુક્તિ આપવાની
 શક્તિ-પ્રીતિવિશેષ રસ હોવાથી ભાવ એ જ. ‘ વિમુક્તિરસઃ ’
 જાણવો. પરમાર્થ એ કે-ભાવ એ જ ધર્મતત્ત્વ, પરમયોગ અને
 વિમુક્તિરસ છે. આ હેતુથી પ્રથમ તત્ત્વજ્ઞોએ ઉપરના આશયો
 પ્રાપ્ત કરવા એ જ ફલિતાર્થ અને ધર્મતત્ત્વનો મથિતાર્થ છે.

ઉપર ‘પાંચ આશયદ્વારા મનની તીવ્રશુદ્ધિ થાય’
 એમ કહ્યું અને પ્રથમ ‘ શુદ્ધિ પાપના ક્ષયથી થાય ’ એ
 પ્રમાણે કહેવાયું. હવે પાપ તો અતીત-અનાદિ કાલમાં વારંવાર

अनेकथा आत्माए सैव्युं, तो पापस्वभावभूत आत्मा पापनो त्याग करी 'पांच भावनी' ज अभिलाषा करे अने पापने बहुमान भावथी न माने ए कैम बने ? अर्थात् पूर्व कालथी जैनी साथे गाढ संबंध-तन्मयता छे एवा पापभावने मूकी शुभ आशयोनी प्राप्ति आत्माने क्यांथी थाय ? परमार्थ ए के न ज थाय, ए शंकांना निरसन माटे आचार्य हरिभद्रसूरिजी कहे छे—

अमृतरसास्वादज्ञः

कुभक्तरसलालितोऽपि बहुकालम् ।

त्यक्त्वा तत्क्षणमेनं

वाञ्छत्युच्चैरमृतमेव ॥ ३-१४ ॥

मूलार्थः—अमृतना भोजननो स्वाद जाणनार लांबा कालथी तुच्छ भोजननारसथी पुष्ट थयेल होय तो पण अमृत जे कवते मले ते ज क्षणो तुच्छ भोजनने त्यजी दई केवल अमृतना भोजननी ज इच्छा राखे छे.

स्पष्टीकरण—

स्पष्टीकरण—जेम कोइ मनुष्य दरिद्र कुटुंबमां जन्म पाव्यो तेने जन्मथी ज तुच्छ मक्काइ, जुवार आदिना भोजन मले, तेनाथी ज ते मोटो थयो होय; परंतु अन्य स्वादिष्ट उत्तम भोजन देख्या पण न होय तो पछी तेणे देवताओं भोज्य अमृतभोजन तो क्यांथी देख्युं होय ? आ मनुष्य पर कोइ

દેવાદિ તુષ્ઠ થાય અને અમૃતભોજનનો સ્વાદ, તેના ગુણો, તેનું સ્વરૂપ અને તેની દુર્લભતા તેને બતાવે, એટલે તુરત જ આ પેલો મનુષ્ય લાંબા કાલનું પોતાનું તુચ્છ ભોજન છોડી દઈ તે જ ઉત્તમ-દુર્લભ દેવભોજ્ય અમૃત ભોજનની ઇચ્છા કરે છે, પણ દીર્ઘ કાલના કુભોજનની ચાહના કરતો નથી.

તથાપ્રકારે—

एवं त्वपूर्वकरणात्—

सम्यक्त्वामृतरसज्ञ इह जीवः ।

चिरकालसेवितमपि

न जातु बहुमन्यते पापम् ॥ ૩-૧૫ ॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે અપૂર્વકરણ નામે ઉત્તમ અધ્યવસાયથી સમ્યક્ત્વરૂપી અમૃતરસનો જ્ઞાતા આત્મા અહીં દીર્ઘ કાલથી અનુભવેલા એવા પણ પાપોને કદાપિ કાલે વહુમાનની દૃષ્ટિથી માનતો નથી-ઇચ્છા કરતો નથી.

“ स्पष्टीकरण ”

યથાપ્રવૃત્તિકરણના બલથી આત્મા શુદ્ધ પરિણાતિમય બની ગ્રંથિભેદની ભૂમિકા પર આવીને ઉભો રહે છે, એટલે વિશુદ્ધતર પરિણામના બલથી ગ્રંથિભેદની ક્રિયા કરે છે. ત્યારપછી અનાદિથી અપ્રાપ્ત અને અતેજ અપૂર્વ-નવીન એવા અપૂર્વકરણ નામે અધ્યવસાયવિશેષથી શુદ્ધ તત્ત્વમાર્ગની રુચિરૂપ સમ્યક્ત્વના

મોહનીય કર્મના ઉદયથી દેશથી અથવા સર્વથી વ્રતો સ્વીકારી ન શકવાથી આરંભ, સમારંભ, પરિગ્રહાદિ પાપોને સેવે છે, તો પણ તે સર્વ પાપો અકર્તવ્યબુદ્ધિએ અશક્યપણાથી જ કરતો હોવાથી તેને પાપકાર્યોમાં આસક્તિ-તીવ્રતા-ગાઢ પ્રેમ ન રાખવાથી તેને વિશિષ્ટ નિકાચિત પાપબંધ થતો નથી; કારણ કે-પાપના તીવ્ર અગર મંદ બંધનો મુખ્ય આધાર અધ્યવસાય પર જ હોય છે. એટલે આસક્તિપૂર્વક કરનારો તીવ્ર બંધ કરે અને આસક્તિ-ભાવવિના કરનારો મંદ બંધ કરે છે. કહું છે કે-
 “ સમ્મદિટ્ઠી જીવો જહુ વિ હુ પાવં સમાયરે કિંચિ । અપ્પો સિ હોહુ બંધો જેણ ન નિદ્ધંધસં કુણહ ” ॥ ૧ ॥ હેતુ એ કે-સમ્યક્ત્વધારીની પ્રવૃત્તિ ‘ તપ્ત-લોહપદન્યાસ ’ તપેલા લોઢાપર જેમ પગ સ્થાપન કરાય એ ન્યાયથી પાપકાર્યોમાં સમયપણે જ હોય છે. આ કારણથી તે આત્મા પાપને વહુમાનથી માનતો નથી, જેથી છેવટે ધર્મના યોગથી ધર્મમાં અતિ ઉત્સાહ ધારણ કરી તુરંતજ ધર્મની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ પામે છે, અર્થાત્ સમકિતી જીવ પાપનો અલ્પ-બંધ કરે છે ને ધર્મના યથાર્થ ફલો પામે છે. એટલે તીવ્ર બંધ ન થવાથી સંસારભ્રમણ તેને લાંબા કાલપર્યંત કરવું પડતું નથી.

અહીં ‘ સમકિતિ જીવ પાપ કરે છે ? ’ એ પ્રશ્નનું સમાધાન કરીને ગ્રંથકર્તાએ ધર્મસિદ્ધિ પામવાની યોગ્યતા કેમ પમાય એ વિષયનું વિસ્તૃત કથન કર્યા પછી ‘ ધર્મસિદ્ધિ ’ નામે આ અધિકારની સંપૂર્ણતા જણાવી.

દેવાદિ તુષ્ઠ થાય અને અમૃતભોજનનો સ્વાદ, તેના ગુણો, તેનું સ્વરૂપ અને તેની દુર્લભતા તેને બતાવે, એટલે તુરત જ આ પેલો મનુષ્ય લાંબા કાલનું પોતાનું તુચ્છ ભોજન છોડી દઈ તે જ ઉત્તમ-દુર્લભ દેવભોજ્ય અમૃત ભોજનની ઇચ્છા કરે છે, પણ દીર્ઘ કાલના કુભોજનની ચાહના કરતો નથી.

તથાપ્રકારે—

एवं त्वपूर्वकरणात्—

सम्यक्त्वामृतरसज्ञ इह जीवः ।

चिरकालसेवितमपि

न जातु बहुमन्यते पापम् ॥ ૩-૧૫ ॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે અપૂર્વકરણ નામે ઉત્તમ અધ્યવસાયથી સમ્યક્ત્વરૂપી અમૃતરસનો જ્ઞાતા આત્મા અહીં દીર્ઘ કાલથી અનુભવેલા એવા પણ પાપોને કદાપિ કાલે વહુમાનની દૃષ્ટિથી માનતો નથી-ઇચ્છા કરતો નથી.

“ स्पष्टीकरण ”

યથાપ્રવૃત્તિકરણના બલથી આત્મા શુદ્ધ પરિણાતિમય બની ગ્રંથિભેદની ભૂમિકા પર આવીને ઉભો રહે છે, એટલે વિશુદ્ધતર પરિણામના બલથી ગ્રંથિભેદની ક્રિયા કરે છે. ત્યારપછી અનાદિથી અપ્રાપ્ત અને અતેવ અપૂર્વ-નવીન એવા અપૂર્વકરણ નામે અધ્યવસાયવિશેષથી શુદ્ધ તત્ત્વમાર્ગની રુચિરૂપ સમ્યક્ત્વના

મોહનીય કર્મના ઉદયથી દેશથી અથવા સર્વથી વ્રતો સ્વીકારી ન શકવાથી આરંભ, સમારંભ, પરિગ્રહાદિ પાપોને સેવે છે, તો પણ તે સર્વ પાપો અકર્તવ્યબુદ્ધિએ અશક્યપણાથી જ કરતો હોવાથી તેને પાપકાર્યોમાં આસક્તિ-તીવ્રતા-ગાઢ પ્રેમ ન રાખવાથી તેને વિશિષ્ટ નિકાચિત પાપબંધ થતો નથી; કારણ કે-પાપના તીવ્ર અગર મંદ બંધનો મુખ્ય આધાર અધ્યવસાય પર જ હોય છે. એટલે આસક્તિપૂર્વક કરનારો તીવ્ર બંધ કરે અને આસક્તિ-થાવવિના કરનારો મંદ બંધ કરે છે. કહું છે કે-
 “ સમ્મહિટ્ટી જીવો જહ વિ હુ પાવં સમાયરે કિંચિ । અપ્પો સિ હોહ બંધો જેણ ન નિદ્ધંધસં દુણહ ” ॥ ૧ ॥ હેતુ એ કે-સમ્યક્ત્વધારીની પ્રવૃત્તિ ‘ તમ્મ-લોહપદન્યાસ ’ ‘ તપેહા લોહાપર જેમ પગ સ્થાપન કરાય એ ન્યાયથી પાપકાર્યોમાં સમયપણે જ હોય છે. આ કારણથી તે આત્મા પાપને વહુમાનથી માનતો નથી, જેથી છેવટે ધર્મના યોગથી ધર્મમાં અતિ ઉત્સાહ ધારણ કરી તુરતજ ધર્મની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ પામે છે, અર્થાત્ સમકિતી જીવ પાપનો અલ્પ-બંધ કરે છે ને ધર્મના યથાર્થ ફલો પામે છે. એટલે તીવ્ર બંધ ન થવાથી સંસારભ્રમણ તેને દીર્ઘ કાલપર્યંત કરવું પડતું નથી.

અહીં ‘ સમકિતિ જીવ પાપ કરે છે ? ’ એ પ્રશ્નનું સમાધાન કરીને ગ્રંથકર્તાએ ધર્મસિદ્ધિ પામવાની યોગ્યતા કેમ પમાય એ વિષયનું વિસ્તૃત કથન કર્યા પછી ‘ ધર્મસિદ્ધિ ’ નામે આ અધિકારની સંપૂર્ણતા જણાવી.

(४) धर्मेच्छुलिंगषोडशकम् ।

गत प्रकरणमां “अस्य स्वलक्ष्णमिदं धर्मस्य०”
ए ऋत्नोक्तोऽर्थो धर्मं लक्षणं, धर्मं स्वरूपं अने तेना पांच
आशयो तथा तेन स्वरूपं, तेन ज धर्मसिद्धिना अधिकारी विगरे
जग्याव्या. हवे ए रीते सिद्ध थयेल धर्म धर्मीमां छे के नहीं
ते लिंग-चेष्टा, क्रिया, लक्षणो विना ओळखी शक्या नहीं,
तेन ज ‘धर्मसिद्धि’ कार्यद्वारा ज जाणी शक्या छे
अतएव ‘धर्मसिद्धि’ नामे अधिकार कहा पछी ते ज धर्म-
तत्त्वना विस्तारथी लिंग-चेष्टाओ, हेतुओ दर्शाववा माटे श्रीमान्
हरिभद्रसूरिजी चतुर्थ षोडशकनामा प्रकरण कहे छे:—

सिद्धस्य चास्य सस्यग-

लिंगान्येतानि धर्मतत्त्वस्य ।

विहितानि तत्त्वविद्भिः

सुखावबोधाय भव्यानाम् ॥ ४-१ ॥

मूलार्थ—कहा प्रमाणे सिद्ध थयेल धर्मतत्त्वने जाणावा
माटे योग्य पुरुषो सुखथी समजी शके ते हेतुथी आ धर्मतत्त्वना

ગુરુદીનાદિષ્ઠૌચિત્ય—

વૃત્તિ કાર્યે તદત્યન્તમ્ ॥ ૪-૩ ॥

સૂત્રાર્થ—‘ઔદાર્ય’ એ ગુણ કૃપણભાવના ત્યાગથી-
તુચ્છ સ્વભાવ છોડવાથી હૃદયની જે વિશાલતા પ્રગટે તેનું નામ
છે, તથા ગુર્વાદિકો અને અનાધારવંત લોકો પર ઔચિત્યતા-
ઉત્તમ સદ્ભાવ રાખવો તેમ જ વિશિષ્ટ કાર્યોમાં અતિ ઉદારતા
કરવી એ પણ ઉદારતા જ કહી છે.

“સ્પષ્ટીકરણ”

પ્રથમ કહેલ ‘ધર્મસિદ્ધિ’ ના પાંચ લક્ષણો
અર્થ ક્રમશઃ એકેક શ્લોકથી વિસ્તારથી દર્શાવે છે. પ્રથમ
‘ઔદાર્ય’ નામે એ લક્ષણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. ‘ધર્મ-
ચિત્તપ્રભવો’ ચિત્તની વિશુદ્ધિ એ જ ધર્મ. ‘આ ધર્મ ચિ-
ત્તથી પ્રગટે છે’ એમ કહી આવ્યા એટલે ચિત્તની વિશુદ્ધિ
વિના વાહ્ય ક્રિયામાત્રથી ધર્મ પામવો અશક્ય છે, અને જ્યાંસુધી
તુચ્છ સ્વભાવ-અથવા વૃત્તિઓ હોય ત્યાં સુધી ચિત્તવિશુદ્ધિ
દુર્લભ કહી છે. આ હેતુથી ધર્માર્થીએ પ્રથમ તુચ્છ સ્વભાવ ત્યાગ
કરવો આવશ્યકીય છે. અતઃ અહીં ગ્રંથકારે ‘ઔદાર્ય
કાર્પણ્યત્યાગાત્’ ધર્મનિવ્વૃત્તિનું પહેલું લક્ષણ-ચિન્હ
‘ઔદાર્ય’ વતાવ્યું. અહીં ઔદાર્ય-ઉદારતા એટલે કૃપણભાવનો-
કંજુસાઈનો ત્યાગ. ભાવાર્થ એ કે-પૈસાની ઉદારતા કરવી
તેનું જ નામ શાસ્ત્રકાર ઉદારતા નથી વતાવતા, કિન્તુ તુચ્છ-

(४) धर्मेच्छुलिंगषोडशकम् ।

गत प्रकरणमां “ अस्य स्वलक्ष्णमिदं धर्मस्य० ”
ए प्लोकोथी धर्मतुं लक्षण, धर्मतुं स्वरूप अने तेना पांच
आशयो तथा तेतुं स्वरूप, तेम ज धर्मसिद्धिना अधिकारी विगेरे
जणाव्या. हवे ए रीते सिद्ध थयेल धर्म धर्मीमां छे के नहीं
ते लिंग-चेष्टा, क्रिया, लक्षणो विना ओळखी शकाय नहीं,
तेम ज ‘ धर्मसिद्धि ’ कार्यद्वाराए ज जाणी शकाय छे
अतएव ‘ धर्मसिद्धि ’ नामे अधिकार कया पछी ते ज धर्म-
तत्त्वना विस्तारथी लिंग-चेष्टाओ, हेतुओ दर्शाववा माटे श्रीमान
हरिभद्रसूरिजी चतुर्थ षोडशकनामा प्रकरण कहे छे:—

सिद्धस्य चास्य सन्धगु-

लिंगान्येतानि धर्मतत्त्वस्य ।

विहितानि तत्त्वविद्भिः

सुखावबोधाय भव्यानाम् ॥ ४-१ ॥

मूलार्थ—कया प्रमाणे सिद्ध थयेल धर्मतत्त्वने जाणवा
माटे योग्य पुरुषो सुखथी समजी शके ते हेतुथी आ धर्मतत्त्वना

ગુરુદીનાદિષ્ઠૌચિત્ય—

વૃત્તિ કાર્યે તદત્યન્તમ્ ॥ ૪-૩ ॥

સૂત્રાર્થ—‘ઔદાર્ય’ એ ગુણ કૃપણભાવના ત્યાગથી-
તુચ્છ સ્વભાવ છોડવાથી હૃદયની જે વિશાલતા પ્રગટે તેનું નામ
છે, તથા ગુર્વાદિકો અને અનાધારવંત લોકો પર ઔચિત્યતા-
ઉત્તમ સદ્ભાવ રાખવો તેમ જ વિશિષ્ટ કાર્યોમાં અતિ ઉદારતા
કરવી એ પણ ઉદારતા જ કહી છે.

“રૂપાદીકરણ”

પ્રથમ કહેલ ‘ધર્મસિદ્ધિ’ ના પાંચ લક્ષણનો
અર્થ ક્રમશઃ એકેક શ્લોકથી વિસ્તારથી દર્શાવે છે. પ્રથમ
‘ઔદાર્ય’ નામે એ લક્ષણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. ‘ધર્મ-
ચિત્તપ્રભવો’ ચિત્તની વિશુદ્ધિ એ જ ધર્મ. ‘આ ધર્મ ચિ-
ત્તથી પ્રગટે છે’ એમ કહી આવ્યા એટલે ચિત્તની વિશુદ્ધિ
વિના વાહ્ય ક્રિયામાત્રથી ધર્મ પામવો અશક્ય છે, અને જ્યાંસુધી
તુચ્છ સ્વભાવ—અથમ વૃત્તિઓ હોય ત્યાં સુધી ચિત્તવિશુદ્ધિ
દુર્લભ કહી છે. આ હેતુથી ધર્માર્થીએ પ્રથમ તુચ્છ સ્વભાવ ત્યાગ
કરવો આવશ્યકીય છે. અતઃ અહીં ગ્રંથકારે ‘ઔદાર્ય
કાર્પણ્યત્યાગાત્’ ધર્મનિષ્પત્તિનું પહેલું લક્ષણ—ચિન્હ
‘ઔદાર્ય’ વતાવ્યું. અહીં ઔદાર્ય—ઉદારતા એટલે કૃપણભાવનો-
કંજુસાઈનો ત્યાગ. ભાવાર્થ એ કે—પૈસાની ઉદારતા કરવી
તેનું જ નામ શાસ્ત્રકાર ઉદારતા નથી વતાવતા, કિન્તુ તુચ્છ-

પણાનો ત્યાગ તે જ ઉદારતા કહી છે. અન્યથા ધનવાન જ ધર્મ પામી શકે, ધનહીન ધનના અભાવે ઉદારતા વ્યાંથી કરી શકે ? તેથી કરીને કદાપિ ધનહીન ધર્મ ન જ પામે એ સિદ્ધ થયું, એ માન્યતા અનિષ્ટ છે. આ હેતુથી ગ્રંથકાર ‘ઔદાર્ય’ એ પદની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા કરતાં જણાવે છે કે—તુચ્છ સ્વભાવના ત્યાગથી હૃદયના આશયની વિપુલતા એટલે ટુંક વિચારો, હલકી દૃષ્ટિ, મારા-તારાપણાનો અતિ આગ્રહ, લોભબુદ્ધિ, જડતા, અવિનયપણું—આ સર્વ દુર્ગુણો કંજુસાઈના આધારે રહે છે, કંજુસાઈ છુટવાથી તે દુર્ગુણોનો પણ નાશ થાય અને વિપુલ વિચારદ્રષ્ટિ જાગવાથી ઔચિત્ત્વબુદ્ધિ—વિવેકમતિ ધર્મકર્મમાં દીર્ઘબુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે ને છેવટે તેનાથી ધર્મને જ આદેયપણે તથા વ્યવહારને ગૌણ માની સ્વબુદ્ધિ, ધન, વિચારશક્તિ વિગેરેનો ધર્મના માટે હોમ કરી શકે છે અને ગમે તે કાર્યોમાં તુચ્છતાને મૂકી ગંભીરબુદ્ધિવાળો બને છે તે જ ઉદારતા સાચી ઉદારતા અહીં આપેત્તિક છે. તથા માનયોગ્ય જનો સાથે યોગ્ય વૃત્તિ એટલે યોગ્ય આચરણ—અનુકૂળ વર્તન રાખવું. અહીં માનયોગ્ય જનો “ માતા પિતા કલાચાર્ય એતેષાં જ્ઞાતયસ્તથા । વૃદ્ધા ધર્મોપદેષ્ટારો ગુરુવર્ગઃ સતાં મતઃ ” ॥ ૧ ॥ ‘ માતા, પિતા, કલાચાર્ય—ઉપાધ્યાય, તથા જ્ઞાતિ સ્વજનો, વૃદ્ધો અને ધર્મોપદેશકો એ સર્વે સજ્જનોનો ગુરુવર્ગ કહ્યો છે. ’ તેમજ દીનજનો, આધાર વિનાના દુઃખી લોકો તેને વિષે પણ યોગ્યતા—ઉદારતા ધારણ કરવી, અને કાર્યવિશેષ દાનાદિમાં યોગ્ય બુદ્ધિ અતિશય રાખવી એ સર્વે

अने प्रतिष्ठित साधुसमुदायमां पण घर करी गयो छे, परंतु वस्तुतः ए 'दाक्षिण्यता' नामक गुण नथी किंतु 'दाक्षिण्यता'ना बहाना नीचे मानलोलुपीपण, पूजावानी लालसाओ अने विना गुणो गुणीपणासां स्वपवानी प्रपंची तृष्णाओने पोषवानो एक मार्ग छे. खरुं दाक्षिण्यपणुं सूरिजीए जे कहुं ते ज कहवाय अर्थात् जेओ अन्यना कार्योनी हानि कर्या अगर पोताना प्रत्येक कार्योने साधे अने अन्यना कार्योनी बखते पोताना लाभोने पण सूकी दइ ते कार्यो पेला पार पहाँ-चाडवाने अहर्निश कटिबद्ध रहे.

अहीं केटलीकवार केटलाको अन्यना कार्यो साधी आपे छे तेना माटे अपूर्व पोताना योगो पण आपे छे, परंतु अमुक समये जनसमूहमां ते ते कार्योने प्रकाशमां लावी कही बतावे छे के 'अमुक बखते अमुकनुं कार्य में कर्तुं हतुं' इत्यादि अथवा ते ते कार्यो करी आपी जींदगी सुधी सामानी जींदगीने पोताना गुलाम तरीके करवानो प्रयत्न करे छे. केटलाको आ गुणना कार्य नीचे दबाइ जइ अति दुःखने अनुभवे छे. अतएव प्रज्ञासिन्धु आचार्य—'गांभीर्यधैर्यसचिवो' ए पदथी विशिष्टता जणावे छे के—दाक्षिण्यताप्रिय उपकारबुद्धिए अन्यना गमे तेवा कार्यो करी आपे अने गमे तेवा सामाना गुप्तभेदो जाणो तथापि कालांतरे पोताना पर महान् विपत्तिनो समय आवे त्यारे पण ते ते करेला उपकारो के कार्योनी गंध सरस्वी अन्यना कर्ण पर न लावे, एटले के आंतरनो भेद

પણાનો ત્યાગ તે જ ઉદારતા કહી છે. અન્યથા ધનવાન જ ધર્મ પામી શકે, ધનહીન ધનના અભાવે ઉદારતા વ્યાંથી કરી શકે ? તેથી કરીને કદાપિ ધનહીન ધર્મ ન જ પામે એ સિદ્ધ થયું, એ માન્યતા અનિષ્ટ છે. આ હેતુથી ગ્રંથકાર ‘ઔદાર્ય’ એ પદની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા કરતાં જણાવે છે કે—તુચ્છ સ્વભાવના ત્યાગથી હૃદયના આશયની વિપુલતા એટલે હુંક વિચારો, હલકી દૃષ્ટિ, મારા-તારાપણાનો અતિ આગ્રહ, લોભબુદ્ધિ, જડતા, અવિનયપણું—આ સર્વ દુર્ગુણો કંજુસાઈના આધારે રહે છે, કંજુસાઈ છુટવાથી તે દુર્ગુણોનો પણ નાશ થાય અને વિપુલ વિચારદ્રષ્ટિ જાગવાથી ઔચિત્તબુદ્ધિ-વિવેકમતિ ધર્મકર્મમાં દીર્ઘબુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે ને છેવટે તેનાથી ધર્મને જ આદેયપણે તથા વ્યવહારને ગૌણ માની સ્વબુદ્ધિ, ધન, વિચારશક્તિ વિગેરેનો ધર્મના માટે હોમ કરી શકે છે અને ગમે તે કાર્યોમાં તુચ્છતાને મૂકી ગંભીરબુદ્ધિવાળો બને છે તે જ ઉદારતા સાચી ઉદારતા અહીં આપેલિક છે. તથા માનયોગ્ય જનો સાથે ઊચિત વૃત્તિ એટલે ઊચિત આચરણ—અનુકૂલ વર્તન રાખવું. અહીં માનયોગ્ય જનો “ માતા પિતા કલાચાર્ય એતેષાં જ્ઞાતયસ્તથા । વૃદ્ધા ધર્મોપદેષ્ટારો ગુરુવર્ગઃ સતાં મતઃ ” ॥ ૧ ॥ ‘ માતા, પિતા, કલાચાર્ય—ઉપાધ્યાય, તથા જ્ઞાતિ સ્વજનો, વૃદ્ધો અને ધર્મોપદેશકો એ સર્વે સજ્જનોનો ગુરુવર્ગ કહ્યો છે. ’ તેમજ દીનજનો, આધાર વિનાના દુઃખી લોકો તેને વિષે પણ ઊચિતતા—ઉદારતા ધારણ કરવી, અને કાર્યવિશેષ દાનાદિમાં ઊચિત બુદ્ધિ અતિશય રાખવી એ સર્વે

अने प्रतिष्ठित साधुसमुदायमां पण घर करी गयो छे, परंतु वस्तुतः ए 'दाक्षिण्यता' नामक गुण नथी किंतु 'दाक्षिण्यता'ना बहाना नीचे मानलोलुपीपणुं, पूजावानी लालसाओ अने विना गुणो गुणीपणांमां खपवानी प्रपंची तृष्णाओने पोषवानो एक मार्ग छे. खरुं दाक्षिण्यपणुं सूरिजीए जे कहुं ते ज कहैवाय अर्थात् जेओ अन्यना कार्योनी हानि कर्या वगर पोताना प्रत्येक कार्योने साधे अने अन्यना कार्योनी वखते पोताना लाभोने पण सूकी दइ ते कार्यो पेला पार पहों-चाडवाने अहर्निश कटिवद्ध रहे.

अहीं केटलीकवार केटलाको अन्यना कार्यो साधी आपे छे तेना माटे अपूर्व पोताना भोगो पण आपे छे, परंतु अमुक समये जनसमूहमां ते ते कार्योने प्रकाशमां लाबी कही बतावे छे के 'अमुक वखते अमुकनुं कार्य में कर्तुं हतुं' इत्यादि अथवा ते ते कार्यो करी आपी जींदगी सुधी सामानी जींदगीने पोताना गुलाम तरीके करवानो प्रयत्न करे छे. केटलाको आ गुणना कार्य नीचे दवाइ जइ अति दुःखने अनुभवे छे. अतएव प्रज्ञासिन्धु आचार्य—'गांभीर्यधैर्यसचिवो' ए पदधी विशिष्टता जणावे छे के—दाक्षिण्यताप्रिय उपकारबुद्धिए अन्यना गमे तेवा कार्यो करी आपे अने गमे तेवा सामाना गुप्तभेदो जाणो तथापि कालांतरे पोताना पर महान् विपत्तिनो समय आवे त्यारे पण ते ते करेला उपकारो के कार्योनी गंध सरस्वी अन्यना कर्ण पर न लावे. एटले के आंतरनो भेद

खाले नहीं. आवा प्रकारनुं जे वर्तन तेनुं नाम ' गंभीरता ' कहेवाय. आ गंभीरतावाळो आशय उपरोक्त गुणवंतमां जो होय तो ज सत्य दाक्षिण्यपणु प्रकटयुं कहेवाय अर्थात् गंभीर आशय विशिष्ट दाक्षिण्यपणुं राखनारना हस्ते उपर कहेला जुल्मो के अनर्थो थवा पामे नहीं. गंभीर आशयनुं वर्णन अन्यत्र आ प्रमाणे कहुं छे—“ यस्य प्रभावादाकाराः क्रोधहर्षभयादिषु । विकारा नोपलभ्यन्ते तद्गंभीर्यमुदाहृतं ” ॥ १ ॥ “ जे गुणना प्रभावथी व्यक्तिगत चेष्टाओ अने हृदयना विकारो क्रोध, हर्ष अने भय आदिना अवसरे पण न जणाय तेनुं नाम. गंभीर्यपणुं कहुं छे. ” गंभीरप्रकृतिवाळो अने परना कार्यो करवामां दाक्षिण्यतावाळो कष्ट, दुःखो के लोकभय अथवा जनापवाद विगेरे आवी पडे तो अन्यना कार्यो करी आपवा माटे पोतानी पीठ घणी वखत फेरवी नांखे अथवा तो वचमांथी पडता मूके आवो अनुभव आपणने थाय छे. अतएव मूलकर्ता भगवान् उपरोक्त गुणवाळो केवो होय तेना माटे फरीने ' धैर्यसचिव ' ए पदथी धैर्यतानी साथे ज दाक्षिण्यता धारनारो अहीं जणावे छे. परमार्थ ए के—जेना हृदयनी अविचल वृत्ति एवी होय के—गमे तेवा उपद्रवो आवी पडे तो पण ' न्यायात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ' ए नियमानुसारे न्यायमार्गनुं कदापि उल्लंघन करे नहीं, तेमज आरंभेल कार्यो वचमां पडता मूके पण नहीं. ए रीते गंभीर्यता, धैर्यता ए बन्ने पवित्र आशयनी साथे जेमां दाक्षिण्यपणुं होय तो ज तेनुं सत्य दाक्षिण्यपणुं कहेवाय;

ફરીને તેવા પાપો બને નહીં, અન્યથા 'કુંભારના મિથ્યાદુષ્કૃત'ની
 માફક પશ્ચાત્તાપ કર્યા પછી પણ તે પાપો સેવાય તો તે
 પશ્ચાત્તાપ દંભ જ ગણાય. આ પશ્ચાત્તાપ પણ 'લલ્લમણા
 સાધ્વી' ની માફક અશુદ્ધ મનથી ન કરવો, કિન્તુ
 'સમ્યક્પરિશુદ્ધચેતસા' એ પદથી અંતઃકરણની સર્વથા
 પવિત્રવૃત્તિથી જ કરવો. તે પણ એકાદ વચ્ચે કરવામાં આવે અને
 પછી વિસરી જવાય તો સંમાર્જન કર્યા વગરનું શસ્ત્ર જેમ કાટ
 સ્વાઈ જાય તેમ તે કરેલ પશ્ચાત્તાપ પણ નકામો થાય. આ
 હેતુથી કર્તાએ મૂલમાં 'સતતત્મ' એ પદ આપ્યું છે, અર્થાત્-
 શસ્ત્રાર્થી પોતાના હથિયારની નિત્ય સંભાલ કરે છે તેમ પાપથી
 વચ્ચા માટે પૂર્વના પાપોની નિત્ય શુદ્ધ મનથી ગર્હા કર્યા
 કરવી. આનું કારણ એ કે-અનાદિથી આત્માની ટેવ વિપરીત
 કાર્યો કરવાની અને પોતાનું અહિત કરનાર પદાર્થોના સંયો-
 ગોમાં રહેવાની પડેલી છે, આથી જો તેને થોડો પણ અવકાશ
 મળે તો પાપના પરિચયમાં આવતા વિલંબ ન થાય. ભગવાન
 વર્દ્ધમાન પ્રભુએ ગૌતમસ્વામી પ્રતિ એ જ કારણથી
 'સમયં ગોચમ સ્મા પચ્ચાય' એ ઉપદેશ કર્યો. મૂલમાં
 'તુ' અને 'તથા' એ શબ્દો તથાપ્રકારે પાપનો નિષેધ બતાવનાર
 મુખ્ય અને હસ્તાદિની વિશિષ્ટ ચેષ્ટાદ્વારા સ્પષ્ટ જણાતો એવો
 પાપનો નિષેધ-ત્યાગ કરવો એ માવને ધ્વનિત કરવા માટે
 આપ્યા છે. પાપોની ગર્હા કેવી રીતે કરવી ? તેનો પ્રકાર
 ગ્રન્થકર્તા જ શ્લોકના ઉત્તરભાગથી વ્યક્ત કરે છે. પૂર્વકાલે જે
 જે પાપો સેવ્યા હોય તેની ગર્હા કરવી, એટલે મેં પૂર્વે અજ્ઞાન-

ચાલે નહીં. આવા પ્રકારનું જે વર્તન તેનું નામ ' ગંભીરતા ' કહેવાય. આ ગંભીરતાવાળો આશય ઉપરોક્ત ગુણવંતમાં જો હોય તો જ સત્ય દાક્ષિણ્યપણું પ્રકટયું કહેવાય અર્થાત્ ગંભીર આશય વિશિષ્ટ દાક્ષિણ્યપણું રાખનારના હસ્તે ઉપર કહેલા જુલમો કે અનર્થો થવા પામે નહીં. ગંભીર આશયનું વર્ણન અન્યત્ર આ પ્રમાણે કહ્યું છે—“ यस्य प्रभावादाकाराः क्रोधहर्षभयादिषु । विकारा नोपलभ्यन्ते तद्गांभीर्यमुदाहृतं ” ॥ ૧ ॥ “ જે ગુણના પ્રભાવથી વ્યક્તિગત ચેષ્ટાઓ અને હૃદયના વિકારો ક્રોધ, હર્ષ અને ભય આદિના અવસરે પણ ન જણાય તેનું નામ. ગાંભીર્યપણું કહ્યું છે. ” ગંભીરપ્રકૃતિવાળો અને પરના કાર્યો કરવામાં દાક્ષિણ્યતાવાળો કષ્ટ, દુઃખો કે લોકભય અથવા જનાપવાદ વિગેરે આવી પડે તો અન્યના કાર્યો કરી આપવા માટે પોતાની પીઠ ઘણી વચ્ચે પેરવી નાંચે અથવા તો વચમાંથી પડતા મૂકે આવો અનુભવ આપણને થાય છે. અતઃપ્ર મૂલકર્તા ભગવાન્ ઉપરોક્ત ગુણવાળો કેવો હોય તેના માટે ફરીને ' ધૈર્યસચિવ ' એ પદથી ધૈર્યતાની સાથે જ દાક્ષિણ્યતા ધારનારો અહીં જણાવે છે. પરમાર્થ એ કે—જેના હૃદયની અવિચલ વૃત્તિ એવી હોય કે—ગમે તેવા ઉપદ્રવો આવી પડે તો પણ ' ન્યાયાત્પથઃ પ્રવિચલન્તિ પદં ન ધીરાઃ ' એ નિયમાનુસારે ન્યાયમાર્ગનું કદાપિ ઉલ્લંઘન કરે નહીં, તેમજ આરંભેલ કાર્યો વચમાં પડતા મૂકે પણ નહીં. એ રીતે ગાંભીર્યતા, ધૈર્યતા એ બન્ને પવિત્ર આશયની સાથે જેમાં દાક્ષિણ્યપણું હોય તો જ તેનું સત્ય દાક્ષિણ્યપણું કહેવાય;

ફરીને તેવા પાપો બને નહીં, અન્યથા 'કુંભારના મિથ્યાદુષ્કૃત'ની
 માફક પશ્ચાત્તાપ કર્યા પછી પણ તે પાપો સેવાય તો તે
 પશ્ચાત્તાપ દંધ જ ગણાય. આ પશ્ચાત્તાપ પણ 'લલ્લમણા
 સાધ્વી' ની માફક અશુદ્ધ ધનથી ન કરવો, કિન્તુ
 'સમ્યક્પરિશુદ્ધચેતસા' એ પદથી અંતઃકરણની સર્વથા
 પવિત્રવૃત્તિથી જ કરવો. તે પણ એકાદ વચ્ચે કરવામાં આવે અને
 પછી વિસરી જવાય તો સંમાર્જન કર્યા વગરનું શસ્ત્ર જેમ કાઢ
 શકાઈ જાય તેમ તે કરેલ પશ્ચાત્તાપ પણ નકામો થાય. આ
 હેતુથી કર્તાએ મૂલમાં 'સતતતમ્' એ પદ આપ્યું છે, અર્થાત્-
 શસ્ત્રાર્થી પોતાના હથિયારની નિત્ય સંભાલ કરે છે તેમ પાપથી
 બચવા માટે પૂર્વના પાપોની નિત્ય શુદ્ધ ધનથી ગર્હા કર્યા
 કરવી. આતું કારણ એ કે-અનાદિથી આત્માની દેવ વિપરીત
 કાર્યો કરવાની અને પોતાનું અહિત કરનાર પદાર્થોના સંયો-
 ગોમાં રહેવાની પડેલી છે, આથી જો તેને થોડો પણ અવકાશ
 મળે તો પાપના પરિચયમાં આવતા વિલંબ ન થાય. ભગવાન્
 વર્દ્ધમાન્ પ્રમુખ ગૌતમસ્વામી શ્રુતિ એ જ કારણથી
 'સમયં ગોચમ સ્મા પમાયએ' એ ઉપદેશ કર્યો. મૂલમાં
 'તુ' અને 'તથા' એ શબ્દો તથાપ્રકારે પાપનો નિષેધ વતાવનાર
 મુખ અને હસ્તાદિની વિશિષ્ટ ચેષ્ટાદ્વારા સ્પષ્ટ જણાતો એવો
 પાપનો નિષેધ-ત્યાગ કરવો એ ભાવને ધ્વનિત કરવા માટે
 આપ્યા છે. પાપોની ગર્હા કેવી રીતે કરવી ? તેનો પ્રકાર
 ગ્રન્થકર્તા જ શ્લોકના ઉત્તરભાગથી વ્યક્ત કરે છે. પૂર્વકાલે જે
 જે પાપો સેવ્યા હોય તેની ગર્હા કરવી, એટલે મેં પૂર્વે અજ્ઞાન-

वशपणे बहु खोटा कार्यों कर्या, अधन्य छे मारा ते आत्माने !
हवे हुं फरीने तेवा कार्यों नहीं करीश, ' मिथ्या मे दुष्कृतं
भूयादपुनः क्रिययान्वितं ' 'मारा करेला पापो फरीने
नहीं करवापणे मिथ्या-निष्फल बनो.'

व्यवहारमां वैद्यो रोगीना रोगनी शान्ति माटे प्रथम
विरेचन आदि आप्या पछी वर्तमान दर्दोनी शान्ति करवाने
अन्य अन्य औषधीओ आपे छे तेमज अहीं आत्मशुद्धि विष-
यमां पण ज्यां सुधी पूर्वना पापोनी गर्हा-निन्दा आदि प्रकारथी
पापनो संबंध अल्प न थाय त्यां सुधी नवा नवा पापोनो बंध
पण अलगो न ज थाय. अतएव ग्रंथकर्ताए अहीं प्रथम पूर्वना
पापोनो क्षय करवा माटे गर्हा करवानुं बताव्युं. तयारपछी
विशेष शुद्धि माटे हवे 'अकरण' ए पदथी वर्तमाननी शुद्धि
दर्शावे छे एटले वर्तमानमां पापो सेवना नहीं. पूर्वना पापोनो
संस्कार अल्प थाय तयारे ज नवा पापो यता अटके, तेमज
भविष्यना पापो बंध करवानो उपाय ए ज के- ' तदचिन्ता '
कोइ पण क्षणे पापकार्यों करवानो संकल्प मात्र पण न थवा
देवो, कारण के पापवृत्ति प्रेरनारा प्रथम संकल्पो-स्मरणो ज
प्रगटे छे, अने पछी ज तेनो अनुराग तथा ग्रहण करवानी तात्र
लालसाओ जन्मे छे. एटले जेनुं मूल ज कापी नाख्युं होय तेनुं
वृक्ष क्यांथी वधे ? न ज वधे. ज्यां स्मरण थ्युं त्यां अवश्य
अनुराग उपजे अने अनुराग थया पछी लेवाने मन ललचाय

છે. “લોભસૂતાનિ પાપાનિ” એ નીતિવાક્ય યથાર્થતયા સુઘટિત થાય છે. આ ઘાટે જ ઉપમિતિમાં કહું છે “ પાપાનાં કથયાપ્યલં ” “ પાપોની વાર્તા કરવાથી પણ પાપ બંધાય છે. ” પાપકાર્યોમાં કોઈ અજબ એવી જાદુઈ શક્તિ છે કે—જેમ ખૂત—ઢાકણની સામે સ્નિગ્ધ દષ્ટિએ દેખવા માત્રથી દેખનારને તે ચોંટે છે તેમ પાપો પણ તેને યાદ કરનારને વલગે છે. આ હેતુથી ગ્રંથકાર કહે છે કે—તેની ચિન્તા પણ કોઈ સમયે કરવી નહીં. એ રીતે કાલત્રયપણે પાપોની સામે તિરસ્કારની દષ્ટિથી દેખવું અર્થાત્ સર્વથા પાપોની ઉપેક્ષા કરવી અથવા અન્ય પ્રકારે ટીકાકાર ‘ પાપજુગુપ્સા ’ એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે. કાયાથી પાપનો ત્યાગ કરવો એટલે કાયાથી સ્વયં પાપો સેવવા નહીં અને વચનથી પાપો કરવા નહીં, તેમજ મનથી પાપ કરવાનો વિચાર સરખો પણ કરવો નહીં, એ રીતે અનુક્રમે કાયા, વચન તથા મન એ ત્રણે યોગથી પાપોનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે ‘ પાપજુગુપ્સા ’ નો ગુણ પ્રગટે એટલે પ્રથમના ‘ ઔદાર્ય ’ અને ‘ દાક્ષિણ્યતા ’ એ વન્ને ગુણો યોગ્ય રીતે સાર્થક ગણાય. અહીં આગલ આગલના ગુણો ઉત્તર ઉત્તરના ગુણો સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવે છે. એટલે ઉત્તરના ગુણો પ્રગટવાથી ઉપરના ગુણોમાં વધારે તાત્વિકતા આવે છે. અહીં ‘ ધર્મતત્ત્વના ’ ના ગુણ તરીકે ‘ પાપજુગુપ્સા ’ નામે જે ત્રીજો ગુણ વર્ણવ્યો છે તેનો અર્થ ‘ કાલત્રયપણે અથવા ત્રિકયોગથી સર્વથા પાપનો અભાવ કરવો ’ એવો ન કરવો, કિન્તુ જે જે મોટા પાપકાર્યો

હોય તેના પર અપ્રેમભાવ—નહી સેવન કરવાની બુદ્ધિ એ જ અર્થ જાણવો; અન્યથા સર્વથા પાપનો અભાવ તો શૈલેશીકરણના અન્તિમ સમયમાં જ થાય છે.

પ્રથમ ‘ પાપ ’ આદિનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવામાં ન આવ્યું હોય તો ‘ પાપ ’ ની ગર્હા કેમ બને ? તથા સમજણ વિનાની નિન્દા પણ ઘણી વાર અધિક પાપબંધ કરાવનારી બને છે તેમ જ શાસ્ત્રવચન પણ ‘ જ્ઞાત્વા ’ આદિ વાક્યોથી પ્રથમ તો જ્ઞાનની જરૂરીયાત સ્વીકારે છે, અતેવા ‘ પાપજુગુપ્સા ’ એ ગુણની અધિક દૃઢતા કરનારો ચતુર્થ ગુણ ‘ નિર્મલબોધ ’ નામે શાસ્ત્રકર્તા દર્શાવે છે.

નિર્મલબોધોઽપ્યેવં

શુશ્રૂષાભાવસંભવો જ્ઞેયઃ ।

શમગર્ભશાસ્ત્રયોગા—

ચ્છુતચિન્તાભાવનાસારઃ ॥ ૪-૬ ॥

મૂલાર્થ—‘ નિર્મલબોધ ’ એટલે શુદ્ધબોધ. શમ—શાન્તિ-રસપ્રધાન એવા જે શાસ્ત્રો તેને શ્રવણ કરવાની ઇચ્છાથી જ આ નિર્મલબોધ—શુદ્ધબોધ પ્રગટે છે અર્થાત્ વૈરાગ્ય, પ્રશમ આદિ રસોનું પોષણ કરનાર શાસ્ત્રદ્વારા જે બોધ પ્રગટ્યો હોય તે ‘ નિર્મલબોધ ’ નામે ચોથું ધર્મતત્ત્વનું લિંગ જાણવું.

आ 'निर्मलबोध' श्रुतसार १, चिन्तासार २ अने भावनासार ३ एम त्रण प्रकारनो होय छे.

“स्पष्टीकरण”

‘निर्मलबोध’ एटले विमलबोध अर्थात् जे ज्ञानमां अज्ञाननो-विकारभावनो मल न होय, कारण के बोध वे प्रकारनो होय छे: एक तो व्यवहारिक तत्त्वनो अने बीजो धार्मिक तत्त्वनो. व्यवहारिक तत्त्वनो बोध केवल उपाधि वधारनार अने सपरंभादि वधारनार होवाथी शास्त्रकर्ताए तेने अशुद्ध बोध कह्यो छे. धार्मिक तत्त्वनो बोध पण वे प्रकारनो कह्यो छे. जेमां राग, द्वेष के अज्ञानताथी आग्रहविशिष्ट पुरुषोना वाक्यो होय एवा शास्त्रो श्रवण के अभ्यास करवाथी जे बोध उद्भवे ते, अने बीतरागकथित केवल त्याग-वैराग्य प्रशमरसने ज पोषनारा शास्त्रो श्रवण तथा अभ्यास करवाथी जे ज्ञान उद्भवे ते. आ वे प्रकारना बोधमां प्रथमनो बोध आत्माने खोटा मार्ग पर लइ जनार होवाथी सर्वथा उपेक्षा योग्य छे, तथा बीजा बोधमां पण बीतरागना नामे क्लेशादि उत्पन्न करनारा तथा आग्रही पुरुषोना कहेला जे जे वचनो होय ते पण उपेक्षाने ज पात्र छे. आ हेतुथी ज ग्रंथकर्ताए मूलमां सामान्य ‘बोध’ ए पद न मूकता “निर्मलबोध” ए विशिष्ट पद मूक्युं छे अने टीकाकारे तेनी व्याख्या ‘विमलबोध’ एवी करी छे. भावार्थ ए के-‘विगतः मलः यस्मात् स

विमलबोधः ' जेमांथी मल विशेषपणे गयो छे एवो जे बोध ते विमलबोध जाणवो. आ विमलबोधनी प्राप्तिनो मार्ग शास्त्रकर्ता ' शुश्रूषाभावसंभवः ' ए वाक्यथी जणावे छे. ' श्रोतुं इच्छा शुश्रूषा ' ' शास्त्रो श्रवण करवानी इच्छा ' शास्त्रोनां श्रवण विना अभ्यास न थाय तेम ज बोध पण न ज बने, माटे अहीं शास्त्रश्रवणभाव ' विमलबोध ' प्राप्तिनो मार्ग कह्यो. आ इच्छा परम अने अपरम ए बे प्रकारे वर्णवी छे. जे शास्त्रश्रवण करवामां विनय, भक्ति, आदर अने श्रद्धा होय ते परम, तथा जे कुतूहल, मान आदिनी बुद्धिथी श्रवण कराय ते अपरम इच्छा. आनुं विशिष्ट स्वरूप ग्रंथकर्ता एकादश षोडश प्रकरणमां कहेवाना छे एटले अहीं अमे विशेष नथी जणावता. ' निर्मलबोध ' नामे गुण केवा शास्त्रो श्रवण करवाथी उद्भवे ते ग्रंथकर्ता जणावे छे. ' शमभर्मशास्त्र-योगात् ' जे शास्त्रोमां प्रशम, वैराग तथा त्यागभावनुं स्वरूप यथार्थतया वर्णव्युं होय तेवा शास्त्रो श्रवण करवाथी श्रोताना हृदयमां ' निर्मलबोध ' गुण प्रगटे छे, कारण के अन्यथा प्रकारना शास्त्रो श्रवण करवाथी मलिन वासनाओनुं अधिक पोषण थाय माटे विमलबोध इच्छकोप केवल श्रृंगार, वीर के हास्यरसने बतावनार शास्त्रो सांभलवा नहीं. आ ' निर्मल-बोध ' श्रुतसार, चिन्तासार अने भावनासार एम त्रण प्रकारे कह्यो छे. आ त्रणोनुं स्वरूप अने प्रत्येकनी भिन्नता शास्त्र-कर्ता ज आगल विस्तारथी दर्शावशे. नितान्त अहीं समजवानुं

एदलुं छे के-आ ' निर्मलबोध ' गुणनी जागृति थया पछी ' पापजुगुप्सा ' नामे त्रीजा गुणनुं स्वरूप बराबर ख्यालमा आवी शके छे अने तेने प्रवृत्तिमां योग्य रीते मूकी शकाय. नितान्त ए गुण माया रहितपणे शुद्ध तात्त्विक भावनाने पामी शके छे. अतएव ग्रन्थकर्ताए ' पापजुगुप्सा ' नी अनंतर उपरोक्त ' निर्मलबोध ' नामे चतुर्थ गुण बताव्यो.

प्रथम दर्शवेल औदार्य, दाक्षिण्य, पापजुगुप्सा अने निर्मलबोध ए गुणना अभानथी ज लोकनिन्दा, अपयश, मानहानि, अपकीर्ति आदि दुर्गुणो आत्माने लागु थाय छे अने ते गुणो आव्या पछी आ दुर्गुणो सत्वर नाश पामे छे. परमार्थ ए के-उपरोक्त चतुर्गुणी आत्मा अवश्य आदेयभाव्य तथा जनप्रिय बने, माटे अहीं ग्रंथकर्ता उपरना चार गुणोनुं कथन कर्या पछी तेना ज फलरूप ' जनप्रिय ' नामे पांचमुं धर्मतत्त्वनुं लिंग सातमा श्लोकमां दर्शवि छे.

अथवा प्रथम कथित चतुर्गुणी आत्मा बन्या पछी पण यदि तेनी केटलीक प्रवृत्ति लोकोने रुचे तेवी न होय, अगर औचित्यता, विनय, नम्रता के समयज्ञपण न होय तो प्रथमना चारे गुणो धर्मतत्त्वनुं बराबर कार्य साधवामां निष्फल बने. आ हेतुथी पांचमुं ' जनप्रिय ' नामे लिंग दर्शवि छे.

युक्तं जनप्रियत्वं

शुद्धं तद्धर्मसिद्धिफलदमलम् ।

ધર્મપ્રશંસનાદે—

વીંજાધાનાદિભાવેન ॥ ૪-૭ ॥

મૂલાર્થ—પોતે આચરિત ધર્મની લોકો પ્રશંસા કરે, તેમજ અન્ય લોકો તેનું અનુકરણ કરે જેથી અનુક્રમે પુણ્યાનુ-
બંધીપુણ્યરૂપ ફલ ધર્મીજનને પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત્ આ રીતે
અતિશે પોતે કરેલ ધર્મસિદ્ધિનું ફલ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય છે
এবং शुद्ध-निर्मल अने योग्य ‘जनप्रिय’ नामे पांचमुं धर्मतत्त्वनुं
लिंग जाणवुं.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

ગ્રંથકર્તા શરૂઆતમાં જ ‘ જનપ્રિય ’ નામે ધર્મતત્ત્વનું
લિંગ બરાવર ઉચિત જ છે એમ ‘ યુક્ત ’ પદથી ધ્વનિત કરે
છે, પણ અનુચિત નથી એવું ખાર મૂકીને જણાવે છે; કારણ
કે સ્વરો ‘ જનપ્રિય ’ તે જ હોઈ શકે કે દંભ વિના ધર્માચરણ
કરતો હોય તથા લોક નિંદે તેવું આચરણ ન કરતો હોય.
‘ જનપ્રિય ’ થવાના કારણો આ પ્રમાણે કહ્યા છે. પ્રથમ
‘ જનપ્રિયપણું ’ દાંભિક જૂઠ-કપટભાવથી ઉપજાવેલું ન હોવું
જોઈએ, કેમકે ઘણા લોકો જનતામાં પોતાનું સારું દેખાડવા
માટે અને સર્વને પ્રિય થવા સારુ અનેકથા સ્વોદી મીઠાશો તથા
અસત્ય કપટભાવો આદિને સેવે છે. આ હેતુથી જ સ્લોકમાં
‘ શુદ્ધ ’ એ વિશેષણ આપ્યું છે. એટલે જે ‘ જનપ્રિય ’ પણું
રાગ-દ્વેષ વિનાનું અને દંભ રહિત નિર્મલ હોય તે જ અહીં આપે-

क्षिक છે. આવા મનુષ્યો જ પરિણામે સ્વ તથા પરને અત્યંત
 ધર્મસિદ્ધિના ફલને અર્પણ કરે છે. નિદાન એ કે-દંભ અને
 ઝૂઠવર્તન વગરના મનુષ્યો જે કાંઈ અલ્પ પણ ધર્મ આચરે તે
 નિર્મલભાવથી સેવે છે, આથી તેઓ થોડા ધર્મારાધનથી પણ
 ઘણા જ ફલને પામે છે, તથા અન્ય આત્માઓ તેવાઓની ક્રિયા
 દેખી પ્રશંસા-અનુમોદના કરી અંતમાં તે તે ક્રિયાઓ તેઓ સ્વી-
 કારે છે. એટલે વસ્તુતઃ તેઓ ધર્મ જ પામે છે, કારણ કે-
 યદ્યદાચરતિ શ્રેષ્ઠઃ, તત્તદેવેતરો જનઃ । સ યત્પ્ર-
 માણં કુરુતે, લોકસ્તદનુવર્તતે ॥ ૧ ॥ “ પ્રતિષ્ઠિત જન
 જે જે કાર્યોને આદરે તે તે કાર્યોનું અનુકરણ ઇતર-પ્રાકૃતજન
 કરે, તથા તેઓ જેને પ્રમાણતથા માને તેને જ ઇતરજનો અનુ-
 સરે. ” સામાન્યતઃ અલ્પજ્ઞજનો પોતાનાથી અધિક બુદ્ધિમાનના
 કાર્યો તરફ વધારે વિશ્વાસ રાખે છે. હેતુ એ છે કે-તેઓમાં
 વિશેષ બુદ્ધિ, હિમ્મત અને લાભાલાભનો વિચાર કરવાની
 શક્તિ અલ્પ હોય છે, તથા બહુધા આવા લોકોની દૃષ્ટિ અન્યનું
 અનુકરણ કરવાની વધારે ટેવાયેલી હોય છે. એટલે અન્યના
 અનુમોદનીય કાર્યો અવલોકી આવા લોકો પોતાની સરલ
 મતિથી તેનું અનુમોદન કરી તેવા ઊંચા કાર્યોમાં ધર્મીઓની
 પાછલ પાછલ થોડી થોડી ગતિ કરે ને પરિણામે અલ્પજ્ઞજનો
 પણ ઉત્તમ જનોના વર્તનના આધારે પોતાનું હિત પરંપરાએ સિદ્ધ
 કરે છે. અતएव ઉપદેશકો, ગુરુજનો અને પ્રખ્યાત કીર્તિનાયકો
 માટે શાસ્ત્રકર્તાએ કથન કર્યું છે કે યદિ આ લોકો જો થોડું

પણ વિપરીત આચરણ કરે તો તેઓ અનંત દુઃખના ભાગી
 બનવા સાથે અસંખ્ય લોકોને અનંત દુઃખના ભાગી બનાવે છે,
 માટે ઉપદેશક ગુર્વાદિકોએ તેવું વર્તન કરવું કે જે સ્વપરને
 હિતાવહ હોય. નિદાન એ કે—ઉપરોક્ત જનપ્રિયપણાની પ્રાપ્તિ અર્થે
 શુદ્ધ નિર્વિકારી વર્તન અને ધાર્મિક નિર્મલ ક્રિયાઓ કરવી,
 તથા અન્ય સામાન્ય જનો સદાચારી ધર્મીલોકોના વર્તનની
 પ્રશંસા કરી પોતાના આત્માને અનુક્રમે ધર્મી બનાવે છે એવું
 સમજી ગુર્વાદિકો પોતાની મહત્તાની જોશ્વમદારી બરાબર
 રૂયાલમાં લઈ પોતાના ચારિત્રને ઉચ્ચત્તર બનાવે, કદાપિ દોષ
 લાગવા દે નહીં, એટલે ધર્મપ્રશંસા ધર્મીજનો અને ઇતરજનની
 હૃદયભૂમિમાં ધર્મવીજની ઉચ્ચ શુદ્ધ વાવણી કરે છે. એમ વાવણી
 થયા પછી જેમ વીજ ઉત્તમ ભૂમિમાં પડ્યા પછી અનુકૂળ વાયુ
 અને જલદૃષ્ટિના સંયોગદ્વારાં પત્ર, પુષ્પ તથા ફળાદિને ઉપ-
 જાવે છે તેમ અહીં ધર્મપ્રશંસા નામક વીજ પણ પરિણામે સ્વ-
 પરને મોક્ષરૂપ ફળ આપનારું થાય છે. અત્રે મૂલમાં કહેલ
 “ ધર્મપ્રશંસાદેઃ ” એ પદની ટીકામાં ઉપાધ્યાયજી
 આદિ પદથી ધર્મ કરવાની ઇચ્છા, ઇચ્છાનો અનુવંધ, ધર્મના
 ઉપાયો શોધવા, ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, ગુરુસંયોગ મેળવવો અને
 છેવટે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ એટલી વસ્તુઓ સૂચવે છે. આટલા
 પદાર્થો આદિ પદથી લેતાં ધર્મપ્રશંસાને વીજની ઉપમા સુષ્ટુતયા
 લાગુ થાય છે. અન્યથા તેને વીજપણે ઘટાવવામાં કલ્પનાનો
 આશ્રય લેવો પડે છે, તેમજ મૂલકર્તાએ આપેલ આદિ પદ પણ

सार्थक बने छे. यशोधरसूरिजीए आदि पदनी व्याख्यान
टूँकावी नांखी छे तेनुं कारण एटलुं ज के विस्तारमां न उतरवुं.

फरी मूलना “ बीजाधानादि ” ए पदनी टीकामां
आदिपदथी अंकुर, पत्र, पुष्प अने फल ए चार पदार्थों
सूचित करे छे. अंकुरादिनुं स्वरूप ललितविस्तरामां आ
प्रमाणे छे—“ वपनं धर्मबीजस्य, सत्प्रशंसादितद्-
गतम् । तश्चिंताद्यंकुरादि, स्यात्फलसिद्धिस्तु निर्वृतिः
॥१॥ चिंतासच्छ्रुत्यनुष्ठान-देवमानुषसंपदः । क्रमेणां-
कुरसत्कांड-नालपुष्पसमा मताः ” ॥ २ ॥ “ सत्पुरु-
षोनी प्रशंसा ते बीज, धर्मनुं चितवन-विचार करवो ते अंकुर
विगेरे अने सिद्धिनी प्राप्ति ते फल ”. अथवा—“ धर्मनुं
चितवन ए अंकुरा समान, धर्मनुं श्रवण करवुं ए कांडा समान,
धर्मनुं आचरण ए नाल समान तथा परंपराए ते धर्मसाधनथी
देव, मनुष्यनी सिद्धि पाववी ए पुष्पतुल्य मानेल छे. ” मोक्ष
ते फलतुल्य जाणवुं. अहीं बीज बे प्रकारनुं होय छे. जेने रोप-
वायी फलादि प्राप्त थाय ते अने जेने रोप्या पछी निष्फल
जाय ते, तेम ‘ धर्मप्रशंसा ’ नामक बीजमां पण अद्भुत
शक्ति होवाथी उत्तरोत्तर फल विगेरे प्राप्त थाय छे, कारण के-
आ ‘ धर्मप्रशंसा ’ ने शास्त्रकर्त्ता पुण्यानुबंधीपुण्यनुं कारण
कहे छे. “ पुण्यमनुबध्नातीत्येवं शीलमिति पुण्यानु-
बंधि तच्च तत्पुण्यं च पुण्यानुबंधिपुण्यं ॥ ” जे पुण्य कर्मा
पछी अनुक्रमे पुण्यकर्मोनी प्रवाह चाल्या करे, यावत् जे पुण्य

સર્વથા કર્મોની નિર્જરા કરાવી પછી જ આત્માથી અલગ થાય. આ પ્રમાણે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યપદની વ્યાख्या કહી છે, એટલે ધર્મ અને સદાચારની પ્રશંસા કરવાથી પ્રશંસા કરનાર ઉત્તરોત્તર પુણ્યકાર્યોની પરંપરા જ હસ્તગત કરે છે. આ જ હેતુથી સૂરિજીએ શુદ્ધ એવા ‘ જનપ્રિયત્વ ’ નામક પાંચમા ગુણને ધર્મ-સિદ્ધિના ફલ આપનાર તરીકે વર્ણવ્યો. પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય માટે જ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી વદે છે કે—“ શુભાનુબન્ધયતઃ પુણ્યં, કર્તવ્યં સર્વથા નરૈઃ । યત્પ્રભાવાદપાતિન્યો, જાયતે સર્વસંપદઃ ” ॥ ૧ ॥ સુંદર મહેલમાં રહેનાર અધિક સુંદર મહેલમાં નિવાસાર્થે જાય તેમ જ પુણ્યના પ્રભાવથી મનુષ્યો ઉત્તરોત્તર અધિક સમૃદ્ધિઓને પામે છે. અતએવ ગુણાનુબંધી એવું પુણ્ય ભવિક આત્માઓએ સર્વથા ઉપાર્જન કરવું ઉચિત છે, કારણ કે એ જ પુણ્યના પ્રભાવથી નાશ નહીં પામનારી એવી સર્વ સંપત્તિયો પ્રાપ્ત થાય છે. ” પુણ્યાનુબંધીપુણ્યના કારણો ગ્રંથકર્તાએ અષ્ટકમાં આ પ્રમાણે કહ્યા છે—“ દયા ભૂતેષુ વૈરાગ્યં, વિધિવદ્ગુરુપૂજનમ્ । વિશુદ્ધા શીલ-શ્રુત્તિશ્ચ, પુણ્યં પુણ્યાનુબન્ધયદઃ ” ॥ ૧ ॥ એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય પર્યંત જીવોપર દયા, વૈરાગ્ય, વિધિપૂર્વક ગુરુજનોની પૂજા, વિશુદ્ધ એટલે પવિત્ર સદાચારો—આ કારણોથી પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય વંધાય છે. ”

એ રીતે પરંપરાએ ધર્મસિદ્ધિ અને તેના ફલો આપવાથી ‘ જનપ્રિયત્વ ’ નામે પાંચમો ગુણ ‘ ધર્મતત્ત્વ ’ ના લક્ષણ

तरीके योग्य अने सुसंवद्ध कह्यो. भावार्थ ए के-उपर कहेल चारित्रवर्तनी क्रियाओ प्रशंसापात्र बनवाथी सदाचारी शुद्ध-वर्तन होवाथी लोकोने हानि न थाय तेवी प्रवृत्ति आदरवाथी हास्य अने निंदा न बने तेवुं आचरण करवाथी पोते ' जन-प्रिय ' बनवा साथे परने अनुकरणीय चारित्रद्वारा स्वपर उभयने धर्मसिद्धिकारक बने छे. अतएव आ लक्षणथी धर्म-पायेल धर्मी आत्मामां ' धर्मतत्त्व ' नी प्राप्ति थइ छे के नहीं एवं अनुमान सुंदर रीते करी सकाय छे.

उपर कहा प्रमाणे ' धर्मतत्त्व ' ना पांच लक्षणो पांच श्लोकथी ग्रंथकर्ताए विस्तारथी बताव्या, जे परथी तेनुं स्वरूप समजाव्या पछी विवेकी कोइ पण आत्मा धर्मीओनी परीक्षा करवा जरुर समर्थ थाय एमां संदेह नथी, तथापि विशिष्ट परीक्षा माटे फरी ग्रंथकर्ता तेना धर्मी आत्मामां विशिष्ट दोषो जेवा के विषयतृष्णा विगेरेनो जरुर अभाव होय ते समजाववा माटे दृष्टांतपूर्वक आदि दोषोनुं विस्तृत स्वरूप दर्शावे छे—

आरोग्ये सति यद्वद्

व्याधिविकारा भवन्ति नो पुंसाम् ।

तद्वद्धर्मरोग्ये

पापविकारा अपि ज्ञेयाः ॥ ४-८ ॥

मूलार्थ—आरोग्यता-रोगनो अभाव थया पछी जेम मनुष्यने कांइ पण व्याधि संबंधी विकारो उद्भवता नथी

તેમજ ધર્મ સંબંધી આરોગ્યતા મળ્યા પછી પાપરૂપ વિકારોનો જન્મ થતો નથી.

“સ્પષ્ટીકરણ”

આરોગ્યતા એટલે તંદુરસ્તીપણું, રોગનો અભાવ, એટલે તંદુરસ્તીપણામાં વ્યાધિઓ જન્મે તો તંદુરસ્તીપણું ન કહેવાય, કારણ કે તંદુરસ્તીપણું તથા વ્યાધિઓ એ બંનેને પરસ્પર અતિવંધક પ્રતિવંધ્યભાવ છે, તે જ પ્રમાણે પ્રથમ જણાવેલ પાંચ લક્ષણ વિશિષ્ટ ‘ધર્મતત્ત્વ’ પામ્યા પછી પાપવિકારો જેનું સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા નીચે જણાવે છે તે કદાપિ ઉદ્ભવે નહીં અર્થાત્ એ પાપવિકારોને વંધ કરનાર ઉપરોક્ત ધર્મતત્ત્વરૂપ આરોગ્યતા જાણવી. આ સ્લોકના પૂર્વ ભાગમાં ગ્રંથકર્તાએ દૃષ્ટાંત આપ્યું અને ઉત્તરભાગમાં દાર્ષ્ટાન્તિકની ઘટના કરી છે. પરમાર્થ એ કે—આરોગ્યતાની સામે ધર્મારોગ્યતા અને વ્યાધિવિકારોની સામે પાપવિકારો એ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત દાર્ષ્ટાન્તિકની ઘટના સમજવી.

ધર્મતત્ત્વના પ્રભાવથી જે જે પાપવિકારોનો નાશ થાય અથવા ઉદ્ભવે નહીં તેનું સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા વિસ્તારથી દર્શાવે છે.

તન્નાસ્ય વિષયતૃષ્ણા

પ્રભવત્યુચ્ચૈર્ન દ્રષ્ટિસમ્મોહઃ ।

અરુચિર્ન ધર્મપથ્યે

ન ચ પાપા ક્રોધકંઙ્ક્રુતિઃ ॥ ૪-૯ ॥

मूलार्थ—आ धर्मतत्त्व पामेल मनुष्यने अतिगाढ विषय-
तृष्णा उद्भवती नथी तेमज दृष्टिसंमोह पण पराभव करी
शकतो नथी, अने धर्मरूपी पथ्य पर अरुचि आवती नथी,
एवं पापीष्ट क्रोधनी खुजलीओ के जेनाथी धर्म-धननो नाश
थाय ते पण आविर्भाव पामती नथी.

“ स्पष्टीकरण ”

आ श्लोकथी मूलकर्ता धर्मतत्त्व पाम्या पछी तेना
प्रभावथी शुभ आत्माने क्या क्या पापविकारो उद्भवता
नथी तेनो केवल नामनिर्देश दर्शावे छे, कारण के नाम-
निर्देश कर्या पछी विशेष स्वरूप कहेवानी सुगमता थाय. उपर
धर्मतत्त्वना प्रभावथी पांच विशिष्ट गुणोनो लाभ थाय एवं
विधिमुखे प्रतिपादन कर्युं, हवे निषेधमुखे दोषो न उद्भवे ते
अहीं जणावे छे. जो के गुणप्राप्ति जणाव्या पछी दोषाभाव
थयानुं अर्थापत्तिथी ज लभ्य छे, एटले फरी दोषाभावनुं स्वरूप
कहेवुं काकदंत परीक्षा जेवुं ज गणाय; परंतु अहीं विशिष्टता आ
समजवी के ज्यां गुण अने दोषोनो परस्पर प्रतिबंधक प्रति-
वध्यभाव सुप्रदित होय त्यां ज उपरोक्त न्याय लागु थाय.
दृष्टान्त तरीके शील अने व्यभिचार, दान तथा कृपणता विगे-
रेने तथाप्रकारे अहीं पण उपरोक्त पांच गुणो अने आगल
कथन करातां पापविकारोने परस्पर प्रतिबंधक प्रतिवध्यभाव
नथी, अर्थात् उपरोक्त गुणप्राप्ति थया पछी गुण आगल
कथन करातां पापविकारो जागृतिने पामे छे. अतएव ग्रंथकर्ताए
‘ दोषाभाव ’ स्वरूप व्यतिरेकमुखथी विस्तृतया भवाभिन्नपणे

સ્પષ્ટ કથન કરે છે. અન્યથા આ ‘ દોષાભાવ ’ નું ધિજ્ઞ સ્વરૂપ દર્શાવવાની જરૂર નથી. આ પાપવિકારો ગાઢ વિષયતૃષ્ણા ૧ દૃષ્ટિસંમોહ ૨, ધર્મપથ્યમાં અરુચિ ૩ અને ક્રોધકંઠૂતિ ૪ જાણવા. આ ચારે વિકારોનું વિશેષ સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તા પોતે જ વિસ્તારથી દર્શાવશે એટલે અમે અહીં નામ માત્રનું જ સૂચન કર્યું.

પ્રથમ વિષયતૃષ્ણાનું લક્ષણ જણાવે છે.

ગમ્યાગમ્યવિભાગં

ત્યક્ત્વા સર્વત્ર વર્તતે જન્તુઃ ।

વિષયેષ્વવિતૃષ્ણાત્મા

યતો મૃશં વિષયતૃષ્ણેયમ્ ॥ ૪-૧૦ ॥

મૂલાર્થ—શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગંધ એ પાંચ વિષયો છે. આ વિષયોથી જેઓનો આત્મા સંતોષ નથી પામ્યો તેવાઓ ગમ્ય અને અગમ્યનો વિવેક વિચાર્યા વગર ચારે તરફ ફાંફાં મારે છે માટે અન્ય વિષયવાસનાની અપેક્ષાએ આ ગાઢ તૃષ્ણા માન મૂલાવનાર હોવાથી આનું નામ વિષયતૃષ્ણા નામે પાપવિકાર વિદ્વાનોએ કહ્યો.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

વિષયતૃષ્ણા નામે પ્રથમ પાપવિકારનું સ્વરૂપ અહીં જણાવે છે તેમાં સંસારીને અંગે વિષયેચ્છાનો સર્વથા અભાવ માનવો અકલ્પનીય છે. અનાદિની ઉદયગત વિષયેચ્છા પૂર્ણ કરવાને જ સંસાર સંસારીઓ રહે છે, આથી અહીં

विषयतृष्णाने वे विभागमां वहेची शकायः एक साधारण विषय-
 तृष्णा अने बीजी असाधारण अतिविषयतृष्णा. अद्यपि बभे
 विषयेच्छाओने पाप ज मानी छे तथा जे विषयेच्छानी पूर्णता
 करवाने आत्मा पोतानो विवेक अने मर्यादा तोडवापर्यंत नीची
 दशायां उतरे नहीं तेमज इहलोक परलोकना अकार्योथी समय-
 पणे प्रवृत्ति आदरे तेने साधारण विषयतृष्णा जणावी पापवि-
 कारना लक्षणाथी वहिर्भूत मानी छे, कारण के आ विषयेच्छा
 व्रतधारी जैनो तथा सम्यक्त्वधारी आत्माओ पण एकाएक
 त्यागी शकता नथी अने परिणामे स्वहित साधवाने समर्थ
 थाय छे. सम्यक्त्व पास्या पछी भरतचक्रवर्ती चोसठ हजार
 राणीयो साथे भोगविलास करता हता. चेडाराजा, उदायी महा-
 राज, कृष्णवासुदेव अने श्रेणिकराजा विगेरेना दृष्टांतो शास्त्रमां
 प्रसिद्ध छे. परमार्थ ए के-धर्म अने आत्महितहुं साध्य भ्रष्ट
 न थहुं जोइए. आ विषयेच्छा पण आसक्ति अने अनासक्ति
 भेदोथी वे प्रकारनी जाणवी. तीर्थंकर विगेरेना जीवो मति-श्रुत-
 अवधिज्ञानवंत छतां जे अमुक वर्षो पर्यंत गृहवासमां रही राज-
 भोग, भोगविलासो सेवता हता ते मात्र उदयगत कर्मोना फलोनी
 विचित्रता जाणीने तेना अनुभवार्थे ज भोगवता अर्थात् अना-
 सक्तिपणे रह्या हता. अने ज्यारे कर्मोदय शांत थयो एटले
 तुरतज वस्त्रांचले लागेल तृणनी माफक सर्व भोगनो त्याग
 करता. तेमज नेमनाथ प्रभुए कर्मोदय न होवाथी गृहवास सेव्यो
 नहीं, ए ज अनासक्त विषयेच्छानी अवधि जाणवी. वासुदेव,

चक्रवर्ती अने राजाओ विगेरे धर्मस्वरूप जाण्या पछी, व्रत अने समकित पाण्या पछी जे विलासादि सेवता ते अनासक्ति नहीं किन्तु आसक्ति ज होती. आ परथी समजवानुं के जेओ निश्चयनी वातो करी, अध्यात्मनो डोळ घाली, तिथि के अतिथि, रात्रि के दिवस, खाद्य के अखाद्य, गम्य के अगम्यनो विचार वाजु पर मूकी विषयेच्छाओ-तृष्णाओ पूर्ण करवामां ज लीन बनी, अन्यने अमने आसक्ति नहीं, मात्र कर्मोदयना लीधे ज आ अमारी प्रवृत्तिओ चालु छे, जो आसक्तिपूर्वक चेष्टा होय तो ज पुनः कर्मनो बंध थाय अतएव जिनेश्वरोए शास्त्रमां अध्यवसाए बन्ध मान्यो छे ए प्रमाणे समजावे छे तेओ प्रति अहीं अमे विशेष नहीं कहेवा मागता; पण आ लोकोए उपरना भेदो विचारवा तेमज पोतानी चेष्टाओ अनासक्तिपणानी छे (!) ए बात उपर दर्शित स्वरूपनी साथे विचारवी जेथी बेवडा पापबन्धनी पोताना आत्माने बचावी लेवाय.

अत्रे चालु लोकमां केवल अतिविषयतृष्णानुं स्वरूप ग्रंथकर्ता जणावे छे, जे विषयेच्छाना बलथी कोइ पण आत्मा मूढ अने विवेकमर्यादा रहित थाय. “कामान्धा न पश्यन्ति” ए न्याये कामीजनो कांइ पण जोइ शके नहीं, एवं परिणीत, अपरिणीत, बालविधवा, कन्या, रंडा तथा वेश्या गमे त्यां गमन करे, स्वजाति तथा परजातिनो पण विचार जे करे नहीं, रात्रि-दिवसनो विभाग, तिथि-अतिथिनो विभाग पण जे जाळवे नहीं, नितान्त

श्वानवृत्तिः विषयान्ध बनी विषयेच्छापूरक शब्द, स्पर्श, रस, रूप अने गंधादि पदार्थोंनी प्राप्ति अर्थे अति तृष्णाथी चेष्टाओ करे छे. अतएव आ तृष्णाने शास्त्रकर्ताए प्रथमनी तृष्णाथी अलग पाडी अतिविषयतृष्णा एवं नाम आप्युं, कारण के आ तृष्णाना उदयथी आत्मा पोतानुं हित अने इहलोक-पर-लोकनुं कल्याण विचारी शक्तो नथी, एवं धर्म पण करी शक्तो नथी. एक कविए बराबरज कह्युं छे के:—“द्विवा पश्यति नो घूकाः, काको नक्तं न पश्यति । अपूर्वः कोऽपि कामान्धो, दिवा नक्तं न पश्यति ” ॥ १ ॥ “ घुबड दिवसे देखतुं नथी अने कागडो रात्रीए देखतो नथी त्यारे कामान्ध दिवस अने रात्रिए पण देखतो नथी.” तेमज—“दृश्यं वस्तु परं न पश्यति जगत्पन्धः पुरोऽवस्थितं, कामान्धस्तु यदास्ति तत्परिहरन् यन्नास्ति तत्पश्यति । कुन्देन्दीवरपूर्णचन्द्रकलसश्रीमल्लतापल्लवा-नारोप्या-शुचिराशिषु प्रियतमागात्रेषु यन्मोदते ” ॥ २ ॥ “ जग-तमां अन्ध मनुष्य समीपे रहेल दृश्य पदार्थों देखतो नथी ए वात कांइ आश्चर्य करे तेवी नथी, पण कामान्ध जन तो पासे रहेल होय अने दृश्य होय तेनो त्याग करी जे समीपे अने दृश्य पण न होय तेवा पदार्थोंने देखे छे, कारण के स्त्रीओना प्रत्येक अवयवो अशुचि तथा वीभत्स छतां नेत्रमां कमलनो, मुखमां पूर्णचन्द्रनो, स्तनमां कलशनो, भुजां लतानो आरोप करी स्त्रीना अवयवो देखी प्रसन्न थाय छे. ” आवी स्थितिः पही-

चेल मनुष्यने धर्मना साधनो तथा धर्म कयांथी उपलब्ध थाय ?
हेतु ए के—तेने स्वमे पण स्वहितनो विचार आववो अशक्य छे.

आ स्थले रावणनुं चरित्र हितार्थीने मनन करवा जेतुं छे.
रावण एक समर्थ राजाधिराजनुं पद धारवा साथे विधाताने
पण टकोर करनार महाप्रज्ञाशाली हतो. जेनां बुद्धि-चातुर्य
आगल ब्रह्मपति सरीखाओ पण सेवक समान मनाया हता,
जेनी दक्षता अने बलिष्ठता पासे दैत्यो तथा राक्षसो थरथर
कंषित थता हता, जे नीतिशाली होइ प्रजानुं वात्सल्यभावर्था
पालन करतो हतो, आवो समर्थ अने चतुर छतां ज्यारे
सीता प्रति तेनुं मन ललचायुं त्यारे ते सर्व भान भूली गयो,
स्वस्त्री के परस्त्री, कार्य के अकार्यनो विचार रह्यो नहीं, नितान्त
तेना ज ध्यानमां दुर्बल थवा लाग्यो. छेवटे पापनो, अनी-
तिनो, लोकलज्जानो, अपकीर्ति विगेरेनो भय त्याग करी
सीताने पोताने त्यां उठावी लाव्यो अने तेनी साथे पोतानी
वासना तृप्त करवाने घणाये गोथा खाधा. अंतमां वासना पूरी
थइ नहीं, कोइनुं मान्युं नहीं, सर्वथा भ्रष्ट थयो अने पोतानी
पाछळ जगत पर सदाने माटे अपकीर्तिनो पुंज राखी गयो.

आ सर्व स्थितियो उपर कहेल अतिविषयतृष्णानुं ज
कार्य समजवुं. अतएव ग्रंथकार आ तृष्णाने 'पापविकार'
गणी धर्मी आत्मामां आनो अभाव जणावे छे, तेम ज खास
श्लोकमां जणाव्युं छे के—'विषयेष्ववितृष्णात्मा' आ

તૃષ્ણાના ઉદયથી સમર્થ આત્મા પણ સર્વદા વિષયોમાં અતૃપ્ત જ રહે છે, એટલે ગમે તેવા સુંદર અપ્રાપ્ય અને અલૌકિક ભોગ્ય પદાર્થો ઉપલબ્ધ થાય તો પણ અન્ય અન્ય વિષયો મેલવવાને અભિલાષા જ રહે છે. આ હેતુથી જ આ તૃષ્ણા ત્યાજ્ય ગણી અને આ તૃષ્ણાના ઉદયમાં ઉપરોક્ત 'ધર્મતત્ત્વ' પામવો દુર્લભ વતાવ્યો.

હવે દૃષ્ટિસંમોહ નામે વીજા પાપવિકારનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે.

ગુણતસ્તુલ્યે તત્ત્વે

સંજ્ઞાભેદાગમાન્યથાદૃષ્ટિઃ ।

ભવતિ યતોઽસાવધમો-

દોષઃ સ્વલ્પ દૃષ્ટિસંમોહઃ ॥ ૪-૧૧ ॥

સૂતાર્થ—જેનું ફલ એક સરખું હોય એવા બે તાત્ત્વિક પદાર્થો છે, છતાં વન્ને પદાર્થોને નામભેદથી અથવા પોતપોતાના આગમમાં વતાવેલ પ્રકારથી અન્યથાપણે માને એવા પ્રકારનો દોષ જેના વલથી પ્રગટે તેને નિશ્ચયતયા વિદ્વાનો 'દૃષ્ટિસંમોહ' નામે વીજો પાપવિકાર માને છે.

“સ્પષ્ટીકરણ”

પ્રથમ પાપવિકાર 'વિષયતૃષ્ણા' જણાવી. હવે 'દૃષ્ટિસંમોહ' નામે પાપવિકાર જણાવે છે. અહીં 'વિષયતૃષ્ણા' ના સ્વરૂપ પછી 'દૃષ્ટિસંમોહ' નું સ્વરૂપ કથન કર્યું પણ પ્રથમ

‘ દષ્ટિસંમોહ ’ નું અને ત્યારબાદ વિષયતૃષ્ણાનું સ્વરૂપ એવો અનુક્રમ કેમ ન જણાવ્યો ? એ પ્રશ્ન સહજતયા પેદા થાય છે. ઉત્તરમાં સમજવાનું કે—જે અહીં ચાર પાપવિકારો જણાવ્યા તેમાં ઉત્પત્તિક્રમની અપેક્ષાએ વિચાર કરીએ તો પ્રથમ ક્રોધકં-
 ઙ્કટિ, બીજો ધર્મપથ્યમાં અરુચિ, ત્રીજો દષ્ટિસંમોહ અને ચતુર્થ વિષયતૃષ્ણા એ પ્રમાણે પાપવિકારો ઉપજે છે. ક્રોધથી ધર્મમાં અરુચિ, અરુચિથી દષ્ટિનો મોહ અને દષ્ટિમોહ થયા પછી વિષયેચ્છા પ્રગટે—આ ક્રમ છતાં ગ્રંથકર્તાએ યથાપ્રાધાન્ય ન્યાયે એટલે સર્વથી પ્રધાન પદાર્થોનો પ્રથમ ન્યાસ કરવો અને પછી પ્રધાન પ્રધાનનો અનુક્રમે ન્યાસ કરવો એ રીતિ સ્વીકારી છે.

મૂલના ‘દષ્ટિસંમોહ’ નામે પદની ટીકામાં—“ દષ્ટિઃ દર્શનં—આગમઃ જિનમતં તત્ર સંમોહઃ સંમૂઢતા અન્યથોક્તસ્યાન્યથા પ્રતિપત્તિઃ દર્શનસંમોહઃ ”

“ દર્શન એટલે આગમ—જિનમત તેમાં મૂઢતા અર્થાત્ આગમમાં કહેલ વસ્તુને અન્યથાપણે સ્વીકારવી તેનું નામ દર્શનસંમોહ જાણવું ” એ પ્રમાણે કહ્યું છે. આથી દષ્ટિ એટલે માન્યતા—વસ્તુપ્રતિપત્તિ તેમાં મતિની વ્યાકૂલતા તે જ દષ્ટિમોહનું સ્વરૂપ સમજવું. અહીં દષ્ટિમોહ વસ્તુબોધમાં મુંઝવણ કરાવી વસ્તુ—સ્વીકારના રાગમાં खેંચી જાય છે, અને દષ્ટિરાગ અમુક વ્યક્તિમાં રાગ ઉપજાવી વ્યક્તિપ્રેમ તરફ खેંચી જાય છે. આથી જે પ્રેમ બન્યા પછી અનેક અનર્થો તથા આત્મઅહિત વેઠવા છતાં આ રાગને સમજુ મનુષ્ય પણ છોડી શકતો નથી.

“ दृष्टिरागस्तु पापीयान्दुरुच्छेदः सतामपि ” अतएव
 आ वन्ने दुर्गुणो अलग अलग समजवा, पण वन्नेनी ऐक्यता
 करवानी उतावळ करवी नहीं. आ दृष्टिमोह पोताना उपजवा
 पछी आभिनिवेशिक नामे मिथ्यात्वभावने अवश्य उपजावे
 छे अर्थात् आभिनिवेशिक मिथ्यात्व बिना केवल दृष्टिमोह
 रही शकतो नथी, माटे दृष्टिमोह आभिनिवेशिक मिथ्यात्वतुं
 खास उपादान कारण मान्युं छे. अतएव मूलकारे अहीं मूलमां
 ‘अधसो दोषः’ ए पदथी आ दोष अधम—निकृष्ट छे एम
 कहुं, आटलुं ज नहीं पण ‘खलु’ ए पद खाल वधारे भार
 मूकवाने आप्युं छे अर्थात्—आ दोष खरेखर अधम ज छे,
 आत्मानो घातक नितान्त आ दोष छे. हवे श्लोकना पूर्वार्थथी
 आ दोषतुं स्वरूप समजावे छे. ‘गुणतस्तुल्ये तत्त्वे सं-
 ज्ञाभेदागमान्यथादृष्टिः’ गुणानो अर्थ उपकारफल तेने
 आश्रीने तुल्य एटले समान अने तत्त्वनो अर्थ पदार्थ. ‘तत्त्वे’
 अहीं द्विवचन होवथी वे पदार्थो लेवा. परमार्थ ए के—वे
 पदार्थो एवा होय के जेतुं फल वरावर एक सरखुं ज होय,
 छतां मात्र वन्नेना नामो भिन्न भिन्न होय तेथी अने पोतपोताना
 मानेल आगमोमां भिन्न प्रकार बताव्यो होय तेथी आ वन्ने
 कारणोथी ते वन्ने पदार्थोने वस्तुतः एक छतां भिन्नरूपे मानवा.
 जेमके—‘ सा हिंस्यात् सर्वभूतानि ’ ए वाक्यथी भूतहिं-
 सामां पाप मान्युं तो पण अमुक जीवनो कोइ माणस मांसना
 लोभया अथवा अन्य कारणथी वध करे एटले आ वध करवामां

जेम पाप मान्युं तेम वैदिको वेदवाक्यथी यज्ञना माटे अमुक
 जीवोने वध करे आ वधमां पाप नथी मान्युं. हवे अहीं पोताना
 स्वार्थ निमित्ते करेल वधमां दुष्टचित्त मारवाना छिष्ट परिणामो
 अने स्वार्थनी तृप्ति तेमज मांसास्वाद आदि फलो वधकर्ता
 अनुभवे छे आ हेतुथी प्राणीवधमां पाप मान्युं. ते ज रीते यज्ञ
 माटे जे हिंसा थाय त्यां पण हिंसाकर्तामां दुष्टचित्त मारवानी
 बुद्धि, स्वार्थलोभ अने यज्ञशेषानो भोग विगरेनो अवश्य सद्-
 भाव छे, तथापि आ हिंसामां वेदवचनथी दोष न मानवो आनुं
 ज नाम शास्त्रकर्ता दृष्टिसंमोह जणावे छे, कारण के उपरोक्त
 बने हिंसाओ परमार्थथी हिंसा ज छे, बनेनुं फल पण एक
 सरखुं छे; किन्तु यज्ञहिंसा वेदमां कर्तव्य तरीके जणावी एटले
 तेने वैदिकोए हिंसा न मानी अने बीजी हिंसामां अधर्म मान्यो.
 ए ज रीते अमुक संप्रदायमां आचार्य गृहवासी अने शिष्यसमु-
 दाय त्यागी तथा ब्रह्मचारी आचार्यनी पालखी वहन करे,
 चामर ढाले, जे गृहसंसार अन्यदे माटे पापरूप मान्यो तयारे
 आचार्य प्रभुनो अवतार मनावी भोगविलासो करे अने तेमां
 पापनो अंश मात्र नथी परंतु ए तो इश्वरनी लीला छे एम वदे,
 तेम ज गुंसाइओ पण कृष्णावतार मनावी भोगविलासो करे
 तथा पाप न माने, जैनमतमां पण केटलाक शुष्क अध्यात्मवा-
 दीओ अमुक अमुक पापोनुं सेवन करे छतां ' ए तो शरीरनी
 प्रवृत्ति छे ' एम कही पाप नथी मानता ए सर्व चेष्टाओ
 दृष्टिसंमोह नामे दुर्गुणनी उपजावेली समजवी के जे दुर्गुणना

હૃદયથી તે તે આત્માઓ પાપને પાપરૂપ ન માનતા કર્તવ્યધર્મ માને છે. આ જ દોષના વલથી ઉંચ ભૂમિકાએ પહોંચેલ આત્માઓ ઉંધે મુઠ્ઠે પડી અધોમાર્ગગામી બન્યા છે. જમાલી મહાવીર પ્રમુથી ઉલટો થયો, ત્રૈરાશિકમત પ્રરૂપક સંઘ આચાર્ય અને અગવંતના સિદ્ધાન્તથી ઉલટો ચાલ્યો વિગેરે 'દૃષ્ટિસંમોહના' સામ્રાજ્યનો જ પ્રભાવ કહ્યો છે.

અથવા પ્રકારાંતરે દૃષ્ટિમોહનું સ્વરૂપ જાણવું. 'ગુણતઃ' એ પદનો ભાવ અધ્યવસાય એ અર્થ લેવો, અર્થાત્ એ ક્રિયાઓ તુલ્ય હોય, તેના કર્તાઓ વચ્ચે જણા એકસરखा परिणामवाला હોય અગર વચ્ચે ક્રિયાઓ સમાન ભાવવાલી હોય છતાં તેમાં નામભેદથી અથવા આગમવચનથી પૂર્વે કહેલ વૈદિકોની યજ્ઞ-હિંસાની માફક એકને પાપરૂપ માનવી અને અન્યને કર્તવ્ય-કર્મ તરીકે માનવી આ લક્ષણ જે પ્રવૃત્તિમાં સુઘટિત થાય તે દૃષ્ટિસંમોહ જાણવો. અને જે ક્રિયા ઉપલક્ષ દૃષ્ટિયે સરસી હોય, તેમાં પ્રવર્તન કરનાર પણ ઉપલક્ષ દૃષ્ટિયે પાપ આચરણ કરતો દેખાય છતાં પરિણામની ધારા ભિન્ન જ-અલિપ્ત હોય, તે ક્રિયામાં પોતાનો ચર્તિકચિત્ સ્વાર્થ ન હોય તેમજ ક્રિયાજન્ય ફલની ઇચ્છા પોતાના માટે રાખતો ન હોય કિન્તુ ધર્મસંરક્ષણ બુદ્ધિ જ હોય તો તે ક્રિયા પાપરૂપ દેખાવા છતાં તેના કર્તાને નિતાન્ત કર્મ-નિર્જરા અને શુભશ્રવ્ય જ થાય; પરંતુ પાપ લાગે નહીં. દૃષ્ટાંત તરીકે એક માણસ, કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્ર અને ધન આદિની લાલસાથી વ્યાપાર, સેતી, વ્યાજ, ગ્રામસંરક્ષણ આદિ કરતો હોય, અને

એક મનુષ્ય કેવલ ધર્મના માટે હાટ, હવેલી, વ્યાજ, ગ્રામ-સંરક્ષણ અને સુવર્ણાદિનો સંચય કરતો હોય—આ બેમાં પહેલાંને સ્વાર્થ, તૃષ્ણા, લોભ અને પાપબુદ્ધિ હોવાથી તેને આરંભ-જન્ય પાપબંધ આવશ્ય થાય છે; કારણ એ કે સ્વાર્થને માટે સ્ત્રી આદિના મોહના લીધે આરંભાદિ સેવનારમાં કદાપિ તે તે આરંભાદિમાં શુભ પરિણામ સંભવતો નથી, જ્યારે બીજામાં સ્વાર્થ, લોભ અને દુષ્ટ પરિણામો ન હોવાથી કેવલ ધર્મ તથા શાસનની અપૂર્વ ભક્તિ હોવાથી શુભ પરિણામ સંભવે છે. એટલે તેને શુભબંધ જ થાય એ જ વાત શાસ્ત્રોમાં વિસ્તારથી જ પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક જણાવી છે.

ફરી આ વિષયમાં અહીં શ્રીમાન્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી ત્રીજો પ્રકાર દર્શાવે છે.—‘ ગુણતઃ શબ્દાર્થતસ્તુલ્યે તત્ત્વે હિંસાદીનાં ’ ગુણથી—શબ્દાર્થથી હિંસાદિનું સ્વરૂપ સમાન હોય પરંતુ નામભેદથી પોતપોતાના શાસ્ત્રોમાં ભિન્ન ભિન્ન શબ્દોથી દર્શાવેલ હોય. ભાવાર્થ એ કે—સર્વ દર્શનકારોએ પોતપોતાના મતોમાં હિંસાદિનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાવી તેનો નિષેધ દર્શાવ્યો છે, એવં જૈનો પણ હિંસાદિનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કર્યા પછી તેના ત્યાગ માટે મહાવ્રત શબ્દ, પાતંજલ અકરણ શબ્દ, બૌદ્ધો નિયમ શબ્દ કહે છે. એટલે યાત્ર અહીં નામભેદ સિવાય અન્ય કાંઈ તત્ત્વ નથી. વસ્તુતઃ મહાવ્રત, અકરણ અને નિયમ એ ત્રણોનો એક જ ભાવ શબ્દ—વ્યુત્પત્તિ કરવાથી ઉપસ્થિત થાય છે, તથાપિ મહાવ્રત કથનકર્તા અમારું જૈનાગમ સુંદર છે; અક-

રણ તથા નિયમ દર્શાવનાર અન્ય શાસ્ત્રો સમીચીન નથી એ
 પ્રકારે આગ્રહવિશિષ્ટ વસ્તુ સ્વીકાર કરવાથી ઉપાધ્યાયજી કહે
 છે કે તે દૃષ્ટિમોહ જ ગણાય. નિદાન એ કે—યદ્યપિ અન્ય શાસ્ત્રો
 સમીચીન માન્યા નથી તો પણ જે અંશમાં સર્વજ્ઞમતને અનુસરતા
 હોય અને નિતાન્ત નામભેદથી જ અલગ પડતા હોય તે અંશને
 અસમીચીન અને અસત્ય સ્થાપવાથી વિપરીત માન્યતા જ ગણી
 શકાય. અતઃ આ દૃષ્ટિને દૃષ્ટિમોહ જણાવ્યો તેમજ અન્ય
 મતમાં જે સર્વજ્ઞવચનનું અનુસરણ દેખાય છે તે સર્વજ્ઞમતના
 વાક્યોના આલંબન લીધા પછી જ સંભવે; અન્યથા અંશ માત્ર
 માત્ર પણ સત્ય વસ્તુવોધ અન્ય મતમાં ક્યાંથી ઘટે ? કહું પણ
 છે કે ઉપદેશપદમાં પ્રસ્તુતઃ ગ્રંથકર્તાએ “સર્વવપ્પવાયમૂલં
 હુવાલસંગં જઓ જિણકસ્વાયં । રચણાગરતુલ્લં જલુ
 તો સ્વં સુન્દરં તસ્મિ” ॥ ૧ ॥ “ દ્વાદશાંગીમાંથી
 અમુક અમુક વચનો સ્વીકાર્યા પછી પ્રત્યેક મતો ઉપસ્થિત
 થયા છે. આ હેતુથી આ દ્વાદશાંગી રત્નાકર સમાન હોવાથી
 સર્વ મતોનું મૂલ જિનકથિત દ્વાદશાંગી કહી છે, એટલે પરમતના
 શાસ્ત્રોમાં જે જે સુંદર હોય તે તે દ્વાદશાંગી અંતર્ગતનું જાણવું. ”
 હુંકાળમાં એટલું જ સમજવાનું કે જ્યાં નામભેદ સિવાય વસ્તુતઃ
 પદાર્થભેદ ન હોય, પરમાર્થતયા એક જ હોય, છતાં નામભેદના
 લીધે આગ્રહમાં खेची જડ પોતાનું તે સારું અને અન્યનું
 સારું છતાં સ્વોહું માનવું તે દૃષ્ટિમોહનું લક્ષણ છે. અહીં એક
 અંશ માત્ર સત્ય પદાર્થ જણાવનાર અન્ય મતને સુંદર મનાવવાનો

ઉપાધ્યાયજીનો આશય નથી, કિન્તુ નામભેદ જાણી વસ્તુનો વિચાર નહીં કરવો અને નામના મોહમાં રહેવા જવું એ સ્વોદું છે, અહિતકર્તા છે, સત્ય વસ્તુની પરીક્ષાથી ઠગાવાનું છે એ જ બતાવવાનો મનોરથ ઉપાધ્યાયજીનો છે. આ ત્રણે પ્રકારો ‘ દૃષ્ટિમોહ ’ નું સ્વરૂપ જણાવે છે અને ‘ દૃષ્ટિમોહ ’ મિથ્યાત્વ-આવજનક હોવાથી ગ્રંથકર્તાએ તેને અધમ-નિકૃષ્ટ દોષ જણાવી ધર્માર્થી આત્માને સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એમ માની આ પ્રમાણે વિસ્તૃત સ્વરૂપ કહ્યું.

એ રીતે ‘ દૃષ્ટિસંમોહ ’ નું સ્વરૂપ જણાવ્યા પછી ‘ ધર્મપ-
થ્યમાં અરુચિ ’ એ ત્રીજા દોષનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

ધર્મશ્રવણોઽવજ્ઞા

તત્ત્વરસાસ્વાદવિમુક્ષતા ચૈવ ।

ધાર્મિકસત્ત્વાસક્તિશ્ચ

ધર્મપથ્યેઽરુચેર્લિંગમ્ ॥ ૪-૧૨ ॥

મૂલાર્થ—ધર્મવ્યાખ્યાનોનાં શ્રવણમાં અનાદર, પરમાર્થભૂત પદાર્થ સંબંધી જે રસ તેના સ્વાદમાં વિમુક્ષપણું, ધર્મિષ્ઠજનોની સંગતિ નહીં કરવી એ સર્વે ધર્મપથ્યના અરુચિ ચિહ્નો છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

ધર્મપથ્યની અરુચિના પ્રકારો દર્શાવે છે. ધર્મશાસ્ત્રો અને ધર્મવ્યાખ્યાનો જ્યાં વંચાતા હોય ત્યાં તેને સાંભળવાની રુચિ

न थाय, प्रमाद आडो आवे अथवा निद्रा विगेरे अनेक विघ्नो
 खडा थाय तेमज निवृत्ति नथी, व्यवसाय बहु छे एम कही
 धर्मश्रवण न करे अने भृंगाररसनी, विकथानी, हास्यनी, विला-
 सोनी ज्यां कथाओ धती होय त्यां उत्साहथी जाय, निद्रा के प्रमाद
 नडे नहीं, व्यवसायनो पण विचार आवे नहीं, वळी नाटको,
 सिलेपोदोग्राफ आदि देखवा माटे पैसानो व्यय करी गाढ प्रेमथी
 गमन करे, ज्यारे धर्मश्रवण करवाने कोइ प्रेरणा करे तो 'एमां
 शुं सांभळवानुं छे ? आपणो जाणीए छीए तेमां कांइ नवुं नथी'
 अथवा 'अत्यारे धर्मश्रवणनो समय नथी, अवस्था थया पछी
 धरुं सांभलीशुं' इत्यादि कथन करी धर्मश्रवणमां अनादरभाव
 उपजवो ते; वळी रमणीरस मोजशोखमां लीनता राखवी अने
 तत्त्वभूतप दार्थोमां, आत्महितमां, निःश्रेयसमार्गमां जे प्यार उप-
 जवो जोइए ते न उपजे किन्तु ते रसना आस्वादनभावमां
 परांगमुखपणुं प्रगटवुं ते धर्मपथ्यना अरुचिना प्रकारो छे. फरी
 जेनी संगति करवाथी आत्माना गुणो आविर्भूत थाय, अना-
 दिनी कुटेवो मटी जाय, टुंकमां जाड्यं धियो हरति सिंचति
 वाचि सत्यं, मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ।
 चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्त्तिं, सत्संगतिः
 कथय किं न करोति पुंसाम् ? ॥१॥ " बुद्धिनी जडतानो
 नाश करे, वाचामां सत्यरसनुं सिंचन करे, मानयोग्य उन्नत
 दिशानुं दर्शन करावे, पापने दूर करे, चितनी प्रसन्नता करे
 अने चोतरफ कीर्त्तिनो वधारो करे एवी सज्जनसंगति मनुष्योने
 शुं शुं लाभो नथी करती ? "

भावार्थ ए के-सत्संगति जगतना उंचामां उंचा सर्व लाभो प्राप्त करावे छे. आवी सज्जनसंगतिना संसर्गमां रहेवाने चित्त ब्रेराय नहीं, किन्तु जेना संगथी दुर्गुणो, पापमति, कुव्यसनो अने निकृष्ट परिणामो सळे तेवी संगति करवाने चित्त राजी थाय-आ लक्षणोने शास्त्रकर्ता ' धर्मपथ्यनी अरुची ' नामे त्रीजो पापविकार गणावे छे. आ पापविकारना बलथी आत्मा धर्माभृतनुं पान कदापि अनुभवी शकतो नथी अने तेथी आत्महित समजवाने हतभाग्य रहे छे. आ श्लोकमां उपर कहा प्रमाणो धर्मश्रवणमां अनादरभाव, तत्त्वरसास्वादमां विमुखता, सज्जनोनी असंगति जे दर्शाव्या ते ' धर्मपथ्यनी अरुचि ' विवेकीओने ओळखवा माटे आ त्रण लिंगो जणाव्या छे, कारण के आ लिंगोने जाण्या पछी स्वआत्मा अने परमात्माना अंगे ' धर्मपथ्यनी अरुचि ' विवेकीओ वरावर विचारी शके, तेमज तेनो विचार कर्या पछी आत्माने हितमार्गथी भ्रष्ट थतो बचावी शके.

हवे ' क्रोधकंडूति ' जाणवानो उपाय जणावे छे—

सत्येतरदोषश्रुति-

भावादन्तर्बहिश्च यत्स्फुरणम् ।

अविचार्य कार्यतरत्वं

तच्चिह्नं क्रोधकंडूतेः ॥ ४-१३ ॥

मूलार्थ—सत्य अने असत्य दोषो एटले यथास्थित

દોષ અથવા અસદ્ભૂત દોષો પરમુશ્વરી શ્રવણ કરી અંતઃકરણમાં જે વિકાર ઉદ્ભવે અને પછી બાહ્ય આકૃતિદ્વારા તે વિકારો પ્રત્યક્ષ દેહાય તેમજ આ વિકારથી પરપાર્થ કાર્યતત્ત્વનો વિચાર બાજુ પર રહે તે માટે આ વિકારને ક્રોધકંડૂતીનું ચિહ્ન કહ્યું છે.

“ રુષ્ટીકરણ ”

જે કારણોથી આત્માની સમધારણ પ્રકૃતિ-મધ્યસ્થમાવનો વિકાર થાય અને આત્મા સ્વભાવથી ઉલટો ચાલે કે જે સમયે શરીરના પ્રત્યેક અવયવો આવેશમય જણાય તે વિકારને શાસ્ત્રકર્તા ક્રોધવિકાર જનાવે છે. આ વિકાર ઉદ્ભવવાના અનેક ગોણ-મુખ્ય કારણો ગણાવ્યા છે. ઘણી વ્યક્તિઓ ચીડિયાલુ સ્વભાવના લીધે જે વચ્ચે કોઈ પણ ચીડિયાપણાનું કારણ ઉભું કરે એટલે ચીડાઈને આવેશમય સવિકારી બને છે, જ્યારે બીજાઓ પોતાની માનલોલુપી બુદ્ધિના લીધે માનપ્રાપ્તિમાં અંતરાય આવતો દેખે એટલે સવિકારી થાય છે. અન્ય વ્યક્તિઓ અણસમજના કારણોથી ક્રોધી બને છે. કેટલાકો હાસ્યસ્વ-ભાવથી, કેટલાક કૌતુકપણાને લીધે એમ વિચિત્ર કારણો આવેશ ઉદ્ભવવાના અનુભવાય છે. અહીં ક્રોધકંડૂતીના જે કારણો કહેશે તે માત્ર કાંઈક સમજુ અને વિવેકીજનને જે કારણોથી ક્રોધ પ્રગટે તે જ જાણવા. અવિવેકી તથા અકલ વિનાના લોકોને ઉપરોક્ત કારણોથી ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, તો પણ અહીં જે કારણો દર્શાવે છે તેમાં તે કારણોનો અંતર્ભાવ થવાથી ઉપરોક્ત કારણો અહીં દર્શાવ્યા નથી, અને ગ્રંથદર્શિત

કારણો એવા છે કે જે કારણો વાલ, મધ્યમ અને પ્રાજ્ઞ
 એ ત્રણે વર્ગમાં ઘટી શકે, તેમજ ' હમરુક સાણિ ' ન્યાયે
 પ્રથમ ગુણસ્વરૂપ કહ્યા પછી દોષસ્વરૂપ અને ત્યારપછી ફરી
 વિશિષ્ટ ગુણસ્વરૂપ જણાવ્યું હોવાથી આ દોષ ત્રણે વર્ગમાં
 લાગુ થઈ શકે છે. આથી ઉપરોક્ત ક્રોધના કારણો અહીં કેમ
 ન જણાવ્યા તેનો સુલાસો થઈ ગયો. મધ્યમ જનોને ક્રોધ
 સાથી ઉપજે તે આ પ્રકારે જાણવું—' સત્યેતરદોષશ્રુતિ-
 ભાવાદન્તર્વાહિશ્ચ યત્સ્ફુરણં ' સદ્ભૂત દોષો સાંભળવાથી
 અને આરોપિત દોષો સાંભળવાથી અંતરંગમાં જે વિકારો
 ઉદ્ભવે ને તેથી વાહ્યાકૃતિમાં વિકારો તરી આવે. પરમાર્થ એ કે—
 કર્મદોષથી અગર અનાદિ અભ્યાસબલથી અથવા અમુક
 સંયોગોથી સુંદર પ્રવૃત્તિ છોડી થોડું યા વધારે જે કાંઈ અસુંદર
 આચરણ કર્યું હોય અથવા અન્યને નુકસાન થાય તેવી ક્રિયા
 સેવી હોય, જે પરથી બાલજીવો, પ્રાકૃત લોકો લોકસમૂહમાં
 અગર અમુક વ્યક્તિ સમીપે તે તે દોષો જાહેર કરે, નિંદા કરે,
 માનહીન કરે આ હેતુથી વિવેકીઓ પોતાના દોષનો વિચાર
 અને પ્રાકૃત જનસ્વભાવ ન વિચારતા—શ્વાન પોતાને મારનારને ન
 કરડતા ઢેફાલાને યા પત્થરને કરડવા દોડે તેમ—પ્રાકૃત બાલ-
 જીવોની સામે મધ્યસ્થભાવ મૂકી ઉગ્રતાનું રૂપ હૃદયમાં ધારણ
 કરે. પછી અસદ્ભૂત વર્તન, આવેશની નજર, શરીરના
 પ્રત્યેક અવયવોમાં તેજસ્વીપણું અંગીકાર કરે તેમજ પોતાનામાં
 કોઈ વિરુદ્ધ દોષ ન હોય, મિથ્યા આચરણ થયું ન હોય તેમજ

અન્યને નુકશાન થાય તેવી ક્રિયા તેઓ આચરી ન હોય છતાં પણ સમજણની સ્વામીના કારણથી, ઈર્ષ્યાવૃદ્ધિથી, વાલસ્વભાવને લીધે વિવેકીઓની સુંદર ક્રિયાને પણ અસુંદર ક્રિયા માની વધુમાં સ્વોદા દોષો આરોપી વાલજીવો વિવેકીઓને નિંદે, તેઓ પર ઈર્ષ્યા કરે, હલકા પાઠવા માટે અનેક પ્રપંચો કરે. અતઃપ્રવર્ત્તહરિણ વૈરાગ્યશતકમાં કહ્યું છે કે-‘ ગુણે સ્વલભયં ’ સજ્જનોને સ્વગુણના અંગે નિત્ય સ્વલજનોનો ભય રહે છે, તેમજ અન્યત્ર પણ કહ્યું છે-“ ન વિના પરવાદેન, હૃદ્યો ભવતિ દુર્જનઃ । કાકઃ સર્વસરસાન્, પીત્વા, વિના સેધ્યં ન તૃપ્યતિ ” ॥ ૧ ॥ “ દુર્જનો સજ્જનોની નિંદા વિના પ્રસન્ન થતા નથી, કારણ કે કાગડો સર્વ રસનું આસ્વાદન કર્યા પછી વિષ્ટાભક્ષણ વિના તૃપ્ત થતો નથી. ” આ જ હેતુઓથી વિવેકીઓ હૃદયમાં સ્ત્રીન્ન થઈ વાહ્યઆકારોમાં ક્રોધનું રૂપ ધારણ કરે છે અને વસ્તુતત્ત્વનો વિચાર પણ ભૂલી જાય છે. ક્રોધનો એ સ્વભાવ જ છે કે પોતાના ઉદયથી વિવેકીઓને પણ માનભૂલ્યા કરે છે. પરિણામે આ ક્રોધ વધતાં સર્વથા વિવેકીઓ વિવેકભ્રષ્ટ થવા સાથે વસ્તુતત્ત્વના વિચારથી વિહીન થાય છે, યાવત્ યશોવિજયજી મહારાજ આ ઉદ્ભૂત ક્રોધના ચિહ્નોને આત્માનું અત્યંત અહિત કરનાર, દુર્ગતિના કટુક ફલને અર્પનાર અને અકાર્યોને જન્મ આપનાર એવા ક્રોધના દુષ્ટવિકારો ઉપરોક્ત કારણોથી શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં મધ્યમજનોને ઉપજે છે એમ સ્પષ્ટ જાહેર કરે છે.

૧ રીતે અહીં મધ્યમ જનોને ક્રોધ ઉદ્ભવવાના સદ્ભૂતદોષશ્રવણ
 ૧, આરોપિતદોષ અથવા અસદ્ભૂતદોષશ્રવણ ૨ અને કાર્ય-
 તત્ત્વનો નિર્વિચાર ૩ એ ત્રણ કારણો દર્શાવ્યા છે, તેમાં
 બાલજીવોને જે જે કારણોથી ક્રોધ ઉદ્ભવે છે તે કારણો
 વહુધા અહીં દર્શિત કાર્યતત્ત્વનો નિર્વિચાર નામના ત્રીજા કારણમાં
 અંતર્ગત થઈ શકે છે.

ઉપર દર્શિત કારણોથી અને પ્રથમ દર્શિત કોઈ પણ
 કારણોથી હ્રદયસ્થભાવને લીધે અથવા વસ્તુબોધની સ્વામીના
 લીધે ક્રોધવિકારો જનતાને ઉદ્ભવે એ સાહજિક છે, તથાપિ
 ક્રોધના ઉદયને દાવવા માટે અને ઉદ્ભવ થવા ન પામે તે સારુ
 તેમજ પશ્ચાત્તાપ કરવા અર્થે શાસ્ત્રકર્તાએ અનેક માર્ગો કહ્યા છે.
 આ કારણો અમે આગલ ઉપર પાંચ પ્રકારની ક્ષમાના સ્વરૂપ
 વચ્ચે વિસ્તારથી કહ્યા છે, તે વિવેકીઓએ સ્વાસ્થ વિચારવા
 અને તેનું અનુકરણ કરવાને દત્તચિત્ત થવું એ વધારે ઉચિત છે.

૧ રીતે વિષયતૃષ્ણા ૧, દષ્ટિમોહ ૨, ધર્મપથ્યમાં અરુચિ ૩
 અને ક્રોધકંઠૂતિ ૪ એ ચાર પાપવિકારોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ કહી
 ધર્મી આત્મામાં આ વિકારો ન હોય એમ વ્યતિરેક મુલ્યથી તેનો
 અભાવ જણાવ્યો. હવે અહીં ઉપસંહાર કરતાં તે જ વાતનો
 નિર્દેશ કરી ફરી ધર્મતત્ત્વ પામ્યા પછી ધર્મની ઉચ્ચ ભૂમિકાએ
 આરૂઢ થયેલા આત્માઓને ધર્મતત્ત્વના પ્રભાવથી વિશિષ્ટ

मैत्र्यादि गुणो प्राप्त थाय छे, ए वातनो सामान्य निर्देश ग्रंथकर्ता कहे छे.

एते पापविकारा

न प्रभवन्त्यस्य धीमतः सततं ।

धर्मासृतप्रभावाद्

भवन्ति मैत्र्यादयश्च गुणाः ॥ ४-१४ ॥

सूत्रार्थ—उपर जे पापविकारो जणाव्या ते पापविकारो धर्मतत्त्व पामेल आ बुद्धिवान् आत्माने निरंतर उद्भवता नथी, तेमज धर्मरूपी असृतपानना प्रभावथी मैत्री १, प्रमोद २, करुणा ३ अने मध्यस्थ ४ ए चार गुणो अवश्य उत्पन्न थाय छे.

“ स्पष्टीकरण ”

विशिष्ट रसायण खाधा पछी रोगादि विकारो खानारने उत्पन्न थता नथी, एवं पूर्वे कहा प्रमाणो गुर्वादिकना उपदेशथी अथवा यथाभव्यत्वेना परिपाकथी ‘ धर्मतत्त्व ’ नो आविर्भाव थया पछी आगल जे पापविकारोनुं विस्तृत स्वरूप अमे कही गया ते अनादिना अभ्यस्त पापविकारोनुं कटुक फल अने तेनुं यथास्थित स्वरूप समजवाथी, तेमज तेनो अनुभव-स्मरण जागृत होवाथी, अतएव मारुं अप्राप्य दुर्लभ एवुं धर्मतत्त्व ‘ फरीने विनाश न पामो ’ ए रीते समयपणे आ धर्मी आत्माओ

प्रवृत्ति करे छे. आ कारणथी आ मतिमान् आत्माने ते
 पापविकारो फरीने कदापि उद्भवता नथी, यावत् धर्माभूतपा-
 नना प्रभावथी मैत्री आदि चार भावनाओ अवश्य उपजे छे.
 अहीं अमृत खाधा पछी खानारने जन्म-मरण करवा पडता
 नथी तेम ' धर्म ' ने पण अहीं अमृत समान गण्यो छे,
 कारण के ' धर्म ' आत्मामां उतार्या पछी अने आत्मा धर्म
 साथे अभेदभाव पाम्या पछी जन्म-मरणादि प्रपंचोने करतो
 नथी माटे धर्मने शास्त्रकर्ताए अमृतरूपे जणाव्यो. एवं अमृत
 खानारने अनेक नूतन उत्तम गुणो पण प्राप्त थाय छे तेम
 धर्म पामनार पण अहीं तेना प्रभावथी पोतानी सुंदर मान्यताने-
 तत्त्वप्रतीतिने स्थिर बनावनार मैत्री आदि चार पवित्र बुद्धि-
 ओने प्राप्त करे छे. आज हेतुथी शास्त्रकर्ताए अमृत साथे धर्मनी
 तुल्यता करी यथोचित उपमालंकार बताव्यो. श्रीमान्
 यशोविजयजी उपाध्यायजी स्वकृत टीकामां मैत्री आदि चार
 गुणोने धर्मना अभ्यासगुणरूप लिंगो जणावे छे, अर्थात्
 विशिष्ट धर्माभ्यासद्वाराए आत्माने एकांत धर्ममय बनावनारा आ
 चार गुणो छे. निदान ए के-आ गुणो उद्भव्या पछी आत्मा
 कदापि धर्मभ्रष्ट बनतो नथी. उपरोक्त दोषनो अभाव थवाथी
 धर्मतत्त्व आत्मा पाम्यो एहुं अनुमान बुद्धिमानो करी शके अने
 पामेला धर्मतत्त्वनी उच्चता तथा वृद्धि करवाने अवश्यमेव मैत्री
 आदि गुणोनो अभ्यास धर्मीए करवो जोइए. आ हेतुथी आ
 गुणो आभ्यासिक गुणो छे एवो श्रीमान् उपाध्यायजीना

કથનનો યાવ છે અથવા નાહ, મધ્યમ, બુદ્ધ એ ત્રણ ધર્મના અધિકારી વર્ગો શાસ્ત્રકર્તાએ કહ્યા છે. વાલજીવો ધર્મ પામ્યા પછી ઔદાર્યતા આદિ સદ્ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે અને મધ્યમ જનો ઔદાર્યતાદિ ગુણો પામવા સાથે વિષયતૃષ્ણા આદિ પાપ-વિકારોને દૂર કરે છે. અર્થાત્ મધ્યમ જનો વાલજીવોની અપેક્ષાએ ધર્મની ઉચ્ચ ભૂમિકાએ પહોંચી ગયા હોવાથી ગુણની શ્રેણી પણ તેઓને વધે જ છે, જ્યારે વાલજીવો ધર્મ પામ્યા પછી તેના પ્રભાવથી ઔદાર્યતા આદિ ગુણો પામ્યા હોય પણ વિષય-તૃષ્ણા આદિનો નાશ ન થયો હોય એટલે તેઓ અद्याપિ ધર્મની પ્રથમ ભૂમિકાએ જ સ્થિર છે; અને બુદ્ધ જનો વધુ ભૂમિકાને પસાર કરી ત્રીજી ભૂમિકાએ પહોંચી જાય છે માટે તેઓ વળ્લેની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટ ધર્મતત્ત્વ પામ્યા હોવાથી વિશિષ્ટ ધર્મતત્ત્વના લિંગ તરીકે મૈત્રી આદિ ઉચ્ચતર આભ્યાસિક ગુણો પ્રાપ્ત કરે છે. નિદાન એ કે-જેમ જેમ લાઇન વધતી જાય તેમ તેમ ઉત્તરોત્તર ગુણની સ્થિતિ પણ એક પછી એક ઉચ્ચતર વનતી જાય છે. આ પ્રકારે વાલ, મધ્યમ અને બુદ્ધ એ ત્રણ વર્ગ સંબંધી ધર્મતત્ત્વનો વિષય-વિભાગ પાડવાથી પ્રથમ સામાન્ય ગુણો, પછી વિશિષ્ટ દોષાભાવ અને ત્યારપછી પ્રકૃષ્ટ ગુણો એ પ્રમાણે ગ્રંથકર્તાએ જે અનુક્રમ દર્શાવ્યો છે તેનું તત્ત્વ યથાર્થતયા સમજાશે.

‘ મૈત્રી ’ વિગેરે ચાર ગુણોનું લક્ષણ હવે જણાવે છે.

પરહિતચિન્તા મૈત્રી

પરદુઃખવિનાશિની તથા કરુણા ।

परसुखतुष्टिर्मुदिता

परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥ ४-१५ ॥

मूलार्थ—अन्य आत्माओ पोतानुं हित केम पाये
एष विचारवुं ते मैत्री १, तथा अन्य आत्माओ दुःख रहित केम
याय ए विचारवुं ते करुणा २, अन्यनुं सुख देखी प्रसन्न थवुं
ते मुदिता ३ अने अन्यना दोषो देखी तेनी उपेक्षा करवी
ते उपेक्षा ४.

“ स्पष्टीकरण ”

आ श्लोकनो भाव घणो ज स्पष्ट होवाथी तेमज आगल उपर
आ चारे भावनानुं विशिष्ट स्वरूप कहेवामां आवशे ए कारणाथी
अत्रे अमे चारे भावनानुं स्वरूप विचारवामां वधु उत्तर्या नथी.

ए प्रकारे अभ्यासरूप मैत्री आदि गुणोनुं स्वरूप कहा
पछी ‘ धर्मतत्त्व ’ ना लक्षणोनो उपसंहार करवानी इच्छाथी
ग्रंथकर्ता चतुर्थ षोडशक प्रकरणनी समाप्ति सूचन करे छे.

एतज्जिनप्रणीतं

लिङ्गं खलु धर्मसिद्धिमज्जन्तोः ।

पुण्यादिसिद्धिसिद्धेः

सिद्धं सच्चेतुभावेन ॥ ४-१६ ॥

मूलार्थ—धर्मनी यथार्थ सिद्धि जे आत्मा पाम्यो होय

તેને ઓઝસ્વાવનાર આ “ઔદાર્ય” આદિ પૂર્વે કહેલ જિનપ્રણીત લિંગ જાણવું, તેમજ ઉત્તરોત્તર પુણ્યના ઉપાયો પ્રાપ્ત કરાવી પુણ્યાદિના નિષ્પત્તિસાધનમાં અવાધિત-અવંધ્યફલજનક પ્રતિષ્ઠિત કારણ પણ આ “ઔદાર્યાદિ” જ લિંગો છે.

“સ્પષ્ટીકરણ”

આ પ્રકરણની આદિમાં જ કહી ચૂક્યા કે-ધર્મી આત્મા-ઓને વ્યવહારથી ઓઝસ્વાના સ્વરા સાધન તરીકે “ઔદાર્ય” આદિ અંતઃકરણમાં ઉઝ્ઝતા પવિત્ર આશયો છે, કારણ કે મલુબ્ય માત્રનું સ્વરૂં-સ્વોદું સ્વરૂપ સમજવા માટે તેના વ્યવહારો પર જ આધાર રાખી શકાય, અને વ્યવહાર-પવિત્રતા હૃદયની ઉચ્ચ-નીચ વાસના પર અવલંબી રહે છે. અતઃ ગ્રંથકર્તાએ અહીં પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે ધર્મસિદ્ધિમાન્ આત્માની પરીક્ષા માટે “ઔદાર્ય” આદિ પાંચ આશયો બતાવ્યા. આ આશયોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ સમજ્યા પછી ગમે તેવો સામાન્ય જન પણ પોતાની અને પરની, સ્વપરના વ્યવહાર પરથી, ધર્મીપણાની કસોટી નિકાલી શકે તેમજ પોતાને સ્વોદી રીતે અથવા અજ્ઞાનતાથી ધર્મી માનતો હોય તો તે માન્યતાને વદલી શકે. આ હેતુથી “ઔદાર્ય” આદિ પાંચ આશયોને ધર્મના લિંગો-ચિહ્નો કહ્યા. અહીં ગ્રંથ-કર્તાએ ‘જિનપ્રણીત’ એ પદથી સર્વજ્ઞોએ આ લિંગો-ચિહ્નો જણાવ્યા છે, એમ કહી સર્વજ્ઞકથનના આધારે આ સર્વ સ્વરૂપ કહ્યું છે; પણ સ્વમતિથી ઉપજાવીને કાંઈ પણ કથન કર્યું નથી એ ભાવ દર્શાવે છે. ફરી આ “ઔદાર્ય” આદિ ભાવો ધર્મીપ-

ગાને ઓઠરાવે છે તેમ આત્માને ધર્મી પણ બનાવે છે; કારણ
 કે-આ “ ઔદાર્ય ” આદિ ભાવોની પ્રાપ્તિ થયા પછી ઉત્તરો-
 ત્તર ક્રમશઃ પુણ્યપ્રાપ્તિના સાધનો પ્રાપ્ત કરાવે છે, જેથી ઉત્તરો-
 ત્તર પુણ્યનો પ્રવાહ ચાલ્યા કરે છે તેમજ જ્ઞાનયોગના સાધનોની
 પણ અનેકધા પ્રાપ્તિ થાય છે. અતઃ આ લિંગ-ચિહ્ન સ્વજન્ય
 ફલપ્રાપ્તિ કરાવવા માટે અવંધ્ય-અવાધિત સત્કારણભૂત
 છે, અર્થાત્ જ્ઞાનયોગની અને પુણ્યવંધના સાધનોની પ્રાપ્તિ
 “ ઔદાર્ય ” આદિ ગુણ વિના સર્વથા અસંભાવ્ય તથા અશક્ય જ
 છે. હેતુ એ કે-“ દયા ભૂતેષુ વૈરાગ્યં, વિધિદાનં યથો-
 ચિત્તમ્ । વિશુદ્ધા શીલવૃત્તિશ્ચ, પુણ્યોપાયાઃ પ્રકી-
 ર્તિતાઃ ” ॥ ૧ ॥ “ સર્વ ભૂતો પરદયા, વૈરાગ્યભાવ, યથોચિત
 વિધિપૂર્વક દાન અને અકલંક શીલવૃત્તિ-એ ચારે પુણ્યપ્રાપ્તિના
 ઉપાયો કહ્યા છે.” આ શ્લોકોક્ત પુણ્યના સાધનો એકત્ર કરવા
 માટે અવશ્યમેવ પૂર્વે જણાવેલ “ ઔદાર્ય ” આદિ ભાવોની
 અપેક્ષા રહે છે. આથી જ પુણ્યપ્રાપ્તિની સાધનસિદ્ધિનું અને
 જ્ઞાનયોગ સાધનપ્રાપ્તિનું અવંધ્ય કારણ જિનેશ્વરોએ ઉપરોક્ત
 લિંગ દર્શાવ્યું. પુનઃ ‘સિદ્ધ’ એ પદથી આ દર્શિત ચિહ્ન પ્રતિ-
 સ્થિત પટલે પ્રમાણોપપન્ન છે એમ કહી જેઓને સ્વ આત્માને
 ધર્મી બનાવવો હોય તેઓએ પ્રથમ ઉપર કહેલ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા
 દૃઢ સંકલ્પ સામે દૃઢ પ્રયત્ન કરવાની સ્વાસ આવશ્યકતા છે,
 એ ભાવ ધ્વનિત કરી તે ગુણો પ્રતિ ગ્રંથકર્તા ભવ્ય આત્માનું
 સ્વાસ ધ્યાન લેવું છે.

આ પ્રમાણે ગ્રંથકર્તાએ આ ચતુર્થ પોઢશક પ્રકરણમાં ધર્મના લિંગરૂપે “ ઔદાર્ય ” આદિ પાંચ ગ્રાશયોતું વિસ્તૃત સ્વરૂપ, પાપવિકારોતું કથન અને મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવોતું દર્શન કરાવી બાલ, મધ્યમ તથા બુધને ધર્મપ્રાપ્તિ થયા પછી ઉત્તરોત્તર ગુણની સ્થિતિ જેમ વધતી ચાલે તેને દર્શાવી આ અંતિમ શ્લોકથી આ પ્રકરણનો ઉપસંહાર કર્યો. શ્લોકમાં ‘ સ્વતુ ’ એ શબ્દ માત્ર વાક્યને સુશોભિત કરવા માટે જ આપ્યો છે, તો પણ તેનો નિશ્ચય અર્થ કરી “ નિશ્ચયેન ધર્મસિદ્ધિમાન્ આત્માને ઓઠ-સ્વાવનારું આ જિનપ્રણીત લિંગ-ચિહ્ન છે ” એવો અર્થ કરવામાં કાંઈ અસંગતતા દેખાય છે સ્વરી ? છતાં ટીકાકારોએ તે અર્થ કેમ ન સ્વીકાર્યો તેતું સમાધાન અમારાથી કેમ બને ? ગ્રંથકર્તા પ્રકરણની સમાપ્તિમાં ‘ સિદ્ધં ’ એ પદથી સંપૂર્ણ પ્રકરણને મંગલમય જણાવી ઉત્તર પ્રકરણની સાથે આ પ્રકરણનો સંબંધ દર્શાવે છે અર્થાત્ પ્રકરણની સમાપ્તિમાં જે સ્વાસ વાક્ય આવે તે જ વાક્યથી ગ્રંથકર્તા ઉત્તર પ્રકરણ સ્વાસ પ્રારંભ કરે છે, આથી ગ્રંથકર્તા કેવા પ્રૌઢ કવિ હશે તે તેમની વાક્યરચના પરથી વિદ્વાનોએ સમજવાનું છે.

(५) लोकोत्तरतत्त्वप्राप्तिषोडशकम्

आगला प्रकरणमां धर्मतत्त्वोना जे जे लिंगो कहा तेथी
आत्मा सामान्य प्रकारनो धर्म पाम्यो एटलुं ज जाणी शकाय,
एवं सामान्य गुणो पण आत्मा पाम्यो छे ए पण ओळखी
शकाय. निदान ए के-उपरना प्रकरणमां धर्मतत्त्व पाम्या पछी
जे गुणो प्राप्त थाय ते ज गुणसमूह नीतिथी चालनाराओ पामी
शके छे, परंतु एटला मात्रथी आ आत्माओ तात्त्विक धर्म
पाम्या एवो निर्णय केम करी शकाय ? कारण के नीति अने
लौकिक धर्म पामेल आत्माओमां पण “ औदार्य ” आदि
भिन्न भिन्न भावो घणा अंशे होय छे. एटले सामान्य दृष्टिए
“ तात्त्विक धर्म ” अने “ लौकिक धर्म ” पामेला आत्माओनो
भेद पाडवो असाध्य छे, अतएव प्रभु हरिभद्रसूरिजी आ
पांचमा प्रकरणमां “तात्त्विक धर्म” पामेल आत्माओ “ता-
त्त्विक धर्म” ना प्रभावथी क्या विशिष्ट गुणो प्राप्त करे अने क्या
विशिष्ट गुणोथी आत्मा “ तात्त्विक धर्म ” पाम्यो छे ए जाणी
शकाय एवं क्या विशिष्ट गुणो विना “ तात्त्विक धर्म ” नो
अभाव छे एम निर्णय करी शकाय इत्यादि भावो समजाववा
माटे विस्तारथी “लोकोत्तरतत्त्वप्राप्ति”नुं स्वरूप दर्शावे छे.

एवं सिद्धे धर्मे

सामान्येनेह लिंगसंयुक्ते ।

નિયમેન ભવતિ પુંસાં

લોકોત્તરધર્મસંપ્રાપ્તિઃ ॥ ૫-૧ ॥

સૂત્રાર્થ—૬ પ્રમાણે “ ઔદાર્યાદિક ” ચિદ્ધો સહિત લૌકિક ધર્મની સિદ્ધિ થયા પછી અથવા સામાન્ય ધર્મ (લૌકિક ધર્મ) પામ્યા પછી ‘ ભવ્યાત્માઓને ’ નિશ્ચયથી “ લોકોત્તરતત્ત્વ ” ની પ્રાપ્તિ થાય છે.

“ દષ્ટીકરણ ”

ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—આગળના પ્રકરણમાં લિંગ સહિત સામાન્ય પ્રકારે ધર્મસિદ્ધિ બતાવી, આનું ફલ એ જ કે વિશેષ ગુણો અને વિશિષ્ટ ધર્મ પ્રાપ્ત થાય. સ્વરૂં ૬ છે કે—સામાન્ય ગુણો અને સામાન્ય ધર્મ પામ્યા પછી વિશેષ ધર્મ તથા વિશેષ ગુણોનો લાભ થાય, એ જ વાત અહીં દર્શાવે છે.

ચોથા પ્રકરણમાં લૌકિક ધર્મ અને નીતિનિપુણતા પામવાનો જે પ્રકાર દર્શાવ્યો તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી અવશ્ય આત્મા સામાન્ય ધર્મ તથા “ ઔદાર્ય, ” “ દાક્ષિણ્યતા ” આદિ લિંગો પામી શકે છે, પરંતુ આ ધર્મરુચિમાં લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મનો વિભાગ ન હોવાથી તેને શાસ્ત્રકર્તા સામાન્ય ધર્મ દર્શાવે છે. એનું કારણ એટલું જ કે આ પરિણામથી આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન ઉપજી શકતું નથી કિન્તુ લૌકિક સુખની વાસનાઓને જ તે તૃપ્ત કરે છે, તો પણ આ પરિણામદ્વારા આસ્તે આસ્તે આત્મા ધર્મના ઉંઠા સ્વરૂપમાં ઉતરી શકે છે. અતઃ પ્રયત્નકર્તા

‘ સામાન્ય ધર્મ ’ ની સિદ્ધિ થયા પછી “ નિયમેન ” એ પદથી નિશ્ચયથી “ લોકોત્તરતત્ત્વ ” પ્રાપ્ત થાય છે. એમ માર-પૂર્વક કહે છે. અર્થાત્ જે આત્મા અદ્યાપિ ‘ ધર્મ ’ શું છે ? એટલું પણ જાણતો નથી તે આત્મા લોકોત્તર ધર્મને ક્યાંથી જાણે ? માટે તેવા આત્માએ પ્રથમ લૌકિક ધર્મ જાણવો જોઈએ— સિદ્ધ કરવો જોઈએ એટલે કાळाંતરે લોકોત્તર ધર્મ પણ પામી શકે. અહીં “ લોકોત્તર ધર્મ ” ના અધિકારી કોણ હોઈ શકે એ વાતને ટીકાકારો સ્પષ્ટ કરે છે કે જેઓ સ્વસ્વ ધર્મગ્રન્થોમાં કહેલ મુમુક્ષુજન યોગ્ય અનેક પ્રકારના આચારો, ક્રિયાઓ અને અવસ્થાઓની અપેક્ષાએ શુદ્ધ હોય અર્થાત્ તેમાં રંગાયા ન હોય તેમજ પરિણામની અપેક્ષાએ સ્વચ્છપરિણામી હોય તથા સ્વતંત્ર વ્યવહારમાં અપુનર્વધકપરિણામવાળા હોય એવું સમ્યક્ત્વશાળી દૃષ્ટિવંત હોય એવો હરકોઈ આત્મા તે “ લોકોત્તરતત્ત્વ ” ની પ્રાપ્તિ કરવા માગ્યશાળી થાય છે. સામાન્ય લોકો જે તત્ત્વના પરમાર્થને જાણી શકતા નથી—વિચારી શકતા નથી અને દૃષ્ટિની વહાર છે એવા તત્ત્વને શાસ્ત્રકર્તાઓ “ લોકોત્તરતત્ત્વ ” કહે છે. માવાર્થ એ કે—પરમાર્થ ધર્મને પામવાને ઉપરોક્ત અધિકારી આત્માઓ જ યોગ્ય છે.

આ “લોકોત્તરતત્ત્વ”ની પ્રાપ્તિ જે સ્વરૂપમાં થાય તે અને કયા કાલમાં થાય તે વાતને ગ્રંથકર્તા દર્શાવે છે.

આદ્યં ભાવારોગ્યં

बीजं चैषा परस्य तस्यैव ।

अधिकारिणो नियोगा—

स्वरूप इयं पुद्गलावर्त्ते ॥ ५-३ ॥

सूत्रार्थ—शुद्ध धर्मना लाभ पहेलां अनादिथी अभास-
आशय-पवित्रतारूप आरोग्यतानो जे लाभ थाय अर्थात् सम-
कितनो लाभ थाय तेने “लोकोत्तरतत्त्व” प्राप्ति कही छे. आ
“लोकोत्तरतत्त्व” प्राप्ति परम मोक्षरूप आरोग्यतानुं बीज छे,
अने आ बीज (समकित) नो लाभ क्षीणप्रायः संसारी एवा
भवी आत्माने निश्चयथी अंत्य पुद्गलपरावर्त कालमांज
थाय छे.

“स्पष्टीकरण ”

व्याधिनिकारो शान्त थया विना आरोग्यता दुर्लभ होय
छे, एवं अनादिथी आत्माने लागेला पापविकारो शान्त न थाय
त्यां सुधी आशयनी आरोग्यता क्यांथी थाय ? अतएव ग्रंथकर्ता
“आदौ भाव्यारोग्यं” ए पदथी “लोकोत्तरतत्त्व” नो लाभ
देखाडे छे. पूर्वं अनादि कालमां नहीं थयेल घाटे आदि एटले
शरुआतमांज जे अंतःकरणनी पवित्रता थाय के जेना वलथी
तीव्र पापविकारो शान्त थाय आनुं नाम “भाव-आरोग्य”
जाणवुं. बीजा शब्दमां “समकित” कहुं छे. भावार्थ ए के-
लौकिक धर्ममां समकित नथी होतुं अने तेथी ते धर्म तात्त्विक
धर्म न कहेवाय. एटले देशन्यून ओंगणोत्तेर कोटाकोटी साग-
रोपम प्रमाणो मोहनीयकर्मनी स्थितिनो द्रास थया पछी ज आ

भाव आरोग्यता—समकितनो लाभ आत्माने थाय छे. अने सम-
 कितनो जे लाभ तेने ज शास्त्रकर्ता लोकोत्तरतत्त्व प्राप्ति कहे छे.
 एवं प्रधानतर भाव—आरोग्यतालुं मुख्य बीज आ “लोकोत्तर तत्त्व”
 समकितप्राप्ति सिवाय बीजुं कहं नथी. भावार्थ ए के—आदि
 भाव—आरोग्यता, समकितप्राप्ति अने परम आरोग्यता ते सकलक-
 र्मक्षयरूप मोक्ष छे अने मोक्षप्राप्ति समकित सिवाय असाध्य
 छे. आर्थी समकितने बीजकारणनी गणनामां गण्युं छे तो
 जेम तीव्र पापविकारोनी शांति पछी आदि भाव—आरोग्यता
 उपलब्ध थाय तेम संपूर्ण आरोग्यनी प्राप्ति पहेलां राग, द्वेष,
 मोह अने तेना कारणभूत जन्म—जरा—मरणादिरूप भावरोगोनी
 सर्वथा शांति—क्षय करवानी परम आवश्यकता छे, अर्थात् आ
 भावरोगोनी शांति तेनुं नाम निःश्रेयस—मोक्ष कहुं छे. हवे आ
 आदि भाव आरोग्यता—समकितना अधिकार अने तेनी प्राप्तिनो
 समय उत्तरार्द्धयी ग्रंथकर्ता दर्शावे छे. जेओनो संसार घणा
 भागे क्षीण थयो छे अने मात्र अन्तिम पुद्गलपरावर्तकाल
 संसारमां रही मोक्ष पामवाना होय तेओ ज आ समकितने
 निश्चयथी पामी शके, अने अधिक काल जेओ संसारमां रहे-
 वाना होय तेओ कदापि आदि भाव—आरोग्यता पामी शके
 नहीं, एटलुं ज नहीं पण उपाध्यायजी आगळ वधीने त्यां सुधी
 पण कहे छे के—सर्व दर्शन संबन्धी अपुनर्वधक्रिया एटले शान्त,
 दान्त, जिज्ञासु, मुमुक्षु आदि भावो पाम्या पछी आत्मा अपुन-
 र्वधपणाने पामे ते क्रियाओ पण अन्त्य पुद्गलपरावर्तकाल
 सिवाय अन्य पुद्गलपरावर्तकालमां पामी शकाय नहीं, यावत्

“मोक्षस्वाप्त्यो वि न तत्त्व०” इत्यादि श्लोकथी पण जणाववायां आवे छे के—“मोक्ष पामवानी जिज्ञासा पण अन्य कालयां होय नहीं.” ज्यारे मोक्षनी जिज्ञासा न होय तो पछी मोक्षना बीजभूत समकितप्राप्ति त्यां क्यांथी संभवे ? अतएव ग्रंथकर्ताए तेनो निषेध कर्यो. अन्त्य पुद्गलपरावर्तकाल शायी थाय ? आ प्रश्ननां समाधान अर्थे ग्रंथकार आ प्रमाणे अहीं जणावे छे.

स भवति कालादेव

प्राधान्येन सुकृतादिभावेऽपि ।

ज्वरशमनौषधसमयव-

दिति समयविदो विदुर्निपुणम् ॥५-३॥

मूलार्थ—जेम औषध ज्वरनो नाश करनार छतां पण समयपरत्वे ज ज्वर शान्त थाय छे एवं कर्म, पुरुषकार, नियति विगेरे कारणो छतां पण आ अन्त्य पुद्गलपरावर्त प्रधानतया कालपरिपाकथी ज स्वरूपतः वने छे, एम समयज्ञो निपुणतया जाणो छे.

“स्पष्टीकरण ”

“मोक्ष प्रति इच्छा पण अन्त्य पुद्गलपरावर्तकाल सिवाय न थाय ” एम प्रथम कही गया एटले आत्माने संसारमां अनादिथी पर्यटन करतां ज्यारे अन्तिम—एक ज पुद्गलपरावर्तकाल बाकी रहे त्यारे ज तेने मोक्षनी अभिलाषा जागे अर्थात्

તદુપરાંત કાલ હોય તો આ અભિલાષા ન થાય. આથી જ્યારે આ અભિલાષા થાય ત્યારે ચરમ પુદ્ગલાવર્તકાલ છે એવો નિર્ણય થાય, અને ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તકાલ હોય ત્યારે આ અભિલાષા બને એવો નિર્ણય કરી શકાય. અતેવ અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—મોક્ષની અભિલાષા ચરમ પુદ્ગલાવર્તકાલમાં જ થાય અને અન્ય કાલે ન થાય, તેમજ ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તકાલ આથી થાય ? આનો ઉત્તર ગ્રંથકર્તા આપે છે કે—જેમ કોઈ માણસને જ્વર આવતો હોય, તેની શાંતિ માટે ઔષધ આપ્યું હોય તો પણ પ્રારંભમાં તો તે ઔષધ ઉલટું જ પડે છે, પણ જ્વરનો સમય પાક્યા પછી જ્વર શાંત થાય છે અને ઔષધ લાભદાયક બને છે પરંતુ સમય પાક્યા પહેલાં તે ઔષધ કાંઈ પણ ગુણ ઉત્પન્ન કરતું નથી, એવં આત્મા પણ સંસારમાં આથ-
 ઢતા આથડતા દુઃખ, ક્લેશ, તાપથી કંટાળે અને સુખનો અભિ-
 લાષી બને એટલે સ્વભાવતઃ કાલે કરીને તેની સ્થિતિ પરિપક્વ થઈ જાય. આ સમયે આત્માને મોક્ષ અભિલાષા જાગે એટલે તીવ્ર પાપોનો નાશ થવાથી અધિક કાલ પર્યંત સંસારમાં આથડવાનું બંધ થઈ જાય છે. અતેવ આ સમયને મહર્ષિઓ અંતિમ પુદ્ગ-
 લપરાવર્ત ભવસ્થિતિકાલ એવું ઉપનામ આપે છે. પરમાર્થ એ કે—
 આંવાઓ વર્ષમાં અમુક સમયે જ પાકે, સ્ત્રીઓ અમુક કાલે જ પુત્ર પેદા કરે તેમાં હેતુ શો ? આનું સમાધાન સમય—પરિપાક સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ? તે જ પ્રમાણે અહીં પણ સમય—પરિ-
 પાક સિવાય બીજું કાંઈ પણ કારણ નથી. આથી જ ગ્રંથકાર

“સુકૃતાદિભાવેઽપિ” એ પદથી સુકૃત-દુષ્કૃતકર્મ, પ્રયત્ન, નિયતિ આદિ કારણો વિદ્યમાન હતાં જ્યાં સુધી કાલ ન પાકે ત્યાં સુધી અંતિમ પુદ્ગલપરાવર્તપણું આત્માને અપ્રાપ્ય હોય છે, એવું યોક્ષ અભિલાષા પણ દુર્લભતર હોય છે. અર્થાત્ અંતિમ પુદ્ગલપરાવર્તપણામાં કાલ એ મુખ્ય કારણ છે અને કર્મ, પ્રયત્ન, નિયતિ આદિ ગૌણ કારણો માન્યા છે. આ જ હેતુથી ઉત્તમ ધર્મરૂપી ઔષધ પણ અંતિમ પુદ્ગલપરાવર્તકાલપ્રાપ્ત આત્માને આપ્યું હોય તો તે ગુણકારક થાય અને અન્યને આપ્યું હોય તો નિતાન્ત દોષકારક જ થાય છે, આ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તવેત્તાઓ ભાર દેને કહે છે અને નિપુણતયા જાણે છે. અહીં આર્યામાં ‘સુકૃતાદિભાવેઽપિ’ એ પદના વદલે ‘કર્માદિભાવેઽપિ’ એવું પાઠાન્તર છે, પણ આ પાઠાન્તર મૂકવાથી હંદસંગ થાય છે. બાકી અર્થમાં કાંઈ દોષ જણાતો નથી તેમ જ ‘નિપુણં’ એ ક્રિયાવિશેષણ પદ હોવાથી ‘જેમ નિપુણ હોય તેમ જાણે છે.’

હવે ‘લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિ’ સમક્ષિતના લાભમાં અંતિમ પુદ્ગલપરાવર્તનકાલ જ પ્રધાનતયા કારણ છે, અને અન્ય સાધનો પ્રધાનતયા કારણભૂત નથી એવું શું કારણ ? એ વાત અહીં સ્પષ્ટ કરે છે.

નાગમવચનં તદધઃ

સમ્યક્પરિણમતિ નિયમ ઇષોઽત્ર ।

शमनीयमिवाभिनवे

ज्वरोदये काल इति कृत्वा ॥ ५-४ ॥

मूलार्थ—तुरत प्रगट थयेला अभिनव ज्वरमां औषध गुणकारी थतुं नथी कारण के समय पाक्यो नथी. ए प्रमाणे शास्त्रोना पथ्य वचनो पण अंतिम पुद्गलपरावर्त्तथी अधिक संसारीने सम्यक्पणे कदापि परिणमता नथी—हितकारी बनता नथी ए खास अहीं नियम छे.

“ स्पष्टीकरण ”

त्रीजा श्लोकना विवरणमां ‘ समकित ’ प्राप्ति अंतिम पुद्गलपरावर्तमां ज थाय तेतुं कारण स्पष्टपणे विस्तारथी जणान्युं, ए ज वात अहीं अधिक स्पष्ट करे छे. अभिनव ज्वरोदयमां औषध आप्युं होय छतां ज्वर पाक्या विना ते पोतानुं कार्य करी शकतुं नथी, किन्तु ज्वरनो काल पाके त्यारे ज सफल थाय छे एवं शास्त्रवचन पण अधिक संसारीने कदापि सद्भावने—मोक्ष-इच्छाने उपजावी शकतुं नथी. अर्थात् ग्राहक, श्रोता, अभ्यासी आत्मा कांइक सरल परिणामी, पुण्यरुचि, सन्मार्ग इच्छक बने त्यारे ज शास्त्रवचनो हृदयमां उच्चभाव पेदा करी शके, अन्यथा ते ज शास्त्रवचनो विकारभाव उपजावनार बने छे एवो दृढ नियम अहीं बांध्यो छे; माटे ज अंतिम पुद्गल-परावर्त्तकालमां समकितनो लाभ थाय अने मोक्ष-अभिलाषा प्रगट थाय छे, परंतु ते पहेला थाय ज नहीं.

“ અંતિમ પુદ્ગલપરાવર્ત ” પહેલાં શાસ્ત્રવચન ન પરિણમે
 ઘટતું જ નહીં પણ શાસ્ત્રવચન અધિક સંસારીને વિપરીતપણે જ
 પરિણમે છે.

આગમદીપેઽધ્યારોપ-

મંડલં તત્ત્વતોઽસદેવ તથા ।

પશ્યન્ત્યપવાદાત્મકમ-

વિષય ઇહ મન્દધીનયનાઃ ॥ ૫-૫ ॥

સૂત્રાર્થ—અહીંયા લોકને વિષે મંદબુદ્ધિ ચત્તુવાળા
 લોકો પરમાર્થથી સિદ્ધાંતરૂપ દીપકમાં નિતાન્ત ઘોટું આંતિ-
 રૂપ મંડલ ધારીને તિમિર-રોગીની માફક જ્યાં અપવાદ પદનો
 માર્ગ ન હોય તેવા સ્થલમાં અપવાદ સ્થાનને જ દેખે છે અર્થાત્
 હલકી દૃષ્ટિથી પદાર્થોને નિહાળે છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

તિમિર નામનો નેત્રમાં એક પ્રકારનો રોગ થાય છે. આ રોગ
 થયા પછી રોગી નિત્ય દીપકને મયૂરચંદ્રકાકારં, ની-
 લલોહિતભાસુરમ્ । પ્રપશ્યન્તિ પ્રદીપાદે-મંડલં
 મન્દચત્તુષઃ ॥ ૧ ॥ “ મંદ તેજોમય ચત્તુવાળા આત્માઓ
 દીપકના મંડલને માયૂરપિચ્છ ચંદ્રાકારે નીલ, લાલ અને
 ભાસ્વર इत्यादि વિવિધ રંગમય દેખે છે. ” એ શ્લોકના ભાવા-
 ર્થથી ચંદ્રાકારે જુવે છે અર્થાત્ દીપકના પ્રકાશમાં પણ રોગના

કારણથી ચંદ્રભ્રાંતિ उत्पन्न થાય છે. एवं अहीं પણ दीर्घ
 संसारीની પરિણતિ યથાસ્થિત ન હોવાથી તેમજ મિથ્યાત્વ-
 વાસિત ચિત્ત હોવાથી તાત્ત્વિક પદાર્થોનો પ્રકાશ કરવામાં
 સમર્થ અને અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરનાર સિદ્ધાંતરૂપ દીપ-
 કમાં ભ્રાન્તિનો આરોપ કરી વિપરીતરૂપે દેખે છે. भावार्थ ए
 के-सिद्धान्तना वचनोना विपरीत अर्थों करी स्वमान्यताમાં
 जोड़ी दे છે, અને તેથી કરી પરમાર્થથી સત્ પદાર્થો હોય તેને
 પણ અસત્પણે જ ધારે છે, શ્રદ્ધે છે અને માને છે. આથી છેવટે
 આ આત્માઓ જ્યાં અપવાદ માર્ગનો વિષય ન હોય, કેવલ
 उत्सर्ग मार्ग ज मान्य होय तेवा स्थलમાં અપવાદ માર્ગનો અધ્યા-
 રોપ કરી અપકૃષ્ટવાદને જ સ્વીકારે છે; अर्थात् मंदबुद्धिवाला
 તે આત્માઓ वस्तुतः असद् मान्यताने ज मतिविकारથી
 अंगीकार करे છે.

મતિ-માલિન્યતાથી ‘ આગમ-દીપક ’ ને ભ્રાન્તિ-
 મંડલરૂપે મિથ્યાત્વી આત્માઓ દેખે છે એટલે વિપરીત
 માન્યતા સ્વીકારે છે. આથી છેવટે આ આત્માઓનો કેટલો
 अधःपात થાય છે તે અધિકતયા સ્પષ્ટ કરે છે.

तत एवाविधिसेवा-

दानादौ तत्प्रसिद्धफल एव ।

तत्तत्त्वदृशामेषा

पापा कथमन्यथा भवति ॥ ५-६ ॥

सूत्रार्थ—आगम-दीपकमां भ्रान्तिनो आरोप करवाथी विधिमार्गमां विपर्यास भाव थाय छे, अने जे आगममां दानादि भावोनुं फल स्पष्ट कहुं छे एवा दानादि भावोने अविधिभावे सेवे छे. आ पापिष्ठ एवी अविधिसेवा आगमतत्त्वने यथार्थपणे देखनाराओने भ्रान्तिमंडल विना क्यांथी संभवे ? अर्थात् सम्यग्दृष्टिओने आ अविधिसेवा कदापि होय ज नहीं.

६६ स्पष्टीकरण ”

भ्रान्तहृदयीने आगमवचन अन्यथा परिणामे छे अने त्थारवाद सत्य तत्त्वने असत्य तरीके अने विधिने अविधिरूपे, मार्गने कुमार्ग तरीके आदरे छे, जेथी दरेक क्रियाओ आ आत्मा अविधिभावे सेवे छे; कारण के भ्रान्तदृष्टि तेने सर्वत्र अन्यथा ज भान करावे छे. अतएव अहीं ग्रंथकर्ताए ‘तत् एव’ पदथी भ्रान्तभाव पापवाथी ज आ अन्यथा मति आत्मा दान, शील, तप अने भाव दिगेरे धर्मो अविधिभावे सेवे छे एम जणाव्युं. आ धर्मो आदरवानुं फल शास्त्रोमां कर्मनिर्जरा अने ते द्वाराए मोक्षप्राप्ति कही छे. सुपात्रदान, अभयदान अने अनुकंपादान पवित्र आशयपूर्वक होवाथी तेनुं फल कर्मनिर्जरा अने शुभबंध जणाव्युं छे. ‘तवो वोदाणफले’ तपनुं फल एकान्त कर्मनिर्जरा, शीलनुं फल आत्मस्वरूपनी निर्मलता अने भावनुं फल हृदयना मलनो नाश अने त्थारपछी आ धर्मोथी सर्वथा आत्मानो कर्मोथी मुक्ति कही छे. भावार्थ ए के-देवर्द्धि, राजर्द्धि के संपत्ति अथवा भोगप्राप्ति ए आ धर्मोनुं

મુખ્ય ફલ નથી તેમજ તેના માટે તે ધર્મો આદરવા તે જ વિપરીત માન્યતા જણાવી છે. હવે આનંતહૃદયો આ ધર્મોનું મુખ્ય ફલ દેવદ્વિ, રાજદ્વિ, સંપત્તિ આદિ જ માને છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે તેમાં પ્રવર્તે છે પણ મોક્ષફલને માનતો નથી. આથી જ અહીં ગ્રંથકર્તાએ કહ્યું કે—આગમમાં આ ધર્મનું ફલ સ્પષ્ટપણે પ્રગટતયા કહ્યું છે, છતાં તેને તે માનતો નથી—સ્વીકારતો નથી અને આદરતો પણ નથી. નિદાન એ કે—આ જ કારણથી આ અવિધિસેવાને પાપિષ્ઠા કહી, પણ જેઓને સમક્ષિત પ્રગટ થયું છે, આદિ ભાવ—આરોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ છે અને ચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત કાલમાં જેઓ દાખલ થયા છે તેઓના તીવ્ર પાપવિકારો સર્વથા શાન્ત થવાથી તેઓને આગમવચનમાં અરુચિ, અશ્રદ્ધા અથવા સ્વોદી માન્યતા કદાપિ ઉદ્ભવતી નથી. અર્થાત્ આનંતરૂપી મંડલ વિના આ પાપિષ્ઠા અવિધિસેવા ઉદયમાં આવે નહીં અને આ આત્માઓને આનંતિ-સમૂહનું કારણ જ પહેલાથી નષ્ટ થઈ જાય છે, કિન્તુ આનંતિ-સમૂહ ઉપરોક્ત આત્માઓ સિવાય અન્યને ન જ હોય.

‘ દાનાદિ ’ ધર્મો અવિધિભાવે સેવે તેનું જ સ્વરૂપ ફરી ગ્રંથકાર સ્પષ્ટ કરે છે.

યેષામેષા તેષામાગમ—

વચનં ન પરિણતં સમ્યક્ ।

અમૃતરસાસ્વાદન:

કો નામ વિષે પ્રવર્તેત ॥ ૬-૭ ॥

સૂતાર્થ—જે આત્માઓએ અવિધિસેવાને વહુમાનતયા સ્વીકારી છે તેઓને આગમનું વચન સમ્યક્તયા પરિણમતું નથી, કારણ કે અમૃતરસના સ્વાદનો જાણકાર મૃત્યુ દેનાર વિષનું ભક્ષણ કરવા કદાપિ પ્રવૃત્તિ કરે સ્વરો ? ન જ કરે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

શાસ્ત્રકાર દૃષ્ટાંત સાથે ઉપરની વાત અહીં સ્પષ્ટી કરે છે. જેમ એક વાર અમૃત પીધું હોય અને તેનો રસ વરાવર અનુભવ્યો હોય ત્યારપછી આ અનુભવી વિષ મૃત્યુને આપનાર છે, એનું ખાન થવાથી તેનું ભક્ષણ કરતો નથી. એવું જિનવચન જેઓને સમ્યક્તયા માસમાન થયું હોય તેઓને જિનવચનમાં કદાપિ આંતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, અને અહીં ઉપરના આત્માઓને આંતિજ્ઞાન થયું હોવાથી જિનવચન યથાર્થરૂપે પરિણમતું નથી. આથી જ સમજાય છે કે—આ આત્માઓને જિનવચનરૂપી અમૃતરસ—સ્વાદનું જ્ઞાન નથી થયું અને મૃત્યુ દેનાર વિષ—ભક્ષણમાં જ લીન થાય છે. અહીં જિનવચન તે અમૃતરસ જાણવું અને આંતિજ્ઞાન તે વિષભક્ષણ જાણવું. હયાધ્યાયજી સ્વર્ગીકામાં જ્ઞાનફલથી વંચિત એવા અપરિણામી આત્માને આ ‘ અવિધિસેવા ’ નામે પાપવિકાર હોય છે એમ જણાવે છે. માર્થ એ કે—અધિક સંસારી આત્મા જ જ્ઞાનફલવંચિત અપરિણામી હોય.

अत्यार सुधी विधिमुखी अधिक संसारीने 'आगम-
वचन' नी श्रद्धानो निषेध कर्यो. हवे ग्रंथकार निषेधमुखे
स्पष्टतया आगमवचननी श्रद्धानो अभाव दर्शावे छे—

तस्माच्चरमे नियमा—

दागमवचनमिह पुद्गलावर्ते ।

परिणामति तत्त्वतः

खलु स चाधिकारी भवत्यस्याः ॥५-८॥

मूलार्थ—अतएव आगमवचननी श्रद्धा अहीं आत्माने
चरम पुद्गलपरावर्तकालमां ज परिणामे छे, अने तेथी करीने
परमार्थी आ लोकोत्तरतत्त्वप्राप्तिनो अधिकारी चरम पुद्गल-
परावर्तकालवर्ती आत्मा ज होय छे; अर्थात् अन्य आत्मा
अधिकारी न थाय.

“ स्पष्टीकरण ”

उपर जे कही गया तेनो निष्कर्ष ए आव्यो के आगम-
वचनमां प्रीति चरम पुद्गलपरावर्तकालमां ज बने पण अन्य
कालमां न होय, तथा 'लोकोत्तरतत्त्वप्राप्ति' नी योग्यता-
अधिकारीपणं चरम पुद्गलपरावर्तकालदासी आत्मा सिवाय
अन्यने न बने. भावार्थ ए के—आगमवचन पर श्रद्धा अने
लोकोत्तरतत्त्वप्राप्ति अंत्य कालमां उपलब्ध थाय. आर्थी ज
अधिक संसारीने आ तत्त्वना अधिकारी न गण्या.

આગમવચનમાં એવી કઈ અલૌકિકતા રહી છે કે જેના માટે અધિક સંસારીને તેની શ્રદ્ધાનો નિષેધ જણાવ્યો, તથા 'લોકોત્તરતત્ત્વ' પ્રાપ્તિના પણ અનધિકારી ગણ્યા ? આ પ્રશ્નના સમાધાન માટે આગમવચનની પ્રશસ્તતા અંધકાર જાહેર કરે છે.

આગમવચનપરિણતિ—

ભવરોગસદૌષધં પદનપાંચં ।

તદિહ પરઃ સદ્બોધઃ

સદ્નુષ્ઠાનસ્ય હેતુરિતિ ॥ ૫-૯ ॥

મૂલાર્થ—આગમવચનની પરિણતિ એટલે યથાર્થપણે આગમોક્ત પદાર્થનો પ્રતિભાસ. આ પ્રતિભાસ અપાય-દોષ રહિત સંસારરૂપ રોગનો નાશ કરનારું ઔષધ છે, અતઃ આ યથાર્થ ઉત્કૃષ્ટ બોધ-પદાર્થજ્ઞાન સુંદર અનુષ્ઠાનને જન્મ આપવામાં કારણભૂત કહું છે અર્થાત્ તેથી સુંદર અનુષ્ઠાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

“ આ-મર્યાદયા, ગમ્યન્તે-પદાર્થાઃ પ્રાપ્યન્તે જ્ઞાયન્તે યેન યસ્માત્ યસ્મિન્નિતિ આગમઃ તસ્ય વચનં ” “ જેથી જેનાથી જેના વિષે મર્યાદાપૂર્વક પદાર્થો જાણી શકાય તેનું નામ આગમ, અને તે આગમનું જે વચન તેનું

નામ આગમવચન.” ભાવાર્થ એ કે—આત્માનું એકાન્ત શ્રેય કરનાર અને હિતમાર્ગ દેખાડનાર જે શાસ્ત્રો હોય તેને જ મહર્ષિઓ આગમશાસ્ત્ર કહે છે, પણ જે શાસ્ત્રો છતાં “ષટ્ શતાનિ નિયુજ્યંતે” इत्यादि વચનોથી પશુહોમ, અગ્નિહોત્ર આદિ પાપારંભનો ઉપદેશ કરે તેને આગમશાસ્ત્રો કેમ કહેવાય? અરે શાસ્ત્રો પણ કેમ કહી શકાય? આથી શાસ્ત્રો અને આગમ તો તે જ ગણાય કે જેમાં લેશ પણ પાપોપદેશ ન હોય. આ શાસ્ત્રો સર્વજ્ઞકથિત અને સર્વજ્ઞવાક્યાવલંબી એમ બે પ્રકારે હોય છે. જે વચનો મગવંતે કહ્યા અને ગણધરોણ સૂત્રોપણો રચ્યા તે સર્વજ્ઞકથિત આગમ કહેવાય છે, અને સર્વજ્ઞના અમુક અમુક વચનનો આધાર લઈ આચાર્યોએ જે શાસ્ત્રો રચ્યા હોય તે સામાન્ય શાસ્ત્રો કહેવાય છે; પરંતુ આ બન્ને શાસ્ત્રો નિતાન્તતયા શુદ્ધ સન્માર્ગ સિવાય પાપોપદેશ કદાપિ કરે નહીં. આવા આગમનું જે વચન હોય તે જ આગમવચન અહીં માન્યું છે. આ આગમવચનની પરિણતિ એટલે પરિણમવું અર્થાત્ આગમમાં જે પ્રકારે પદાર્થસ્વરૂપ કહ્યું હોય તે જ પ્રકારે પરિણમવું એટલે વર્તનમાં—ક્રિયામાં મૂકવું તેનું જ નામ સ્વરી રીતે આગમવચન—પરિણતિ શાસ્ત્રકાર કહે છે. જ્યાં સુધી વિભાવ પદાર્થોનો કંટાળો આત્માને ન આવે, આત્મજ્ઞાન સ્ફુરાયમાન ન થાય, સંસાર પર અપ્રેમ ન જાગે અને સત્ય સુખ પ્રતિ જિજ્ઞાસા ન વધે ત્યાં સુધી આગમવચન તે આત્માઓને કોઈ પણ ગુણ કરવા સમર્થ બનતું નથી. અને આ સ્થિતિ ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તકાલમાં આવ્યા સિવાય પામવી મહર્ષિઓએ અશક્ય જણાવી છે. પરમાર્થ એ કે—અજ્ઞાનાવરણ-

કર્મનો દ્વાસ થયા પછી સત્ય ઉપાદેય પદાર્થને ધારી ન શકે
 અને વાલ્મીકીના જ્ઞાન જેવું વિષયપ્રતિભાસ નામે જે જ્ઞાન
 તેને પણ ઉલ્લંઘન કરી જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના નાશથી ગ્રાહ્ય-
 ઉપાદેય પદાર્થોને વિષય કરનારું અને નિતાન્ત આત્મસ્વરૂપનું
 સ્વાસ ભાન કરાવનારું જે જ્ઞાન આત્મામાં પ્રકાશમાન થાય તેને જ
 ઉપાધ્યાયજી ‘ આગમવચનપરિણતિ ’ ‘ આગમસદ્બોધ ’
 ‘ યથાર્થજ્ઞાન ’ ‘ સમ્યગ્જ્ઞાન ’ કહે છે. આથી જ ઉપાધ્યાયજી
 અન્યત્ર કહે છે—“ તજ્ઞાનમેવ ન ભવતિ યસ્મિનુદિતે
 વિભાતિ રાગમણઃ । તસ્યસઃ કુતોઽસ્તિ શક્તિર્દિન-
 કરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતું ” ॥ ૧ ॥ “ જેના ઉદય પછી
 રાગાદિકનો સમૂહ પ્રકાશમાન રહે તો તે જ્ઞાન જ ન કહેવાય,
 કારણ કે દ્યૌર્યોદય થયા પછી તેના કિરણના પ્રકાશ સામે
 શું અંધકાર રહી શકે સ્વશે ? ” અતઃ આ જ્ઞાન સંસારની
 અનેક તરહની વિટંબણાઓને દૂર કરવાને સમર્થ એવું નિર્દોષ
 વાધા રહિત સુંદર પથ્ય ઔપધ્ય સમાન છે. એવં આ જ્ઞાન
 જાગૃત થયા પછી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જણાવે છે કે—જ્ઞાનજન્ય
 ઉપાદેય પદાર્થોનો સ્વીકાર કરવામાં અવિરિતિ આદિ
 અંતરાય કર્મો—પ્રતિબંધકો આડે આવે તો પણ સત્ય પદાર્થની
 શ્રદ્ધામાં લેશ પણ વાધા આવતી નથી, તથા આગમવચનની
 પરિણતિ થયા પછી પ્રકૃષ્ટ સદ્જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો નાશ થાય
 અને શુદ્ધ ઉપાદેયોને સ્વીકારનાર સદ્બોધ પ્રાપ્ત થાય છે
 અર્થાત્ ‘ તત્ત્વસંવેદન ’ નામે ઉત્તમ જ્ઞાન જાગૃત થાય છે. આ
 જ્ઞાન થવાથી નિત્ય તત્ત્વ પદાર્થોને જ ઉપાદેયપણે, સ્વીકાર્યપણે,

હિતરૂપે અને સ્વકલ્યાણપણે માને છે. આવા જ્ઞાનનું મુખ્ય ફલ આચારાંગ ટીકાકાર “જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરત્તિઃ” જ્ઞાનનું ફલ હેયપદાર્થનો ત્યાગ અને પુદ્ગલ સુખનો અમોહ પ્રાપ્ત થવો જ કહે છે. આથી અહીં પણ આ જ્ઞાન જાગૃત થવાથી તેના ફલરૂપે સદ્નુષ્ઠાન એટલે વિરત્તિરૂપ શુદ્ધ પરિણતી આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. અતઃપ્રત્ય આ આગમપરિણતિ અતિ પ્રશસ્યતર અહીં જણાવી. પરમાર્થ એ કે—પુદ્ગલોનો પ્રેમ અને વિષયસુખ પ્રતિ ઉદાસીનતા આત્માને શુદ્ધ જ્ઞાન વિના પ્રગટવી દુર્લભતર હોય છે, તો સદ્ ઔષધથી દીર્ઘ કાલના પણ રોગો નાશ પામે છે તેમ અનાદિના તીવ્ર રાગ-દ્વેષાદિ ભાવ રોગો આ તત્ત્વસંવેદન નામે જ્ઞાન-પ્રકાશરૂપ ઔષધબલથી એકાએક નાશ પામે છે, વિરત્તિ પરિણામ જાગૃત થાય છે માટે આ ‘આગમપરિણતિ’ ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તકાલમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે એકાન્ત પ્રશસ્યતમ મહર્ષિઓ જણાવી છે. આથી જ આગમવચનના અધિકારી ઉપરોક્ત આત્મા સિવાય અન્ય આત્માઓનો ગ્રંથ-કર્તા નિષેધ કર્યો.

તત્ત્વબોધ પામવાથી જે વિરત્તિરૂપ સદ્નુષ્ઠાનની પૂર્ણ-તયા પ્રાપ્તિ થાય તેનો સ્વાસ્થ્ય હેતુ ગ્રંથકાર જણાવે છે અથવા તત્ત્વબોધ પામવાથી જે સદ્નુષ્ઠાન આત્મા આદરે તેમાં વિશિષ્ટતા શું છે ? તેનો સુખાસો અહીં દર્શાવે છે

દશસંજ્ઞાવિષ્કંભણ—

યોગે સત્યવિકલં હૃદો ભવતિ ।

परहितनिरतस्य

सदा गंभीरोदारभावस्य ॥ ५-१० ॥

सूत्रार्थ—परोपकारमां आसक्त अने नित्य गांभीर्यता तथा औदार्य भावबडे करीने युक्त एवा आत्माने दश प्रकारनी संज्ञाओने यथाशक्तिए रोकवानी शक्ति प्राप्त थवाथी निश्चयेन अखंड परिपूर्ण सदनुष्ठान प्राप्त थाय छे.

“स्पष्टीकरण”

विरतिरूप सदनुष्ठाननी प्राप्ति वाह्य विषयसुख, पुद्गल प्रेम परत्वेनो मोह, आसक्ति लोभ अल्प न थाय अथवा नाश न पामे त्यां सुधी थाय नहीं ए बात असे पहेलां पण जणावी गया छीए. फरी ग्रंथकार ते ज वात शास्त्रीय शब्दोथी अहीं बधारे स्पष्ट करे छे. आ ‘सदनुष्ठान’ लाभ दश प्रकारनी संज्ञाओनो यथाशक्तिए निरोध करवाथी अगर नाश करवानो जाज्वल्यमान उत्साह हृदयमां आववाथी थाय छे. परमार्थ ए के—प्रत्येक आत्माने अनादिकालथी प्रत्येक गतिमां दश प्रकारनी संज्ञाओ खास हृदयंगत आत्मस्वरूपे विद्यमान होय छे, जेथी आत्मा अनेक तरेहना कर्मो बांधी ते संज्ञाकृत विकारोने पोतानो धर्म समजी अनंत संसारमां पर्यटन करे छे, एवं आत्म-स्वरूपने ओळखवा जेटलुं सदज्ञान पण पामी शक्तो नथी तो पछी विरतिरूप सुंदर क्रिया तो क्यांथी पामी शके ? आ ज हेतुथी ग्रंथकर्ता महर्षिपूज्य प्रथम ते दश संज्ञाओनो निरोध

અને નિરોધ કરવાનો પ્રચર ઉત્સાહ પામવાનું શ્વાસ જણાવે છે, અને પછી કારણસામગ્રી હસ્તગત થવાથી કાર્યસિદ્ધિમાં વિલંબ લાગતો નથી તે જ ન્યાયથી અહીં પણ સદ્ક્રિયારૂપ કાર્યસિદ્ધિ દશ સંજ્ઞાનો વ્યવચ્છેદ અને વ્યવચ્છેદ કરવાનો ઉત્સાહરૂપ કારણ-સંયોગ મલકાથી વિનાવિલંબે થાય એમાં લેશ પણ શંકાને સ્થાન નથી.

અહીં ‘આત્માને તત્ તત્ વસ્તુપ્રાપ્તિનો જે ઉપયોગ તે સંજ્ઞા’ એમ કેટલાક આચાર્યો સંજ્ઞાનો અર્થ જણાવે છે, અથવા અષ્ટકર્મ પૈકી વેદનીય અને મોહનીય કર્મોદયના પ્રભાવથી એવં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય કર્મક્ષયોપશમના પ્રભાવથી આહાર વિગેરે પદાર્થની ઇચ્છાવાળો આત્મા આહાર આદિ પદાર્થો સ્વીકારવાને જે પ્રયત્ન-ગતિ આદિ કરે તેનું નામ પણ સંજ્ઞા મહર્ષિયો કહે છે. આ અર્થવાળી ‘સંજ્ઞા’ આત્માની જુદી જુદી અભિલાષાના કારણથી તથા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના પ્રયત્નભેદથી દશ પ્રકારની શાસ્ત્રોમાં જણાવી છે અર્થાત્ આ દશે પ્રકારની સંજ્ઞાઓ અને તેનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ ‘સ્થાનાંગસૂત્ર’ ‘પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર’ આદિમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે. “દસ સંજ્ઞાઓ પં૦ તં આહારસંજ્ઞા, જાવ પરિગ્રહસંજ્ઞા ૪, કોહસંજ્ઞા જાવ લોભસંજ્ઞા ૪, લોભસંજ્ઞા ૯, ઓહસંજ્ઞા ૧૦, નેરયઈયાણં દસં સંજ્ઞાઓ એવં ચેવ, એવં નિરંતરં જાવ વેદ્યાણિયાણં (સ્થા૦ સૂ૦ ૭૫૨) “દશ સંજ્ઞાઓ આ પ્રકારે કહી છે. આહારસંજ્ઞા ૧, ભયસંજ્ઞા

૨, મૈથુનસંજ્ઞા ૩, પરિગ્રહસંજ્ઞા ૪, ક્રોધસંજ્ઞા ૫, માનસંજ્ઞા ૬, માયા-
 સંજ્ઞા ૭, લોભસંજ્ઞા ૮, લોકસંજ્ઞા ૯, અને ઓઘસંજ્ઞા ૧૦”
 નારકીઓને આ દશે સંજ્ઞાઓ હોય તેમજ યાવત્ વૈમાનિકોને
 પણ એ દશે સંજ્ઞાઓ હોય, તથા અન્ય આત્માઓને પણ એ દશે
 સંજ્ઞાઓ હોય. ” હુધાવેદનીય કર્મનો ઉદય થવાથી કવલ,
 ઓજ અને લોભ આહારને માટે જે સંજ્ઞાના વલથી આહાર
 પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાની ચેષ્ટા આત્મા આદરે તેનું નામ
 આહારસંજ્ઞા ૧. ભાવાર્થ એ કે-જ્યારે જ્યારે જઠરાગ્નિના જોરથી
 આત્માને હુધા લાગે એટલે અગ્નિનું જોર વધે ત્યારે ત્યારે તેની
 શાંતિ માટે આહારાદિ લેવાની ચેષ્ટા આ જ સંજ્ઞાવલથી
 આત્મા કરે છે. ભયવેદનીય કર્મોદયથી આત્મા ભયથી કમ-
 કમી ઉઠે છે, દ્રષ્ટિ અને મુખના વિકારો વદલાઈ જવાથી તેના
 પર દુઃખની જ છાંયા તરી આવે છે, એવં તેની રોમરાજીઓ પણ
 એકાએક ઊભી થઈ જાય છે. આ વધા વિકારો જે સંજ્ઞાના
 પ્રભાવથી જાગૃત થાય તેનું નામ મહર્ષિઓ ભયસંજ્ઞા કહે છે.
 અહીં એક ખુલાસો કરવાની આવશ્યકતા છે, તે એ કે-
 ભય પ્રકૃતિને કર્મગ્રંથમાં નોકષાય ચારિત્રમોહનીયકર્મ
 પૈકી નવ નોકષયાંતર્ગત ભયમોહનીય તરીકે જણાવી છે,
 અને આ સ્થલે ‘ભયવેદનીયોદય’ કહી ‘ભય’ને વેદનીય-
 કર્મપ્રકૃતિ તરીકે જણાવી. આનું કારણ એ સમજાય છે કે-
 જ્યારે ભયના લીધે આત્મા મુગ્ધ બની જઈ માનમૂલો થાય
 ત્યારે તે ભયમોહનીયોદય સમજવો, અને જ્યારે આ મોહના
 ઉદયથી અશાંતિ, દુઃખ કે કલેશ અનુભવે છે ત્યારે તે ભય

वेदनीयपणे समजवो. अर्थात् मोहोदयथी व्याकुलता बने अने वेदनीयोदयथी अशांति, दुःख विगेरे पेदा थाय छे. एटले आ प्रमाणे भेद पाडवामां कांइ विधातक जेवुं जणातुं नथी, तथा पुरुषवेदना उदयथी मैथुनक्रिया (स्त्री-पुरुषनो संयोग) माटे स्त्रीयोना गुह्य भागो निरखवा, तेने देखी मुखनी प्रसन्नता, साथलो स्तंभित थवा अने शरीरमां धुजारी छुटवी-आ सर्व विकारो जे संज्ञाबलथी थाय तेनुं नाम त्रीजी मैथुनसंज्ञा कही छे. परमार्थ ए के-त्रण वेद पैकी कोइ पण वेदना उदयथी पुरुष स्त्रीने, स्त्री पुरुषने अने नपुंसक उभयने चाहे एवं तयारवाद पोतानी मैथुन जिज्ञासा तृप्त करवाने जे कांइ विरुद्ध क्रीडा करे अथवा इच्छा मात्र करे ते सर्वने ग्रंथकर्ताओ मैथुन-संज्ञानो ज उदय माने छे. मैथुनसंज्ञानो आ अर्थ यदि न स्वीकार्य थाय तो एकेंद्रियो, विकलेंद्रियो तथा नारकी अने समूर्च्छिम जीवोमां आ संज्ञा केम घटावी शकाय ? अतएव उपरोक्त अर्थ स्वीकार्य छे. ' लोभमोहनीय ' ना उदयथी संसारवृद्धिना कारणरूप अने आसक्तिपूर्वक सजीव निर्जीव पदार्थो एकत्र करवा आत्म संबंधी जे जे व्यापारो ते परिग्रहसंज्ञा. क्रोधना उदयथी दुष्ट परिणाम सहित आवेशनो जे परिणाम अने मुख, नेत्र, दांत, ओष्ठ ए सर्वेनुं जे चेष्टाथी सूकाइ जवुं ते क्रोधसंज्ञा अथवा आवेशवाळं जे चित्त ते पण क्रोधसंज्ञा जाणवी. मानना उदयथी अहंकारवाली अभिमान 'हुं' पणानी जे परिणति ते मानसंज्ञा, तथा ' लोभ ' ना उदयथी तृष्णा सहित सजीव-निर्जीव पदार्थोनी इच्छा करवी ते लोभसंज्ञा.

अहीं आसक्तिपूर्वक पदार्थों एकत्र करवा उद्यम करवो ते परि-
ग्रहसंज्ञा अने पदार्थों मेळववा आसक्ति धारवी ते लोभसंज्ञा.
आ प्रमाणो परिग्रह अने लोभसंज्ञा उभयमां भेद होवाथी ते
बन्ने संज्ञाओ अलग अलग जणावी. एवं मति-श्रुतज्ञानना
आवरणक्षयोपशमथी शब्द अने अर्थज्ञान-विनानो सामान्य
मात्र जे बोध प्रगटे अने ते बोधद्वारा आत्माना जे व्यापारो ते
ओघसंज्ञा. जेमके वेलडीयो लोको जे मार्ग पर चाले त्यां न
बधता पोताने पीडा न थाय ते माटे वाड तरफ ज बधे. विक-
लेंद्रियो आतपमांथी नीकली छांयामां आवे ए ओघसंज्ञाजन्य
क्रियाओ कही छे, तथा ओघसंज्ञामां जे ज्ञान प्रगटे तेना करतां
विशिष्ट जे उपयोग ते लोकसंज्ञा. आ दशे प्रकारनी संज्ञाओ
पंचेंद्रियोमां स्पष्टतर जणाय छे, ज्यारे एकेंद्रियोने कर्मोदयजन्य
आत्मपरिणामरूपे ज होय पण प्रत्यक्ष न होय.

अहीं जणावेल आ दशे संज्ञाओ पूर्णतया होय त्यां सुधी
आत्मा धर्मनी रुचिने पण पामी न शके, तो पछी 'तत्त्वबोध'
आगमवचनपरिणति अने सम्यक्त्वभाव क्यांथी पामी शके ?
माटे ज अहीं ग्रंथकारे प्रथम 'सदनुष्ठान' पामवा अर्थे आ दशे
संज्ञाओनो यथाशक्ति निरोध करवानुं दर्शाव्युं, अर्थात् आ
संज्ञानो यथाशक्ति निरोध करवाथी तेमज निरोध करवानो
उत्साह धारवाथी आ विरति-त्यागरूप सदनुष्ठान क्रिया प्राप्तिनी
योग्यता आत्मा पामी शके छे; कारण के आत्माने सुंदर
भावथी स्खलित करवामां मुख्य कारणभूत आ अनादिनी

દશ સંજ્ઞાઓ જ છે. અતઃપ્રવચ્ચ અહીં ગ્રંથકારે મૂલમાં ' યોગે સતિ ' ં પદથી ' નિરોધ કરવાનો યોગ-સંબંધ છેતે જ ' ંમ કહું. આમ છતાં ંટલે દશ સંજ્ઞાઓનું જોર છેતાં કોઈ આત્મા ત્યાગભાવરૂપ સદનુષ્ઠાન આદરે તો પણ નંદિષેણ મહા-ત્માની માફક કાલાંતરે જરૂર માર્ગથી નીચો સરી જાય ંમાં શંકા નથી. આથી અહીં અવિકલ સદનુષ્ઠાન પ્રાપ્તિ માટે આ સંજ્ઞાઓનો નિરોધ મુખ્ય વતાવ્યો, અર્થાત્ આર્યામાં કહેલ ' અવિકલં ' ં પદનો ઉપરોક્ત પરમાર્થ છે.

આટલું છતાં પણ ફરી વ્યો આત્મા અવિકલ સદનુષ્ઠાન પામે તેની પુષ્ટિ માટે અર્થી આર્યા ગ્રંથકાર જણાવે છે. ંટલે જેણે દશે સંજ્ઞાનો યથાશક્તિ રોધ કર્યો હોય, રોધ કરવાનો ઉત્સાહ ધાર્યો હોય તો પણ આ ંગુણો ન હોય તો તે આત્મા અવિકલ સદનુષ્ઠાન પામવાનો અધિકારી નથી; કિન્તુ જેઓ પરોપકાર કરવાની અભિલાષાવંત હોય અને પૂર્વે કહેલ ગાંભીર્યતા, ંદાર્યતા ં વે ગુણો જેઓમાં હોય તેઓ જ આ માર્ગના અધિકારી વને છે. નિષ્કર્ષ ં છે કે-દશે સંજ્ઞાનો યથાશક્તિ રોધ કર્યા પછી પરોપકારી ઉદારદિલ અને ગંભીરાશય પ્રાણી જ અવિકલ સદનુષ્ઠાન પામે.

અરે ! દુર્લભ પણ દશ સંજ્ઞાનો રોધ થાય શાથી ? જેથી આત્મા અવિકલ સદનુષ્ઠાનનો અધિકારી વને ં ભાવને જણાવે છે.

સર્વજ્ઞવચનમાગમવચનં,

યત્પરિણતે તતસ્તસ્મિન્ ॥

નાસુલભમિદં સર્વં,

હ્યુભયમલપરિણ્યાત્પુંસામ્ ॥ ૫-૧૧ ॥

સૂત્રાર્થ—સર્વજ્ઞ ભગવાનનું જે વચન તે જ આગમવચન અહીં માન્યું છે, એટલે આ આગમવચન પરિણમ્યા પછી અને ક્રિયામલ તથા ભાવમલનો ક્ષય થવાથી આત્માઓને આ દશ સંજ્ઞાઓનો યથાશક્તિ નિરોધ થાવો કાંઈ દુર્લભતર નથી; કિન્તુ સુલભ જ છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

‘ સર્વ જાનાતીતિ સર્વજ્ઞઃ તસ્ય વચનં ’ “ નિરાવાધપણો જગતના ચર-અચર સર્વ પદાર્થોને જે જાણે-દેખે તે સર્વજ્ઞ અને તેનું વચન તે સર્વજ્ઞવચન. ” સર્વજ્ઞ પુરુષનું જે વચન તેને જ અહીં ‘ આગમવચન ’ તરીકે સ્વીકાર્યું છે. જેઓને સર્વજ્ઞવચન પર સદ્ભાવ થયો હોય અને સર્વજ્ઞનું વચન જ સત્યમાર્ગ-દર્શક છે એવી શ્રદ્ધા હૃદયમાં એકાન્તતઃ પરિણમી હોય, તેઓને આ જગતમાં કોઈ પણ ક્રિયાઓ પ્રાપ્ત થવી દુર્લભતર નથી; કારણ કે-ધન્વંતરી વૈદ્યનું જેઓને ઓટું મલ્યું હોય તેઓનો રોગ જવામાં શું વિલંબ લાગે સ્વરો ? તથાપ્રકારે અહીં પણ જગતના રોગોને નિર્મૂલ કરનાર અને પ્રત્યેક રોગના પ્રતિકારો

દર્શાવનાર પ્રભુ વીતરાગદેવના વચનો અઘ્ઘંડ નિરાવાધપણે જેઓના હૃદયમાં નિવાસ કરી રહ્યા હોય તેઓના રોગો અને તાપસો ક્યાંથી સ્થિર રહી શકે ? અર્થાત્ ન જ રહે. કહ્યું પણ છે કે—“પાપામયમૌષધં શાસ્ત્રં, શાસ્ત્રં પુણ્યનિબંધનમ્ । ચત્તુઃ સર્વત્રગં શાસ્ત્રં, શાસ્ત્રં સર્વાર્થસાધનમ્ ” ॥૧ ॥ ‘પાપરૂપી રોગોને નિર્મૂલ-નાશ કરનાર અમૂલ્ય ઔષધ તુલ્ય શાસ્ત્ર છે, અને શાસ્ત્ર પુણ્યબંધ કરવામાં એક મુખ્ય સાધન છે, એવં શાસ્ત્ર સર્વ પદાર્થોને દેખવા માટે અલૌકિક અદ્વિતીય નેત્ર સમાન છે, તથા સર્વ અર્થની સિદ્ધિ કરનારું પણ શાસ્ત્ર જ છે.’ તેમજ ચરમકાલવર્તી ભવિ આત્માઓ પ્રત્યેક ક્રિયામાં શાસ્ત્રનો જ આધાર સ્વીકારે છે અર્થાત્ સર્વજ્ઞવચનથી ઉલટી રીતે ચાલવાને તેઓ ચંચલચિત્ત થતા નથી. એ જ વાત અન્યત્ર પણ કહી છે—“પરલોકવિધૌ શાસ્ત્રાત્, પ્રાયો નાન્યદપેક્ષતે । આસન્નભવ્યો મતિમાન્, શ્રદ્ધાધન-સમન્વિતઃ ” ॥ ૧ ॥ “પરલોક સંબંધી સાધનભૂત ક્રિયામાં શ્રદ્ધારૂપી ધનવાલો અને બુદ્ધિશાલી એવો નિકટભવી આત્મા સર્વજ્ઞશાસ્ત્ર સિવાય અન્ય આલંબન વહોલતાયે કદાપિ સ્વીકારતો નથી, અપેક્ષા રાખતો નથી.” ઉપર કહ્યા પ્રમાણે શાસ્ત્રવચનો જેના હૃદયમાં રમી રહ્યા હોય તેમજ તે પર જ જેઓની અઘ્ઘંડ શ્રદ્ધા હોય તેઓ અવશ્ય શાસ્ત્રમાં જે વાત સ્વીકાર્યરૂપે અને હેયરૂપે કહી હોય તે તે વાતોને મતિમાન્ આત્માઓ યથાશક્તિ સ્વીકારવાનો અને ત્યાગ કરવાનો

प्रयत्न जरूर करे. आधी अहीं जणाव्युं के—‘परिणते’ शास्त्र-
वचन यथारूपतया परिणाम्या पछी एटले ‘ नासुलभमिदं
सर्व ’ आ सर्व अनुष्ठानो प्राप्त करवा तथा दशे संज्ञाओनो
रोध करवो कांइ दुर्लभ नथी, किन्तु सुलभतर छे. निदान
ए के—शास्त्रवचननो निर्दोष राग प्रगटवाथी भवी आत्माना बे
प्रकारना मलो स्वतः नाश पावै छे. एक तो जे ‘क्रियामल’
ना जोरथी आत्मा सुंदर वर्तन आदरवाने असमर्थ अनादि-
कालथी रहैतो हतो ते मलनो नाश थाय अने दुष्ट आशयरूपी
मलिनताथी आत्मा शुद्ध वस्तुने बराबर विचारी शकतो न्होतो
एवो ‘ भावमल ’ अर्थात् आशयनी अपवित्रता तेनो पण
नाश थाय छे, आम थवाथी जरूर दश संज्ञानो निरोध अगर
निरोध करवानो उत्साह आत्माने जागृत थाय छे, एमां
अधिकोक्ति जेहुं कशुंए नथी. एवं जेओने सर्वज्ञवचन पर प्रेम
जागृत थयो नथी तेओने ज आ अनुष्ठान प्राप्त थवुं दुर्लभतर
होय. कहुं छे के—“ न यस्य भक्तिरेतस्मिस्तस्य धर्मक्रि-
याऽपि हि । अन्धप्रेक्ष्यक्रिया तुल्या कर्मदोषादस-
त्फला ” ॥ १ ॥ “ जेने सर्वज्ञशास्त्र उपर प्रेम के भक्तिभाव
नथी तेनी धर्मक्रिया पण निश्चयथी अंधनी दृष्टि संबधी क्रि-
यानी माफक कर्मदोषना लीधे असत् फलवाळी समजवी. ”
अर्थात् अंधने दृष्टि होय तो पण तेहुं फल कांइ पण न
होवाथी जेम फलने नहीं देनारी होवाथी नकामी छे
तेम श्रद्धा विनानी धर्मक्रिया पण फल वगरनी समजवी

અર્થાત્ મુખ્ય ફલ આત્મ-નિર્મલતાને આપતી નથી. ” ‘આગમ-વચન ’ માં જેઓને આંતર્યામ પ્રગટ થયો હોય તેઓ જ દાનાદિ સર્વ ધર્મો અવિધિભાવથી સેવે. આ વાત પ્રથમ આપણે તપાસી ગયા, પરંતુ જેઓને આગમવચન પર એકાન્ત શ્રદ્ધા હોય તેઓ દાનાદિ ધર્મો કયા પ્રકારે સ્વીકારે તે વાતનો છુલાસો ગ્રંથ-કાર કરે છે.

વિવિસેવા દાનાદૌ,

સૂત્રાનુગતા તુ સા નિયોગેન ॥

ગુરુપારતંત્રયયોગા—

દૌચિત્યાચ્ચૈવ સર્વત્ર ॥ ૫-૧૨ ॥

મૂલાર્થ—સર્વાંગશુદ્ધિપૂર્વક દાનાદિ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તેનું નામ વિધિસેવા. સિદ્ધાન્તમાં વતાવેલ વિધિસેવાની પ્રાપ્તિ તો નિશ્ચયથી ગુરુઆજ્ઞાને આધીન રહેનારને જ થાય છે, અને તે વિધિસેવાવાનું દીન આદિમાં સર્વત્ર ઔચિત્ય-તાપૂર્વક જ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

જિન ભગવાનના વચન પર શ્રદ્ધા રાખનાર જે કાંઈ દાન, પૂજા આદિ કાર્યો કરે તે જિન ભગવંતે જે પ્રકારે કરવાનું કહ્યું હોય તે પ્રમાણે વિધિપૂર્વક કરે, અથવા જેઓ વિધિથી કરતા હોય તેઓને આધારે કરે, તેમજ વિધિથી કરવાની દૃઢ ઇચ્છા રાખે; કિંતુ સ્વતંત્ર-સ્વચુદ્ધિના આધારે ન કરે. એટલે

આ મનુષ્ય દાનાદિ કાર્યો અવિધિ ભાવથી કરે નહીં. વિધિ
 એટલે શાસ્ત્રમાં જે ન્યાય દર્શાવ્યો હોય તે ન્યાયથી સેવા-
 આચરણ તે વિધિસેવા. પરમાર્થ એ કે-ન્યાયોપાર્જિત ધનથી
 આવેલ પદાર્થનું સત્પાત્રમાં દાન કરવું તેમજ જિનપૂજા વિગેરે
 કાર્યો કરવા એમ આગમમાં કહ્યું છે. “ નાયાગયાણં કપ્પ-
 ણિજ્ઞાણં અન્નપાણાદિદ્વાણં પરાય ભત્તીય આયાણુ-
 ગાહુદ્ધીય સંજયાણં દાણં અતિહિસંવિભાગો મુ-
 ક્કસ્રફલો ” “ ન્યાયથી આવેલ અને સાધુને ઉપયોગમાં આવે
 તેવા અનાજ પાણી આદિ પદાર્થો ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિથી અને સ્વ-
 આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાની બુદ્ધિવડે સાધુઓને આપવા અથવા
 અતિથિસંવિભાગ કરવો તે મોક્ષફલ આપનાર થાય. ” આથી
 વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનાર દાનાદિ કાર્યો કરે તો પણ તેનાથી
 મોક્ષફલ ન પામે, કિન્તુ “ દાનેન ભોગાનાપ્તોતિ ” એ
 વાક્યથી ભોગ્ય પદાર્થો જન્માંતરમાં પ્રાપ્ત કરે. ધનાસાર્થવાહે
 અને આમના ઠાકુરે મુનિયોને શુદ્ધ દાન આપ્યું તેથી તે જ
 જન્મમાં તેઓ સમક્ષિત પામ્યા તથા તીર્થંકરગોત્ર વાંધ્યું. એ
 દાન પરમ શુદ્ધ અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિવાળું કહ્યું છે. ડ્યારે
 ચાલિભદ્ર તથા ધન્નાકુમારના જીવે પૂર્વ ભવમાં મુનિયોને જે
 દાન આપ્યું તે ઉપયોગી ભક્તિપૂર્વક આપ્યું સ્વરૂપ, પરંતુ સ્વા-
 ત્મોદ્ધાર દૃષ્ટિ વગરનું અને ન્યાયાગત ન હોવાથી આ દાન તુર-
 તમાં ભોગ્ય પદાર્થ દેનારું થયું, પણ તે જન્મમાં સમક્ષિત આપનારું
 ન થયું. આથી જ શાસ્ત્રોમાં અલ્પ પણ દાનાદિ કાર્યો ન્યાયો-
 પાર્જિત વિક્તવડે જ શુદ્ધ કહ્યા, પણ અન્યાયી દ્રવ્યથી વધુ પણ

દાનાદિ કાર્યો અશુદ્ધ જ છે એમ સ્પષ્ટ કહું છે.

ન્યાયનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં દર્શાવ્યું છે—“સ્વામી-દ્રોહ, મિત્રદ્રોહ, વિશ્વાસુને છલવો, ચોરી આદિ નિન્દનીય કાર્યોથી જે ધન પેદા કરવું તેને છોડી અન્ય વ્યાપારદ્વારા ધન પેદા કરવાના પોતપોતાના કુલને ઉચિત જે આચારો તેનું નામ ન્યાય અને તેવી પ્રવૃત્તિથી જે ધન પ્રાપ્ત થાય તે ન્યાયોપાર્જિત ધન સમજવું.” આ રીતથી આવેલ ધન પવિત્ર બુદ્ધિવાળું અને ગ્રહ પાપકર્મ રહિત હોવાથી તેનો ભોગ અને સત્પાત્રમાં દાન સુષ્ટુ ફલ આપનાર બને છે. શાસ્ત્રો કહે છે કે—ન્યાયોપાર્જિત ધનનો સત્પાત્રમાં ઉપયોગ કરવાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય વંધાય છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ન્યાયથી દ્રવ્ય ઉપાર્જી તેનાથી પ્રાપ્ત થયેલ દ્રવ્યનો સત્પાત્રમાં એટલે મોક્ષસાધક સન્મુનિયોને દાન દેવામાં ઉપયોગ કરવો તેમ જ જિનપૂજન પણ ન્યાયોપાર્જિત ધનથી પ્રાપ્ય પુષ્પ-ફલાદિવડે કરવી. એટલે જિન-વચન પર શ્રદ્ધા રાખનાર ઉપરોક્ત વિધિસેવા દાનાદિ કાર્યોમાં પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ આ વિધિસેવા એટલે શાસ્ત્રમાં જે વિધિ અનુષ્ઠાન દર્શાવેલ છે તેની પ્રાપ્તિ તો “ ગુરુપારતંત્રયોગાત્ ” ગુર્વાદિની આજ્ઞામાં વર્તવાથી જ થાય કિંતુ સ્વતંત્ર વર્તવાથી કદાપિ થાય નહીં; કારણ કે જિનવચનનું મુખ્ય રહસ્ય કેવલ મહર્ષિ ગુરુઓને આધીન હોય છે. અને જે ગુરુથી નિરપેક્ષ થાય તથા સ્વબુદ્ધિને જ પ્રત્યેક કાર્યમાં આગલ કરે તે

મનુષ્ય જિનવચનના અર્થો તથા ભાવો સ્વકલ્પનાથી જ ઉભા કરે, એટલે જિનવચનનો અમૂલ્ય ભાવ પામી શકે નહીં તેમજ જિનવચનની પણ તે દરકાર કરે નહીં. અતઃ ગુરુવચનારાધક જિનવચનના પરમાર્થને પામે અને તેથી દાનાદિ કાર્યોની વિધિસેવા પણ આ જ મનુષ્ય પામે એમ આચાર્યે કહ્યું. ફરી વિધિસેવાશ્રી મનુષ્ય દાન આદિ કાર્યો ઔચિત્યતાપૂર્વક જ કરે અર્થાત્ અનૌચિત્ય વ્યવહારને વાજુ પર કરી દીન, અનાથ, અપંગ, મુનિયો વિગેરેને જે વિધિથી, જેવા સત્કારથી અને જેવા આદરભાવ તથા ભક્તિથી દાન આપવું જોઈએ તે પ્રમાણે વર્તન કરે છે. નિદાન એ કે-સર્વત્ર ત્રિવેકપૂર્વક દાનાદિ કાર્યો કરે છે. એ પ્રમાણે આગમવચનમાં અભ્રાન્તમતિ ગુરુઆજ્ઞાનુસારી વિધિપૂર્વક દાનાદિ કાર્યો આરાધે એમ આચાર્યે આ શ્લોકમાં સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કર્યું. એટલે વિધિના અર્થોએ અહીં આગમબોધની અથવા ગુરુઆજ્ઞા આરાધવાની નિશ્ચિત આવશ્યકતા છે એ ભાવ જણાવ્યો.

દાનાદિ કાર્યોમાં વિધિસેવાની આવશ્યકતા જણાવી, હવે તેમાં મહાદાન તથા દાન એ બેમાં કયો તફાવત છે તે વાત અહીં દર્શાવે છે.

ન્યાયાત્તં સ્વલ્પમાપિ હિ,

ભૃત્યાનુપરોધતો મહાદાનમ્ ॥

દીનતપસ્વ્યાદૌ ગુર્વ—

નુજયા દાનમન્યતુ ॥ ૫-૧૩ ॥

મૂલાર્થ—ન્યાયોપાર્જિત ધનનો સેવકવર્ગને અનુપરોધ-પણે દીન, તપસ્વી, અતિથિ આદિ વર્ગમાં થોડો પણ માતાપિતા આદિની આજ્ઞાથી ઉપયોગ કરવો તેનું નામ તે મહાદાન, અને આ રીતથી ઉલટી રીતે જે ઉપયોગ કરવો તે દાન કહ્યું છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

શાસ્ત્રમાં માર્ગાનુસારીના ગુણ વર્ણન કરતાં આચાર્ય પ્રથમ ગુણ ‘ ન્યાયસંપન્નવિભવઃ ’ દર્શાવે છે, એટલે ધર્મસન્નુત્થ સ્થિત આત્મા જરૂર ન્યાયથી જ આજીવિકા, કુટુંબ રક્ષણ આદિ કાર્યો કરે તો જ તે માર્ગાનુસારી કહેવાય, અન્યથા તે માર્ગ-વાહ્ય કહેવાય. આથી ધર્મપ્રાપ્ત અને પ્રથમ જણાવી ગયેલ ધર્મેના લક્ષણો જેમાં હોય તે તેમજ દશ સંજ્ઞાનો નિરોધક આગમવચન પર શ્રદ્ધાલુ જન તો અવશ્ય ન્યાયથી જ વૃત્તિ ચલાવે એમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. મહાદાન અને દાનનો ભેદ આચાર્ય અહીં દર્શાવે છે તેમાં ‘ ન્યાયવર્તન ’ એ મુખ્ય અને મહાદાન તથા દાનનો વિભાજક ગુણ માન્યો છે. અર્થાત્ ન્યાયસંપન્નતા સિવાય મહાદાનત્વ નામક પરમ ગુણ કોઈ પણ આત્મા પામી શકે નહીં. અતઃપ્ર ગ્રંથકર્તા આદિમાં જ ‘ ન્યાયાત્ ’ એ પદ મૂકે છે, એટલે વૈશ્ય, ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ અને શૂદ્ર એ ચાર મુખ્ય આર્ય જાતિઓ શાસ્ત્રોમાં કહી છે, કિંતુ કાલક્રમે

जात्यंतर पेटाजातिओ आदि अनेक भेदो-उपभेदो थइ गया; पण आ सर्व जातिओना पोतपोताना कूलानुरूप जे उचित व्यवहारो शास्त्रोमां दर्शावेल छे ते प्रमाणो व्यवहार करवो, आजीविका चलाववी, व्यापार करवो, कुटुंबरक्षण करवुं ते ते लोको माटे न्याय गणाय अने ए प्रमाणो जे धन प्राप्त थाय ते न्यायसंपन्न धन कही शकाय. जेमके-वैश्योए व्यापार, व्याज, धीरधार आदि, क्षत्रियोए प्रजासंरक्षण, अनिति प्रचारनो नाश, शत्रुना भयथी वचाव, दुष्टोनुं दमन आदि, ब्राह्मणोए पठन-पाठन, उपदेश, धर्मवृद्धि, धर्मसंरक्षण, देवपूजा, मंत्रस्मरण, ध्यान आदि, अने शूद्रोए सेवा, कृषि आदि कार्यो-द्वारा धन प्राप्त करी तेनाथी आजीविका अने कुटुंबसंरक्षण करवुं; पण उपरोक्त चारे वर्णो तथा पेटाजातिओ ए प्रमाणो वर्तन करता छलप्रपंच, चोरी, विश्वासघात आदि निंदक कार्यो न सेवे अने पोताना जातीय नियम प्रमाणो वर्तन करे तो ज ते न्यायी वर्तन कही शकाय.

आम छतां पण आचार्य कहे छे के न्यायथी धन उपार्जी ते धननो अमुक भाग व्यवहारसंरक्षणमां, अमुक भाग व्यापारमां, अमुक भाग कुटुंबपालनमां, अमुक भाग नोकर-चाकर-सेवकोने संतुष्ट राखवामां अने अमुक भाग धर्ममार्गमां खर्च करे तेम ज अमुक भाग निधानस्थ करे, आ प्रमाणो वर्तनार भविष्यमां स्वर्जादगीने भयमां नाखतो नथी, किंतु आय करता व्यय अधिक करे, वैश्रमण जेवी स्थिति राखे, कुटुंब

अने सेवकोने संभाळे नहीं, धर्मनी उपेक्षा करे तेओ ज परिणामे जोखममां आवी पडे छे ए ज वात आचार्य धर्मविदुमां स्पष्ट करीने समजावे छे. “ पादमायान्निधिं कुर्यात् , व्यापारादि द्वाराए प्राप्त थयेल पैसानो चोथो भाग निधियणो स्थापन करवो. ”

एटले अहीं आचार्यश्री ध्वनित करे छे के-न्यायथी धन आवेल होय छतां जो नोकर-चाकरोने नाराज करी तेनो धर्मकार्यमां व्यय थाय तो ते व्यय सुष्ठु धर्मफलने आपी शके नहीं किंतु ए तो उपांगहीन धर्म कहेवाय; माटे धर्ममां व्यय करनारे, दानादि करनारे, ‘भृत्यानुपरोधतो’ सेवक-नोकरोने संताप, खेद, असंतोष न थाय तेम करी पछी ज, तेमज मातापिताने पण संतोषी, तेओनी आज्ञामां वर्ती धर्म साधन करे. आथी जेओ जीदगीभर दानादि उत्तम कार्यो करे अने मातापितानी उपेक्षा करे, अपमानित करे, संतापे, तेओनी सारसंभाळ ले नहीं, आज्ञा माने नहीं तेओ जैनशास्त्र दृष्टिए सर्वांगपूर्ण धर्मारोधक न गणाय; पण उपांगहीन धर्म आराधक ज गणाय छे. एथी तेओने योग्य फल पामवाने अधिकारी नथी मान्या, कारण के धर्मीनो प्राथमिक सदाचार शास्त्रो “ मातापितृसंपूजकः ” ए वाक्यथी ‘ मातापितानी पूजा करनार ’ एम वर्णवे छे. खरुं छे के-जेओ परमोपकारी मातापितानो अनादर करे तेओ धर्म अने धर्मोपदेशकोनो अनादर केम न करे ? कारण के जेओ लाखोनी चोरी करे तेओने

સેકડોની ચોરી કરતા કાંઈ ભય લાગે નહીં. આટલું જણાવ્યા પછી હવે પૂર્ણાંગ સહિત થોડો પણ તે ન્યાયપ્રાપ્ત ધનનો ઉપયોગ ક્યાં કરવો ? તે આચાર્ય કહે છે. “દીનતપસ્વ્યાદૌ” ઉપર કથિત રીતથી તે ન્યાયપ્રાપ્ત ધન જેઓ નિરાધાર હોય, અશક્ત અને વિશિષ્ટ પાપકર્મો સેવનમાં અસમર્થ હોય તેવાઓને અને ત્યાગી, છુછુ, મહાવ્રતધારી તપસ્વીઓને આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર, વસતિ, પુસ્તક આદિ આપવામાં અને અન્ય જિનપૂજા, સહધર્મીસેવા આદિ અનેક પવિત્ર કાર્યોમાં ઉપયોગ કરવો-સ્વર્ચ કરવો. આ રીતથી વિવેકદષ્ટિએ કરેલો થોડો પણ સ્વર્ચ મહાન્ ફલને-પુણ્યાનુવંધી પુણ્યને-અર્પનાર થાય છે. અતેવ આચાર્ય ભગવંત આ વ્યયને-સ્વર્ચને મહાદાન એવી સંજ્ઞા આપે છે અર્થાત્ આ સ્વર્ચની આગલ અન્ય લાખો તથા કોડો સ્વર્ચ દાન કર્યું હોય, જિનમંદિરો, જિનપ્રતિમાઓ વનાવી હોય, મ્હોટી દાનશાલાઓ ઉભી કરી હોય, અસંખ્ય અતિથિને સત્કાર્યા હોય, મ્હોટા સંઘો અને લાખો સહધર્મીયોની સેવા કરી હોય તથાપિ તે દાન જ કહેવાય છટલે મહાદાનમાં જે લાભ થાય તે આ કાર્યો કરવા છતાં લાભ થાય નહીં. આ જ હેતુથી ગ્રંથકાર મહર્ષિએ ‘દાનમન્યત્તુ’ ઉપરોક્ત વિધાન-વિયુક્ત દાનો તે દાન કહેવાય એમ કહ્યું. પરત્વાર્થ એ કે-ધર્મમાં સ્વર્ચ કરનારે આશય, પદાર્થ, પાત્ર અને કાલની પવિત્રતા તરફ એકાન્ત લેલ્લય રાખવું જોઈએ તો જ સ્વર્ચ ઇષ્ટસાધક બને.

ए रीते उपर 'महादान तथा दान'नुं स्वरूप कहुं, हवे
जिनपूजानुं स्वरूप दर्शवि छे.

देवगुणपरिज्ञानात्—

द्विभावानुगतमुत्तमं विधिना ॥

स्यादादरादियुक्तं,

यत्तद्देवार्चनं चेष्टम् ॥ ५-१४ ॥

सूत्रार्थ—विधिथी आदर प्रीति श्रद्धापूर्वक वीतराग
देवना जे जे वीतरागत्व गुणो होय तेनाज्ञान साथे अने तेमां ज
लीनता तथा उत्तम भाव सहित जे अष्टद्रव्य आदिथी भगवंतनी
पूजा तेनुं नाम वास्तविक अने इष्ट पूजा समजवी.

“ स्पष्टीकरण ”

परमनिवृत्तिरूप जे फलोद्देशथी आपणो जेने पूजीए ते
देवतुं देवत्व शुं छे ? पूजाने ते अविरोधपणो योग्य छे के नहीं ?
तेनो सुष्ठु विचार करवो जोइये; कारण के तो ज ते समिचीन
पूजा कहेवाय अने पूजानुं इष्टफल प्राप्त थाय; अन्यथा ते पूजा
मात्र ज कहेवाय. जैन शास्त्रो संबोधे छे के तमे इश्वरनी लीला
या चमत्कारो देखी अथवा गाढरीया प्रवाहथी तणाइने तेमज
कोइनी प्रेरणा मात्रथी अगर अपारा पर विश्वास राखी देवनी
पूजा या मान्यतामां पतंगनी माफक अग्निमां झंपलावशो नहीं,
किंतु प्रथम तेनी तमे कांचननी जेम परीक्षा करी इश्वरतुं नि-
दोष-निष्कलंक स्वरूप विचारी-तपासी पछी ज तेने मानवाने,

પૂજવાને લલચાશો. યદિ આટલી તમારામાં સન્મતિ ન હોય
 તો પછી ત્યાગી અસ્વાર્થી શુદ્ધોપદેશક તત્ત્વદર્શી મહર્ષિયો જે
 કહે તે ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તન કરશો તો જ તમે તમારું
 હિત સાર્થી શકશો. હરિમદ્સૂરિજી તો કહે છે કે-“ પત્ત-
 પાતો ન એ વીરે, ન દ્વેષ કપિલાદિષુ । યુક્તિમદ્વચનં
 યસ્ય, તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ” ॥ ૧ ॥ “ મહાવીર
 પરત્વે મને રાગ નથી ને કપિલાદિકો પ્રતિ મને દ્વેષભાવ નથી;
 પરંતુ જેઓનું વચન યુક્તિ અને પ્રમાણાદિથી વાધિત નથી થતું
 તેઓનું જ વચન સ્વીકારવું યોગ્ય છે. ” શાસ્ત્રોમાં દેવના ઈશ્વર,
 પરમાત્મા, પરમેશ્વર, અર્ચિત્યશક્તિ, અસ્થિલગુણાધીશ, સર્વ-
 દોષાતીત, સર્વજ્ઞ, વીતરાગ, જિનેશ્વર, તીર્થંકર, સચ્ચિદાનંદ-
 મય વિગેરે સહસ્રશઃ નામો પ્રસિદ્ધ છે, એટલે આ સર્વ નામોનો
 સમન્વય દેવમાં અવશ્ય થવો જોઈએ, અન્યથા તે સ્વાલી નામો
 ગોવાલના છોકરાનું ઇન્દ્ર નામની જેમ હાસ્યપાત્ર ગણાય. એક
 વાજુ ઈશ્વરપણાની પ્રખ્યાતી અને વીજી વાજુ તેવા ગુણો ન
 હોય તો તે હાસ્યજનક કેમ ન ગણાય ? અને આનું ઈશ્વરપણું
 પ્રાપ્ત કરી કોને પૂજવાનું મન ન લલચાય ? અતઃપ્રથમ તો
 ઈશ્વર દેવાધિદેવમાં જગતના સર્વ અપલક્ષણો રહિત રાગ-દ્વેષ
 અને અજ્ઞાન ચેષ્ટા વિનાના શુદ્ધ સત્ય નિરાવાધ તત્ત્વવક્તા તથા
 સર્વજ્ઞપણું આ લક્ષણો અવશ્યમેવ સુઘટિત થવા જોઈએ. ઈશ્વરના
 આ લક્ષણોની પરીક્ષા તેઓની જીવનક્રીડા, વ્યવહાર અને ઉપદેશ
 પરથી સુલક્ષિત થાય છે. જેઓએ પોતાના જીવન વ્યવહાર દરમિ-
 યાન હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર, તૃષ્ણા આદિ દુર્ગુણોને

કતવ્ય માની સેવ્યા નથી, લીલા માની લોકોને તેમ કરવાનો
 ઉપદેશ આપ્યો નથી, ભોગ્ય પદાર્થોની તૃષામાં આસક્તિથી
 લીન બન્યા નથી, ભૌતિક માયામાં લિપટાઈ સ્વર્જીદગીને વ્ય-
 તીત કરવાની તૃષ્ણા રાખી લોકોને આ તો ईશ્વરની અલિપ્ત
 લીલા છે આવા પ્રપંચથી ઠગવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી; કિંતુ
 કર્મજન્ય ઉપાધિયો વેઠી, સુઅવસરે સંસારના પ્રપંચને છંદી,
 રાજ્ય, ધન, કુટુંબ, સ્ત્રી-પુત્રાદિ પરિવારને વસ્ત્રે લાગેલ કચરાની
 જેમ અલગ કરી, ઘોરતપ તપ આદરી, અજ્ઞ લોકોએ ઉપજાવેલ
 અસંખ્ય પરીસહો, કષ્ટો, ઉપદ્રવો, તાડન, તર્જના, અપમાન, ઉપ-
 સર્ગોને એકાંત હમાખાવથી, રાગ-દ્વેષ વિના પ્રસન્ન અંતઃકરણથી
 અડગપણે સહન કરી, અનાદિના આઠે કર્મોને આત્માથી અલગ
 કરી, શુદ્ધ નિર્દોષ કાંચનવત્ નિષ્કલંક આત્મસ્વરૂપને, અનન્ત-
 જ્ઞાનને જેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું, અશિલ ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા, કેવલ આ-
 ત્મિક શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદની લીલામાં મગ્ન બની ભવ્ય આત્મા-
 ઓનો ઉદ્ધાર કરવા માટે શુદ્ધ સન્માર્ગનો, શુદ્ધ નિરાવાધ
 નિર્દોષ તત્ત્વનો જેઓએ ઉપદેશ કર્યો તેઓ જ પરમાર્થથી ईશ્વર,
 દેવાધિદેવ, પરમાત્મા અને વીતરાગ નામ ધારણ કરવાને યોગ્ય
 કહેવાય. આ જ દેવ પતિતપાવન, જગદુદ્ધારક, અશરણશરણ,
 વત્સલ, હિતદાયી, સંસારભયરક્ષક, કૃતકૃત્ય, ઉત્તમોત્તમ પર-
 માત્મા કહેવાય અને તે જ પરમાત્મા વિના સ્વાર્થે જગત્ને સન્માર્ગ
 દર્શાવી શકે. ડમાસ્વાતી વાચકજીએ કહ્યું છે કે—“યસ્તુ કૃતા-
 થોઽપ્યુત્તમમવાપ્ય ધર્મ પરેભ્ય ઉપદિશતિ । નિત્યં
 સ ઉત્તમેભ્યોઽપ્યુત્તમ ઇતિ પૂજ્યતમ એવ ” ॥ ૧ ॥

“जेअो कृतकृत्य वनी उत्तम धर्म प्राप्त करी बीजाओनुं कल्याण करवा प्राप्त सत्धर्मनो उपदेश करे छे तेअो ज खरेखर सर्वदा उत्तमो करता पण उत्तम अने नितान्त पूज्यतम होय. ”

अतएव आ देवनी पूजा करवी ते ज पूजा कहेवाय. वास्त-
विक रीते मानवी या देवोनी पूजाने योग्य आ बीतरागदेव
सिवाय अन्य कोइ न होइ शके. जेने आपणे मोक्षदातृत्व
बुद्धिथी पूजीए तेमां यदि ते गुण न होय, पोते पण ते स्थानना
अनधिकारी होय तो तेओने पूजवानुं फल शुं ? आथी ज
उमास्वाती महाराजे कहुं छे के-“तस्मादर्हति पूजामर्हन्नेवो-
त्तमोत्तमो लोके । देवर्षिनरेन्द्रेभ्यो पूज्येभ्योऽप्यन्य-
सत्त्वानाम् ” ॥ १ ॥ जगतमां उत्तमोत्तम अर्हन् देव ज
होवाथी ते ज पूजा करवाने योग्य छे, कारण के-देवो, मह-
र्षिओ, नरेन्द्रोने तेओ पूज्य होवाथी अन्य प्राकृतजनोए तो
अवश्य तेओनी पूजा करवी जोइए. ” पूजकोए पूजन करवा
पहेला परमेश्वरनुं उपरोक्त स्वरूप खास मनन करी तेने ध्यानमां
राखवुं जोइये, जेथी पूजन करतां मननी प्रसन्नता थाय, पूजानो
उद्देश वरावर साचवी शकाय अने पूजन शा माटे करुं छुं ए
तत्त्वनुं यथार्थ भान थाय. वस्तुतः जेओ उपकारी होय, जेओ
पासेथी भविष्यमां कांइ तत्त्व मेळववानी इच्छा होय तेओनो
सुयोग्य उचित सत्कार करवो ए व्यवहारिक नियम पण छे.
ज्यारे परमात्मा तो अतुलोपकारी, अनन्य असाधारण
स्वदाता सांसारिक त्रिविधताप दूर करनार होवाथी

अने तेओ पासेथी ते पदार्थो प्राप्तव्य होवाथी तेओनी पूजा तेओने योग्य अवश्य करवी जोइए ए पूजकोनो धर्म छे. योग्यतुं योग्य सन्मान करवुं ते आपणी योग्यता वधवानुं बीज छे, कारण के योग्यने जेटलुं आपीये तेनाथी सहस्रगुणुं पाहुं आपणने मळे छे अर्थात् जे पदार्थनी आपणने भविष्यमां चाहना होय तेना माटे ते पदार्थवानुनी उचित सेवा-सन्मान-पूजा विगरे करवां जोइए. आथी ज आचार्य हरिभद्रसूरीश्वरजी पूजानो उपदेश करता पूजकोने कहे छे के- 'देवगुणपरि-ज्ञानात्' एटले देवना जे जे अनुकरणीय अने प्राप्तव्य गुणो छे तेनुं ज्ञान करवुं, तेनो अभ्यास करवो अने पूजा करती वखते तेनी ज भावना करवी, एटलुं ज नहीं पण 'तद्भावालुगतं' देवना गुणस्मरण-ध्यानमां आत्माने लीन करी शास्त्रोक्त विधिथी उत्तम प्रकारे वीतरागदेवनी पूजा करवी, तेमज देव परत्वे अने पूजामां एकान्त आदर आचरण प्रीति सहित पूजा करवी एटले आ पूजा परमार्थ पूजा कहेवाय. निदान ए के- ईश्वरपूजन करती वखते ध्याता, ध्येय अने ध्यान आ त्रिपुटीनी एवी तो ऐक्यता थवी जोइए के जेथी शास्त्रोक्त अमृतक्रियातुं लक्षण आ पूजामां समन्वित थाय अने 'भ्रमरी-कीटक' न्याय लागु थइ शके. अरे ! उमास्वाती वाचकजी कहे छे ते प्रमाणे पूजा करवाथी उत्तरोत्तर अवश्य लाभ थाय. " अभ्य-र्चनादर्हतां मनःप्रसादस्ततः समाधिश्च । तस्यादपि

નિઃશ્રેયસમતો હિ તત્પૂજનં ન્યાયં ” ॥૧॥ “ વીતરાગ દેવની પૂજા કરવાથી પ્રથમ મનની પ્રસન્નતા વધે, ત્યારપછી તેથી સમાધિશાન્તિ પડેલે કપાયો દૂર થાય અને તે પછી એકાન્ત નિઃશ્રેયસ-મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય માટે વીતરાગદેવની પૂજા કરવી, એ ન્યાયયુક્ત ગણાય. ” પરંતુ આ પૂજાનું પ્રકરણ પ્રથમ કહેલ મહાદાન અને દાનના પ્રકરણ પછી જણાવ્યું હોવાથી મહાદાનની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા આચાર્યે જે જણાવ્યું તે યોગ્યતા પૂજકોમાં પ્રથમ અવશ્ય આવવી જોઈએ. એ યોગ્યતા આવ્યા વાદ આ વાસ્તવિક પૂજાનો અધિકાર આત્મા પામી શકે; અન્યથા તે પૂજા જ ગણાય. આથી જ ગ્રંથકારે મૂળમાં અહીં ‘ ઉત્તમં વિધિના ’ આ પદો પર વધારે વજન આપ્યું છે. પરમાર્થ એ કે-ન્યાયપ્રાપ્ત સેવકોને અવિરોધી અને વડીલની આજ્ઞા મુદ્રિત હોય તો જ ઉત્તમ અને વિધિપૂર્વક વીતરાગપૂજા કહેવાય.

ઉપર આપણે જે વાત વિચારી ગયા તેની જ પ્રકારાંતરથી ફરી પુષ્ટિ કરે છે, અથવા ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે-એ જ વાત અન્યત્ર કહી છે તેનો અતિર્દશ-ભ્રામણ અહીં પ્રસ્તુત ગ્રંથકર્તા કહે છે.

एवं गुरुसेवादि च,

काले सद्योगविघ्नवर्जनया ॥

इत्यादि कृत्यकरणं,

लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्तिः ॥ ५-१५ ॥

મૂલાર્થ—વિધિથી જેમ પૂજાનું કહ્યું તેમ વિધિથી ધર્મા-
ચાર્ય આદિની સેવા, ભક્તિ, પૂજા વિગેરે કરવી, અને યોગ્ય
અવસરે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, પઠન આદિ ધર્મવ્યાપારો વિદ્યો-
અન્તરાયોને દૂર કરી કરવા. ઇત્યાદિ ઉપર કથિત કાર્યોનું
વિધાન કરવાથી લોકોત્તરતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય અર્થાત્ આનું જ
નામ લોકોત્તરતત્ત્વનો લાભ કહ્યો છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

દેવની પૂજાનું સ્વરૂપ ઉપર વિસ્તારથી વિચારી ગયા.
હવે ગુરુસેવા આદિ કાર્યો કેમ કરવા તે વિચાર આચાર્યશ્રી
અહીં જણાવે છે. જે વાત અન્યત્ર કહી જે તે જ અહીં પુછિ માટે
દર્શાવે છે અથવા દેવનું યથાર્થ સ્વરૂપ, પૂજાનું યથાર્થ રૂપ
ધર્માચાર્યો પાસેથી જ ઉપલબ્ધ થાય છે; માટે ગુરુભક્તિનું સ્વરૂપ
અહીં જણાવે છે. શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી પૂજા કરવાનું શાસ્ત્રોમાં
જેમ કહ્યું છે તેમ ગુરુસેવા, ભક્તિ, પૂજા પણ વિધિપૂર્વક જ કરવી
પડે. ધર્માચાર્યો—ત્યાગી, શુદ્ધ સન્માર્ગદર્શક ગુરુઓ—ની આહાર,
પાત્ર, ઔષધ, મકાન આદિથી શુશ્રૂષા વિધિથી કરવી. ભાવાર્થ
જે કે—ગુરુ સન્મુખ જવું, પાંચ અભિગમો સાચવવા, ગુરુને
આહારાદિ માટે નિમંત્રણ કરવી, આહાર લેવા આવે તે સમયે
સામે જવું, પછી વંદના કરી અબ્હુઢિયો સ્વામી વિનય, સરલતા,

ઉદારતા, ભક્તિનો અતિરેક, પ્રમોદના અશ્રુસહ અહોભાગ્ય માની
 ત્યાગપ્રાપ્ત કલ્પનીય આહારાદિ ગુરુપાત્રમાં મૂકવા, અલ્પમાં
 અલ્પ સાત પગલાં ગુરુને વઝાવવા જવું, વારંવાર સુખશાતા
 પૂછવી, વિનયથી ધર્મચર્ચા કરવી; તથા પઠન, પાઠન, સ્વાધ્યાય,
 ધ્યાન, કાર્યોત્સર્ગ આદિ ક્રિયાઓ કરવી તેમજ પ્રતિક્રમણ
 પ્રતિલેખના પણ ઉચિતકાલે કરવી. શાસ્ત્રમાં જે જે ક્રિયાઓ
 જે જે કાલે કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે તે તે ક્રિયાઓ કરવી.

આ ક્રિયાઓ પણ અનેક પ્રકારની વચમાં આવતી સ્વ-
 લનાઓને દૂર કરી, વિદ્યો-અંતરાયોથી અડગ રહી કરવી.
 નિદાન એ કે-ધર્મક્રિયાનું આચરણ કરતાં અવશ્ય પરીષહો,
 કષ્ટો, અપમાનો, પ્રમાદો, વિકથાઓ વિગેરે અનેક અંતરાયો
 ધર્મક્રિયાથી ચલિત કરવા અકસ્માત્ આડે આવે પણ તે સર્વને
 દૂર કરી નિર્મય બની પુરુષાર્થપૂર્વક ઉપરોક્ત ધર્મક્રિયાનું આ-
 ચરન, પાલન, અભ્યાસ વિગેરે કરવા. આ કાર્યોની એ રીતે
 પ્રાપ્તિ થવાથી ઇટલે એ કાર્યો આચરવાથી ગ્રંથકર્તા કહે છે કે
 આનું નામ લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિ થઈ કહેવાય અર્થાત્ એ પ્રમાણે
 વર્તન કરવું તેનું જ નામ લોકોત્તરતત્ત્વ છે. એ સિવાય અન્યને
 લોકોત્તરતત્ત્વની સંજ્ઞા નથી. યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે
 કે-વિધિસહ દાન પૂજા અને સેવાનું આચરણ કરવાથી તે જ
 મહાદાન, ઇષ્ટપૂજા અને સત્સેવા એ નામથી આ ક્રિયાઓ
 અંકિત થાય છે.

આ સર્વ કેમ પ્રાપ્ત થાય ? તેનો અહીં ખુલાસો કરે છે.

इतरेतरसापेक्षा त्वेषा,

पुनराप्तवचनपरिणत्या ॥

भवति यथोदितनीत्या,

पुंसां पुण्यानुभावेन ॥ ५-१६ ॥

मूलार्थ—उपर कहेल सर्व क्रियाओ परस्पर सापेक्षा होवाथी, उपरोक्त स्वरूपवाली अने परस्पर अपेक्षा राखनारी आ सर्व क्रियाओनी प्राप्ति पुरुषोने पुण्यानुभावथी अने सिद्धान्तवचन परिणमवाथी थाय छे.

“ स्पष्टीकरण ”

शास्त्रोक्त विधिसह एक सुष्ठु क्रिया प्राप्त थाय तो तमाम क्रियाओ सुष्ठु अने विधि युक्त प्राप्त थाय, तेमज एक क्रिया विधि रहित अने अशोभन होय तो सर्व क्रियाओ अविधिवाली अने अशोभन होय, आ बात अहीं दर्शावे छे; कारण के—दान, पूजा, सेवा आदि कार्योंनुं शास्त्रोक्त विधान परस्पर एवं तो गुंथाएल छे के जे महानुभावने सिद्धान्त वचनो बराबर परिणाम्या—सिद्धान्तवचनमां अपूर्व श्रद्धा प्राप्त थइ ते महानुभावने शास्त्र आधारथी, एक ज क्रियामां कुशलता प्राप्त थवाथी सर्व क्रियाओनी कुशलता प्राप्त थवामां कांई प्रत्यवाय नडतो नथी एटले आ सर्व क्रियाओ एक बीजानी अपेक्षा राखे छे. जेमके महादान नामक क्रियामां न्यायवर्तन, पोष्य-वर्गनो अविरोध, मातापितानी आज्ञा, आशयनी पवित्रता,

ઉદારતા આદિ ગુણોની અપેક્ષા હોય છે તે જ ગુણોની
 જિનપૂજા, ગુરુસેવામાં પણ આવશ્યકતા છે અને આ ક્રિયાની
 નિર્મલતા સિદ્ધાન્તવચન પરિણમવાથી, તેના પર સદ્ભાવ પ્રાપ્ત
 થવાથી જ થાય છે. તેમ જ શાસ્ત્રકાર આચાર્ય કહે છે કે—
 સદ્બુદ્ધિના હેતુભૂત પુણ્યવિપાકનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે જ
 જિનેશ્વરનાં આગમમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા પ્રગટે, અને પૂર્વે જે પ્રમાણે
 મહાદાન, ઇષ્ટપૂજા અને સત્ગુરુસેવાનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તે પ્રમાણે
 મનુષ્યોને અવિરોધપણે આ શુભ ક્રિયાઓની વરાવર પ્રાપ્તિ
 થાય છે. આ પ્રમાણે એક જ ક્રિયા અન્ય ક્રિયાને વાધા ન
 ઉપજાવે તેવી જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ તે લોકોત્તરક્રિયા
 કહેવાય, અને અન્ય ક્રિયા સાથે એક વિરોધ કરનારી પ્રાપ્ત
 થાય તો તે લૌકિકક્રિયા કહેવાય. નિદાન એ કે—ઉપર દર્શિત
 અવિરોધીની વિધિસહ ક્રિયાની પ્રાપ્તિ આગમવચન પરિણમ-
 વાથી અને મહાપુણ્યોદયથી, પ્રત્યેક ક્રિયાનો પરસ્પર સુઘટિત
 સંબંધ સાચવવાથી તેમ જ વિધિનો અનુરાગ ધારવાથી થાય છે.

(६) जिनमंदिरषोडशकम्.

आगलना प्रकरणां ' लोकोत्तरतत्त्व ' शुं अने तेनी प्राप्ति कोने तथा शायी थाय ? ए वात कही, एटले सामान्य धर्मनी सिद्धि थया पछी लोकोत्तरतत्त्व प्राप्त थाय एम जणा-
व्युं. आथी आत्मा जिनमार्गमां आगल बधवाने अने उत्तरोत्तर परम गुणो इष्टकार्यसिद्धि करवाने योग्यतावालो थाय. निदान ए के-खरी लायकात तेमां आवे एम प्रतिपादन कर्युं. लायकात वगरनी वीतरागदर्शित क्रियाकुशलता उच्च गृहीजीवन अगर त्यागीजीवननो अधिकार उपलब्ध थाय तो पण ते भाडुती जीवन तुल्य होवाथी इष्टफल कदापि अपें नहीं, अतएव आ छट्टा प्रकरणां श्रीमान् हरिभद्रसूरिजी भगवान् लोकोत्तरतत्त्व आत्माने प्राप्त थया पछी आत्मा क्या क्या कार्यो करवाने अने क्या स्थाने विराजवाने अधिकारी थाय तेनुं व्यक्तस्वरूप विस्तारथी प्रतिपादन करे छे.

अस्यां सत्यां नियमाद्वि-

धिवज्जिनभवनकारणविधानं ॥

सिद्ध्यति परमफलमलं,

ह्यधिकार्यारंभकत्वेन ॥ ६-१ ॥

मूलार्थ—आ उपर दर्शित ' लोकोत्तरतत्त्वनी ' प्राप्ति थया पछी निश्चयथी धर्मी आत्मा स्वयं विधिपूर्वक वीतरागनुं

मंदिर अन्य पासे करावे अने पोते जिनभवनना जे जे कारणो होय तेने प्राप्त करे. आथी अधिकारीए आ कार्य आरंभ्युं होवाथी तेने अतिशय परमफलनी सिद्धि थाय.

“ स्पष्टीकरण ”

प्रथम सामान्य धर्मना गुणो औदार्य आदि प्राप्त थाय, त्यारवाद सिद्धान्तवचननो प्रेम, परमश्रद्धा अने परिणामन थया पछी विधिनो बोध, आदर, करणाप्रीति तथा क्रमशः विधिसह क्रियाकुशलता तेम ज प्रत्येक क्रियानो विधिवोध थाय. एटले महादान, इष्टपूजा, सत्सेवा—आ प्रमाणे आत्म-शुद्धि अने एकान्त कर्मक्षयकारक लोकोत्तरतत्त्वनी परमगुणानी प्राप्ति थाय. जेने आ प्रमाणे क्रमशः अथवा उत्क्रमथी ए गुणो हृदयंगम थाय ते अवश्यमेव स्वोपार्जित धन चंचल, क्षणिक, विनश्वर धारी तेनो महादानमां, जिनपूजामां अने गुरुभक्तिमां उत्साहथी व्यय करे, धर्मवृद्धि, समकितप्राप्ति-संरक्षण अने तेनी शुद्धि तेम ज शासनप्रभावना विगेरे कार्यो स्वर्जोदगीमां अनेक वार ते धनथी करे, एटले वस्तुतः धन उपर आ आत्मा गाढ मोह राखे नहीं. छेवटे वीतरागदेवनी महापूजाना लोभथी पोतानी कुटुंबनी अने समान धर्मीओनी सरलता माटे नित्य धर्मवृद्धि थाय ते सारु अने आत्मानी पवित्र भावना वनी रहे तेमज कुटुंबीयो धर्म अने स्वकर्तव्यथी च्युत न थाय ते माटे तथा समकितनी निर्मलता—उज्वलता माटे शास्त्रकर्ता कहे छे के—‘ नियमात् ’ निश्चयथी अथवा

योग्यता आववाथी आ आत्मा जिनमंदिर अन्य कारीगरो पासे करावे. ते पण जेम तेम नहीं, किन्तु पोते सिद्धान्तप्रेमी होवाथी ' विधिवत् ' शास्त्रमां जे विधिथी अने जेवी योग्यता प्राप्त कर्या पछी करवानुं जणाव्युं ते प्रमाणे बनावे, एटलुं ज नहीं परंतु पोते स्वयं जिनभवनमां जे जे साधनो-बाह्य अथवा आभ्यन्तर साधनो-जोड़ए तेनुं संपादन करे अर्थात् खरी लायकात प्राप्त करे. आ प्रमाणे वर्तन करवाथी शुं फल थाय ? ते ग्रंथकार उत्तरार्धथी जणावे छे. एटले उपर कहा प्रमाणे ' लोकोत्तरतत्त्व ' प्राप्त थवाथी योग्यता आवे अने तेथी- ' अधिकार्यारंभकत्वेन ' खास अधिकारी शास्त्रोक्त योग्यतावालो आत्मा आ जिनमंदिर विधिपूर्वक बनावे छे, एटले अतिशय महान् उत्कृष्ट फल जे मोक्षफल अथवा तीर्थंकर-गोत्रबंधरूप फल अगर निर्दोष सम्यक्त्वरूप फल निदानतया तेने उपलब्ध थाय छे.

आ श्लोकमां आचार्यदेवे ' लोकोत्तरतत्त्व ' मळ्या पछी शास्त्रोक्त अधिकारीपणुं प्राप्त करी अन्य पासे जिनमंदिर करावे अने पोते जिनमंदिर योग्य बाह्य तथा आभ्यन्तर पवित्र साधननुं संपादन करे तेम कहुं. अतएव शास्त्रमां केवा गुणवालो जिनमंदिर कराववाने योग्य गण्यो छे ? ए प्रश्ननो खुलासो ग्रंथकर्ता अहीं करे छे.

न्यायार्जितवित्तेशो,

मतिमान् स्फीताशयः सदाचारः ॥

गुर्वादिमतो जिनभवन-

कारणस्याधिकारीति ॥ ६-२ ॥

सूत्रार्थ—न्यायोपार्जित धनवान्, बुद्धिमान्, पवित्र आशयवान् अने सदाचारी तेम ज मातापिता तेमज वडिलो, राजा अमात्य आदिने मान्य एवा आत्माने वीतरागदेवनुं मंदिर कराववा शास्त्रकारोए अधिकारी मान्यो छे.

“ स्पष्टीकरण ”

धनवान् अने गमे तेवी लायकात वगरनो आत्मा ममत्व, इष्या अथवा मानप्रिय बनी जिनमंदिर करावे छे, तो भविष्यमां तेने अगर तेना कुटुंबने, श्रीसंघने ते मंदिर पर एटली दरकार होती नथी. आयंदे ते मंदिर भारभूत आशातनामय अने एक कर्मबंधनुं ज कारणभूत बने छे, तथा बनावनार पवित्र हेतुथी अथवा पवित्र आशयथी अने न्यायथी करावनार न होवाथी ते मंदिर अन्यने कल्याणभूत कदापि बनतुं नथी. अन्याय तथा दुष्टबुद्धिथी करेलुं एक गृहस्थ जीवननुं सामान्य कार्य पण ज्यारे आत्माने शांतपणो बेसवा देतुं नथी तो आवुं जिनमंदिर पण उन्नतिमां क्यांथी हेतुभूत थाय ? अतएव जिनमंदिर करावनारे केवल धनपतिपणानो ज मोह न धरता आ श्लोकमां दर्शित योग्यता मेळववा तरफ लक्ष्य राखवुं, एम ग्रंथकर्ता प्रतिपादक रीतिथी गर्भित उपदेश करे छे. एटले के आ श्लोकमां जिनमंदिर कराववानी योग्यता-वाला माटे जे पांच विशेषणो आप्या छे ते पूरेपूरी रीतिथी

आत्मा प्राप्त करे त्यारवाद ज जिनमंदिर पोते स्व अने परना कल्याण माटे बंधावी शके; अन्यथा जिनमंदिर बंधाववा पूरतुं ज कार्य कर्तुं कहेवाय.

धनवान ज जिनमंदिर बंधावी शके ए वात खरी अने धन विना मंदिर बिगरे एक पण कार्य थइ शके नहीं ए तो जाणीतुं छे, पण जिनमंदिर जेवा एबित्र कार्यो क्या धनथी थाय तो स्वपरने आयंदे कल्याणकारी थाय एनो खुलासो शास्त्रकर्ता प्रथम ज करे छे.—‘न्यायार्जितवित्तेशो’ जेणे स्वर्जीदगीमां पोताना कुलपरंपरागत व्यवहारथी छळ-कपट, विश्वासघात, चोरी अने बीजा निंदनीय व्यापारो विना धन पेदा कर्तुं होय ते ज न्यायप्राप्त धन कहेवाय. आवुं धन जेना पासे होय ते ज मनुष्य बीतराग देवनुं मंदिर बंधावी शके अने पूजा तथा महादानना फलने पापवाने योग्य गणाय, कारण के न्यायप्राप्त धनथी करेलुं अल्प पण पुण्यकार्य पुण्या-नुबंधी पुण्यनुं कारण थाय एम महर्षिओ कहे छे. आप छतां पण जो हित अने अहितनो विभाग करवानी अक्कल न होय अर्थात् कल्याणकारी शुं छे एटलो पण जेने विवेक न होय तो ते न्यायप्राप्त धननो सदुपयोग क्यांथी करी शके ? एटले ज—‘मतिमान्’ आ धननो हुं क्यां व्यय करुं तो भविष्यमां मारुं एकान्त कल्याण थाय एवी जेनी सन्मति होय, तेमां पण कार्य करवा पहेला सन्मति उपजे अने कार्य शरु कर्या पछी अगर कार्य बनी गया पछी आ में शुं कर्तुं ? मारुं धन बधुं खर्चाइ जशे ? हवे हुं शुं करीश ? एवी एवी अनेक धार-

णात्रो-विचारो न आवे माटे कहे छे के-‘स्फीताशयः’
 कार्यनी शरुआतथी मांडी कार्य थइ रहे त्यांसुधी अने आगल
 उपर पण जेना परिणामो मंदिर आदि धार्मिक कार्योमां अनु-
 क्रमे चडता ज रहे; तथा ‘सदाचारः’ सदाचारी-उत्तम
 आचारवान् होय ते. सदाचारनुं स्वरूप योगविन्दु प्रकरणमां
 आ प्रमाणे कहुं छे-“लोकापवादभीरुत्वं, दीनाभ्यु-
 द्धरणादरः । कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं, सदाचारः प्रकी-
 र्त्तितः ॥ १ ॥ सर्वत्र निन्दासंत्यागो, वर्णवादश्च
 साधुषु । आपद्यदैक्यमत्यन्तं, तद्वत्संपदि नम्रता
 ॥ २ ॥ प्रस्तावे मितभाषित्व-मविसंवादनं तथा ।
 प्रतिपन्नक्रिया चेति, कुलधर्मानुपालनम् ॥ ३ ॥ अ-
 सद्रथयपरित्यागः, स्थाने चैतत्क्रिया सदा । प्रधान-
 कार्ये निर्वन्धः, प्रमादस्य विवर्जनम् ॥ ४ ॥ लोका-
 चारानुवृत्तिश्च, सर्वत्रौचित्यपालनम् । प्रवृत्तिर्गर्हि-
 तेनेति, प्राणैः कंठगतैरपि ॥ ५ ॥ दुर्नीया तरफना
 अपवादथी नित्य भीरु, दीन-अनाथनो उद्धार करवामां प्रेम,
 आपणा पर करेल अन्य जनोनी उपकार जाणवो-मानवो,
 उत्तम दाक्षिण्यता-आ सर्व सदाचारो कहा छे; तथा सर्वत्र
 अने सर्वनी निंदानो त्याग, उत्तम साधुजनोनी प्रशंसा, कष्ट
 बखते अतिशय अदीनता अने संपत्ति अवस्थायां नम्र परिणाम,
 सुअवसरे अल्प भाषण, कोइनी पण साथे विवाद-क्लेशमां
 नहीं उतरवुं, स्वीकृत कार्यनुं आखिरतक पालन, तेमज कुल-
 धर्मनी बराबर सेवा, खोटा खर्चा बंध करवा-नहीं करवा, देवपूजा,

गुरुसेवा, दानादि कार्योंमां लक्ष्मीनो नित्य व्यय, विशिष्ट फल-
दायी कार्योंमां आग्रह राखवो अने प्रमादनो त्याग करवो,
घणा लोकोमां रूढ तथा अविरुद्ध लोकव्यवहारनुं पालन करवुं,
स्वपक्ष अथवा परपक्षमां एटले स्वजाति के परजाति, स्वकुटुंब
के परकुटुंबमां सर्वत्र उचित आचारनुं पालन करवुं अने आ
लोक परलोकमां निंदनीय कार्यों प्राणो नाश पामे तो पण
करवा नहीं. ” आ सर्व धर्मीयोना सज्जनोना सदाचारो
शास्त्रमां कहा छे. आ सदाचार जेमां होय ते आत्मा अने-
‘गुरुर्वादिभ्यः’ माता, पिता, बडिलो, राजा, अमात्य आदि
सर्वने माननीय होय ते ज पुरुष जिनमंदिर बंधावी शके
अर्थात् ते ज अहीं अधिकारी मान्यो छे. आथी ज आचार्यदेवे
‘अधिकारीति’ ए अंतिम पदथी आवो मनुष्य जिनभवन
बंधाववाने अधिकारी समजवो एम स्पष्ट निर्देश करे छे. अहीं
ग्रंथकार अंतमां ‘इति’ पदथी ध्वनित करे छे के-शास्त्रा-
ज्ञाथी परमशुद्ध अने अधिकारी आ पांच विशेषणविशिष्ट
आत्मा ज होय. आ परथी लेभागु अने केवल धनवानो जे
कांई पवित्र कार्यना हकदार वनी जइ लाखोना खर्चथी
जिनमंदिरादि बनाववानो लाहो लेवा तत्पर थइ जाय छे अने
उपरोक्त गुणो के शास्त्रीय आज्ञा तरफ ख्याल सरखो नथी
करता ए कोइ पण रीते योग्य नथी. उपरोक्त योग्यता प्राप्त
करी, तेने लक्ष्यमां राखी यदि जिनमंदिरो बंधावाय तो शास्त्रा-
ज्ञाना संरक्षण साथे परम कल्याणरूप इष्टफल नितान्ततया
स्वपरने प्राप्त थाय ज.

अन्य पासे जिनभवन बंधावबुं अने पोते तेना कारणो एकत्र करवा एम पहेला श्लोकमां कहुं हतुं तो जिनभवनमां साधनभूत क्या कारणो एकत्र करवा तेनुं स्वरूप अही आचार्य स्पष्ट करे छे.

कारणविधानमेत—

च्छुद्धा भूमिर्दलं च दार्वदि ॥

भृतकानतिसंधानं,

स्वाशयवृद्धिः समासेन ॥ ६-३ ॥

मूलार्थ—जिनभवन निष्पत्तिना कारणकलापोनुं संक्षेपथी विधान आ प्रमाणे जाणवुं—शुद्ध भूमि, शुद्ध काष्ठ आदि दळो, नोकर, चाकरो अने मजूराने संतोषवा, तथा पोताना पवित्र आशयनी उत्तरोत्तर वृद्धि करवी.

“ स्पष्टीकरण ”

आ श्लोकथी ग्रंथकार जिनभवन बांधवामां उपयोगी अंगोनुं संक्षेपथी वर्णन करे छे, एटले के जे साधनोवडे जिनभवनरूप कार्य बनी शके, कारणोनुं विशिष्ट भान थाय तयार-पछी तेनी विशिष्ट शुद्धि करवाथी कार्य पण विशिष्ट शुद्ध तैयार थाय; माटे अही कारण विधाननो उपदेश आप्यो छे. अहीया जे जे कारणो दर्शाव्या छे ते प्रत्येकनुं स्वरूप अने तेनी शुद्धि केम साचववी ? ते तो ग्रंथकार महाराज पोते ज

આગલ પર વિસ્તારથી દર્શાવશે. આથી અહીં તો દ્વારરૂપ ટૂંક જ વર્ણન કર્યું અર્થાત્ કેવલ કારણોની સંખ્યા માત્ર અહીં દર્શાવી છે. જિનભવન વાંધવા પહેલાં ભવિકોષ જિનભવન યોગ્ય ભૂમિની શુદ્ધિ કરવી, તથા કાષ્ઠ, પથ્થર આદિ પદાર્થો શુદ્ધ નિર્દોષ લેવા, જિનપ્રાસાદ વાંધનાર કારીગરો-મજૂરોને સુશી રાખવા, તેઓને કોઈ પ્રકારે ઠગવા નહીં અને વંધાવનારે પોતાનું ચિત્ત ઉદાર તથા પવિત્ર, નિર્દોષ, ઉજ્જ્વલ વિચારમય રાખવું, ઇટલું જ નહીં પણ ઉત્તરોત્તર અધિક સુંદર ચિત્ત રાખવું.

પૃથ્વીની શુદ્ધિ કરવાનું જણાવ્યું તો કેવી રીતે શુદ્ધિ કરવી ? અને કેવી પૃથ્વી જિનપ્રાસાદ વાંધવાના કાર્યમાં લેવી ? તે સ્પષ્ટ કરે છે.

શુદ્ધા તુ વાસ્તુવિદ્ધા—

વિહિતાસન્ન્યાયતશ્ચ યોપાત્તા ॥

ન પરોપતાપહેતુશ્ચ,

સા જિનેન્દ્રૈઃ સમાખ્યાતા ॥ ૬-૪ ॥

મૂલાર્થ—વાસ્તુશાસ્ત્રની વિદ્યાથી વિહિત હોય અને શોભન ન્યાયથી જે પૃથ્વી પ્રાપ્ત થઈ હોય તેમજ જે પૃથ્વી અન્યને ક્લેશ ઉપજાવીને લીધી ન હોય તે જ પૃથ્વી જિનેશ્વરોષ જિન-ભવન માટે યોગ્ય કહી છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

વાસ્તુશાસ્ત્રમાં જે પ્રકારે વિધિ કહી છે તે પ્રકારે પ્રથમ પૃથ્વીની શુદ્ધિ કરવી, એટલે જે ભૂભાગ પર જિનમંદિર વાંધવું હોય તે સ્થલમાં મુડદા કે અસ્થિઓ ન હોય તેમ ચોતરફથી તપાસ કરી નિઃશલ્ય ભૂભાગમાં જિનમંદિર વાંધવું. આ ભૂભાગ પણ સન્ન્યાય પ્રાપ્ત ધનથી સ્વરીદીને લેવો અને પૃથ્વીના માલીકને યથેષ્ટપણે સંતુષ્ટ કરવો. નિદાન એ કે—જે પૃથ્વી માટે કિંચિત્ પણ અન્યાયને સ્થાન ન મળે અને ન્યાયથી જ લીધી હોય, તથા તે ભૂભાગની આસપાસ કોઈ ગ્રહસ્થ જન રહેતા હોય તેઓની એક અંગુલ માત્ર પણ જમીન જેમાં દવાય નહીં, તેઓને યત્કિંચિત્ પણ ક્લેશ, દુઃસ્વ કે ઉદ્વેગ થાય નહીં—આ વિધિથી પ્રાપ્ત જમીન શુદ્ધ ભૂમિ કહેવાય. જિનેશ્વરદેવો જિનમંદિર માટે આવી જ ભૂમિ યોગ્ય કહે છે. હેતુ એ કે—આવી જમીન પર જિનમંદિર વાંધ્યું હોય તો તે કલ્યાણમય અને શાસ્ત્રોક્ત વિધાનવાલું કહેવાય. આ પરથી મંદિરના દ્રષ્ટિયો મંદિરની પાસેની જમીન ધર્મમાં જાય છે, એમ માની દવાવવા અથવા પ્રયત્ન કરે છે, કોઈ પણ ગૃહી મરવાની અગ્ની પર હોય ત્યાં કપટ કરી તેના કુટુંબીઓને રડતા રાખી તેના મકાનો, મિલકતો મંદિરમાં લેવા પ્રયત્ન કરે છે, શ્રાવકધર્મ વિરુદ્ધ કર્મોથી પૈસા એકત્ર કરી જિનધન વધારવાની ઘેલછા રાખે છે તે નિતાન્ત શાસ્ત્રવિરુદ્ધ અને કર્મવર્ધક છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે. એટલે આ રીતિ તો નિતાન્ત અનુચિત જ કહેવાય. આથી શાસ્ત્રો ઉપદેશે છે કે—જિન-

આજ્ઞા વિરુદ્ધપણે જિનદ્રવ્ય વધારે તો આત્મા અનન્તસંસારી થાય છે, એ વાક્ય સ્વાસ્થ્ય મનનીય છે.

જિનમંદિર માટે જે જમીન જોડે તેમાં આટલી વિધિ સાચવવાનું શું કારણ ? તેનો હેતુ પ્રત્યક્ષાર સુલ્ભો કરે છે.

શાસ્ત્રવહુમાનતઃ સ્વલુ,

સચ્ચેષ્ટાતશ્ચ ધર્મનિષ્પત્તિઃ ॥

પરપીડાત્યાગેન ચ,

વિપર્યયાત્પાપસિદ્ધિરિતિ ॥ ૬-૫ ॥

મૂલાર્થ—વિધિદર્શક વાસ્તુશાસ્ત્રનું વહુમાન કરવાથી અને અન્યને પરાભવ ન ઉપજાવવાથી તેમજ વીજાને ક્લેશ ન ઉપજાવવાથી નિશ્ચયથી ધર્મસિદ્ધિ થાય, અને આથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવાથી પાપસિદ્ધિ થાય.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

વાસ્તુશાસ્ત્રમાં જે વિધિ જિનભવન વનાવવાની કહી છે તે પ્રમાણે અનુસરણ કરવાથી શાસ્ત્રવિધિનું વહુમાન સચવાય. ધર્મીએ શાસ્ત્રનું વહુમાન અવશ્ય કરવું એ તો સામાન્ય નિયમ છે, તથાપ્રકારે વર્તવાથી નિર્દોષ ભાવવર્ધક જિનભવન પણ તૈયાર થાય છે અને તેથી જ ધર્મનિષ્પત્તિ પણ સિદ્ધ થાય; તેમજ જિનભવન આદિ કાર્યો સાધતાં પ્રથમ તે કાર્યો કરવાથી

यदि अन्यनो अभिभव थतो होय, बीजाओने दुःख थतुं होय, कांड नुकसान थतुं होय अगर पीडा के क्लेश थता होय तो अवश्य तेनो त्याग करवो जोड़ए. निदान ए के-कोड़ने पण अभिभव के क्लेश उपजाव्या वगर अने सर्वने संतोष पमाडी जिनअवन बंधावुं तो ज धर्मनिष्पत्ति थाय. अन्यथा शास्त्रकार कहे छे के-जे प्रवृत्तिमां शास्त्रबहुमान न सचवाय, परनो पराभव थाय, अन्यने क्लेशो थाय तो ते पापनिष्पत्ति-कारक ज गणाय. यशोविजयजी महाराज कहे छे के-जे हेतुओ धर्मसिद्धिकारक कहा छे ते ज हेतुओ विरुद्ध वर्तन करवाथी पापकारक बने छे, कारण के जे मात्राओ शरीरनी पुष्टि करे छे ते ज मात्राओ अपथ्य करवाथी शरीरनी क्षीणता करे ए अनुभवसिद्ध छे.

उपर कहुं एटलुं ज नहीं पण आ प्रमाणे करवाथी धर्मनिष्पत्ति थाय छे. यथा—

तत्रासन्नोऽपि जनो-

ऽसंबन्ध्यपि दानमानसत्कारैः ॥

कुशलाशयवान् कार्यो,

नियमाद् बोध्यंगमयमस्य ॥ ६-६ ॥

मूलार्थः—जिनप्रासाद बांधती बखते स्वजनादि संबंध-शून्य लोको त्यां आसपास रहेता होय तेमनो पण अवश्य

अशनादिवडे मान अने सत्कारथी सन्मान करी ते लोको जैनधर्मनी प्रशंसा करनार सुंदर परिणामवाला थाय तेम करवुं, कारण के आवुं वर्तन राखवुं ते खास समकितप्राप्तिनु अंग बने छे.

“ स्पष्टीकरण ”

जिनमंदिर स्व अने परने बोधिप्राप्ति अथवा तेनुं रक्षण तेमज उज्ज्वलता करवा माटे बंधावाय छे. आ समकितनो लाभ, रक्षण अथवा उद्दीपन विगेरे पोताना कुशल परिणामो बनवाथी, अन्यने कुशल परिणामवान् करवाथी, धर्मनी प्रशंसा करवाथी—कराववाथी थाय. जे कार्यमां कर्तानुं हृदय शुभ न होय, नजीकना लोकोनी प्रसन्नता न होय, अन्य लोकोने अनुमोदनीय न थाय ते कार्य आयंदे हितकारी अथवा लाभदायी कदापि थाय नहीं. जिनमतमां जे जे कार्यो कल्याण अने लाभदायी मान्या छे ते सर्व स्वहृदयनी प्रसन्नता अने परने अनुमोदनीयना आधारे अवलंबवाथी ज थाय. निदान ए के—हृदयनी विपुलता अने उच्चता विना जिनमतना कल्याणकारी कार्योनो लाभ थाय नहीं. अतएव भगवान् हरिभद्रसूरिजी कहे छे के—जिनमंदिर बंधावनारे केवल पृथ्वी, काष्ठोनी ज शुद्धि करी बांधनार कारीगरने खुश करी अमे शुद्धिनुं रक्षण कर्गु एटलाथी संतोष मानवो नहीं, किन्तु जिनमंदिर बांधती बखते अने बांध्या पछी त्यां आसपास निवास करनार जे लोको होय, ते स्वजातीय अगर परजातीय एवं स्वजनादि संबंध

વગરના હોય, પોતાના કાર્યમાં મદદગાર ન થાય તેવા હોય તો પણ તે સર્વેનો અન્ન, પાન, સ્વાદિમ, સ્વાદિમ આદિ પદાર્થો આપીને, નમસ્કાર, અંજલી, વિનય, નમ્રતાથી સન્માન કરીને, આસનાદિથી સત્કાર કરીને અવશ્ય સત્કાર કરવો, તેઓને સુખ કરવા. તેઓ પણ જિનમંદિર આદિ કાર્યો અને આપણી ધર્મપ્રવૃત્તિ દેખી “અહો ! ધન્ય છે આ જૈનધર્મને ! ધન્ય છે આ જૈનોને !! કે જે ધર્મમાં, જે લોકોમાં, આટલો વિવેક રહ્યો છે, આટલી ઉચિતતા રહી છે ” આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરે અને પરિણામે સરલ પરિણામી થઈ તેઓ જૈનધર્મનું ગૌરવ કરી રાગી થાય અને હૈવટે ધર્મ પામી માર્ગ પર આવે. અર્થાત્ વાંશ્વનારની આ પ્રવૃત્તિથી અન્ય લોકો શુભ અધ્યવસાય પામી બોધિનો લાભ કરે, પોતાના સમક્ષિતની શુદ્ધિ થાય, લોકો જૈનધર્મની પ્રશંસા કરે, અનુમોદન-અનુકરણ કરે, અતઃ ધર્મ સાધતા થકા અન્યને શુભ પરિણામો કરવાથી બોધિસાધનનું આ એક અગત્યનું અંગ છે.

જિનમંદિરમાં પથ્થર આદિ જે જોઈએ તેની શુદ્ધિ કેમ કરવી ? તેનો ઉપદેશ ગ્રંથકર્તા આ પ્રમાણે કરે છે.

દલમિષ્ટકાદિ તદપિ ચ,

શુદ્ધં તત્કારિવર્ગતઃ ક્રીતમ્ ॥

ઉચિતક્રયેણ યત્સ્યાદા-

નીતં ચૈવ વિધિના તુ ॥ ૬-૭ ॥

मूलार्थः—दल एटले इंट, पाषाण, चूनी विगरे ते पण शुद्ध, अर्थात् तेने उपजावनार पासेथी उचित मूल्य आपी खरीद्या होय अने भार वहन करनारने उचित मूल्य आपी तेओने अधिक खेद-क्लेश न थाय तेवी रीते लावेल होय ते ज जिनमंदिर करवामां उपयोगी थाय.

“ स्पष्टीकरण ”

मंदिर बंधाववामां जे जे पदार्थो जोड़ए ते ते केवा लेवा ? तेनो प्रकार ग्रंथकर्ता जणावे छे. मंदिर माटे चूनी, इंट, पत्थर के लाकडा विगरे जे जोड़ए ते तेने बनाववावाला लोको पासेथी उचित मूल्य आपी एटले लोक व्यवहारमां जे पैसा ढरेला होय तेटला पैसा आपी लेवा, परंतु धर्मादानुं काम छे माटे भावमां खेचताण करी, ओछा-वत्ता करी अगर आहुं-अवळुं समजावी लेवा नहीं, तेम ज छळ, प्रपंच, विश्वासघात करी लेवा नहीं. तथा आ पदार्थो पण वेचनारे पोताना व्यापार अर्थे तैयार करेल होय तेवा ज लेवा, परंतु खास मंदिर माटे भट्टीयो करी, खोदावी, आरंभादि करी लेवा उचित नथी. ए ज बात यशोविजयजी स्वकृत टीकामां कहे छे—“ स्वप्रयोजनसिद्ध्यर्थमेवेष्टकादिकरणशीलानां पुरुषाणां ” एवी ज रीते आ पदार्थो ज्यांथी लाववा होय त्यांथी जे लोको गाडामां अथवा जानवर उपर लादीने लावे ते लोकोने पण बराबर भाहुं आपी, जानवर अथवा मजूरने अधिक दुःख न थाय, लोको निंदा न करे, व्यवहारमां अनु-

चित न देखाय तेवी रीते मंगाववा. आ रीतना ज पदार्थो मंदिरना कार्यमां उपयोगी थाय, आथी उलटी रीते करवाथी अविधि लागे, कुशलाशयनी हानी थाय तेम ज लोकोमां जैनधर्मनी निंदा थाय.

यदि मंदिर अर्थे काष्ठनी आवश्यकता होय तो ते केवा लेवा ? ए दर्शावे छे.

दार्वापि च शुद्धमिह

यत्नानीतं देवताद्युपवनादेः ॥

प्रशुणं सारवदभिनव-

मुच्चैर्ग्रन्थ्यादिरहितं च ॥ ६-८ ॥

सूत्रार्थः—काष्ठो पण अहीं शुद्ध प्रयत्नपूर्वक देवता-मनुष्य संबंधी उपवनमांथी सरल, सारभूत, नवीन अने सर्वथा गांठ आदि दोष विनाना आवेला होय ते ज मंदिरना उपयोगमां लेवा.

“ स्पष्टीकरण ”

मंदिर माटे जो लाकडानी आवश्यकता होय तो ते पण न्यायथी अने सम्यक् प्रयत्नथी लाववा. आ पण जे वनमां देवता अधिष्ठित होय, मनुष्य अगर जानवरनी मालिकीनुं होय, तेअने संतोषी, पूजा आदि अर्पी ते वनमांथी लेवा अथवा वननी नजीकना कोई सुंदर वृक्षो होय तेमांथी लेवा; परंतु आ

काष्ठो सरल, वक्रता विना, गर्भवाला प्रधान अने नवा लेवा. जीर्ण थया न होय, कीडाओ पड्या न होय, तेमज जेमां गांठ के अन्य दूषणो जरा पण लागेल न होय तेवा ज काष्ठो मंदिरना कार्यमां लेवा, जेथी मंदिर दीर्घकाल पर्यंत स्थिर रहे, कोइ पण मिथ्यात्वी देवो विगेरे उपद्रव न करे. अहीं पण प्रथम कहेल बात अवश्य ध्यानमां राखवी, एटले के-व्यापारीओ पोताना व्यापार अर्थे लाकडा लाव्या होय तेनी पासेथी उचित मूल्य आपी, भारवाहकोने उचित भाडुं आपी संतुष्ट करी लाववा; किन्तु मंदिरना माटे वनकर्म करवुं शास्त्रो उचित मानता नथी.

विधिपूर्वक पत्थर, काष्ठो विगेरे लाववा एम कही गया. अहीं ते पदार्थो लाववानी विधि शुं छे ते जणावे छे.

सर्वत्र शकूनपूर्व,

ग्रहणादावत्र वर्तितव्यमिति ॥

पूर्णकलशादिरूप-

श्रितोत्साहानुगः शकुनः ॥ ६-९ ॥

मूलार्थः—पत्थर, इंट, काष्ठ आदि मंदिर माटे शकून देखीने लेवा तथा लाववा. अहीं बाह्य शकूनो जलभृतकुंभ लइने कोइ कन्या विगेरे सामे आवे ते विगेरे अने आभ्यन्तर शकूनो चित्तनी प्रसन्नता, गुरुआज्ञा आदि जाणवा.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

પ્રથમ સંદિર અર્થે જે પદાર્થો જોઈએ તે વિધિપૂર્વક લેવા એમ જણાવી ગયા, તેથી અહીં વિધિ દર્શાવે છે. કાર્યની પ્રશસ્તતા-અપ્રશસ્તતાનું અનુમાન શકૂનો અને મનની સ્થિતિ પરથી કરી શકાય એવું સામુદ્રિકશાસ્ત્રો કહે છે. આથી જ પ્રશસ્તકાર્યના આરંભમાં પહેલા શકૂનો देखવા, મંગલ આચરવું. શુભ દિન, ઘડી, ગ્રહો, ચંદ્ર આદિ તપાસવાનું મહર્ષિઓ કહે છે. આના મુખ્ય બે કારણો છે. એક તો હૃદયની પ્રસન્નતા વધે અને બીજું અનિષ્ટ સંબંધી શંકા દૂર થાય. અતએવ અહીં પથર, ચૂનો, ઇંટ, કાષ્ટ વિગેરે સ્વરીદવા જતા શુભ શકૂનો देखવા તેમજ શકૂનો देखી લાવવા. અહીં શાસ્ત્રકર્તા વાહ્ય અને આભ્યંતર એમ બે પ્રકારના શકૂનો જણાવે છે. જલભૃતકુંભ વિગેરે વાહ્ય શકૂનો સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યાં છે—“કન્યા ગોપૂર્ણ-કુંભો દધિમધુકુસુમં પાદકો દીપ્યમાનો, યાનં વા ગોપ્રયુક્તં રથવરતુરગો છત્રભદ્રાતિભદ્રં । ઉત્ત્વાતા ચૈવ ભૂમિર્જલચરમિથુનં સિદ્ધમન્ત્રં મુનિર્વા વેશ્યાસ્ત્રી-મયમાંસં હિતમપિ વચનં મંગલં પ્રસ્થિતાનામ્ ”

॥ ૧ ॥ “ કન્યા, જલ અથવા દૂધ ભરેલો કુંભ, દહીનું પાત્ર, મધુનું પાત્ર, ફુલ ભરેલી છાવડી, વળતો જાજ્વલ્યમાન અગ્નિ, વલ્લદ જોડેલું વાહન, ઘોડા સહિત રથગાડી, અતિભદ્ર સુલ્લું છત્ર, સ્વોદેલી માટી, જલચરનું યુગ્મ, પકાવેલું અનાજ, મુનિ, વેશ્યા, મદિરા, માંસ અને હિતકારી વચન-આટલા પદાર્થો

चालती बखते समीप मळे तो मंगळ करनारा थाय. ” आ सर्व बाह्य शकूनो कहां छे. मंदिरनो सामान लेवा जतां-लावतां विवेकीए आ शकूनो देखी प्रयाण करवुं; तेमज हृदयनी प्रसन्नता, गुरुआज्ञा ए आभ्यंतर शकूनो जाणवां. उत्तम सामुद्रिको कहे छे के—यदि बाह्य शकूनो न मळे अने हृदयनो एकाएक तीव्र उत्साह जणाय, गुरुओनी एकाएक आज्ञा थाय तो बाह्य शकूननो आधार राख्या दिना पण प्रयाण करवुं; कारण के बाह्य शकूनो करतां आभ्यन्तर शकूनो बलवत्तर गण्या छे. एटले आभ्यन्तर शकूनो न मळे अने बाह्य शकून घणा सुंदर मळे तो पण ते इष्ट फळ आपी शके नहीं. आ विधि मंदिरनो सामान लाववा माटे शास्त्रोमां कहेल छे.

मंदिर बांधनार कारीगरोंने ठगवा नहीं परंतु तेओने संतोषवा, एम जणाव्युं हतुं तो तेओ साथे मंदिर बंधावनारे केम वर्तवुं ? ते दर्शावे छे.

भृतका अपि कर्त्तव्या य,

इह विशिष्टाः स्वभावतः केचित् ॥

यूयमपि गोष्ठिका इह,

वचनेन सुखं तु ते स्थाप्याः ॥६-१०॥

मूलार्थ—कारीगर नोकरोंने पण अहीं जिनभवनरूप कार्यमां विशिष्ट स्वभाववाळा बनाववा, अथवा केटलाको स्व-

ભાવથી જ ઉત્તમ સ્વભાવવાળા હોય તેઓને પણ તમે લોકો આ જિનમંદિરરૂપ કાર્યમાં મારા સહાયકો છો, તમારી મહેરવાની-વહે આ અમારું કાર્ય ઘણું જ સુંદર થશે इत्यादि વચનો કહી તે લોકોને સુખપૂર્વક સંતોષી રાખવા.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

મંદિર વાંધનાર કારીગરોનું મન પ્રસન્ન હોય, તેઓ રાજી હોય તો મંદિરનું કાર્ય સુંદર અને શીઘ્રતાથી નિર્દોષપણે પૂર્ણ થાય; માટે મંદિર વંધાવનારે કારીગરોને સુખ રાખવા, અનેક શિખામણો આપી તેઓના અંતરમાં જૈન ધર્મનો પ્રેમ ઉપજાવવો, પ્રામાણિકતા અને નીતિનો સ્થાલ કરાવવો, ધર્મનું કાર્ય છે માટે બરાબર સ્થાલ રાખી ઉત્તમ દાનતથી કરવું તેમ મિષ્ટ વચ-નથી પ્રેરણા કરવી. ટૂંકમાં તે લોકો વિશિષ્ટ સુંદર સ્વભાવવાન વિચારવાન થાય તેમ કરવું, અથવા કેટલાક લોકો સ્વભાવથી જ ઉત્તમ પ્રકૃતિવાળા અને ધર્મી હોય તેઓને પણ “ તમે લોકો મારા સહાયકો છો, આ જિનમંદિર વાંધવામાં તમારી મને પૂરી સહાયતા છે, આ કાર્ય પૂર્ણ થયે તમને સંતોષીશું અને ઘણું સારું પારિતોષિક આપીશું.” આ પ્રમાણે સંતોષવા. મંદિર ઉત્સાહથી વાંધે અને શીઘ્ર પૂર્ણ કરે તેમ તેઓ સાથે વર્તવું.

‘ કારીગરો ’ ધર્મમિત્ર હોવાથી તેઓને ઢગવા નહીં, એવો ઉપદેશ આપે છે.

अतिसंधानं चैषां,

कर्त्तव्यं न खलु धर्ममित्राणां ॥

न व्याजादिह धर्मो,

भवति तु शुद्धाशयादेव ॥ ६-११ ॥

मूलार्थ—मंदिर बांधनार कारीगरो पण निश्चयथी धर्म-
मित्रो होवाथी तेओने कदापि ठगवा नहीं, कारण के प्रपंचथी
आ मंदिर बांधवामां धर्म थतो नथी किन्तु आशय पवित्र
राखवाथी ज धर्मप्राप्ति थाय छे.

“ स्पष्टीकरण ”

ग्रंथकर्ता धर्मनुं लक्षणा शुरुआतमां ज ‘ अंतःकरणानी
पवित्रता ’ रूप जणावी गया छे. एटले जैन सिद्धान्तनिर्दिष्ट
उत्तम धर्मक्रियानी प्राप्ति आशयनी पवित्रता होय तो ज थाय,
अन्यथा आशयनी पवित्रता विना दुष्ट अंतःकरणपूर्वक क्रोडो
वर्ष पर्यंत केटलीए धर्मक्रियानुं आचरण करे तो पण तेथी कष्ट-
फल सिवाय अन्य फल मलतुं नथी. अतएव ग्रंथकर्ता आ
श्लोकमां दर्शावे छे के ‘ भवति तु शुद्धाशयादेव ’ पवित्र
आशय राखवाथी ज धर्म थाय. अहीं ग्रंथकारे अन्तमां ‘ एव ’
कार आपी निश्चय जणाव्यो छे अर्थात् आ विना धर्म न ज
थाय, माटे मंदिर बांधावनारे कृपणाता करी कारीगरोने ठरावेल
पैसा आपवामां प्रपंच के छल करवो नहीं, अथवा पैसाना बदले
पोतानी दुकान परथी कांड माल आपी तेमांथी नफो खावानी

इच्छा करवी नहीं, माल ओछो-वत्तो आपवो नहीं; किन्तु जे पैसा ठराव्या होय ते ज बिना प्रपंचे तेओने संतोष थाय तेवी रीते आपवा; कारण के ग्रंथकर्ता कहे छे के-‘ब व्याजादिह धर्मो’ कारीगरों साथे कपट-छळ-प्रपंच करवाथी धर्म थतो नथी पण उलटो अर्थम वधे छे.

मंदिर बंधावनारे पोताना शुद्ध आशयनी वृद्धि थाय ते प्रमाणे वर्तवुं तो अहीं मंदिर बंधावनारे केवा पवित्र आशयथी मंदिर बंधाववुं तेनो उल्लेख ग्रंथकर्ता दर्शावे छे.

देवोद्देशेनैतद्गृहिणां,

कर्तव्यमित्यलं शुद्धः ॥

अनिदानः खलु भावः,

स्वाशय इति गीयते तज्ज्ञैः ॥ ६-१२ ॥

मूलार्थ—ग्रहस्थे जिनभक्तिवडे जिनमंदिर बंधाववुं, पण असुक लालसाथी अथवा पुत्र, धन आदिना लोभवडे बंधाववुं नहीं. उपरोक्त धारणा तेज पवित्र आशय कहेवाय. आ आशयने पवित्र आशयवेत्ताओ स्वाशय कहे छे.

“ स्पष्टीकरण ”

निदान बगरनी ज धर्मक्रियाओ इष्ट फल आपे एवं जैन शास्त्रो कहे छे. अतएव धर्मज्ञे धर्मक्रिया वर्तनयां कोइ पण जातनुं नियागुं करवुं नहीं. नियागावाळी धर्मक्रिया पापानुबन्धी पुण्य-

बंध करावी दुर्गतिमां आत्माने फेंके छे. ब्रह्मदत्त चक्रवर्तीए
 पूर्वजन्ममां परम शुद्ध मुनिपणुं पाळ्युं. चक्रवर्तीनी पट्टराज्ञीनी
 वेणीनो बंदना करता मुनिने स्पर्श थयो. सुकोमल अने परम
 सुंदर केशकलापना स्पर्शे मुनिनुं चित्त चकडोळे चढाव्युं, (मुनिनो
 आत्मा कामपरवश बन्यो.) ध्यान अने धर्मभावनाथो मुनिनो
 आत्मा भ्रष्ट थयो. ते कामिनीना संयोगमां चित्त चोंटी गयुं.
 ए ज ध्यान, ए ज विचारो रोमैरोम व्याप्त थया. परिणामे (पोताना
 पवित्र कर्मना फल तरीके) आवी कामिनी जन्मांतरमां पामवा
 मुनिए स्वहृदयमां गांठ बांधी, तन्मय विचारोमां मुनिनो
 देहांत थयो, ब्रह्मदत्त चक्रवर्ती थया, पूर्व जन्मना बन्धु
 मुनिए धर्म पमाडवा अनेक प्रयत्नो कर्था छतां ते सर्वे व्यर्थ
 थया अने ते आत्मा नरकनो अतिथि बन्यो. आ प्रमाणो
 प्रखर तप के चारित्र पाळवा छतां नियाणु करवाथी ते सर्व
 धूळमां मळी जाय छे, माटे अहीं शास्त्रकार कहे छे के—जिन-
 मंदिर बंधावनारे जिनमंदिर जिनदेवो पर एकान्त प्रेम,
 श्रद्धा अने भक्तिवडे बंधावबुं. अर्थात् आ क्षणिक जींदगीमां
 परम कल्याणलुं स्थान, अनन्त पापो नाश करवानुं स्वरुं साधन,
 संसार तरवानुं मुख्य यंत्र, आत्मशुद्धिलुं कारण तथा पापो-
 पार्जित धन व्यय करवानो मुख्य मार्ग अने अनन्त पुण्य प्रह-
 वाहनी नदी आ जिनमंदिर ज छे, ए प्रमाणोनी भावनाथी
 जिनमंदिर बंधावबुं; परंतु जिनमंदिर संततीनो लाभ, वंशनी
 वृद्धि, धननी प्राप्ति, आरोग्यता, यश, कीर्ति, प्रतिष्ठा या लो-
 भथी आ आशयोथी बंधावबुं नहीं; कारण के आ आशयो धारी

જિનમંદિર વંધાવ્યું અને ધારેલી ઇચ્છાઓ અંતરાયોદયથી પાર ન પડે તો મંદિર પર, ધર્મ પર અને તીર્થંકર દેવ પર અનાદર—અશ્રદ્ધા ઉપજે. યદિ ધારણાઓ સિદ્ધ થાય તો આત્મા મોહક પદાર્થના અધિક મોહમાં ઘસડાય, તેમજ આ વિચારો નિયાણા-રૂપ હોવાથી મલિન કહ્યા છે. એટલે આમ કરવાથી જન્માંતરમાં ધર્મની દુર્લભતા થાય. અતએવ મનવાન હરિમદ્રસૂરિજી કહે છે કે ઉપરોક્ત લોભ વિનાનો અને પ્રથમ કહેલા ભાવમય વિચાર તે ‘ અનિદાનઃ ’ અનિદાન ભાવ કહેવાય તથા આ જ ભાવ ‘ અલં શુદ્ધઃ ’ અતિશય શુદ્ધ જાણવો. આથી આવા વિચારોને પવિત્ર આશયવેત્તાઓ ‘ સ્વાશય ’ સુષ્ટુ આશય કહે છે. મંદિર વંધાવનારનું આ આશયો પરમ કલ્યાણ કરી શકે છે, તથા અન્યને અનુમોદનીય વને છે.

ઉપર દર્શિત સુષ્ટુ આશયની વૃદ્ધિ ક્રમે ક્રમે મંદિર વંધાવ્યા પછી વંધાવનારે કેવી રીતે કરવી, અને મંદિર વંધાવ્યા પછી વંધાવનારે કેવી કેવી ભાવનાઓ ભાવવી ? તે વાત ગ્રંથકર્તા દર્શાવે છે.

પ્રતિદિવસમસ્ય વૃદ્ધિઃ,

કૃતાકૃતપ્રત્યુપેક્ષણવિધાનાત્ ॥

एवमिदं क्रियमाणं,

शस्तमिह निदर्शितं समये ॥૬-૧૩॥

મૂલાર્થ—પ્રથમ જણાવેલા આશયની ‘ મેં આ જીંદ-

गीमां मंदिर बंधाववारूप कार्यं कर्तुं, अने अलुक् तीर्थयात्रादि कार्यो कर्मा नथी'—आ प्रमाणो विचारो करी अने ते विचारोने वर्तनमां मूकी वृद्धि करवा. आ रीते करवाथी जैनशास्त्रमां आ जिनमंदिररूप कार्य परमशस्त-प्रधान कहुं छे.

“ स्पष्टीकरण ”

प्रथम तो मंदिर बंधावनारे उपर जे भाव दर्शाव्यो तेने प्राप्त करी तेनुं संरक्षण करवुं. त्यास्वाद आ भावनी वृद्धि केम थाय तेनो प्रकार अहीं दर्शावे छे. उपरोक्त भावनी वृद्धि करेला कार्यनुं अवलोकन करी 'अहो में मारा आ क्षणिक जीवनमां एक मंदिर बंधावी लक्ष्मी चरितार्थ करी.' आ प्रमाणो अनुमोदना करी—करवी, अने 'अद्यापि मंदिरना अंगभूत अन्य कार्यो अथवा तीर्थयात्रा, संघ, उपाश्रय आदि कार्यो कर्मा नथी पण भविष्यमां मारे अवश्य करवा छे.' आ रीते नहीं करेला कार्योनों मनोरथ-संकल्प करी भावनी वृद्धि करवी परंतु आ विचारो करी खाली देखाव करवा नहीं, किन्तु सुअवसरे तेने प्रवृत्तिमां मूकी पवित्र आशयवृद्धि करवी ए ज भाव ग्रंथकर्ता 'विधानात्' ए पदथी दर्शावे छे. अहीं टीकाकार यशोभद्रसूरिजी भावनी वृद्धिनो उल्लेख करे छे. “ प्रशान्ताः सुगतिं यान्ति, संयताः स्वर्गगामिनः । शान्तायतनकर्तृणां, सदा पुण्यं प्रवर्द्धते ॥ १ ॥ ” “ प्रकृतिशान्त आत्माओ

सद्गति पाમે છે અને ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનાર સ્વર્ગે જાય છે; જ્યારે જ્ઞાન્તિમય દેવમંદિર, ઉપાશ્રય આદિ બંધાવનારને નિત્ય પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. ” આવા વિચારોપૂર્વક અથવા આવા વિચારો કરવાથી અહીં જૈનશાસ્ત્રમાં આ જિનમંદિરરૂપ પવિત્ર કાર્ય શસ્ત્ર:-પ્રધાન કહ્યું છે-અર્થાત્ આ કાર્ય કરવાથી ઉત્તરોત્તર પુણ્ય નદીનો પ્રવાહ વહ્યા કરે છે. અથવા ભાવવૃદ્ધિનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.-“ एतद् दृष्ट्वार्हतं चैत्यमनेके लुगतिं गताः । यास्यन्ति बहवश्चान्ये ध्याननिर्धूत-कल्मषाः ॥ १ ॥ यात्रास्नात्रादिकर्मैह भूतमन्यच्च आवि यत् । तत्सर्वं श्रेयसां बीजं समार्हचैत्यनिर्मितौ ॥ २ ॥ साधु जातो विधिरयं कार्योऽतः पर-मेष मे । अर्हचैत्येष्विति ध्यानं श्राद्धस्य शुभवृद्धये ॥३॥ अहंपूर्विकया भक्तिं ये च कुर्वन्ति यात्रिकाः । तेषां प्रवर्द्धयन्त्येव भावं श्रद्धानशालिनाम् ” ॥४॥ “ આ જિનમંદિરના દર્શન કરી અનેક લોકો સદ્ગતિ પામ્યા, અને વીજાત્રો પણ આ જિનમંદિરના ધ્યાન પ્રભાવથી પાપકર્મનો ક્ષય કરી સદ્ગતિગામી થશે. આ જિનમંદિરમાં પૂર્વ-કાલે જિનયાત્રા, જિનાભિષેક, જિનપૂજા, જિનદર્શન વિગેરે પવિત્ર કાર્યો વન્યા, તથા ભવિષ્યમાં પણ આ પવિત્ર કાર્યો થશે. આ સર્વ કલ્યાણનું મુખ્ય વીજ મેં જિનમંદિર બંધાવ્યું તે જ છે. સરેસર આ વિધાન સુંદર છે. ફરી પણ આવું કામ ભવિષ્યમાં મારે કરવું ઉચિત છે. આ પ્રમાણે શ્રાવકને અર્હચ્ચૈત્ય

શુભ ધ્યાનની વૃદ્ધિ કરનાર થાય. યાત્રિકો પણ જિનમંદિરમાં આવી 'એક કહે હું પહેલી પૂજા કરું, બીજો કહે હું પહેલો અભિષેક કરું, ત્રીજો કહે હું પહેલો આરતી ઉતારું, ચોથો કહે હું પ્રથમ અંગરચના કરું.' આ પ્રમાણે ઉત્સાહ ભક્તિથી અહંપૂર્વિતાવડે જિનમંદિર વંધાવનાર શ્રદ્ધાલુ જનના ભાવમાં વધારો કરે છે. " એ રીતે જિનમંદિર વંધાવનાર વિચારો કરી પોતાના ભાવોની વૃદ્ધિ કરે, તથા આ સર્વ વિચારો જિનમંદિર વંધાવનારના વિચારો વધારવામાં સહાયક છે એમ શાસ્ત્રકર્તા સ્પષ્ટ જણાવે છે અને મોક્ષાર્થીએ તેમ કરવું પોતાના આત્મા માટે ઉચિત છે.

ઉપર જણાવેલ વિચારો જ પ્રધાન કહ્યા તેનો શું હેતુ ?
એ ભાવ સ્પષ્ટ કરે છે.

एतदिह भावयज्ञः,

सद्गृहिणो जन्मफलमिदं परमं ॥

अभ्युदयाव्युच्छित्या,

नियमादपवर्गबीजमिति ॥ ૬-૧૪ ॥

મૂલાર્થ—આ જિનમંદિર વંધાવવું તે જ ગૃહસ્થોને અંગે ભાવપૂજા અને પોતાના જન્મનું પ્રકૃષ્ટ ફલ કહ્યું છે. હેતુ એ કે—
આથી અભ્યુદય એટલે કલ્યાણની પરંપરાનો કદાપિ નાશ

યતો નથી અને પરિણામે નિશ્ચયથી મોક્ષરૂપી વૃક્ષનું વીજભૂત જિનમંદિરરૂપ કાર્ય વને છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

શાસ્ત્રમાં દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા એમ બે પ્રકારે પૂજા કહી છે. તેમાં જલ, ચંદન, પુષ્પ, નૈવેદ્ય આદિથી પૂજા, અંગરચના, મંદિર વનાવવું, પ્રતિમા ભરાવવી, અલંકારો ચઢાવવા, ઉત્સવો કરવા, રથયાત્રા વિગેરે સર્વ દ્રવ્યપૂજા કહી છે. આ પૂજા કરવાનો અધિકાર ગૃહસ્થને છે, પરંતુ સર્વત્યાગીને અધિકાર નથી; કારણ કે તેમાં આરંભ છે. સર્વત્યાગી આરંભના ત્યાગી છે એટલે તેઓને આ કાર્યમાં આરંભથી ત્રાસ થાય અને પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય. ગૃહસ્થ આરંભના ત્યાગી નથી. કુટુંબાદિ અર્થે અને જીવન વ્યવહાર અર્થે સ્નાન, પુષ્પ આદિનો આરંભ કરે છે, એટલે તેઓને દ્રવ્યપૂજા કરવાનો આદેશ આવશ્યક છે, જ્યારે ભાવપૂજાનો અધિકાર સાધુઓને છે એ જ વાતનું અનુ-મોદન ઉપાધ્યાયજી જ્ઞાનસારમાં કરે છે:—“ દ્રવ્યપૂજોચિતા-ભેદોપાસના ગૃહમેધિનામ્ । ભાવપૂજા તુ સાધૂનામ-ભેદોપાસનાત્મિકા ” ॥ ૧ ॥ અતઃપ્ર ચર્હી હરિભદ્રસુ-રિજી જિનમંદિર માટે ભાર મેલીને કહે છે કે—“ એતદિહ ભાવયજ્ઞઃ ” આ જિનમંદિર વંધાવવું તે અર્હી ભાવયજ્ઞ-ભાવપૂજા કહી છે. યદ્યપિ જિનમંદિર એ દ્રવ્યપૂજાંતર્ગત છે તો પણ અર્હી યજ્ઞ ધાતુ પરથી યજ્ઞ શબ્દ વન્યો છે એટલે યજ્ઞ ધાતુ દેવપૂજા અર્થનો વાચક છે; અને દ્રવ્યસ્તવ પણ શાસ્ત્રદર્શિત

વિધિ, શુદ્ધિ તથા જિનાજ્ઞાપાલનપૂર્વક કરવાથી તે આવપૂજા-
ગર્ભિત કહેવાય છે. આથી જ અહીં દ્રવ્યપૂજારૂપ જિનમંદિરને
શાસ્ત્રકર્તાએ ભાવયજ્ઞ-ભાવપૂજામાં ગણ્યું. નિદાન એ કે-જિનમંદિર
ભાવવૃદ્ધિનું સાધન હોવાથી અને ભાવપૂજાનું અંગ હોવાથી
કાર્યમાં કારણનો આરોપ કરી તેને ભાવપૂજા માનવામાં કાંઈ
વિરોધ દેખાતો નથી. ગૃહસ્થને આ કાર્યનો અધિકાર હોવાથી
ગૃહસ્થ માટે પોતાની જીંદગીનું મુખ્ય ફલ-પરમફલ શાસ્ત્રકારો
જિનમંદિર બંધાવવું તે જણાવે છે; કારણ કે આ જન્મોપાર્જિત
ધનનો આવા માર્ગોમાં વ્યય કરવા સિવાય વીજું કાંઈ પણ સાર-
ભૂત સાધન નથી. એટલું નહીં પરંતુ ગૃહસ્થ આ કાર્ય કરવાથી,
તુચ્છ ધનનો આ માર્ગોમાં વ્યય કરવાથી અભ્યુદય એટલે
કલ્યાણ તેની પરંપરા પામે છે અથવા અભ્યુદય એટલે સ્વર્ગની
વિતુલ સંપત્તિ જન્માંતરમાં પ્રાપ્ત કરે છે ને છેવટે નિશ્ચયથી
મોક્ષ પણ પામે છે. આથી આ જિનમંદિરરૂપ કાર્યને અપવર્ગનું
વીજભૂત ગણ્યું. વીજ વાવ્યા પછી તેના હજારો ફલો અને
ઘાસ ઓપે છે તેમ આ મંદિર બંધાવવારૂપ કાર્ય પણ પરિણામે
એહલૌકિક રાજ્યાદિ પારલૌકિક સ્વર્ગસંપત્તિ અર્પી મોક્ષ-
દાતા બને છે; માટે તેને વીજ તુલ્ય શાસ્ત્રકર્તાએ માન્યું.

આ પ્રમાણે “ જિનભવન ” ની શુદ્ધિરૂપ વિધિ અહીં
વિસ્તારથી દર્શાવી. હવે આ સંબંધમાં વિશેષ વક્તવ્ય શાસ્ત્ર-
કર્તા જણાવે છે.

देयं तु न साधुभ्यस्तिष्ठन्ति,

यथा च ते तथा कार्यम् ॥

अक्षयनीव्या ह्येवं,

ज्ञेयमिदं वंशतरकांडम् ॥ ६-१५ ॥

सूत्रार्थ—आ रीते मंदिर बंधावी साधुओंने अर्पण न करवुं किन्तु साधुओं उपदेशादि माटे त्यां रहे तेवी व्यवस्था बहाराणा भागमां करवी, कारण के ए प्रमाणो करवाथी अनेक लोको त्यां आवे एटले आ जिनमंदिर पुण्यप्रवाह माटे अक्षयनीचि बने, तथा संसारसमुद्रशी संपूर्ण समाजना वंशनां उद्धार करनार प्रवहण समान थाय.

“ स्पष्टीकरण ”

आ रीते विधिगुह्य मंदिर गृहस्थे बंधावी तेनुं रक्षण विगेरे पोते ज करवुं अथवा मंदिरनी योग्य व्यवस्था सारुं अमुक रकम आवकुनुं साधन निकाळी अमुक धर्मी गृहस्थोने तेनी सारसंभाल माटे सोंपवुं एटले श्रीसंघने सुप्रत करवुं; परंतु साधुओंने—मुनियोने सोंपवुं नहीं एटले मंदिरनो बहीबट मुनिओंने तावे करवो नहीं. अहीं ग्रंथकार हरिभद्रसूरिजी ‘ मुनियोने सोंपवुं नहीं ’ जे आ प्रमाणो उपदेश करे छे तेमां खास हेतु छे. हेतु ए के—ते काले चैत्यवासीओंए एवो उपदेश शरु कयौं हतो के गृहस्थे मंदिर बंधावी साधुओंने तावे करवुं,

कारण के गृहस्थी जंजाली अने उपाधिवाळा होय एटले तेओथी बराबर संभाळ थाय नहीं, आशातनाओ टळे नहीं, साधुओ तेनुं उचित रक्षण करे, आशातनाओ दूर करे, त्यां निवास करे, मंदिरे आवनारने उपदेश आपे, जेथी धर्मनुं पण योग्य रक्षण थाय. आ उपदेशथी गृहस्थो मंदिर बंधावी चैत्य-वासी मुनियोने सोंपता हता. चैत्यवासीओ त्यां ज रहेता हता. मंदिरना मालिक बनी मंदिरना धननुं भक्षण करता हता. परिणामे तेओ अने गृहस्थो धर्मभ्रष्ट थइ पतित थतां. आ चैत्य-वासीओ हरिभद्रसूरिजीना समयमां बहु जोरमां बध्या न हता तो पण तेओनो प्रचार थवा लाग्यो हतो. तेओना उपदेशनी असर केटलाक लोको पर थती हती. आ वात संबोधप्रकरण ग्रंथ परथी जोइ शकाय छे, परंतु आ चैत्यवासीओनुं जोर तयारपछी घणुं ज बधी गयुं. जे पछी बुद्धिसागरसूरि अने जिनेश्वरसूरिए चैत्यवासीओना बलने अटकाव्युं यावत् जिनवल्लभगणिए पण तोडवानो प्रखर प्रयत्न कर्यो. चैत्य-वासीओना तत्संबंधी मान्यतानुं स्वरूप संघपट्टकमां जिन-वल्लभगणिजीए घणा विस्तारथी कह्युं छे.

अतएव आचार्य कहे छे के मंदिरना जीर्णोद्धार, व्यवस्था, रक्षण आदि कार्यो गृहस्थे करवा पण मुनिए करवा नहीं. जो के शास्त्रमां मंदिरना सर्व कार्यो यावत् धनरक्षण, संवर्द्धन, ग्रामक्षेत्र आदि वहीवट करवानुं मुनिने आज्ञा आपी छे, परंतु आज्ञा अपवाद मार्गाश्रित होवार्थी ज्यारे गृहस्थो धर्मविमुख

વન્યા હોય, આપસના વલેશને લીધે મંદિરની એકાંત ઉપેક્ષા કરતા હોય, અનેકથા વિવિધ ઉપદેશ આપવા છતાં યાનતા જ ન હોય, આપસનો કોઈ ધર્મી સારસંભાલ કે આશાતના દૂર કરતો ન હોય, સર્વથા મંદિર, પ્રતિમા, તેલું ધન વિનાશ પામતું હોય, આશાતના ઘણી જ થતી હોય, કોઈ સેવક પણ ન મળતો હોય, તો જ આચારનિષ્ઠ ગીતાર્થ પરમ શ્રદ્ધાલુ મુનિ મહાત્મા આ કાર્ય કરી શકે તેઓના માટે જ આ અધિકાર છે, કારણ કે આવા મુનિયો જ્યાં સુધી ઉચિત વહીવટ કરનાર ન મળે ત્યાં સુધી ઉપરોક્ત કાર્ય અલિપ્ત મનથી વધું કરી શકે અને ઉચિત વહીવટકર્તા શાસન થયે તુરત જ તેને સ્વાધીન કરે. આથી જ આચાર્યે મુનિયોનો નિષેધ કરી ગૃહસ્થને વહીવટ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો.

તથાપિ તે મુનિયો આવીને ધર્મોપદેશ માટે ત્યાં નિવાસ કરે, બાલ, વૃદ્ધ, ગ્લાન મુનિયો ત્યાં સ્થિતિ કરે, આથી ગૃહસ્થે મંદિરની બહાર એટલે નજીકમાં આધાર્મિક દોષ વિનાનું એક સ્થાન અવશ્ય તૈયાર કરવું જેથી મુનિયો ત્યાં સ્થિતિ કરી ધર્મોપદેશાદિ કરી શકે. અહીં ઉપાધ્યાયજી ટીકામાં ‘ બહિર્લઙ્કપાદૌ ’ એ પદથી મંદિરની બહાર મંડપમાં વ્યાખ્યાનાદિ માટે સ્થાન કરવાનું જણાવે છે. આનું કારણ એક જ કે મંદિરે દર્શન-પૂજન માટે જે લોકો આવે તે લોકો દર્શન-પૂજન કરી તુરતજ વ્યાખ્યાન અને મુનિદર્શનનો લાભ પામી શકે. આવા વ્યાખ્યાન સ્થાનો મેવાડ, માલવા કે મારવાડના જુના

मंदिरोमां घणो स्थळे देखवायां आवे छे. बीजुं कारणा ए
 पण जणाय छे के ते समये बादशाही जुल्मी थता हता,
 एटले धर्मव्यवहारो बहु ज गुप्तपणो रखाता हता. मुसलमानी
 अत्याचारोना लीधे स्त्रीओ पडदायां ज रहेती हती अने वधारे
 वखत इतर इतर स्थानोमां जइ शकती नहीं, एटले मंदिरो अने
 व्याख्यान स्थळो साथे साथे राखी तेने घणा ज गुप्त
 स्थळमां राखवानो प्रचार हशे. आ स्थितिनुं भान अत्यारे
 पण आपणो पूर्वना मंदिरो देखी अनुमान करी शकीए छीए.
 गमे तेम हो, परन्तु मंदिरनी साथमां ज व्याख्यान के मुनि-
 निवासना स्थानो करवाथी वर्तमानमां तो आशातना अने
 अन्य अनर्थनुं कारण थाय छे, तेमज आचार्यनो कांइ एवो
 मत नथी के मंदिरथी अलग दूर व्याख्यान अगर मुनि-
 निवासनुं स्थान न करवुं. ए तो गृहस्थनी सरलतानो विषय
 छे. तेमज ते काळे मुनियो कदाचित् ज शहेरमां आवता हता
 अने आवी दर्शन व्याख्यानादि करी चालया जता हता. कोइ
 बाल, ग्लान के वृद्ध मुनियो पण कारणावशात् अमुक समय
 रहेता एटले तेओ माटे ते स्थान व्याघात करनार न गणाव,
 तथा मूलकर्ता भगवान् हरिभद्रसुरिजी तो एटलुं ज कहे छे के—
 ‘ तिष्ठन्ति यथा च ते तथा कार्य ’ मुनियो आवीने
 स्थिति करे तेम मंदिर बंधावुं अर्थात् आशातना न लागे,
 बीजा दोषो उद्भवे नहीं ते अवश्य ध्यानमां राखवुं. साधु
 योग्य स्थान करवानुं बीजुं कारणा ए छे के जो तेवुं स्थान
 नहोय तो मुनियो आवे नहीं अने तेम बनवाथी धर्मोपदेश मळे

નહીં ને અંતે સ્વકુટુંબ, સ્વજાતિ ધર્મહીન થાય, એટલું જ નહીં
 પણ શ્રાવકે જ્યાં જિનમંદિર હોય, જ્યાં મુનિયોનું આવાગમન
 હોય, જ્યાં અન્ય સમાનધર્મીનો સંયોગ હોય ત્યાં જ નિવાસ
 કરવો, એ જ વાત શાસ્ત્રકાર દર્શાવે છે. “ નિવેસજ્ઞ તત્થ
 સદ્દો સાહુણં જત્થ હોઈ સંપાઓ । ચેઈયઘરાઈ જંમિય
 તયન્ન સાહક્કિમ્મયા ચેવ ” ॥ ૧ ॥ ફરી આ જિનમંદિર
 શ્રાવકે એ પ્રમાણે કરવું કે અક્ષયનીવિ બને અર્થાત્ મંદિર
 સર્વત્ર આધારભૂત હોવાથી દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર આદિ ગુણની
 વૃદ્ધિકારક હોવાથી, જેમ નીવિ એટલે મૂલધન તેનું રક્ષણ
 કરવાથી, વ્યાજે ફેરવવાથી તે કાયમ અક્ષય રહે છે તેમ મંદિ-
 રનું રક્ષણ કરવાથી, યોગ્ય દેસરેલ રાખવાથી તે પણ અક્ષયનીવિ
 જેવું થાય, એટલે ઉત્તરોત્તર લાભનું જ કારણ થાય. આ પ્રમાણે કર-
 વાથી પરંપરાએ જીર્ણોદ્ધારાદિ કાર્યો કરાવવાથી બનાવનારને અને
 અન્યને ઉપકારભૂત થઈ આશ્વા કુટુંબને તરવાનું સાધન બને છે. પર-
 માર્થ એ કે—જિનમંદિર બંધાવ્યા પછી, તેનું રક્ષણ કર્યા પછી,
 અવિધ્યમાં થનારી પોતાની પ્રજા અને કુટુંબીઓને ધર્મપ્રાપ્તિનું સ્થાન
 બને છે, તેમજ આ મંદિર અમારા પૂર્વજોએ બંધાવ્યું છે માટે
 આનો જીર્ણોદ્ધાર, રક્ષણ અને પ્રવંચ અમારે કરવો જોઈએ. એ
 પ્રમાણે પક્ષપાત બંધાઈ ધર્મમાં જોડાય છે. એટલે જેમ પ્રવહણ સ્વ
 અને પરને તારે છે તેમ આ જિનમંદિર પણ અનેક ભાવિ
 પુરુષોને તારનાર બને છે. અહીં ઉપાધ્યાયજી બધારે खुलासा
 કરે છે. સ્વવંશજકૃત મંદિરદ્વારા ધર્મપ્રાપ્તિ થવાથી તે મંદિર

पर विशेष भक्ति जो के भावि प्रजाने थाय छे तो पण अन्य मंदिर पर भक्ति होय तो मिथ्यात्वपणानी प्राप्ति थाय नहीं. एटले के अन्य संघकृतादि मंदिर पर पण अनुराग अवश्य उत्पन्न थवो जोइए; अन्यथा मिथ्यात्वनो दोष लागे.

आ सर्व विधिनो उपदेश कर्या पछी वादी शंका करे छे के आ बहुं जे कही आव्या ते ठीक, पण मंदिर बंधाववामां पृथ्वी आदि छकाय जीवनो अवश्य नाश थाय छे, ते विना जिनमंदिर बनवुं अशक्य छे; माटे कार्यमां तो तमारे खास करीने हिंसा मानवी ज पडशे. आम मान्या पछी शुं हिंसा-बाळा कार्यथी धर्म बने खरो ? आ प्रश्ननुं समाधान आचार्य अहीं आ प्रमाणे कहे छे:—

यतनातो न च हिंसा,

यस्मादेषैव तन्निवृत्तिफला ॥

तदधिकनिवृत्तिभावाद्—

विहितमतोऽदुष्टमेतदिति ॥ ६-१६ ॥

सूत्रार्थ—प्रयत्नपूर्वक उपयोगपूर्वक मंदिर बांधवाथी आ भावहिंसा लागती नथी. आ हिंसा पण निवृत्तिफल—हिंसारूप निवृत्ति फलवाली कही छे, कारण के अधिक अन्य आरंभान्तमां जे हिंसा थाय ते हिंसा मंदिर बांधवामां थती नथी अने अन्य हिंसानो रोध थाय छे तथा शास्त्रमां मंदिर

बांधवानी आज्ञा आपी छे आथी जिनमंदिर बंधावुं ते अनुचित नथी.

“ स्पष्टीकरण ”

जिनमंदिर बांधवामां जो के उपलक्ष दृष्टिए आपणने हिंसा नजरे देखाय छे स्वरी, पण आ हिंसाने शास्त्रकर्ता हिंसा स्वीकारता नथी, कारण हिंसा द्रव्य अने भाव एम बे प्रकारे कही छे. जेमां क्रियाकारक पुरुषना कारणथी आत्माओना प्राणोनो नाश थाय पण ते पुरुषनो अनुपयोग-वेदरकारी न होय तेथी ते द्रव्यहिंसा, अने जेमां प्राणनो नाश न थाय तो पण अनुपयोग प्रवृत्ति होय तेथी ते भावहिंसा; अथवा स्वरूप, हेतु, अनुबंध एम त्रण प्रकारे हिंसा शास्त्रोमां कही छे. जे प्रवृत्ति मात्रथी जीवोनो नाश थाय पण प्रवृत्ति करनार वेदरकारी-अनुपयोग अने शास्त्राज्ञानिरपेक्ष न होय तो ते स्वरूपहिंसा. जेमके मुनि मार्गे विहार करतां नदी उतरे. अहीं वेदरकारविहीन अने शास्त्राज्ञासापेक्ष जलीय जीवोनो नाश थवा छतां मुनिने आ हिंसा लागती नथी. मन, वचन अने कायाना प्रमत्त व्यापारोथी जीवोनो नाश थाय तो ते हेतुहिंसा, तथा जेमां हिंसाना परिणामो साथे दुष्ट प्रवृत्ति होय ते अनुबंधहिंसा शास्त्रो दशवि छे. हवे जिनमंदिर बांधनार शास्त्राज्ञासापेक्ष अने खास यतनापूर्वक मंदिर बंधावे जेथी मंदिर बांधवामां जो के हिंसा थाय छे तदपि ते भावहिंसा नथी. हेतु

એ કે—આ હિંસામાં ભાવહિંસાનું લક્ષણ સુઘટિત થતું નથી.
 આથી જ હિંસાને હિંસા શાસ્ત્રોએ નથી માની, એટલે અહીં
 આચાર્ય કહે છે કે—‘યતનાતો ન ચ હિંસા’ પ્રયત્ન
 એકાન્ત ઉપયોગપૂર્વક વર્તન કરવાથી હિંસાજન્ય દોષ ઉદ્ભવતો
 નથી, એ જ વાત શાસ્ત્ર દર્શાવે છે. “રાગદોષવિઉત્તો
 જોગો અસદસ્સ હોહ જયણાઓ” “અશઠ-અમલીન
 પરિણામી અને શાસ્ત્રાજ્ઞાથી યતનાપૂર્વક વર્તનાર મનુષ્યોનો
 વ્યાપાર-વર્તન રાગદ્વેષવિહીન જ હોય.” અહીં ઉપયોગથી
 અને શાસ્ત્રાજ્ઞાથી અશઠ પ્રવૃત્તિ કરનારને ભાવહિંસાજન્ય દોષ
 ન લાગે એ શાસ્ત્રકારનો કથિતાશય છે. સ્વરી રીતે શાસ્ત્રકારો
 ભાવહિંસા વર્જવાનો એકાન્ત ઉપદેશ કરે છે, જ્યારે મંદિર વંધા-
 વનાર આ હિંસા ત્યજી કાર્ય કરે છે એટલે તેમાં હિંસાદોષનો
 સદ્ભાવ કેમ મનાય ? નિદાન એ કે—સર્વથા યતનાપૂર્વક કાર્ય
 કરવું, એ જ વાત પંચાશક્રમાં દર્શાવી છે. “જયણા ય
 પયત્તેણં કાયઠ્ઠા એતથ સઘ્વજોગેસુ । જયણા ઉ
 ધમ્મસારો જં અણિયા વીયરાગેહિં ” ॥ ૧ ॥ “જિન-
 મંદિર વિધાનમાં મંદિર ઉપયોગી દરેક પદાર્થો જીવરક્ષા
 કરવાપૂર્વક અને શુદ્ધિપૂર્વક લાવવા, કારણ કે જૈનશાસનમાં
 સર્વ વ્યાપારો પ્રયત્નથી યતનાપૂર્વક કરવાનું કહ્યું છે; કેમ કે
 ધર્મનો મુખ્ય સાર વીતરાગદેવે સ્વાસ યતના-સોપયોગવ્યાપાર
 કહ્યો છે.” પરમાર્થ એ કે—સોપયોગ વર્તનાર આત્મા સમ્ય-
 ક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર ને શ્રદ્ધા, વોધ અને આસેવનથી આરાધી

बके छे. अहीं मंदिर बांधवामां यतना पाळवानुं स्वरूप पंचाशक
 टीकामां आ प्रमाणे कहुं छे. परिणत-एटले बराबर छाणीने.
 कोइक आचार्य अहीं परिणतनो अर्थ अचित्त जल लेवुं तेम
 करे छे तथा जेमां किडी, कुंथु आदि त्रस जीवो न होय तेवा
 बराबर स्वदृष्टिए तपासेल काष्ठ, इंट, चूनो, पत्थर विगेरे
 पदार्थो लेवा तेमज अन्य कृषि आदि आरंभो वाजु करी
 भाविक गृहस्थे स्वयं पोतानी देखरेखथी स्वहस्तथी कार्य
 करहुं; परंतु कारीगरोंने भरोसे करावहुं नहीं. आ प्रमाणे
 यतनाथी मंदिर बांधावहुं. आथी आ कार्य भावहिंसा वगरनुं
 कही सकाय. “सा इह परिणयजलदलविशुद्धरूपा उ
 होह पायव्वा । अण्णारंभणिवित्तीए अप्पणाहि-
 ट्ठणं चैवं ” ॥ १ ॥ अतएव शास्त्रकारो आ यतनाने जो
 के प्रवृत्तिरूप छे तो पण अन्य दुष्ट प्रवृत्ति बंध करनार
 होवाथी निवृत्तिरूप कहे छे, कारण के आ यतनाद्वाराए
 जिनभवनरूप अल्प दोषमय कार्यनो आदर अने बहुदोषयुक्त
 अन्य आरंभोनो त्याग थाय छे. आ रीते विचारवाथी अने
 पंचाशकमां यतनानुं जे स्वरूप कहुं छे ते प्रमाणे वर्तवाथी भाव-
 हिंसारूप दोष मंदिर बांधवामां न आवे ए वास्तविक सत्य छे.

अहीं सुधी तो भावहिंसा न लागे ए विचार्युं, पण द्रव्य-
 हिंसा अथवा स्वरूपहिंसा तो मंदिर बांधवामां जरूर लागे,
 ए प्रश्नना उत्तरमां शास्त्रकार जणावे छे के-जो के द्रव्यहिंसा
 थाय तो पण अहीं जे यतना दर्शावी तथाप्रकारे वर्तवाथी ते

હિંસા નિવૃત્તિના ફલને અર્થે છે. જ્ઞાનો પરમાર્થ એ છે કે-
 જિનમંદિર વાંધતાં તે વાંધનાર ભાવિક ગૃહસ્થ અન્ય વહુ
 આરંભમય કાર્યોનો ત્યાગ કરે છે એટલે આ જિનમંદિર વાંધવા-
 રૂપ દ્રવ્યહિંસા પ્રવૃત્તિથી વહુ આરંભમય કાર્યો છૂટી જાય છે;
 માટે “યસ્માદેષૈવ તન્નિવૃત્તિફલા” જે માટે આ યતના જ
 હિંસાનિવૃત્તિફલજનિકા બને છે. શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે.
 “જા જયમાણસ્સ ભવે વિરાહના સુત્તવિહિસમગ્ગ-
 સ્સ । સા હોઇ ણિજ્ઞરફલા અજ્ઞપ્પાવિસોહિજુત્ત-
 સ્સ ” ॥ ૧ ॥ સૂત્રદર્શિત વિધિ કરી પૂર્ણ અને આત્મ-
 નિર્મલતાયુક્ત પુરુષ યતના-ઉપયોગ સહિત પ્રવૃત્તિ આદરતા જો
 વિરાધના-હિંસા કરે તો તે હિંસા પણ તે આત્માને કર્મનિર્જરા
 ફલ આપનાર થાય, માટે આ દ્રવ્યહિંસા નિવૃત્તિફલજનિકા
 કહી. આ પરથી જેઓ જિનમંદિર વાંધવામાં પૃથ્વ્યાદિ
 જીવોનો વધ થવાથી તે આરંભયુક્ત ગણાય માટે તે કાર્યમાં
 ધર્મ કેમ સંભવે ? જાવો જે પ્રશ્ન કરે છે તેનો યોગ્ય સુલાસો
 ઉપરના લેખથી સુષ્ટુરીત્યા સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. આટલો
 સ્પષ્ટ સુલાસો કર્યા પછી ફરી શાસ્ત્રકર્તા-‘વિહિતસ્તોઽ-
 દુષ્ટમેતદિતિ’ એ પદથી આ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરે છે.
 એક તો પૂર્વે કહી આવ્યા તેથી જિનમંદિર વાંધવામાં કાંઈ
 પ્રત્યવાય નથી, વીજું શાસ્ત્રમાં જિનમંદિર વંધાવવાની સ્વાસ
 જ્ઞાના આપી છે, જિનેશ્વરોએ જિનમંદિર વંધાવવાનો નિર્મલ
 ઉપદેશ આપ્યો છે; માટે પણ આ જિનમંદિર વંધાવવું સર્વથા

અદુષ્ટ છે. નિદાન એ કે-જે વિધાન સર્વજ્ઞશાસ્ત્રવિહિત હોય તે જરૂર અદુષ્ટ જ હોય, એ જ વાતની પુષ્ટિ ઉપદેશરૂપે પાંચ સો ગ્રંથકર્તા અને પૂર્વધર શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતી મહારાજ પોતાના ગ્રંથમાં કહે છે: “યસ્તૃણમયીમપિ કુર્તી કુર્યાદ્ યાત્ત-
 થૈક પુષ્પમપિ । અત્તયા પરમગુરુમ્ન્યઃ પુણ્યોન્માનં
 કુતસ્તસ્ય ॥ ૧ ॥ જિનઅવનં જિનચિંચં જિનપૂજાં
 જિનમતં ચ યઃ કુર્યાત્ । તસ્ય નરામરશિવસુખાનિ
 કરપલ્લવસ્થાનિ ” ॥ ૨ ॥ “જે કોઈ મનુષ્ય ભક્તિ અને
 શ્રદ્ધાથી વીતરાગદેવને એક ઘાસની ઢુંપડી તથા એક જ પુષ્પ
 એટ કરે તો પણ તેના પુણ્યનું પ્રમાણ થઈ શકે નહીં એટલું
 પુણ્ય વંધાય છે, તેમ જ જે મનુષ્ય ભક્તિ અને શ્રદ્ધાવડે એક
 જિનમંદિર વંધાવે, એક જિનપ્રતિમા ભરાવે, જિનપૂજા કરે
 અથવા જિનમત આરાધે તો તે મનુષ્ય મનુષ્ય, દેવતા અને
 મોક્ષના સુખોને હસ્તગત કરે છે.” એ રીતે શાસ્ત્રવિહિત
 હોવાથી જિનમંદિર ક્રિયા નિર્દૂષણ આચાર્ય ભગવાન્ દર્શાવે
 છે, એટલે જિનમંદિર વંધાવવામાં દ્રવ્ય અથવા ભાવહિંસા
 પૈકી કોઈ પણ હિંસા લાગતી નથી, કિન્તુ હિંસાનિવૃત્તિરૂપી
 ફલ અર્પણ કરી એકાન્ત કર્મનિર્જરાકારક બની ઉત્તરોત્તર
 પુણ્યાનુવંધી પુણ્યનો બંધ કરાવનાર જ થાય છે. આથી
 જેઓ જિનમંદિર વાંધવામાં જિવહિંસા લાગે છે એવો જે ઉપ-
 દેશ કરે છે તેઓ એકાન્ત વ્યાપોહિત અથવા શાસ્ત્રરહસ્યના
 અજ્ઞાત છે એમ સમજવું જોઈએ.

(७) जिनविम्बषोडशकम्.

गत षोडशक प्रकरणमां विधि शुद्ध शास्त्रविहित यतना-
पूर्वक जिनमंदिर बांधवानो विधि दर्शाव्यो, परंतु आ जिनमं-
दिर जिनप्रतिमा बगर इष्टदायी न थाय माटे जिनप्रतिमानी
पण तेदली ज आवश्यकता होवाथी अही शास्त्रकार आ
सातमा प्रकरणमां प्रतिमानो अधिकार अने तेवुं विधि शुद्ध
शास्त्रोक्त विधान दर्शावे छे.

जिनभवन तद्विम्बं,

कारयितव्यं द्रुतं तु बुद्धिमता ॥

साधिष्ठानं ह्येवं

तद्रभवनं वृद्धिमत् भवति ॥ ७-१ ॥

मूलार्थ—ए प्रमाणो विद्धि शुद्ध जिनभवन विषे बुद्धि-
माने शीघ्र जिनविम्ब कराववुं-भराववुं, कारण के ते प्रमाणो
करवाथी जिनभवन साधिष्ठित थाय, एम थवाथी ज आ
जिनमंदिर निश्चयथी वृद्धिकारक थाय छे.

“ प्रतिमा भरावे कोण ? ”

स्पष्टीकरण—जिनभवन माटे शास्त्रकर्ताए जेम विधान
दर्शाव्युं तेम त्यां वीराजवा योग्य जिनप्रतिमानुं पण विधान दर्शा-
व्युं छे, अर्थात् विद्धि शुद्ध निर्दोष जिनाज्ञा प्रमाणो अशठभावथी
कारीगरो पासे जिनप्रतिमा कराववी. त्यां प्रतिमा करावनार

प्रथम आचार्य समीपे जिनेश्वरोना गुणो श्रवण करी शुद्ध बुद्धि प्राप्त करी मनुष्यनुं मुख्य कर्म अने जन्मनुं प्रधान फल आ सिवाय अन्य नथी एवी भावना धारण करे, तेम ज आ भूमंडलमां अनन्तगुणाराशी जिनेश्वरदेव छे तेथी तेमना विवतुं दर्शन पण सुखदातृ थाय छे अने आ विंव करावना- रनुं परम आत्मकल्याण थाय छे, माटे मोक्षपथना स्वामी अने मोक्षदर्शक जिनेश्वरोना गुणोनुं बहुमान, आदरसत्कार, प्रीतिपूजा विगेरे कार्यो करवा. मोक्षार्थी-मोक्ष माटे प्रयत्न करनार कुशल आत्माए अवश्य प्रयत्न करवो उचित छे. निदान ए के-जिनेश्वरोनुं बहुमान पूजा आदि करवाथी भवि आत्माना हृदयनी निर्मलता थाय, तथा शुद्ध भावनावडे अवश्य शुभ पुण्योनी परंपरा वधे छे ने अन्तमां आत्मा सिद्धिपदने पाये छे. आ विचारो, आ भावना प्रतिमा करा- वनार अथवा भरावनारना हृदयमां अभूतपूर्वपणो रमी रही होय एटले ते आत्मा अवश्य पोतानी निर्मलता साधी शके. वळी प्रतिमा वनावनारे कारीगरनो सुअवसरे समुचित सत्कार करी पोतानी शक्ति अनुसार संपत्ति आपवी, आम न वनी शके तो प्रथमथी तेनुं मूल्य ठरावी पाछळथी ठराव्या करतां अधिक पैसो आपी कारीगरने खुश करवा जेथी प्रतिमा आनंद, उत्साह अने आत्मनिर्मलताकारक जरूर बने.

“ प्रतिष्ठा क्यारे करावे ? ”

ए रीते निपजावेल अगर अन्य स्थानथी आवेल जिन-

बिंबनी योग्य मुहूर्तमां शास्त्रदर्शित विधिथी आढंवरपूर्वक
 उपरोक्त जिनमंदिरमां बुद्धिमान् नरे जरूर प्रतिष्ठा करवी,
 स्थापन करवुं. अहीं ग्रंथकर्ता मूलमां 'बुद्धिमत्ता' ए
 पदथी बुद्धिमाने एटले जे शास्त्रदर्शित प्रतिष्ठाविधिकुशल
 अने आचार तथा धर्ममां पूर्ण श्रद्धालु तथा कुशल होय तेवा
 ज मनुष्ये आ प्रतिष्ठा करवी अगर तेवा पुरुष पासे प्रतिष्ठा
 कराववी, ए आशय जणाव्यो छे. तेमज मूलमां—' द्रुतं तु '
 ए पद छे एटले मन्दिर निष्पन्न थाय के तुरत ज प्रतिष्ठा
 करवी, किन्तु विलंब न करवो. हेतु ए के—शिल्पशास्त्रमां
 मंदिर तैयार थया पछी अमुक मुहूर्तमां प्रतिष्ठा करवानुं अने
 तदुपरांत मुहूर्त थवाथी दोषप्राप्ति कही छे; एटलुं ज नहीं
 परंतु मंदिर खाली रहेवाथी तेमां कोइ दुष्ट देवनो वास थइ
 जाय छे अने तेथी मंदिर करावनार अथवा संघने कईक प्रका-
 रना नुकशानो उभा थाय छे, माटे मंदिर पूर्ण थवा साथे
 अथवा मूल गभारो तैयार थवा साथे तुरत ज मूर्तिनी
 स्थापना—प्रतिष्ठा करी देवी ए शास्त्राज्ञा छे.

ए प्रमाणे सशुद्ध जिनबिंब पधराववाथी ए जिनमंदिर
 पण सनायकत्व—साधिष्ठ थयुं कहेवाय, अतएव आ ज मंदिर
 संघनुं, प्रतिष्ठा करनारनुं, तेना कुटुंबियोनुं कल्याण करनार
 थाय छे. अरे ! खास बुद्धिकारक वने छे.

जिनप्रतिमा बनाववानी विधि शास्त्रकार दर्शावे छे.

जिनविंवकारणविधिः,

काले पूजापुरस्सरं कर्तुः ॥

विभवोचितमूल्याऽर्पण—

मनघस्य शुभेन भावेन ॥ ७-२ ॥

मूलार्थ—जिनविंव कराववानी विधि आ प्रमाणे छे. विंव करनारनी सुअवसरें पूजा कस्वी, एटले तेनो योग्य सत्कार करी, निर्दोष शुद्ध भावथी पोतानी संपत्ति अनुसार महेनतना बदला तरीके मून्य अर्पण करवुं.

“ कारीगर केवो जोइए ? ”

स्पष्टीकरण—जिनविंव केवी रीते कारीगर पासे कराववुं तेनुं विधान अमे उपर दर्शावी गया ते ज विधान ग्रंथकर्ता अहीं स्पष्ट करी जणावे छे. ग्रंथकार कहे छे के—जिनविंव कराववानुं विधान आ प्रमाणे जाणवुं. जे कारीगरे जिनविंव तैयार कर्तुं होय तेनो भोजन, वस्त्र, पुष्प, पत्र आदिथी प्रथम सत्कार करवो अने पछी निर्दोष पवित्र आशयथी पोतानी संपत्ति प्रमाणे तेने धन अर्पण करवुं. उत्तमोत्तम अमूल्य जिनविंवना लाभ पासे कांइ अधिक धननी किमत नथी. अहीं ‘अनघस्य’ ए पद आप्युं छे. आनो परमार्थ ए के—

जिनबिब बनावनार मनुष्य जरूर मदिरा आदिना व्यसन रहित होवो जोइए; कारण के व्यसनी मनुष्य पासे प्रतिमा कराववी शास्त्रकर्ता सर्वथा अनुचित जणावे छे.

केवा कारीगर पासे जिनबिब कराववुं ते स्पष्ट करे छे.

नार्पणमितरस्य तथा,

युक्त्या वक्तव्यमेव मूल्यमिति ॥

काले च दानमुचितं,

शुभभावेनैव विधिपूर्वम् ॥ ७-३ ॥

मूलार्थ—मद्य आदि व्यसनवाळाने आ कार्य सोंपवुं नहीं अने व्यसन रहित जनने पण युक्तिथी समजावी कहेवुं के—‘ अमुक मूल्य आपीशुं. ’ आ प्रमाणे कद्या पछी समय परत्त्रे पवित्र भावथी तथा विधिपूर्वक तेओने उचित दान आपवुं.

“ स्पष्टीकरण ”

मदिरा, जुगार अने परस्त्री व्यसनी मनुष्य पासे आ प्रतिमा कराववी नहीं अने तेने पैसो पण आपवो नहीं. हेतु ए के—व्यसनी साखस पासे एवुं परब पवित्र अने एकान्त हितदायी कार्य कराववाथी लोकोमां निंदा थाय. करनारने सद्भाव होय नहीं अने बराबर कार्य करे नहीं तेमज उचित

समये कार्य पूर्ण करे नहीं. वही आपेला पैसानो अधिक दुरुपयोग धर्वाथी पापनो भाग आवे, तथा व्यसन रहित अने व्यसनी आ बन्नेनो तुल्य सत्कार करवाथी अव्यसनी पण अनादरवान् थाय माटे अही व्यसनीने अनधिकारी शास्त्रकर्ताए गण्यो. अव्यसनी पासे कार्य कराववा पहेलां लौकिक न्यायथी खास भाव नकी करवो के ' अमुक भाव आपीशुं ' जेथी भविष्यमां विसंवाद वधी क्लेशनो प्रसंग उपस्थित न थाय. आम कर्मा पछी प्रतिमा तैयार थया पछी ते कारीगरने पवित्र वृत्तिथी अने सत्कार, सन्मान, विनय साथे उचित-योग्य वस्त्रालंकार आदिनुं दान करवुं.

सव्यसनी माटे शास्त्रकर्ताए निषेध केम दर्शाव्यो ? तेनुं कारण अही ग्रंथकर्ता पोते ज करे छे.

चित्तविनाशो नैव,

प्रायः संजायते द्वयोरपि हि ॥

अस्मिन् व्यतिकर,

एष प्रतिषिद्धो धर्मतत्त्वज्ञैः ॥ ७-४ ॥

मूलार्थ—आ प्रकारे वर्तवाथी मंदिर बंधावनार अने बांधनार बन्नेना चित्तमां खेद के क्लेश बहुधा निश्चयथी उत्पन्न थतो नथी, कारण के कन्याणकारी आवा धर्मकार्योमां धर्मतत्त्वज्ञोए चित्तविनाशनो सर्वथा निषेध कर्यो छे

अर्थात् क्लेश उद्भववार्थी धर्मनो नाश थाय छे.

“ प्रतिष्ठाकारकनुं वर्तन ”

स्पष्टीकरण—चित्तनी शान्ति अथवा प्रसन्नता माटे मंदिर बंधावीए छतां जो आदिमांज मनने ग्लानि थाय तो यही मंदिर बंधाववानुं फल शुं ? माटे मंदिर बांधनार अने बंधावनारे जेम शान्ति सचवाय, क्लेश न उद्भवे तेम वर्तवुं वधारे उचित गणाय. आ माटे ज भगवान् हरिभद्रसूरिजी जणावे छे के ‘ चित्तविनाशो नैव ’ जे प्रमाणे मंदिर बंधाववानी विधि तथा शुद्धि विगेरेनुं स्वरूप आगळ कही गया ते प्रमाणे, तथा कारीगर साथे बंधावनारे पहेलाथी ज स्पष्ट भाव नकी करवा विगेरे जे व्यवहार कही गया ते प्रमाणे वर्तवार्थी कारीगर अने बंधावनारने परस्पर भविष्यमां लेवडदेवडमां बांधो पडतो नथी एटले बोलवा-चालवानुं तथा क्लेशनुं कारण कदापि उद्भवतुं नथी. उद्भवे नहीं कारण के शास्त्रकर्त्ता आ मंदिर बंधाववारूप कार्यमां अने उपलक्षणी धर्मना कार्योमां आपसमां क्लेश, खेद, परिताप, विवाद के झगडो न थाय तेम वर्तवुं एवो खास उपदेश अपे छे. परमार्थ ए के—धर्मतत्त्वज्ञो आवा कार्योमां प्रथमथी ज ‘ चित्तविनाश ’ क्लेशादिनो निषेध करे छे. निदान ए के—जो धर्मकार्योमां क्लेश आदि उद्भवी चित्तनी अशान्ति थाय तो धर्मनो नाश थाय—धर्मप्राप्ति कदापि थाय नहीं.

उपर “ आवा मंदिर आदि कार्योमां क्लेशादि न थाय तेम वर्तन करवुं. ” आ प्रसंग दर्शावी गया. ए ज प्रसंग उपर फरी अही जणावे छे.

एष द्वयोरपि महान्,

विशिष्टकार्यप्रसाधकत्वेन ॥

संबंधं इह क्षुण्णं,

न मिथः सन्तः प्रशंसन्ति ॥ ७-५ ॥

मूलार्थ—पूर्वे कहेल चित्तजन्य क्लेशाभावरूप संयोग बांधनार अने बांधावनार बन्नेने विशिष्ट कार्यनो सिद्धिकारक होवाथी महान् उत्तम संयोग कहेवाय; कारण के—मंदिर बांधनार तथा बांधावनार बन्नेने आपसमां यदि क्लेशादि उद्भवे तो सज्जनो कदापि पण प्रशंसा न करे.

“ स्पष्टीकरण ”

मंदिर अने जिनविवरूप कार्य प्रकरणमां कर्ता तथा करावनार बन्नेना चित्तनो भंग न थाय ए ज संयोग मलवो प्रशंसनीय गण्यो छे. हेतु ए के—आवा सुंदर संयोग खरेखर विशिष्ट अने उत्तम मंदिर तथा जिनविवरूप कार्यना फलने अपीं शके छे, तेमज यदि आवा कार्योमां मांहोमांहे कारीगर तथा प्रेरकना चित्तो नाराज थाय, क्लेशमय बने तो सज्जनो आ कार्यनो प्रशंसा न करता केवल निंदा करे.

અથવા ઘૃણાની નજરે દેખે છે; માટે અહીં ગ્રંથકર્તા જણાવે છે કે ચિત્તભંગ ન થાય એવો સંજોગ મળવો દુર્ગમ છે તથા તે જ કાર્યનો સિદ્ધિકારક થાય છે.

આટલો વિસ્તૃત નિર્દેશ કર્યા પછી ગ્રંથકર્તા ‘ જિન-
વિંવ ’ વનાવવામાં પ્રથમ આવની જાણ આવશ્યકતા અને
જ પ્રધાન છે, એવો સ્વચ્છો ઉલ્લેખ દર્શાવે છે.

યાવન્તઃ પરિતોષાઃ,

કારયિતુસ્તત્સમુદ્ભવાઃ કેચિત્ ॥

તદ્વિશ્વકારણાનીહ,

તસ્ય તાવન્તિ તત્ત્વેન ॥ ૭-૬ ॥

મૂલાર્થ—જે જે પ્રકારના અને જેટલા સંતોષ, પ્રસન્નતા
વિશેષ સદ્ગુણો કરાવનારને જિનવિંવથી ઉત્પન્ન થાય
તેમાંથી કેટલાક સંતોષ પરિણામો તે જ કરાવનારને પરમા-
ર્થથી જિનવિંવ કરાવવામાં કારણભૂત બને.

“ પ્રતિષ્ઠાકારકે આવ કેવો રાખવો ? ”

સ્પષ્ટીકરણ—જૈન શાસ્ત્રોએ સર્વ અનુષ્ઠાનોમાં મુખ્યત્વે
ભાવ-હૃદયોદ્ધાસ એકાન્ત પવિત્રતમ ફલદાયી માન્યો છે, કારણ
કે “ જે જે જ્ઞાનમાં આત્મા જેવા જેવા પરિણામોને ધારણ કરે
તે તે સમયમાં આત્મા શુભ અગર અશુભ કર્મનો વંધ કરે
છે. ” આમ ઉપદેશમાલામાં કહ્યું છે. તેમજ “ યસ્માત્

ક્રિયા પ્રતિફલન્તિ ન ભાવશૂન્યા: ” “ કારણ કે પવિત્ર-
 તર ક્રિયાઓ પણ ભાવ વિના ફલ આપતી નથી ” એ કથન
 કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રમાં ઉપદેશ્યું છે. અતઃ એ અહીં મંદિર
 અને જિનપ્રતિમા અધિકારમાં વિધિ તથા શુદ્ધિની મુખ્યતા
 અને કારીગર સાથે ઊચિત પ્રશંસનીય, ધર્મવૃદ્ધિ થાય તેવું
 વર્તન રાખવાનું કહી ગયા; કિન્તુ આ સર્વ સાધનો છતાં
 જો ભાવ-હૃદયની પરમપવિત્રતા આત્મોલ્લાસ ન હોય તો તે
 સાધનો કાર્યજનક બને નહીં. નિદાન એ કે-સર્વ સાધનો
 સાથે ભાવ પણ મુખ્ય માન્યો છે. આથી અહીં પણ શાસ્ત્ર-
 કર્તા દર્શાવે છે કે-જિનવિંચ તથા જિનમંદિર બનાવનારનો
 જેટલા પ્રમાણમાં હૃદયોલ્લાસ પ્રેમ અને પવિત્રતામય હોય,
 આત્મા ઉલ્લાસમય હોય અને તે પણ વિંચ તથા મંદિર
 પાસેથી પ્રાપ્ત થયું હોય અર્થાત્ તેનાથી ઉદ્ભવ્યું-વન્નું હોય,
 તે જ સંતોષ, પ્રેમ, પવિત્રતા આદિ અનેક ભાવો પૈકી અમુક
 ભાવો મંદિર તથા વિંચ કરાવનારને કરાવવામાં પરમાર્થથી
 સાધનભૂત બને છે. એટલે મંદિરાદિના પ્રેમથી આલિષ્ઠ
 પવિત્ર હૃદયભાવો સવિક આત્માને મંદિર આદિ કરાવવામાં
 પ્રેરણા કરે છે. અતઃ, પ્રથમતઃ ભાવિકનું હૃદય ઉપરોક્ત
 ભાવોથી વરાવર પરિણત થવું જોઈએ. ભાવોની સુવાસનાથી
 સુવાસિત થવા પછી જ તેના સંસ્કારવલ્લથી ભવિક આત્મા
 વિધિ-શુદ્ધિનું રક્ષણ કરવાપૂર્વક કારીગરો સાથે યોગ્ય
 વર્તન રાખવા કાઠજી રાખે ને મંદિર તથા વિંચજન્ય સુષ્ટ

ફલ પામી એકાન્ત કર્મનો ત્ય કરી શકે, એટલે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ વરાવર પાલન કરે છે. નિદાન એ જ કે-મંદિરાદિ કરાવવામાં જેટલી આવની પવિત્રતા, વિધિશુદ્ધતા હોય તેટલું જ ફલ પ્રાપ્ત થાય.

ચિત્તનો વિનાશ ન થાય તેમ વર્તવાનું કહ્યું તેની જ પુષ્ટિ માટે ગ્રંથકાર ફરીને અધિક દર્શાવે છે.

અપ્રીતિરપિ ચ તસ્મિન્,

અગવતિ પરમાર્થનીતિતો જ્ઞેયા ॥

સર્વાપાયનિમિત્તં

હ્યેષા પાપા ન કર્ત્તવ્યા ॥ ૭-૭ ॥

મૂલાર્થ—કોઈ પણ કારણથી મંદિર તથા ત્રિવ કરાવનાર યદિ કારીગર સાથે અપ્રીતિ કરે તો પરમાર્થ ન્યાયથી તે અપ્રીતિ જિનેશ્વરદેવ પર કરી કહેવાય, કારણ કે કારણ પર અપ્રીતિ તે કાર્ય પર અપ્રીતિ કહેવાય. અતઃ સર્વ અપાયોનું મૂલ અને પાપીષ્ઠા એવી અપ્રીતિ ન કરવી એ જ ઉચિત છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

કારણ પર દ્વેષ-અપ્રેમ કરવો તે કાર્ય પર અપ્રેમ કર્યો કહેવાય એવો ન્યાય છે. આનો ભાવાર્થ એવો છે કે જેમ ઘટ

કાર્ય અને તેનું કારણ મૃતિકા. અહીં જ્યારે મૃતિકા પર
 અલ્પિ કરવાથી, યોગ્ય વ્યવસ્થા અને ધ્યાન ન રાખવાથી
 ઘટરૂપ કાર્યનો સ્વતઃ વિનાશ થાય છે એ જ રીતે મંદિર અને
 વિંવ એ કાર્યો તથા કારીગરો, મજૂરો, માલ બનાવનારાઓ,
 માલ લાવનારાઓ એ સર્વ તેના કારણો ઉત્પન્ન કરનારાઓ છે.
 આથી જ્યારે બંધાવનાર સામાન્ય અગર વિશેષ કારણોથી
 કારીગર સાથે પૈસા આપવા માટે ક્રેશ કરે અથવા કારીગર
 બંધાવનાર સાથે ક્રેશ કરે તો પરસ્પર અપ્રીતિ-વૈમનસ્ય પ્રકટે
 અને પરિણામે કારીગરો યા કરાવનારનું મન લિન્ન થાય,
 એટલે બન્ને જણાઓ આરંભેલ મંદિર અને જિનવિંવરૂપ
 કાર્યમાં યોગ્ય ધ્યાન રાખે નહીં, માત્ર વેઠની માફક યદ્વા-
 તદ્વા પૂરું કરે-કરાવે આથી તે કાર્યનો જ નાશ થાય;
 માટે આચાર્યદેવ કહે છે કે—“ અપ્રીતિ ” કારીગર સાથે
 અપ્રેમ કરવાથી પરમાર્થથી ભગવાન સાથે અપ્રેમ થાય એમ
 જાણવું. નિદાન એ કે-ભગવદાજ્ઞા છે કે કારીગરોને યોગ્ય
 રીતે સંતોષી મંદિર અને જિનવિંવ બનાવવા ઉદ્યુક્ત થવું, પણ
 તેઓનું ચિત્ત દુઃખી થાય તેમ વર્તવું નહીં. આથી જ્યારે
 કારીગરો અસંતુષ્ટ થાય તેમ વર્તન ચલાવીએ ત્યારે ભગવદા-
 જ્ઞાનું જ પ્રથમ અપમાન કર્યું કહેવાય, અને ભગવદાજ્ઞાનો
 અનાદર કરવો એ જ ભગવાન પર અપ્રેમનું ચિહ્ન દર્શાવ્યું છે.
 ભગવાનનું બહુમાન, સત્કાર કરીએ અને તેઓની આજ્ઞાનો
 અનાદર કરીએ એ કાંઈ ભગવાનનું બહુમાન ન

कहेबाय; ए तो प्रपंची भक्ति ज कहेबाय. आम निषेध कर-
 वालुं खरुं कारण शास्त्रकर्ता उत्तरार्धथी दर्शावे छे. “सर्वा-
 पायनिमित्तं ह्येषा” आ अप्रीति ज सर्व अपायो-अनर्थोलुं
 मुख्य निमित्त छे अर्थात् जगतना सर्व कार्योनो प्रलय करनार
 प्रथम अप्रीति मानी छे, केमके ज्यां अप्रीति थइ एटले
 मन खिन्न थाय अने मन खिन्न थवाथी उत्साह, बल,
 धैर्य, प्रमाद ए सर्व नुटी जाय. आम थवाथी परिणामे
 कार्यनो नाश थाय, माटे अहीं आ अप्रीतिने शास्त्रकर्ताए
 पापिष्ठा अने सर्व अपायोलुं मूल मानी कहुं के-हितार्थी
 भविक आत्माए मंदिर अने जिनबिंब करावता कारीगर
 साथे कदापि असंतोष बधे तेवी रीते वर्तवुं नहीं.

ज्यारे उपर दर्शाव्या प्रमाणे ‘ कारीगर ’ ने अप्रीति
 थाय तेम न वर्तवुं एम कहुं, तो कारीगर पासेथी करा-
 वनारे क्या प्रकारे काम लेवुं ? आ प्रश्नना उत्तरमां
 करावनारे प्रथमथी कारीगरने संतोषी तेम ज सुष्ठु परि-
 णामवान् करी तेना पासे जिनबिंब कराववुं ए ज शास्त्र-
 शैलीए उचित मान्युं छे. ए ज वातनी अहीं ग्रंथकर्ता
 भाविकोने शिक्षा अपे छे.

अधिकगुणस्थैर्नियमात्,

कारयितव्यं स्वदौर्हदैर्युक्तम् ॥

न्यायार्जितवित्तेन तु,

जिनविम्बं भावशुद्धेन ॥ ७-८ ॥

मूलार्थ—न्यायथी उपार्जित धनवडे तेमज अंतःकरणना पवित्र आशयवाळा गुणोए करीने अधिक एवा शिल्पीना मनोगत अनेक मनोरथोथी सहित एवा कारीगर पासे नियमथी भाविके आ जिनेश्वर भगवाननुं विंव कराववुं.
“ कारीगरने संतोषवानुं फल ”

स्पष्टीकरण—कार्यना आरंभथी लह अन्त पर्यन्त कार्यमां गति करनारना शुभ विचारो, शुभ संकल्पो तथा परम उत्साह जेटला प्रमाणमां होय तेटला ज प्रमाणमां कार्यनी सुंदरता तथा सरलता अवलंबी रहे छे. अही जिनविंबनी परम मनोहरता, चमत्कारिता अने परहृदयाकर्षणता आदि सद्गुणो जिनविंबमां लाववा माटे मुख्य आलंबन कारीगर उपर रहे छे. एटले जो के जिनेश्वर देव पोते ज अनन्त-गुणाधीश छे तो पण तेओनी मूर्तिमां तो आ गुणोनी आभा तयारे ज उल्लासी आवे के ज्यारे कारीगरना हृदयमां ते गुणोनी छाया परम अनुराग अने जिनदेवनी मूर्ति परत्वेनी परम प्रसन्नता उल्लासायमान होय तो ज. अन्यथा एकनी एक ज मूर्ति ते कारीगरों वेडोळ, मनोहरता अने चमत्कारिताशून्य तथा उत्साह-आनंदनो वात करनारी बनावी दे. निदान ए के-चित्र अथवा मूर्तिनी मनोहरतानो

મુખ્ય આધાર કારીગરના હૃદય પર જ રહે છે, અતઃપર
 પરમોપકારી, પરમકૃપાલુ, અનન્તગુણાધીશ જિનેશ્વર મગ-
 વાનની મૂર્તિ જે કારીગર પાસે કરાવવી તે પહેલા તેને
 સન્માન, પ્રેમ, વિનય, નમ્રતા અને ધનથી સંતોષવો; તથા
 ધર્મની રુચિ અને વીતરાગ દેવના ઉત્તમોત્તમ ગુણોનો સમુચિત
 સ્થૂળ કરાવવો, તેના હૃદયમાં વીતરાગના ગુણો પ્રતિ-
 બિંબિત થાય તેમ કરવું. આમ કર્યા પછી આ કારીગર જે
 જિનબિંબ ઉપજાવે તે એવું તો ચમત્કારી, મનોહર અને
 નિતાન્ત આકર્ષક બને કે દૃષ્ટાઓ અનેકધા સુંદર ભાવોલ્લાસ
 પામી તન્મય બની જાય. આ હેતુથી ગ્રંથકર્તા ઉપદેશ છે
 કે-જે જિનબિંબ કરવાનું હોય તેનું મૂળ કારણ જિનેશ્વર
 મગવાનનું મુખ્ય સ્વરૂપ, તેના અનન્ત ગુણો તેમાં જ જેનું
 ધ્યાન, વિચાર હોય અને કારીગરના હૃદયગત મનોરથો
 પણ તે કાર્યમાં પરિણત થયા હોય, એટલે આ જિનબિંબમાં
 હાસ્યની છટા, સુકોમલતા, વાલભાવ જેવી મનોહરતા,
 યૌવનના જેવી પરમ નિર્વિકારી લાવણ્યતા અને ધ્યાનની
 એકાગ્રતા આદિ સદ્ગુણોની છાયા અને ત્યાગની ઉત્કર્ષતા,
 સંસાર પરની નિર્મોહિતા વિગેરે આવા આવા મનોરથો જે
 જિનબિંબ કરતી વસ્તુને કારીગરના હૃદયમાં ઉદ્ભવી તેમાં
 પરિણત થતા હોય તેવા જ કારીગર પાસે ન્યાયોપાર્જિત
 ધનથી અને હૃદયની પરમ નિર્મલતાથી ઉપરોક્ત જિનબિંબ
 ભાવિકોષ કરાવવું એમ શાસ્ત્રકર્તા કહે છે. આ પરથી

कारीगर सरल परिणामी, धर्मरुचि अने न्यायमार्गानुगामी
अवश्य होवो जोइए एम जिनबिंब करावनारे खास
ध्यान राखवुं.

शिल्पी-हृदयगत अनेक प्रकारना सुंदर मनोरथो युक्त
एवा शिल्पकार पासे आ जिनबिंब कराववुं ए बात उपर
दर्शावी गया. हवे अही शिल्पी-हृदयगत अनेक मनोरथो
क्या अने केवा होय तेनुं वर्णन करता ग्रंथकार कहे छे.

अत्रावस्थात्रयगामिनो,

बुधैर्दोहृदाः समाख्याताः ॥

बालाद्याश्चैता यत्त-

त्क्रीडनकादि देयमिति ॥७-९॥

मूलार्थ—अही जिनबिंब बनाववामां बुधजनोए
जिनबिंबमां अवस्थात्रय आरोपवा माटे शिल्पीगत बाल,
युवा अने मध्यम ए नामक अवस्थात्रयगामी चित्त संबंधी
मनोरथो कारणभूत मान्या छे, एटले शिल्पकारोने त्रय
अवस्थोचित जे जे रमकडा विंगेरे उपकरणो जोइए ते
तेनी प्रसन्नता माटे अवश्य अर्पण करवा.

“मूर्तिमां अमुक भावो केस लाववा ?”

स्पष्टीकरण—जिनप्रतिमा बनावववार बाल, युवा
अने मध्यम वयस्क ए त्रय पैकी कोइ पण होय अथवा

એ ત્રણ અવસ્થોચિત સંસ્કારવાનુ હોય, એટલે આ મનુષ્ય પોતાની અવસ્થોચિત પદાર્થ પ્રાપ્તિથી આનંદ માને છે. અગર અવસ્થોચિત પદાર્થ ગ્રહણ કરવા ઉત્સુક બને છે, તેમજ તેના ચિત્તમાં-હૃદયમાં વારંવાર અવસ્થોચિત રુચાલો રમ્યા કરે છે. આને જ શાસ્ત્રકર્તા શિલ્પી-હૃદયગત મનોરથ કહે છે. અતઃપ્રતિમા ઇષ્ટુ જને આ કારીગરોને રુચ રાખવા પ્રતિમા બનાવતી વખતે બાલને રમકડા, યુવકને રાજાપાન અને મધ્યમને વસ્ત્ર, માન્ય આદિ જરૂર 'દેયં' અર્પણ કરવા. આ પદાર્થો અર્પવાનું કારણ એક તો શિલ્પીના ચિત્તની પ્રસન્નતા પ્રકટાવવા અને બીજું પ્રતિમામાં અવસ્થા-ત્રયના ભાવ આવિર્ભૂત કરવા-ઉપસાવવા. પરમાર્થ એ કે-પ્રતિમા કરતી વખતે કારીગરનો જેવો રુચાલ હોય અને પાસે જેવા યોગ્ય સાધનો પડ્યા હોય તેવો ભાવ પ્રતિમાના આકારમાં યથાકથંચિત્ ઉદ્ભવી શકે-ઉતરી શકે છે; પરંતુ આ પદાર્થો કારીગરને અર્પી તેના વિકારો પુષ્ટ કરવા એવો શાસ્ત્રકર્તાનો આશય નથી, કિન્તુ શિલ્પકારની ત્રણ અવસ્થા, અવસ્થોચિત મનોરથો નિહાળી તે પરથી ઉદ્ભવેલ મૂર્તિમાં આકારવિશેષદ્વારા અવસ્થાત્રયની ભાવના પ્રતિ-મામાં આરોપવી અને આ ભાવના દૃષ્ટાના હૃદયમાં આવિ-ર્ભૂત બને એતદર્થે શિલ્પકોને તે તે પદાર્થો અર્પવા, એ જ ગ્રંથકર્તાનો મુખ્ય આશય છે. આ પરથી સિદ્ધ-સ્વરૂપ વીતરાગદેવની મૂર્તિ બનાવવામાં શિલ્પી-હૃદયગત

यनोस्थोनी पुष्टि शुं कामनी ? एवी वास्तविक शंका उपस्थित थाय खरी, कारण के प्रतिमानी अंदर बाल, यूवा, मध्यम ए अवस्थात्रयजन्य भावो कांइ उपजाववा नथी; तेमज ते भावो वीतराग स्वरूप मूर्तिमां आविर्भूत करवा ए तो वीतरागभावनो ध्वंस करवा जेवुं गणाय. आ शंका जो के सत्य छे अने ग्रंथकर्तानो ए आशय पण नथी के शिल्पी-हृदयगत अवस्थोचित भावो प्रतिमामां पोषवा, किन्तु शिन्पकारने प्रसन्न करी ते द्वारा प्रतिमामां हर्षितवदन, लावण्यता, ध्यानावस्था, मनोहरता, आकर्षणता, पूर्ण-यौवनत्व, सौकुमार्य आदि भावो प्रकटे-उपसे अने ते परथी दृष्टाओ छन्नस्थ, केवलित्थ अने सिद्धत्व ए अवस्था-त्रयनी भावना जरूर प्राप्त करी शके. आ हेतुथी कारीगरोने अवस्थोचित पदार्थो अर्पण करी संतोषवानुं शास्त्रकर्ताए कहुं. अधिक गुण-लाभ माटे आम करवामां कांइ दोष केहेवाय नहीं.

“ अंतःकरणनी पवित्रतावडे कारीगर पासे प्रतिमा करावधी ” ए बात कही गया तेनी पुष्टि माटे ग्रंथकार फरीने अहीं विशेष उपदेश आपे छे.

यद्यस्य सत्कमनुचितामिह,

वित्ते तस्य तज्जमिह पुण्यम् ॥

भवतु शुभाशयकरणा-

दित्येतद् भावशुद्धं स्यात् ॥ ७-१० ॥

મૂલાર્થ—જિનવિંચ કરાવનાર જે ધનથી કારીગર પાસે વિંચ કરાવે તે ધનમાં પોતે ન જાણે તેવી રીતે અનુચિત ધન આવી ગયું હોય તે ધન સંવંધી પુણ્ય તેના માલિકને પ્રાપ્ત થાવ, આ પ્રમાણે વિચાર કરે. આ પ્રમાણે વિચારો કરવાથી ભાવશુદ્ધિ કહેવાય.

“ કેવા ધનથી સ્માર્તિ કરાવવી ? ”

સ્પષ્ટીકરણ—ન્યાયોપાર્જિત ધન અને પવિત્ર આશયથી જિનવિંચ કરાવવું એમ કહ્યું હતું ત્યાં કરાવનારે જે ધન એકત્ર કર્યું હોય અગર કરે અને સર્વ પ્રકારે અન્યાયપ્રાપ્ત ધન ન જ સ્વીકારે તો પણ અનુપયોગ, પ્રમાદ, વિસ્મૃતિ કે વિહ્વલતા આદિ કારણોથી અથવા મુનિમ, નોકર આદિના વિશ્વાસે રહેવાથી અનુચિત-અન્યાયી કાંઈક દ્રવ્ય આવી જવાનો સંભવ રહે સ્વરો. હવે જે ધનથી જિનવિંચ કરાવે તેમાં તે ધનનો અમુક અંશ હોય, એટલે કરાવનાર “ અહો ! ધન્ય ભાગ્ય હું આજે આ જ્ઞાનદૃષ્ટનદ્ર ધનથી જિનવિંચ કરાવી તે ધનને સફલ કરું છું. મારું આ ધન આજે સફલ થયું. મારો જન્મ કૃતાર્થ થયો.” આ પ્રકારે જરૂર વિચારો કરે. આથી જે ધન અનુચિત-અન્યાયી આવ્યું તેનો વાસ્તવિક

રીત્યા તે પોતે માલીક નથી અને ન્યાયવાહ્ય છે, તેની માલિકીપણું અને ફલ-પ્રાર્થના પોતે કરવી એ તો સર્વથા અયોગ્ય જ કહેવાય તેમજ શાસ્ત્રનિષિદ્ધ વર્તન ગણાય; માટે વિંવ કરાવનારે એ भावना भाववी કે-“ આ ધનમાં જે અન્યાયી-અનુચિત ધનનો અંશ હોય તત્ ધનજન્ય શુભ ફલ જેનું ધન હોય તેને જ હો અને મારા ધનનું શુભ ફલ મને મળે; પરંતુ પરકીય ધનનું ફલ હું ઇચ્છતો નથી.” આવા વિચારો કરવાપૂર્વક કારીગરદ્વારા સ્મૃતિ કરાવવી. આ પ્રમાણે સ્વહૃદયમાં भावना आविर्भूत કરવી તેનું નામ શાસ્ત્ર-કર્તા અહીં भावशुद्धि ઉપદેશે છે. આ પરથી પોતાને ત્યાં કોઈની થાપણ હોય અને તેનો માલિક દેહાન્ત થયો હોય, કોઈએ શુભકાર્યમાં વ્યય કરવા પોતાને ત્યાં રાखेल હોય, સ્વકુટુંબમાંથી આવેલું હોય, વ્યાપારમાં ઘરાક પાસેથી ધર્મના નામે અધિક લીધું હોય, એક વસ્તુ શુભસ્થાતે સ્થરચવા અમુકની પાછલ કાંઈ હોય, નિધાનમાંથી મળ્યું હોય-આવું આવું અનેક ધન હોય અને તે ધનનું પોતે સ્વામીત્વપણું સ્વીકારી તેનાથી જિનવિંવ આદિ પવિત્ર કાર્યો કરી તેના ફલની પોતે ઇચ્છા કરે, મેં કર્યું એવું માને, પોતાને કૃતકૃત્ય માને એ સર્વ અનુચિત અને ન્યાયવાહ્ય શાસ્ત્રકાર દર્શાવે છે. એટલે જે ધનમાં અન્યાયનો-અનુચિતપણાનો-પરકીયત્વનો અંશમાત્ર ન હોય કિન્તુ કેવલ ન્યાયી, સ્વસ્વામીત્વવાળું હોય તેવા ધનથી જ

जिनविंब आदि धर्मकृत्यो करवा ए ज शास्त्रानुसारी अने विशुद्धतर छे.

जिनविंबनी प्रतिष्ठाकरण विधि अमे कहीशुं एम सातमा षोडशक प्रकरणांतर्गत द्वितीय श्लोकथी ग्रंथकर्ता कही गया हता ते माटे अहीं ते संबंधमां विशेष हकीकत दर्शावे छे.

मन्त्रन्यासश्च तथा,

प्रणवनमःपूर्वकं च तन्नाम ॥

मन्त्रः परमो ज्ञेयो,

मननत्राणे ह्यतो नियमात् ॥ ७-११ ॥

मूलार्थ—कर्तव्यपणे अभिष्ट एवा जिनविंबमां 'ॐ' अने 'नमः' ए पदपूर्वक चोवीश जिनांतर्गत कोइ पण नाम-रूप मन्त्र स्थापन करवो, कारण के 'मन' धातु मनन-त्राण-रक्षण अर्थमां होवाथी उपरोक्त नामरूप अवश्य ज्ञानादिनुं रक्षण करे छे; माटे अहीं नाम-स्थापनरूप मंत्र ए ज परम मंत्र जाणवो.

“ स्थापनाविधि-मन्त्रन्यास ”

स्पष्टीकरण—कारीगर पासे शास्त्रोक्त नियम प्रमाणे सुंदर अने अभीष्ट जिनविंब निपजाव्या पछी आचारनिष्ठ

આચાર્યમહર્ષિદ્વારા શાસ્ત્રદર્શિત વિધિથી અંજનશલાકા
 જ્યાં સુધી ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી આ મનોહર પણ
 જિનવિંવ પૂજા, દર્શન અને આરાધનીયપણે સ્વીકાર્ય નથી
 એમ શાસ્ત્રો કહે છે. નિદાન એ કે-અંજનશલાકા વિનાના
 જિનવિંવ જો કે જિનેશ્વર દેવનો આકાર છે તો પણ તેમાં
 દેવત્વનો આરોપ, મંત્રની સ્થાપના અને ચોવીશ જિનેશ્વરોના
 નામ પૈકી અમુક નામની સ્થાપનાશૂન્ય હોવાથી પૂજા,
 દર્શન તથા આરાધના કરનાર ઉત્તમ ભાવિકના હૃદયમાં
 દેવપણાની શ્રદ્ધા, હૃદયોછાસ, જિનગુણ અવભાસ, શાસ્ત્ર-
 વિશુદ્ધતા, ચમત્કારીત્વ અને પૂજા યોગ્ય ભાવો આ
 જિનવિંવ ઉપજાવી શકતું નથી, એટલે તત્ વિંવજન્ય લાભો
 અપ્રાપ્ય હોવાથી અર્થશૂન્ય જ ગણાય. અતઃ આ પ્રમાણે
 જિનવિંવ નિપજાવી તેમાં મંત્રસ્થાપન અને અંજનશલાકાની
 પવિત્ર વિધિ કર્તવ્યતયા અભીષ્ટ માની છે, એ જ વાતની પુષ્ટિ
 આચાર્યશ્રી આ શ્લોકમાં કરે છે. કર્તવ્યપણે અભીષ્ટ અને શુદ્ધ
 નિષ્પન્ન જિનવિંવમાં શીઘ્ર મંત્રનો ન્યાસ-આરોપ કરવો.
 અહીં મંત્રો અનેક પ્રકારના છે, એટલે કયા મંત્રનો આરોપ
 હૃષ્ટ ગણાય ? આતું સમાધાન ગ્રંથકર્તા સ્વયં કરે છે.
 ' મંત્ર ' શબ્દ ' મન ' ધાતુ પરથી વન્યો છે. ' મનિ ' જ્ઞાને.
 ' મન ' ધાતુનો જ્ઞાન અર્થ, તથા ' મન ' ધાતુ ત્રાણ-રક્ષણ
 એ અર્થમાં છે. એટલે ' મનનાત્ ત્રાણાત્ ચ મંત્રઃ '
 જેનાથી જ્ઞાનનો લાભ તથા રક્ષણ થાય તે મંત્ર. પરમાર્થ એ કે-

અહીં જિનર્ચિવમાં જે મંત્રનો આરોપ કરીએ તે મંત્રથી “ આ જિનર્ચિવ અમુક તીર્થકરનું અને તીર્થકરના ચમત્કારિક ગુણોનું જરૂર માન કરાવનાર, તેમજ પાપબુદ્ધિથી, સંસારમયોથી અવશ્ય બચાવનાર ” આદિ ગુણોનો અવશ્ય એકાન્ત લાભ થવો જોઈએ, અન્યથા તે મંત્ર મુખ્ય ફલવિધાયી ન ગણાય. આ હેતુથી શાસ્ત્રકર્તા જણાવે છે કે—અહીં મંત્રન્યાસ તે ‘ ૐ ’ તથા ‘ નમઃ ’ પૂર્વક અમુક નામસ્થાપનરૂપ પ્રથમ કરવો, જેમકે “ ૐ નમઃ ક્ષણભાય ” આ પ્રમાણે નામ-સ્થાપન કરવું. આ પ્રમાણે સ્થાપન કર્યા પછી પૂજક ભવિ આત્માને અમુક તીર્થકરની આ મૂર્તિ છે, આ મૂર્તિ વિધિ-સહ અંજનશલાકાકૃત છે, શાસ્ત્રીય વિધિમય છે—આના ધ્યાનો ઉપજાવી તીર્થકરણના અનેક ઉદાત્ત ગુણોનો માસ કરાવી દર્શન-પૂજન આદિ કાર્યોમાં ઉલ્લાસકારક અને પવિત્ર ભાવવર્દક અવશ્યમેવ થાય છે. અતઃ ઉપરોક્ત મંત્ર સાન્વયી સગુણી હોવાથી સ્વજન્ય ફલપ્રાપક બને છે, માટે એ જ મંત્ર અહીં પરમમંત્ર શાસ્ત્રકર્તાએ માન્યો અને તેની જ સ્થાપના કરવાનો આદેશ આપ્યો, અર્થાત્ આ સિવાયના અન્ય મંત્રો ઉક્ત મંત્રના પુષ્ટિકારક મંત્રો અને ગૌણ મંત્રો જાણવા.

અહીં પર્યંત શાસ્ત્રકર્તાએ ‘ જિનર્ચિવ ’ ભરાવવાની વિધિ તથા શુદ્ધિ કહી, અને ‘ જિનર્ચિવ ’ ભરાવવાનો ઉપદેશ આપ્યો તેમજ તેની અંજનશલાકા કરવાનું જણાવ્યું. હવે કોઈ શક્તિ-

વિશિષ્ટ ભવિક આત્મા રત્ન, સુવર્ણ, હીરા, માણેક અગર પન્નાનું તથા શક્તિ વગરનો ભાવથી પાષાણ મૃતિકાનું બનાવે તેમજ કોઈ ન્હાનું અથવા મ્હોટું જિનવિંચ કરાવે, તો રત્ન આદિનું જિનવિંચ બનાવે તેને અથવા પાષાણ વિગેરેથી બનાવે તેને આ બેમાંથી વિશિષ્ટ લાભ કોને થાય ? શું રત્નનું કે મ્હોટું જિનવિંચ મરાવે તેને વિશેષ લાભ થાય ? અગર જમે તેવું જિનવિંચ કરાવે પણ ભાવ જેના અધિક સુંદર અને પવિત્રતર હોય તેને વિશેષ લાભ થાય ? આચાર્ય મગવાન કહે છે કે—ભાવની વિશિષ્ટતા અને પવિત્રતા જેને હોય તેને અધિક લાભ થાય, પરંતુ જિનવિંચ મ્હોટું અથવા રત્ન આદિથી બનાવે તેથી કાંઈ વિશેષ લાભ થાય એવો એકાન્ત નિયમ નથી, એ જ વાત ગ્રંથકર્તા સ્પષ્ટતયા જણાવે છે.

વિંચ મહત્સુરૂપં,

કનકાદિમયં ચ સ્વલ્પ વિશેષઃ ॥

નાસ્માત્ફલં વિશિષ્ટં,

ભવતિ તુ તદિહાશયવિશેષાત્ ॥૭-૧૨॥

સૂતાર્થ—મ્હોટા પ્રમાણવાળું અથવા સુંદર મનોહારી અગર શક્તિવિશેષથી કોઈ રત્ન, સુવર્ણ આદિ વિશિષ્ટ પ્રકારનું જિનવિંચ કરાવે એટલા માત્રથી કાંઈ અધિક લાભ થાય નહીં; કિન્તુ જ્યાં ભાવની વિશિષ્ટતા હોય ત્યાં જ લાભની અધિકતા જાણવી અથવા ભાવની મુખ્યતા છે.

“क्या विंवथी वधु लाभ ?”

स्पष्टीकरण—शक्तिवान् होय तो कोई सुवर्ण, रत्न, हीरा, माणिक्य सुंदर कारीगरद्वारा अवयवपूर्ण मनोहारी जिनविंव करावे त्वारे कोई वृहत्प्रमाणवाळं जिनविंव करावे. हवे जेनी शक्ति न होय ते न्हानुं अने पाषाण अथवा मृत्तिकानुं विंव करावे, एटले जो म्होडुं तथा हीरा आदिनुं विंव करावे तेने अधिक लाभ अने न्हानुं तथा पाषाणनुं विंव करावे तेने अल्प लाभ थाय एम मान्य होय तो श्रीमानो-शक्तिवानो ज अधिक लाभना भागी तथा गरिबो विचारा अल्प भागना भागी थह शके. आम मानवाथी तो पैसावालानो ज धर्म अने मोक्ष गणाय. पवित्र धर्म मार्गमां आ न्याय योग्य न कहेवाय. अतएव शास्त्र-कर्ता कहे छे के—“लाभमात् फलं विशिष्टं” म्होडुं अगर रत्न आदिनुं विंव कराववाथी कांइ अधिक लाभ थाय नहीं, किन्तु “भवति तु तदिहाशयविशेषात्” आशय-भावनी अधिकता जेटला प्रमाणमां होय तेटला प्रमाणमां अधिक लाभ थाय. परमार्थ ए के-पोतानी शक्ति प्रमाणे न्हानुं पाषाण अगर माटीनुं जिनविंव अधिक आत्मा भावनी अधिकताथी करावे, अने धनाढ्य भाव विना रत्न विगेरेथी म्होडुं जिनविंव करावे तो पहेलाने जरूर शुभ लाभनी वृद्धि थाय पण बीजा नम्बरवालाने अधिक लाभ थाय नहीं. एटले जैनधर्ममां शुभ पुण्यना लाभालाभनो

મુખ્ય આધાર અંતઃકરણની શુભ વૃત્તિઓ પર જ રાખ્યો છે. એ જ માવની પુષ્ટિ વ્યવહાર માપ્યમાં આ પ્રમાણે કરી છે.

“ લક્ષ્ણજુતા પહિમા, પાસાઈઆ સમત્તલંકારા ॥
પલ્હાયઈ જહ વ ઝણં તહ, ણિજ્જરમો વિયાણાહિ ”
॥ ૧ ॥ “ લક્ષણે કરી યુક્ત અને સપસ્ત અલંકાર અલંકૃત
ઘવી જિનપ્રતિમા તથા જિનપ્રાસાદ દેખીને જેમ જેમ મન
અધિક પ્રસન્ન થાય તેમ તેમ નિર્જરા અધિક થાય એમ
જાણવું. ” અહીં મનની જેમ જેમ અધિક પ્રસન્નતા તેમ તેમ
અધિક કર્મનિર્જરા થાય એમ કથન કરવાનો સૂત્રકારનો
આશય છે, એટલે માવ જ પ્રધાન છે એમ જાણવું.

અત્ર આશય વિશેષથી લાભ વિશેષ થાય એ માવ
જણાવ્યો, પરન્તુ આ માવ કયા પ્રકારે વર્તન કરવાથી
પવિત્ર થાય એ વાત ગ્રંથકાર દર્શાવે છે.

આગમતન્ત્રઃ સતતં,

તદ્વદ્ભક્ત્યાદિલિંગસંસિદ્ધઃ ॥

ચેષ્ટાયાં તત્સ્મૃતિમાન્ ,

શસ્તઃ સ્વત્વાશયવિશેષઃ ॥ ૭-૧૩ ॥

સૂત્રાર્થ—આગમનિર્દિષ્ટ માત્ર ગમન કરવું, આગમ-
વાનોની પૂજા-વહુમાન આદિ વ્યાપારો કરવામાં સતત
પ્રયત્ન કરવી, આગમને યાદ કરવું, આ પ્રમાણે વર્તવાથી
આશયની નિશ્ચિત પવિત્રતા થાય છે.

“ स्पष्टीकरण ”

जे कांइ शुभ कार्यो आरंभवा तेमां आगम-सिद्धान्त आज्ञाने मुख्य करी वर्तन करवुं परंतु आगमनिषिद्ध मार्गे जवुं नही, तथा आगमना अभ्यासी महर्षि मुनियोनी सेवा-भक्ति, पूजा, विनय, बहुमान आदि व्यापारो करवा; तेमज आगमना अभ्यास आदि क्रियासां प्रवृत्ति करवी, आगम-वचनोलुं वारंवार स्मरण करवुं. आ कार्यो करवाथी हृदयनी खरी पवित्रता थाय अने तेथी पवित्र आशयनुं उत्थान थाय छे. परमार्थ ए के-पवित्र हृदयने प्राप्त करवा उपरोक्त विधिं वर्तन करवुं. आ सिवाय अन्य मार्गे हृदयनी पवित्रता थाय नही. अतएव ग्रंथकर्ताए श्लोकना उत्तर भागमां ‘ खलु ’ ए पद आप्युं छे अर्थात् निश्चिततया आम वर्तवाथी आशय पवित्र थाय, तेमज आ प्रमाणे वर्तनारमां ज पवित्र आशय होय अने तेथी अन्यथा वर्तनार उंची क्रिया-अनुष्ठानो करे तदपि हीन आशयवालो छे एम जाणवुं.

आ प्रमाणे आशय पवित्रता जणावी. एवा आशय विशेषपूर्वक ज जिनबिंब कराववुं शास्त्रोक्त विधि युक्त छे, ए वातनुं समर्थन करवा ग्रंथकार दर्शावे छे.

एवंविधेन यद्विम्ब-

कारणं तद्वदन्ति समयविदः ॥

લોકોત્તરમન્યદત્તો,

લૌકિકમભ્યુદયસારં ચ ॥ ૭-૧૪ ॥

સૂતાર્થ—દર્શિત આશય પવિત્રતા સહિત જે જિનવિવ કરાવીએ તેને શાસ્ત્રજ્ઞો લોકોત્તર કાર્ય કહે છે, અને આથી વિપરીત રીતે કરાવીએ તેને લૌકિક કાર્ય જણાવે છે; પરંતુ આ લૌકિક કાર્ય કેવલ માનપ્રતિષ્ઠા આદિ ફલને જ અર્પણ કરે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

આશયની પવિત્રતા માટે જે વિધાન કહ્યું તે જ પ્રમાણે જે જિનવિવરૂપ કાર્ય થાય અને તેથી અન્યથા રીતે જે કાર્ય થાય, આ બન્ને કાર્યોના નામ અને ફલમાં અવશ્ય ભેદ હોય છે, એ જ વાતને સ્પષ્ટ કરવા આ શ્લોક ગ્રંથકારે કહ્યો છે. એટલે કે લૌકિક તથા લોકોત્તર એ પ્રમાણે કાર્યના બે વિભાગો થઈ શકે. જે કાર્યો શુદ્ધ છતાં માત્ર લૌકિક ફલને જ અર્પે તે લૌકિક, અને જે કાર્ય લોકોત્તર આત્મ-કલ્યાણ, કર્મનિર્જરા ફલને અર્પે તે લોકોત્તર. અહીં શાસ્ત્ર-કાર કહે છે કે—જેઓ પ્રથમ કહી ગયા એ રીતે આશય-પવિત્રતા સાથે જિનવિવ કરાવે તો આ કાર્યને શાસ્ત્રજ્ઞો—તત્ત્વ-જ્ઞાનીયો લોકોત્તર કાર્ય એટલે એકાન્તકલ્યાણ મોચફલ-દાયી કાર્ય કહે છે. જ્યારે એ વિધિ અને આશયપવિત્રતા વિના જો કરાવે તો લૌકિક કાર્ય માન, કીર્તિ આદિ ફલ

अर्पनार कार्य दर्शावे छे. अगर स्वर्गादि संपत्ति अर्पनार कार्य कहे छे.

“ लौकिक कार्य ” अभ्युदय फल आपनार थाय एम कह्युं पण लोकोत्तर कार्य क्या फलने आपे ए जग्याव्युं नहीं माटे तेनो खुलासो हवे करे छे.

लोकोत्तरं तु निर्वाणसाधकं,

परमफलमिहाश्रित्य ॥

अभ्युदयोऽपि हि परमो,

भवति त्वत्रानुषंगेण ॥ ७-१५ ॥

मूलार्थ—अहीं उत्कृष्ट फल तरीके लोकोत्तर फल—मोक्षफलनी प्राप्ति थाय ते, अने अभ्युदय फल एटले स्वर्ग-संपत्तिनो लाभ थाय ते; परंतु लोकोत्तर फलप्राप्तिना मध्यमां अवश्य स्वर्गादिक क्राद्धिरूप गौण फल तो आनु-षंगिकपणे थाय ज.

“ स्पष्टीकरण ”

आ श्लोकनो भावार्थ उपरना श्लोकना विवरणमां अमे कही आख्या छीए, मात्र विशेष एटलुं ज के मुख्य अने गौण एम बे प्रकारे फलो थाय. तेमां लोकोत्तर कार्यनुं मुख्य फल मोक्षप्राप्ति थवी ते, तथा लौकिक कार्यनुं मुख्य फल स्वर्गसंपत्तिनो लाभ थाय ते. लोकोत्तर कार्यमां साध्यतया

મુખ્ય જો કે મોક્ષફલ છે તો પણ આનુષંગિકી સ્વર્ગ-
દિની સંપત્તિ તો અવશ્ય ગ્રાપ્ત થાય જ; પરંતુ તે કાંઈ સાધ્ય
નથી જ્યારે લૌકિક કાર્યમાં સાધ્ય તરીકે સ્વર્ગાદિ સંપત્તિ
જ માની છે એટલે તેથી મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય નહીં.

પ્રધાન તથા આલુષંગિક ફલનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા
ગ્રંથકર્તા દષ્ટાંત દર્શાવે છે.

કૃષિકરણ ઇવ પલાલં,

નિયમાદ્વાનાનુષંગિકોઽભ્યુદયઃ ॥

ફલમિહ ધાન્યાવાસિઃ,

પરમં નિર્વાણમિવ વિમ્બાત્ ॥ ૭-૧૬ ॥

સૂતાર્થ — જેમ સેડુતોને કૃષિકર્મનું મુખ્ય ફલ ધાન્ય-
પ્રાપ્તિ અને ગૌણ ફલ તે ઘાસપ્રાપ્તિ થાય છે તેમ અહીં
જિનદિવથી મુખ્ય ફલ મોક્ષફલ—મોક્ષપ્રાપ્તિ અને સ્વર્ગસંપ-
ત્તિનો લાભ ઘાસ તુલ્ય આનુષંગિક ફલ જાણવું.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

મુખ્ય આનુષંગિક ફલ માટે દષ્ટાંત—દાર્થાન્તિકનું
સામ્યકરણ આચાર્યશ્રી આ પ્રમાણે અહીં ઘટાવે છે. કૃષિ-
કર્મમાં જેમ ધાન્યપ્રાપ્તિ એ મુખ્ય ફલ અને પલાલપ્રાપ્તિ એ
આનુષંગિક ફલ માન્યું છે, તેમ જિનદિવ આદિ

पवित्र अनुष्ठानोमां मुख्य फल अपवर्गलाभ तथा
 आनुषंगिक फल देवर्द्धि-प्राप्ति मानेल छे. एटले के
 मुख्य साध्यभूत मोक्षनुं लक्ष्य जे क्रियामां आविष्ट
 होय ते क्रियाने तत्त्वज्ञो लोकोत्तरक्रिया, अने जे क्रियामां
 आ फलनी उपेक्षा करी गौण फल देवर्द्धि आदिनुं लक्ष्य
 होय ते क्रियाने लौकिक क्रिया कहे छे. अही पलाल अने
 अभ्युदयफल तेमज धान्य अने अपवर्ग बने मुख्य आनुषं-
 गिक फलनी यथार्थ साम्यता होवार्थी दृष्टांत-दार्ष्टान्तिकनी
 घटना बराबर सुघटित थाय छे. सार ए के-लौकिक क्रियाथी
 केवल अप्रधानफल प्राप्त थाय, ज्यारे लोकोत्तर
 अनुष्ठानथी प्रधान अप्रधान बने फलोनी प्राप्ति
 थाय. अप्रधानफल पण एवुं लाभे के जेनाथी परिणामे
 अवश्यमेव प्रधान मोक्षफल थाय ज.

(૮) પ્રતિષ્ઠાવિધિષોડશકમ્

ગત ષોડશક પ્રકરણમાં વિસ્તારથી ' જિનચિંત્ર ' કરણ વિધિ દર્શાવી. એ રીતે યથોક્ત વિધિશુદ્ધ પરમ સુંદર મંત્રન્યાસપૂર્વક તૈયાર થયેલ ચિંત્ર મંદિરમાં સુપ્રતિષ્ઠિત કર્યું હોય ત્યારે જ સાધ્યસાધક બને; અન્યથા તે ચિંત્ર આશાતના અને હાનીકર્તા જ થાય માટે તેની તુરતમાં જ પ્રતિષ્ઠા કરવી એ આવશ્યક અને શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ માર્ગ કહેવાય. અતઃ સંબંધપ્રાપ્ત અષ્ટમ ષોડશક પ્રકરણમાં આચાર્ય ભગવાન્ પ્રતિષ્ઠાવિધિનું કથન કરે છે.

નિષ્પન્નસ્યૈવં સ્વલુ,

જિનચિંત્રસ્યોદિતા પ્રતિષ્ઠાશુ ॥

દશદિવસાભ્યન્તરતઃ,

સા ચ ત્રિવિધા સમાસેન ॥ ૮-૧ ॥

મૂલાર્થ—ઉપર દર્શાવેલ વિધિ પ્રમાણે તૈયાર થયેલ ' જિનચિંત્ર ' ની અવશ્યમેવ તુરતજમાં પડેલે દશ દિવસની અંદર પ્રતિષ્ઠા કરવી એમ શાસ્ત્રો કહે છે. આ પ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્રમાં સંવેપથી ત્રણ પ્રકારની જણાવી છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

સાતમા પ્રકરણમાં ‘ જિનચિંત્ર ’ કરણની વિસ્તારથી જે વિધિ દર્શાવી તદનુસાર ‘ જિનચિંત્ર ’ તૈયાર થયા પછી તુરતજ પ્રથમ કહેલ વિધિશુદ્ધ મંદિરમાં સુપ્રતિષ્ઠિત કરવું. એટલે દશ દિવસની અંદર જ પ્રતિષ્ઠા જો થાય તો તે ઉત્તમ અને શાસ્ત્રોક્ત પ્રતિષ્ઠા ગણાય, અર્થાત્ આ પ્રતિષ્ઠા-કર્તા તથા કારયિતા અને શ્રીસંઘ સ્વજનો સર્વને એકાન્ત કન્યાણ તથા સર્વતો પ્રકારે ઉન્નતિભૂત અવશ્ય બને. દશ દિવસની અંદર કહેવાનો તાત્પર્ય એ કે-તે ઉત્તમ અવાધ્ય પ્રતિષ્ઠા કહેવાય; બાકી મધ્યમ અને જઘન્ય પ્રતિષ્ઠા જાણવી. આથી જ શ્લોકમાં ‘ આશુ ’ એ પદ આપ્યું. શ્લોકમાં ‘ સ્વલુ ’ એ પદ વાક્યાલંકાર માટે આપેલ છે અથવા ‘ સ્વલુ ’ શબ્દનો ‘ ‘ એવ ’ અર્થ કરવો. એટલે દશ દિવસમાં જ પ્રતિષ્ઠા કરવી; પરંતુ ત્યારબાદ થાય તે ઉચિત ન ગણાય. આ પ્રતિષ્ઠા પણ શાસ્ત્રમાં સંક્ષેપથી ત્રણ પ્રકારની દર્શાવી છે. અહીં ગ્રંથકર્તા “ દશ દિવસની અંદર પ્રતિષ્ઠા કરવી. ” આટલું વિધાન કરીને પ્રતિષ્ઠાના પ્રકારો તથા પ્રતિષ્ઠાનું સ્વરૂપ આદિનું આગળ વિસ્તારથી વર્ણન કરે છે, પરંતુ પ્રથમ પ્રતિષ્ઠાવિધિ આચાર્યે ન કહી તેનું કારણ પંચાશકના આઠમા પ્રકરણમાં ગ્રંથકર્તાએ વિસ્તારથી પ્રતિષ્ઠાવિધિ દર્શાવી છે. અતઃ અહીં તેનું કથન કરવું તે ગ્રંથ વધારવા જેવું ગણાય.

અહીં પ્રતિષ્ઠાવિધિના સ્વરૂપનું દર્શન કરાવવું આવશ્યક હોવાથી પંચાશકમાંહેલું વર્ણન અમે અત્ર અવતારીએ છીએ.

“ प्रतिष्ठाविधि ”

स्पर्ष्टीकरण—उपर जगणाव्या प्रमाणे विधि तथा आशय शुद्ध ‘ जिनविंव ’ तैयार थया पछी तेनो मन, वचन अने कायाना शुभ व्यापारो साथे चंद्र, ग्रह, नक्षत्र आदि शुभ योगमां उच्च स्थानमां वर्तता होय ते समये निष्पन्न मंदिरमां प्रवेश करवो अर्थात् योग्य स्थलमां प्रवेश कराववो, योग्य स्थानमां विराजमान करवुं; परंतु ज्यां विंव स्थापन करवुं होय एवा मंदिरनी आसपास अल्पमां अल्प (१००) सो हाथमां अस्थि, मांस, अशुचि आदि पदार्थो पहेलाना अगर पछीना पड्या न होय तेनी योग्य शुद्धि करवी अर्थात् क्षेत्रशुद्धि कर्या पछी ज त्यां विंव स्थापन करवुं, तेमज ज्यां विंव पधराववुं होय त्यां जमीननी अंदर पण अस्थि, मांस के अपवित्र पदार्थोनी तपास कर्या पछी ज बंधाववुं, अन्यथा ते मंदिर उपघातक अने अल्प समयमां विनाशी बने. आथी मंदिरनी आसपास प्रतिष्ठा कर्या पछी पण अपवित्र पदार्थो पडे नहीं, गंदकी कोइ करे नहीं तेनो खास विवेक राखवो जोइए. ए प्रमाणे क्षेत्रनी शुद्धि कर्या पछी ते जिनमंदिरने प्रतिष्ठा पहेला अने पछी सुगन्ध, पुष्प, धूप आदि पदार्थोवडे अत्यंत सुवासित करवुं, सुगन्धमय करवुं, आसपासनी जमीन पण सुवासित करवी. शास्त्रकर्ता कहे छे के निश्चयथी सुगन्धमय करवुं, जेथी दुर्गन्धना संस्कारो उडी जाय, उत्तम देवताओ प्रसन्न थाय, हृदय अने आत्मा आनंद पामे, दिलनुं आकर्षण थाय. लोकोमां

પ્રશંસા થાય. ત્યારબાદ દશ દિગ્પાલો, ચાર લોકપાલોની સ્થાપના કરી તેની પૂજા-સન્માન આદિ કરવા, તેમજ બાકી અન્ય દેવતાઓની પણ પૂજા-સન્માન આદિ કરવા એટલે બલિ-બાકૂલ આદિ અર્પણ કરવા. અત્ર કેટલાકોની એવી દલીલ છે કે-દેવતાઓ અસંયમી હોવાથી તેઓની પૂજા શા માટે કરવી ? કેમકે તેઓની પૂજા કરવાથી અસંયમપણાનું પોષણ થાય છે. જો કે આ દલીલ દેખાવમાં ઘણી સુંદર છે, તો પણ ભ્રમજનક હોવાથી આચાર્યશ્રી આ ભ્રમનું નિરસન આ પ્રમાણે કરે છે. અહીં જે 'વિંબ' ની પ્રતિષ્ઠા કહી તે 'વિંબ' ના માલિક તીર્થંકરદેવ છે, અને તીર્થંકરદેવ દેવ, અસુર, વિદ્યાધર, મનુષ્ય, જાનવર આદિ સર્વ જીવોને પૂજ્ય-અભ્યર્ચનીય છે. આથી જેમ રાજા ગાદીનશીન થાય ત્યારે સર્વનો ઉચિત સત્કાર કરી સર્વને સુખ રાખવામાં આવે છે, સર્વ પ્રજાને હર્ષનું કારણ થાય છે તેમ તીર્થંકરદેવની મૂર્તિ પણ જ્યારે ગાદીનશીન થાય ત્યારે સર્વનો ઉચિત સત્કાર કરવો આવશ્યક છે, જેથી નિર્વિગ્ન કાર્ય સમાપ્ત થાય. અતઃ અવિરતિ એવા દેવી-દેવતાઓની તે સમયે પૂજા કરવી એ કાંઈ અઘટિત નથી કિન્તુ સુઘટિત જ છે, તથા દશ દિગ્પાલો, ચાર લોકપાલો સમ્યગ્દષ્ટિ અને મહર્દ્ધિક દેવતાઓ છે, અતઃતેઓ આપણા સમાનધર્મી-સાધર્મી બંધુ હોવાથી, વહી મિથ્યા-દષ્ટિ દેવતાઓ પણ દ્રવ્યથી સાધર્મિક બંધુ હોવાથી પ્રતિષ્ઠા

સમયે તેઓની પૂજા કરવી ન્યાયસંગત જ છે. ઉચિત સમયે સાધર્મીનો સત્કાર ન કરવો, એના સમાન અન્ય અજ્ઞાનતા અથવા ધર્મતત્ત્વનું અનાદરપણું ક્યું કહેવાય ? એ રીતે દેવતાઓનો સત્કાર કર્યા પછી ચંદ્ર, નક્ષત્ર, ગ્રહાદિકના શુભયોગમાં પ્રતિમા સ્થાપન ઉચિત સ્થલ પર મંગલમય ગાયનાદિપૂર્વક ચંદનાદિ પદાર્થો સહ મૂર્તિને પધરાવવી, અને પ્રતિષ્ઠા-કલ્પમાં વર્ણવેલ સુગન્ધી દ્રવ્યમિશ્રિત જલથી મૂર્તિને પચાલી શુદ્ધ કરવી જેથી મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા યોગ્ય થાય, તેમજ જિનમૂર્તિની સમિપે ચાર દિશાઓમાં ચાંદી, સુવર્ણ, રત્ન, પુષ્પ આદિ પદાર્થોવડે ભરેલા અથવા યુક્ત ચાર મંગલકુંભો સ્થાપન કરવા. આ કુંભો પળ હાથથી કાંતેલ અને ચાર શરવાલા સુતરથી મુખ વાંધીને સ્થાપવા, એટલે કન્યાસુતરથી મુખ વાંધીને સ્થાપન કરવા, ત્યારપછી ઘી અને ગુડથી ભરેલા મંગલદીપકો સ્થાપવા, તથા સ્વાજા વિગેરે મનોહર સ્વાદ્ય પદાર્થો ધરવા, અશ્વંડ શેરડીનાં સાંઠા, કેલ, જૂવારાંરોપણ, ચંદન અને સ્વસ્તિક વિગેરે કરવા, ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ નામની ઔષધિયો કરીને સહિત અનેક મંગલકંકણો મૂકવા. પછી પ્રથમ દિવસે સુગંધી ગંધયુક્ત એવા ચંદનથી મૂર્તિને વિલેપન કરવું અને સૌભાગ્યવંતી તથા ઉત્તમ પ્રશસ્ત વેશ અલંકારવતી ચાર અથવા અધિક સ્ત્રીયોએ મૂર્તિને પોંચવી. અહીં જે દિવસે વિલેપન-પૂજા આદિ કરવી તે દિવસે પ્રધાન પ્રધાનતર દ્રવ્યો, ઔષધિયો, ફલો, વસ્ત્રો, સુવર્ણ, મણિ, મૌક્તિક વિગેરે અનેક પદાર્થોથી વની શકે તો

ઉત્કૃષ્ટ પૂજા કરવી તથા શક્તિ પ્રમાણે અનેકવિધ બલિયો, અનેકવિધ સુગંધો, અનેકવિધ કુસુમો, અનેકવિધ સુવાસો-ચૂર્ણો, અનેક પ્રકારની રચનાઓ, નાટ્યો-ગાયનોવડે મહોત્સવ કરવો, ઇટલે અઘાઈમહોત્સવ, શાન્તિસ્નાત્ર, વિવિધ રચનાઓ શક્તિ અનુસાર અવશ્ય કરવી. ત્યારપછી મૂર્તિ અગ્રે ચૈત્યવંદન કરી પ્રવર્ધમાન સ્તુતિરૂપ સ્તુતિ કરવી, તેમજ વિગ્નશાન્તિ અર્થે શાસન-દેવતાનો એક 'લોગસ્સ'નો કાયોત્સર્ગ કરવો, ઇષ્ટ ગુરુદેવનું સ્મરણ કરવું. આટલું કર્યા પછી પ્રતિષ્ઠાપ્ય જિનવિંવ અને પ્રતિષ્ઠા કરનારની પૂજા કરી શુભ લગ્ન મુહૂર્તમાં પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણપૂર્વક અથવા મંગલાન્તરપૂર્વક તે જિનવિંવની પ્રતિષ્ઠા કરવી. આ રીતે પ્રતિષ્ઠા કર્યા પછી પ્રતિષ્ઠિત વિંવની પુષ્પ આદિથી પૂજા કરી ચૈત્યવંદન કરવું, અને ઉપસર્ગ નાશ માટે ફરી શાસનદેવતાનો કાયોત્સર્ગ કરવો. વસ આટલી વિધિ કર્યા પછી આ પ્રતિષ્ઠાવિધિ પૂર્ણ થાય છે, માટે અહીં સમાપ્તિ કરવી અર્થાત્ દેવતાઓને વિસર્જન કરવા, તેમજ હૃદયની સ્થિરતા થાય તેમ અને પ્રતિષ્ઠા સ્થિર બને તેવો આશિર્વાદરૂપ પ્રતિમા અગ્રે નિમ્ન લિખિત મંગલમય ગાથાનો પાઠ કરવો:—

જહ સિદ્ધાણ પતિટ્ઠા તિલોગચૂડામણિમ્મિ
સિદ્ધિપદે । આચંદસૂરિયં તહ હોઝ ઇમા

સુપ્પતિટ્ઠ ત્તિ ॥ ૧ ॥

જહ મેરુસ્સ પડટ્ટા જંબૂદીવસ્સ મજ્ઝયારંમિ । આ૦૨
 જંબૂદીવપડટ્ટા જહ સેસયદીવમજ્ઝયારંમિ । આ૦૩
 જહ લવણસ્સ પડટ્ટા સવસમુદ્દાણમજ્ઝયારંમિ । આ૦૪

પ્રતિષ્ઠાને અંતે શક્તિ પ્રમાણે વિશિષ્ટ પ્રકારે અશન, પાન, સ્વાદિમ, સ્વાદિમ, વસ્ત્ર, અલંકાર આદિથી શ્રીસંઘની પૂજા-ભક્તિ અવશ્ય કરવી, જેથી ઉત્સાહ અને આનંદવૃદ્ધિ સાથે પ્રતિષ્ઠા સમાપ્ત થવાથી ધર્મ પ્રશંસાકારક બને. આ ટૂંકું વિધાન પંચાશકમાંહેલું અમે અહીં આપ્યું છે, એ વાત અમે પ્રથમ જ જણાવી ગયા છીએ; વાકી આ સિવાયનું વિસ્તૃત વર્ણન અને વિશેષ વિધાન પ્રતિષ્ઠાકલ્પ અને પ્રતિષ્ઠાકારકો પાસેથી વાંચકોએ જાણી લેવું. અમે તો અહીં શાસ્ત્રીય જે ટૂંક વિધાન છે તે આપી સ્થાન પૂર્ણ કર્યું છે.

ગ્રંથકર્તાએ પ્રથમ શ્લોકમાં ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા જણાવી હતી, તે ત્રણ પ્રકારો શાસ્ત્રકર્તા અહીં હવે જણાવે છે.

વ્યક્ત્યાખ્યા સ્વલ્લેખા,

ક્ષેત્રાખ્યા ચાપરા મહાખ્યા ચ ॥

યસ્તીર્થકૃદ્યદા કિલ,

તસ્ય તદાયેતિ સમયત્રિદઃ ॥ ૮-૨ ॥

મૂલાર્થ—વ્યક્ત્યાખ્ય, ક્ષેત્રાખ્ય અને મહાખ્ય નામે ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા કરી છે. તેમાં જે કાલે જે તીર્થંકર

वर्तमानतीर्थना स्वामी तरिके होय ते काले ते तीर्थकरनीं मूर्ति बीराजमान करवी तेनुं नाम समयज्ञो व्यक्त्याख्य नामे प्रथम प्रतिष्ठा कहे छे.

“ प्रतिष्ठाभेदो ”

स्पष्टीकरण—पहेला श्लोकमां “ त्रण प्रकारनी प्रतिष्ठा ” एम जणाव्युं हतुं, तेना साथे संबंध राखनार आ बीजो श्लोक छे. अहीं त्रण प्रकारनी प्रतिष्ठाना नामो जणावी ग्रंथ-कर्ता उत्तरार्धथी पहेली प्रतिष्ठानुं स्वरूप दर्शावे छे. व्यक्ति, क्षेत्र तथा महा—एम त्रण प्रकारनी प्रतिष्ठा शास्त्रमां सिद्धान्त-तत्त्ववेत्ताओ कहे छे. व्यक्तिनो अर्थ अमुक ज नामविशिष्ट पदार्थ अर्थात् जेम अनेक मनुष्यना टोळामां “ देवदत्त ” एवी संज्ञाविशिष्ट एक मनुष्य, क्षेत्र एटले अमुक स्थान अथवा भागमां रहेनार अगर थयेल एवा अनेक मनुष्यनुं टोळं अने महानो अर्थ संपूर्ण भूभागमां निवसनार मनुष्यनो समूह. अहीं एज भावने लगतो भावार्थ शास्त्रकर्ता त्रण प्रकारनी प्रतिष्ठामां दर्शावे छे, तेमां पहेली प्रतिष्ठानुं स्वरूप आ प्रमाणे:—

“ व्यक्तिप्रतिष्ठा ”

जे काले जे तीर्थकरनुं शासन वर्ततुं होय ते काले ते तीर्थकरनी हयातीमां अथवा पछी ज्यां सुधी अन्य तीर्थकरनुं शासन चालु न थाय त्यां सुधी तें शासन—नायकनी मूर्ति भराववी तेनुं नाम व्यक्तिप्रतिष्ठा. जेमके वर्तमानमां महावीर

મગવંતનું શાસન વર્તે છે એટલે શાસનાધીશ્વર મહાવીર દેવની મૂર્તિ પધરાવીએ, તેમજ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના શાસન વચ્ચે તેમની પધરાવીએ એ રીતે આ ભરતક્ષેત્રમાં ચતુર્વિંશતિ જિનેશ્વરો પૈકી જે તીર્થંકરનું શાસન હોય અને તે તીર્થંકરની મૂર્તિ પધરાવીએ તે સર્વ વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા જાણવી. આ પરથી જે કાલે અન્ય જિનેશ્વરનું શાસન ચાલું હોય અને અન્ય તીર્થંકરની મૂર્તિ સ્થાપન કરવી. આ પ્રતિષ્ઠા મધ્યમ અર્થાત્ ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠાન્તર્ગત જાણવી. વર્તમાનમાં જેમ મહાવીરદેવનું શાસન વિદ્યમાન છતાં પાર્શ્વનાથ, શાન્તિનાથ વિગેરે કોઈ પણ પ્રભુની મૂર્તિ સ્થાપન થાય છે, અતઃ આ પ્રતિષ્ઠા ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા કહેવાય; કિન્તુ આદ્ય પ્રતિષ્ઠા ન ગણાય એમ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું.

હવે ‘ ક્ષેત્રાખ્ય ’ નામે દ્વિતીય પ્રતિષ્ઠાનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

ઋપભાવ્યાનાં તુ તથા,

સર્વેષામેવ મધ્યમા જ્ઞેયા ॥

સતત્યાધિકશતસ્ય તુ,

ચરમેહ મહાપ્રતિષ્ઠેતિ ॥ ૮-૩ ॥

મૂલાર્થ—ઋપભદ્રેવ આદિ તથા ચતુર્વિંશતિ જિનેશ્વરોની પ્રતિષ્ઠા તે મધ્યમ પ્રતિષ્ઠા જાણવી, અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સો ને સિત્તેર (૧૭૦) જિનેશ્વરોની પ્રતિષ્ઠા તેનું નામ અંતિમ મહાપ્રતિષ્ઠા જાણવી.

“ ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા ”

સ્પષ્ટીકરણ-ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા-આદિનાથ વિગેરે ચોવીશ જિનેશ્વરોની મૂર્તિઓ પથરાવવી તે. આ પ્રતિષ્ઠાને શાસ્ત્રકર્તા મધ્યમ પ્રતિષ્ઠા કહે છે. અહીં ગ્રંથકાર “ઋષભાચાર્યાનાં તુ” એ પદથી રુષભદેવ વિગેરે કોઈ પણ જિનેશ્વરની અને “તથા સર્વેષામેવ” ચોવીશેની પ્રતિષ્ઠા કરવી તેનું નામ મધ્યમ પ્રતિષ્ઠા કહે છે. ટીકાકાર “ઋષભાચાર્યાનાં સર્વેષાં” એ વચ્ચે પદોનો વિશેષ્ય વિશેષણ ભાવ દર્શાવી રુષભદેવ આદિ ચોવીશે તીર્થકરોની પ્રતિષ્ઠાને ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા જણાવે છે. ટીકાકારના આશયથી કેવલ જે સમયે અન્ય પ્રશ્નનું શાસન વર્તતું હોય તે સમયે અન્ય કોઈ જિનેશ્વરની મૂર્તિ પથરાવીએ, આ પ્રતિષ્ઠાને કહી પ્રતિષ્ઠામાં ગણવી એ શંકા ઉપસ્થિત થાય છે, કારણ કે જે સમયે જેનું શાસન હોય તે સમયે તેની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી તેનું નામ વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા કહી ગયા છે. અતઃ આ શંકાના નિરસન માટે “ઋષભાચાર્યાનાં” અને “સર્વેષામેવ” એ પદોને સ્વતંત્ર રાખી અર્થ કરીએ તો વરાવર સુઘટિત થાય. આ જ આશયને હૃદયમાં ધારી મૂલકર્તાએ “તુ અને તથા” પદો આપ્યા હોય એવું અનુમાન આપણે કેમ ન કરીએ? આમ છતાં એક શંકા તો અવશ્ય વિચારણાને ઉપસ્થિત થશે. આ શંકા એ જ કે-જ્યારે આદિનાથ, પાર્શ્વનાથ, શાન્તિનાથ વિગેરે એક જ મૂર્તિની સ્થાપના કરીએ અને તેને ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા માનીએ, તથા જે સમયે જે ભગવાનનું શાસન હોય તે ભગવાનની મૂર્તિ પથરાવીએ તેનું નામ વ્યક્તિ-

પ્રતિષ્ઠા માનીએ ત્યારે વન્ને પ્રતિષ્ઠામાં ભેદ ન હોવાથી અલગ શા માટે કહી ? આનો ઉત્તર એટલો જ કે વ્યક્તિ-પ્રતિષ્ઠામાં કેવલ વર્તમાન શાસનનાયક સિવાયની પ્રતિષ્ઠા ન થાય. જ્યારે ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠામાં શાસનનાયક સિવાય કોઈ પણ તીર્થંકર અને ચોવીશ જિનેશ્વરોની મૂર્તિ પધરાવી શકાય. પરમાર્થ એ કે-અમુક વ્યક્તિની અપેક્ષાએ વ્યક્તિ-પ્રતિષ્ઠા અને ભરત અથવા ઐરાવત ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર-પ્રતિષ્ઠા જાણવી. આ વે પ્રતિષ્ઠાનું સ્વરૂપ કહ્યા પછી ગ્રંથકર્તા અર્ધશ્લોકથી “મહાપ્રતિષ્ઠા” નું સ્વરૂપ કહે છે.

“ મહાપ્રતિષ્ઠા ”

મહાવિદેહ, ભરત અને ઐરાવત આ સર્વ ક્ષેત્રોના મલી એક સો સિત્તેર ૧૭૦ તીર્થંકરોની મૂર્તિઓ પધરાવવી, આ પ્રતિષ્ઠાને શાસ્ત્રકર્તાઓ ચરમ-મહાપ્રતિષ્ઠા એવું નામ અર્પે છે, અર્થાત્ આ ત્રણે પ્રતિષ્ઠાઓની જે જે સંજ્ઞાઓ છે તેવો જ તેનો ગર્ભિતાશય છે. નિદાન એ કે-મહાપ્રતિષ્ઠામાં સર્વ ક્ષેત્રોના તીર્થંકરોની મૂર્તિઓ પધરાવાય માટે મહાપ્રતિષ્ઠા.

એ રીતે ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા જણાવી. આ ત્રણે પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા સાતમા પોઢશકમાં દર્શાવેલ ઉત્તમ પવિત્ર આશય તથા વર્તનવાન્ ભાવિક ગ્રહસ્થે ઉત્તમ કારીગર પાસે વિધિ-શુદ્ધ વનાવેલ જિનવિંચોની જ થાય. પાઠકોને આ વાત ફરી જણાવવાની અમે જરૂર દેશ્વતા નથી, આટલો નિર્દેશ કર્યા પછી અહીં કોઈ શંકા ઉપસ્થિત કરે કે—

“ प्रतिष्ठा कोनी ? ”

आ प्रतिष्ठा कोनी ? अष्टकर्मनो नाश करी मोक्षे गयेल एवा परमेश्वरनी आ प्रतिष्ठा कराय छे अर्थात् वनावेल जिनबिंबमां ते परमात्माने असे स्थापीए छीए, एम जो कहो तो आ उत्तर केवल साटीनी पोली भित जेवो छे; कारण के जे परमात्मा मोक्षमां बिराजे छे, जेओए आठ कर्मनो नाश करी संसार दूर कर्यो छे तेओ गमे तेवा विशिष्ट मंत्रोना अनेक संस्कार करवा छतां अहीं उतरी शकता नथी. यदि मंत्रोना संस्कारथी तेओ आवता होय तो तेओ मुक्त-सिद्ध थया छे ए कथन भ्रममूलक गणाय. सिद्ध तो ए ज केहेवाय के जेओ फरीने अहीं आवे नहीं. आ हेतुथी “ सिद्धनी प्रतिष्ठा ” आ उत्तर भ्रमनाशक न गणाय. अतएव यदि एम कहो के-संसारवर्ती कोइ देवजातिमां रहे-लनी प्रतिष्ठा करीए छीए, तो आ उत्तर पण केवल युक्ति-खंडित छे. हेतु ए के-संसारवर्ती कोइ देवजाति विशेष सर्वदा एक ज स्थान पर स्थित थइ शकती नथी. ए तो संसारी होवाथी अन्यत्र अन्यत्र गमनागमन अवश्य करे, एटले मंत्रादि संस्कारविशेषद्वारा आ संसारवर्ती देवजाति विशेषनी स्थापना ए तो नितान्त अघटित छे, धारो के-कदाचित् कोइ समये आ देवजाति विशेष अहीं आवे छे अर्थात् मूर्त्तिमां पोतानो सद्भाव दशवि एतावन् मात्रथी कांइ प्रतिष्ठानी सिद्धि न गणाय, प्रतिष्ठसिद्धि तो त्यारे ज

કહેવાય કે જે દેવતત્ત્વ સર્વદા મૂર્તિમાં વિદ્યમાન થાય. આ શંકાના નિરસન માટે આચાર્ય ભગવંત જણાવે છે કે—વિશિષ્ટ આત્મભાવની જ પ્રતિષ્ઠા થાય છે કિન્તુ મુક્ત અથવા સંસારસ્થ દેવજાતિ વિશેષની મૂર્તિમાં સ્થાપના અમે જણાવતા નથી; પરંતુ મૂર્તિમાં વિશિષ્ટ આત્મભાવનો જ આરોપ કરવો તેને અમે પ્રતિષ્ઠા કહીએ છીએ. એટલે ઉપરોક્ત શંકા અર્થવગરની જ સિદ્ધ થાય છે, એ જ ભાવનું દર્શન કરાવવા આચાર્યશ્રી કથન કરે છે.

भवति च खलु प्रतिष्ठा,

निजभावस्यैव देवतोद्देशात् ॥

स्वात्मन्येव परं यत्,

स्थापनमिह वचननीत्योच्चैः ॥ ૮-૪ ॥

મૂલાર્થ—પ્રતિષ્ઠિત મુખ્ય દેવના ઉદ્દેશથી દેવવિષયક આત્મિક ભાવની જ સ્વ-આત્મામાં સ્થાપના કરવી એટલે કે-આત્મામાં પરમાત્મભાવનો પૂર્ણ ખ્યાલ કરવો તેનું જ નામ અહીં આગમવચનથી ઉચ્ચ-અતિશય મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા કહી છે, અને જિનચિંત્તમાં તો દેવવિષયક આત્મીયભાવનો આરોપ કરવો તેનું નામ વાહ્ય ઔપચારિક પ્રતિષ્ઠા કહી છે.

“ આત્મપ્રતિષ્ઠા ”

સ્પષ્ટીકરણ—શાસ્ત્રમાં વાહ્ય અને આભ્યન્તર બે

પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા કહી છે. તેમાં પણ બાહ્યને ગૌણ-અપ્રધાન તથા આમ્યન્તરપ્રતિષ્ઠાને મુખ્ય-પ્રધાન જણાવી છે. અતઃપ્રથમ ગ્રંથકર્તા આદિમાં આમ્યન્તરપ્રતિષ્ઠાનું સ્વરૂપ દર્શાવી પછી બાહ્યનું સ્વરૂપ કથન કરે છે, કારણ કે-આમ્યન્તર-પ્રતિષ્ઠા વિનાની બાહ્યપ્રતિષ્ઠા ફલદાત્રી થાય નહીં. આગલ આપણે તપાસી ગયા છીએ કે-પ્રતિષ્ઠા કરનાર શાસ્ત્રોક્ત વિધિશુદ્ધ અને ગુણવાન્ હોવો જોઈએ, તેમજ જે દેવની પ્રતિષ્ઠા કર્તવ્ય હોય તે દેવના ગુણોમાં તેનો આત્મા પરિણત થયો હોય, તે જ દેવના ધ્યાનમાં લીન હોય એ જ આત્મા પ્રતિષ્ઠાક્રિયાનો અધિકારી ગણ્યો છે. નિદાન એ કે-પ્રતિષ્ઠા કરનાર પ્રથમ તો પરમાત્માના સંબંધી જે જે અલૌકિક ચમત્કારી ગુણો હોય તેને ધ્યાનદ્વારા પોતાના આત્મા સાથે એક્યતા કરે, તેમાં તન્મય થાય, સ્વ-આત્મા પરમાત્મા તુલ્ય છે એમ સમાનતા વિચારે, હૃદય અને આત્મ સમીપે પરમાત્માનું અલૌકિક રૂપ સ્પર્શ કરે, આ સમયે સંસારની વિવિધ ઉપાધિયો વિસરી જાય, વિષયની જ્વાલાઓ બુઝાઈ જાય, કામક્રોધાદિ ભૂલી જાય, અહંત્વ અને મમત્વભાવને દૂર કરે, કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન એ સર્વને તુલ્ય, ક્ષણિક, સ્વાર્થી, અનન્તદુઃસ્વકારી માની તેના પર વિરક્તભાવ ધારણ કરે, કેવલ પરમાત્માનું અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત અલંકાર નિરાવાધ સુખ, અનંતવીર્ય, અનંતૈશ્વર્ય, જ્યોતિસ્વરૂપ વિચારે, સ્વ-આત્મામાં સ્થાપન કરે, આનું નામ શાસ્ત્રકાર આમ્યન્તરમુખ્ય પ્રતિષ્ઠા કહે છે. આ જ તાત્ત્વિક

પ્રતિષ્ઠા કહી છે. પરમાર્થ એ કે-ઉપરોક્ત ધ્યાન વિના આ પ્રતિષ્ઠા અપ્રાપ્ય કહી છે.

“ આત્મામાં પરમાત્મપણું કેમ થાય ? ”

અહીં પાઠકોને શંકા અવશ્ય થશે કે મુખ્ય પરમાત્મા અનંતગુણવિશિષ્ટ પરમ જ્યોતિરૂપ છે, અને પ્રતિષ્ઠાકર્તા એક સંસારી પુરુષ છે, તે યદિ પરમાત્મગુણનું ધ્યાન કરે તો એકાદ ગુણનું ધ્યાન કરી શકે. તે પણ માત્ર વિચારપણે, પરંતુ અનુભવરૂપે તો નહીં જ. પરમાત્મગુણનો અનુભવ તો ત્યારે જ થાય કે જો પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત થાય. હવે પરમાત્માના એકાદ ગુણનું ધ્યાન કરવાથી પૂર્ણ પરમાત્મસ્વરૂપ સાથે પ્રતિષ્ઠાકર્તાની તન્મયતા અને કર્તાના આત્મામાં પરમાત્મપણાની પ્રતિષ્ઠા માનવી એ શુક્તિથી અગ્રાહ્ય વિષય છે, એટલે સ્વાત્મામાં પરમાત્માની પ્રતિષ્ઠા કરવી એ નિતાન્ત અઘટિત જ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રશ્નનું સમાધાન ઉપાધ્યાયજીએ સ્વટીકામાં આ પ્રમાણે કર્યું છે. શાસ્ત્રકર્તા સ્વ-આત્મામાં પરમાત્માની પ્રતિષ્ઠા કરવાનો ઉપદેશ “વચન-નીત્યોચ્ચૈઃ” એ પદથી કરે છે, એટલે કે-વચનાનુષ્ઠાનવડે પ્રતિષ્ઠા કરવાનું દર્શાવે છે. શાસ્ત્રકારની આજ્ઞા લક્ષ્યમાં રાખી જે ક્રિયા થાય તેને શાસ્ત્રકર્તાએ વચનાનુષ્ઠાન કહ્યું છે. અહીં

૧ જો પુણ જિણગુણચેઈસુત્તવિદ્વાણેણ વંદણં કુણ્ઠિ । વચનાણુ-
દ્વાણમિણં ચરિત્તિણો દોઢ નિયમેણ ॥૧॥ ચેઈચવંદણભાસં ૦ ગા ૦
॥૧૧॥ જે કોઈ ચૈત્યવંદનસૂત્રના વિધાનવડે જિનચૈત્યોની વંદના કરે
તેનું નામ વચનાનુષ્ઠાન કહ્યું. આ અનુષ્ઠાન સંયમીને અવશ્ય હોય.

વચનાનુષ્ઠાન એ પદની પૂર્વોક્ત વ્યાખ્યા પ્રમાણે જેઓ શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન કરે, પ્રત્યેક ક્રિયામાં શાસ્ત્રનું જ જેઓ અવલંબન કરે, પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત કરવા વારંવાર અભ્યાસ કરે, પરમાત્માના પ્રત્યેક ગુણોનું સ્મરણ કરી તેનું ધ્યાન કરે, એવા નિર્મલ આત્મામાં જ આ પરમાત્મભાવની સ્થાપના થઈ શકે. વધુમાં એ જ આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપની સાથે તન્મયતા કરી શકે છે, એટલે કે—જેમ વિદગ્ધ કામી યુવક કોઈ લાવણ્યસૌભાગ્ય રૂપકલાસંપન્ન લલનામાં આસક્ત થયા પછી તેનો જ અહર્નિશ વિચાર કરે છે, તેને સ્વહસ્તગત કરવા સંયોગો खोळे છે, તેમાં વિવિધ ગુણો સ્વદૃષ્ટિએ નિહાળે છે અને તેથી તે વિલાસી પુરુષના હૃદયમાં, ચક્ષુમાં, છાયામાં, શબ્દમાં તે જ લલનાની મૂર્તિ આલેખાય છે, નિદ્રા કે તંદ્રા, સ્વપ્ન કે જાગૃતાવસ્થામાં તેને જ દેખે છે. અહીં આ કામી આ સ્થિતિના લીધે કાંઈ પુરુષ મટી સ્ત્રીરૂપ બનતો નથી, તેમજ સ્ત્રીના ગુણોનો યથાવત્ અનુભવ કે વેદન તે કરતો નથી; તથાપિ તેના રાગથી તન્મયતાનો તો જરૂર તે અનુભવ કરે છે અને આ અનુભવના પરિણામે કામી સ્વહૃદયમાં તે લલનાની મૂર્તિનું અપૂર્વ સ્વરૂપ સ્વદું કરી રાતદિન તેની પ્રાપ્તિની લાલસાથી ઝૂંચ્યા કરે છે. આ વાતનો અનુભવ પાઠકોને સમજાવવા માટે અમારે વધારે પ્રયાસ કરવાની આવશ્યકતા નથી. એ જ રીતે વચનાનુષ્ઠાન પ્રમાણે વર્તનાર પરમાત્મભાવનું અપૂર્વ ધ્યાન, તેની તન્મયતા અને પરમાત્માના એકાદ

ગુણના સ્મરણ માત્રથી સ્વ-આત્મામાં પરમાત્માનો આરોપ
 અથવા તો પરમાત્માનું ચિત્ર કેમ ન રવડું કરી શકે ? અવશ્ય
 કરી શકે. આથી જ ઉપાધ્યાયજી ઉપરોક્ત શંકાના સમાધાનમાં
 જણાવે છે કે-પ્રતિષ્ઠિત દેવના એકાદ મુખ્ય ગુણનું ધ્યાન કર-
 વાથી વિચક્ષણ આત્મા સ્વાત્મામાં દેવના સર્વ ગુણોનો આરોપ
 કરી “હું પણ આ સર્વ ગુણવાન્ પરમાત્મ સ્વરૂપ છું, પરમાત્મા
 અને મદીય આત્મામાં કિંચિત્ પણ વિષમતા નથી, જે ગુણો
 પરમાત્મામાં છે તે જ ગુણો મારા આત્મામાં તિરોભાવરૂપે રહ્યા
 છે, યદિ તે જ ગુણો આવિર્ભાવને પામે તો હું અને પરમાત્મામાં
 ભેદ રહે નહીં. ” આ સ્થિતિનો અનુભવ કરી શકે છે. પરિ-
 નામે પરમાત્માની સ્થાપના યથાવત્ સ્વાત્મામાં વચનાનુષ્ઠાન-
 કારી અવશ્ય કરી શકે છે. અત્ર મહર્ષિઓ ધ્યાતા અન્ત-
 રાત્મા, ધ્યેય પરમાત્મા અને અન્તરાત્માની પરમાત્મા સાથે
 એક્યતા તે ધ્યાન-આ ત્રિપુટીનો સંયોગ થયા પછી અંતરાત્મા
 પોતાનામાં પરમાત્મભાવની પ્રાપ્તિ અથવા પ્રતિષ્ઠા કરવા અવશ્ય
 ભાગ્યવાન્ થાય છે, એમ સુલ્લું જણાવે છે. એટલે નિર્મલ સ્ફા-
 ટિકમાં જેમ દૃષ્ટાનું તદ્વત્ પ્રતિવિમ્બ પ્રતિભાસમાન થાય છે તેમ
 નિર્મલ અન્તરાત્મરૂપ સ્ફાટિક રત્નમાં પરમાત્માનું પ્રતિવિંબ
 પણ આવિર્ભૂત થાય છે. આ વિષયનો સુવોધ કરવા મહર્ષિઓ
 એક સુંદર દૃષ્ટાંત પણ આપે છે. “ કીટિકા ભ્રમરી ધ્યાયન્
 ભ્રમરિત્વમુપજાયતે ” “ ભ્રમરીનું એકાગ્ર ધ્યાન કરવાથી કીટો
 જેમ ભ્રમરીભાવને પ્રાપ્ત થાય છે ” ઉપાધ્યાયજી જ્ઞાનસાર

પ્રકરણમાં પરમાત્મભાવનો અનુભવ કયો આત્મા કેવી સ્થિતિએ કરી શકે તેનો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે કરે છે—જીતેન્દ્રિય, ધીર, પ્રશાન્ત, નિશ્ચલવૃત્તિ, દૃઢાસનસ્થિત, નાસિકાના અગ્રભાગે સ્વદૃષ્ટિને ટેકાવનાર એવો યોગી તથા ધ્યાનના ધારાવેગથી પૌદ્ગલિક ભાવમાંથી મનનો રોધ કરનાર, પ્રસન્ન, અપ્રમાદી પુરુષ ચિદાનંદ સંબંધી અમૃતરસનો અપૂર્વ સ્વાદ કરે છે. આ સર્વ કથનનો કથિતાર્થ એટલો જ કે પ્રતિષ્ઠા કરનાર સંસારસ્થ પુરુષ છતાં પરમાત્મ સંબંધી એક અથવા અનેક ગુણોનું સ્મરણ, ચિંત્વન અને ધ્યાનદ્વારા તન્મય થવાથી નિતાન્તતયા સ્વાત્મામાં પરમાત્માના પ્રતિબિંબને અવતારી શકે એ નિઃસંશય છે, અરે ! યુક્તિ અને પ્રમાણથી અસ્ખંડિત છે. આ ભાવાર્થ “વચનનીત્યોચ્ચૈઃ” એ પદ સાથે ગ્રંથકારે આપેલ “ઉચ્ચૈઃ” પદ પરથી ગ્રાપ્ત થાય છે, એમ ઉપાધ્યાયજી કહે છે.

૧ ધ્યાતા ધ્યેયં તથા ધ્યાનં ત્રયં યસ્યૈકતાં ગતમ્ । મુનેરન-
ન્યચિત્તસ્ય તસ્ય દુઃખં ન વિદ્યતે ॥ ૧ ॥ ધ્યાતાન્તરાત્મા ધ્યેયસ્તુ
પરમાત્મા પ્રકીર્તિતઃ । ધ્યાનં ચૈકાગ્રસંવિત્તિઃ સમાપત્તિસ્તદેકતા
॥ ૨ ॥ મણૌ વિમ્બપ્રતિચ્છાયા સમાપત્તિઃ પરાત્મનઃ । ક્ષીણ-
વૃત્તૌ ભવેદ્ ધ્યાનાદન્તરાત્મનિ નિર્મલે ॥ ૩ ॥ જિતેન્દ્રિયસ્ય
ધીરસ્ય પ્રશાન્તસ્ય સ્થિરાત્મનઃ । સુખાસનસ્ય નાસાગ્રન્યસ્તનેત્રસ્ય
યોગિનઃ ॥ ૬ ॥ રૂઢ્વવાહ્યમનોવૃત્તેર્ધારણા ધારયારયાન્ । પ્રસ-
ન્નસ્યાપ્રમત્તસ્ય ચિદાનન્દસુધાલિહઃ ॥૭॥ જ્ઞાનસાર, અષ્ટક ૩૦ ॥

આ પ્રમાણે આભ્યન્તરપ્રતિષ્ઠા સંબંધીનો વિચાર આપણે અહીં કર્યો, કારણ કે પ્રતિષ્ઠાકર્તાને આભ્યન્તરપ્રતિષ્ઠાનું તત્ત્વ પામ્યા વગર બાહ્યપ્રતિષ્ઠા કરવાને અનધિકારી ગણ્યો છે, એટલે પ્રથમ પ્રતિષ્ઠાકર્તા સ્વાત્મામાં પરમાત્મપ્રતિષ્ઠા કર્યા પછી જ બાહ્યપ્રતિષ્ઠા કરી શકે, અને તે જ બાહ્યપ્રતિષ્ઠા અન્યને પૂજાફલદાત્રી બને, અતઃ એ અહીં હવે બાહ્યપ્રતિષ્ઠાનો વિચાર કરવો અત્યાવશ્યક ગણાય.

“ બાહ્યપ્રતિષ્ઠાની ઉપયોગિતા ”

બાહ્ય પ્રતિષ્ઠાનો મુખ્ય અર્થ એટલો જ કે—પૂર્વોક્ત પ્રકારે વિધિશુદ્ધ અને ઉત્તમ કારીગરનિર્મિત જિનચિંત્રમાં પરમાત્મ-ભાવનો આરોપ કરવો અર્થાત્ પરમાત્માની તેમાં સ્થાપના કરવી. અત્રે પાઠકે પહેલાં શંકા કરેલ હતી કે—મૂર્તિ પાપા-ળની અને પરમાત્મા ક્ષીણકર્મા જ્યોતિસ્વરૂપ સિદ્ધસ્થાનસ્થિત એટલે મંત્રાદિવિશિષ્ટ સંસ્કારદ્વારા તેનો આરોપ મૂર્તિમાં કોઈ પ્રકારે થઈ શકે નહીં, તથા થાય તો સિદ્ધપણું ન થાય. અહીં આ શંકાનું નિરસન આ પ્રમાણે જાણવું.

પ્રથમ તો શાસ્ત્રમાં જેવા અવયવો, આકાર, પ્રમાણ તથા જિનમૂર્તિનું વર્ણન કર્યું છે તેવા જ આકારમય જિનમૂર્તિ નિર્માણ કરવી, એટલે જેના દર્શનમાત્રથી દૃષ્ટાના હૃદયમાં એકાએક આ જિનમૂર્તિ છે અને જિનેશ્વરના શરીરતુલ્ય આકારવાનું આ પ્રતિમા છે એવો સચોટ ભાસ થાય. ત્યારનાદ આ

જિનમૂર્તિમાં પૂર્વે દર્શાવેલ ગુણવાન્ પ્રતિષ્ઠા કરતાં સ્વાત્મામાં પ્રતિભાસમાન્ પરમાત્માનો ઉપચારથી આરોપ કરે, અર્થાત્ પોતાનો પરમાત્મ સંબંધી ઉચ્ચ આશય તેમાં સ્થાપે, હૃદયસ્થ પરમાત્મ મૂર્તિ અને બાહ્ય પાષાણસ્થ જિનઆકારની તુલ્યતા કરી વિચાર કરે, ભાવના કરે કે-આવા આસન પર વિરાજિત પરમાત્માએ સિદ્ધસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું, મૂર્તિમાં જે શાન્તિરસ, નિર્વિકારદૃષ્ટિ, અપૂર્વ સૌમ્યતા, અદ્ભુત વૈરાગ્ય, અપૂર્વ ત્યાગ, આશ્ચર્યકારી ધ્યાન, ચમત્કારી તેજ, દિવ્ય પ્રસન્નતા, અલૌકિક યોગ આદિ ભાવોની છાંયા દૃષ્ટિગત થાય છે, તેનાથી અનંતગુણવિશિષ્ટ જ્યોતિસ્વરૂપ પરમાત્મામાં તે તે ભાવોનો યોગીઓ સાક્ષાત્કાર કરે છે; આ મૂર્તિ તો માત્ર તે તે ગુણોનું ધ્યાન કરવાનું પગથીયું, કેવલ એક બાહ્ય સાધન છે. પ્રતિષ્ઠા-કર્તા જ્યારે મંત્રાદિ સંસ્કારોથી આ ભાવનો તે મૂર્તિમાં ઉપચાર કરે છે, એટલે અન્ય ધર્મી મનુષ્યને આ મૂર્તિ ધ્યાનનું સાધન, ગુણભાવના કરવાનું સ્થાન, જિનત્વપણાનો રુચાલ કરાવનાર અને વિવિધ પૂજાનું ફલ આપનાર બને છે, કારણ કે પ્રામાણિક ગુણવાન્ અને વિશિષ્ટ ધર્મીજન જ્યારે પોતાનો અપૂર્વ સદ્ભાવ તેમાં સ્થાપન કરે ત્યારે અન્ય સામાન્ય જનો પૂજા વિગેરે કાર્યોમાં અવશ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે.

છેવટે પરિણામે તે તે લોકો પૂજાનું અદ્ભુત ફલ પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે પ્રતિષ્ઠાકર્તા સ્વાત્મગત પરમાત્મભાવનો બાહ્ય

જિનમૂર્તિમાં આરોપ કરી, જિનમૂર્તિ અને વીતરાગદેવ વન્નેમાં અમેદભાવના ધારણ કરી જિનમૂર્તિ પાસેથી હૃદયસ્થ પરમાત્મ-ગુણ ભાવનાની નિતાન્ત દૃઢતા કરે છે, એટલે બાહ્યપ્રતિષ્ઠા પણ પ્રતિષ્ઠાકર્તા તેમજ અન્યને પૂજન આદિ કાર્યોમાં પ્રેરક હોવાથી તે પ્રતિષ્ઠા પણ આમ્યન્તરપ્રતિષ્ઠાની માફક અત્યાવશ્યક યોગિયોઈ માની છે. કિન્તુ આમ્યન્તરપ્રતિષ્ઠા કર્યા પછી જ બાહ્ય જિનમૂર્તિમાં પરમાત્મભાવનો ઉપચારથી આરોપ થાય છે, અને તે કલ્પિત આરોપ હોવાથી તેને શાસ્ત્રકર્તા બાહ્યપ્રતિષ્ઠા કહે છે. આ રીતે બાહ્યપ્રતિષ્ઠામાં કર્તાનો મુખ્ય દેવ વિષયક આત્મિક ભાવનો જ આરોપ કરવાથી આ વિષયમાં પાઠકે પ્રથમ જે શંકા ઉપસ્થિત કરી હતી તેનું સમાધાન સચુક્તિક થઈ જાય છે એટલે તત્સંબંધમાં વિશેષ વક્તવ્ય રહેતું નથી.

અહીં બાહ્યપ્રતિષ્ઠા કરવાનું મુખ્ય કારણ એ કે- ભક્ત આત્મા ત્યાગભાવની પુષ્ટિ માટે, સંસાર પરનો મોહ ત્યાગવા માટે, વિષયો અને ઉપાધિયોની તુચ્છતા-ક્ષણિકતાને ભાવવા માટે, અને પરમોપકારી, અકારણવન્ધુ, સંસારમય-ત્રાતા, જગજ્જનવત્સલ, ત્રિભુવનોપકારી, દીનજનવન્ધુ, કરુણાસિન્ધુ એવા પરમાત્માના ચરણે સ્વેષ્ટ પદાર્થો ઘેરી પોતાની કૃતજ્ઞતા દર્શાવવાને ઇચ્છા કરે તો આ ઇચ્છા પરમાત્મા સંબંધી બાહ્ય રૂપ વિના તૃપ્ત થાય નહીં. વળી કૃતજ્ઞોઈ પોતાની કૃતજ્ઞતા જરૂર દર્શાવવી જોઈએ. યદિ ન દર્શાવે તો તે ભક્ત ઉપકારમક્ષી અને અધર્મી જ ગણાય,

ઇટલે જેને જે વસ્તુમાં જે વ્યક્તિ પર અથાગ પ્રેમ કે ભક્તિ
 હોય તે માણસ કોઈ પણ પદાર્થમાં તેની સ્થાપના કરી પોતાની
 મનઃકલ્પના પૂર્ણ કરે છે. એ પ્રમાણેના જગતના અસા-
 ધારણ નિયમાનુસાર સાચા પરમાત્મભક્તે પણ પોતાનો પર-
 માત્મ પરત્વેનો હૃદયરાગ ટેકાવવા-દૃઢ કરવા અને તેનું પૂર્ણ
 ફલ પ્રાપ્ત કરવા વાહ્યાકારમાં અવશ્ય હૃદયનો ભાવ આરોપિત
 કરી આ પરમાત્મરૂપ છે એવી ભાવના કરી, તે પરમાત્માના
 ચરણે ઇષ્ટ પદાર્થો ધરી પોતાની કૃતજ્ઞતા વરાવર દર્શાવી શકે.
 અતેવ આ વાહ્યપ્રતિષ્ઠાની આવશ્યક્તા કહી છે. અહીં
 પ્રતિષ્ઠાકર્તાના હૃદયગત વીતરાગભાવનો મૂર્તિમાં આરોપ
 કરવો તેનું નામ વાહ્યપ્રતિષ્ઠા દર્શાવી છે, તેથી પ્રતિષ્ઠાકર્તા
 સ્વહૃદયવર્તી પરમાત્મ ગુણોના ધ્યાન માટે વાહ્ય પદાર્થો
 માટી, રેતી, પાષાણ, સોનું, રુપું, હીરા, માણેક, પન્ના વિગેરે
 કોઈ પણ પદાર્થમાં ભગવાનનું રૂપ આલેખી આ જિન-
 મૂર્તિ છે એવું પવિત્ર ધ્યાન જરૂર કરી શકે; એમાં વિરોધ
 જેવું કાંઈ નથી. અતેવ દ્રૌપદી આદિએ અરણ્યમાં પવિત્ર
 ધ્યાન માટે જે રેતી વિગેરેમાં જિનમૂર્તિ આલેખી પૂજન
 કર્યું હતું અને તેનાથી જંગલમાં પણ સ્વત્રતનું પાલન કર્યું
 હતું તે શાસ્ત્રાનુસારી અને સયુક્તિક જ કર્યું હતું એમ આ
 પરથી સિદ્ધ થયું.

દેવના ઉદ્દેશથી સ્વાત્મગત પરમાત્મ સંવંધી નિજ-
 ભાવની પ્રતિષ્ઠા કરવી તેનું જ નામ મુખ્ય પરમાત્મપ્રતિષ્ઠા

કહી, પણ અન્ય પ્રતિષ્ઠાનો નિષેધ કર્યો તેનું શું કારણ ?
આ શંકાનું નિરસન ગ્રંથકર્તા આ પ્રમાણે જણાવે છે.

बीजमिदं परमं—

यत्परमाया एव समरसापत्तेः ॥

स्थाप्येन तदपि मुख्या,

हन्तेषैवेति विज्ञेया ॥ ૮-૫ ॥

મૂલાર્થ—મુખ્ય દેવના ઉદ્દેશથી સ્વાત્મામાં નિજ-
ભાવની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે જ પ્રતિષ્ઠા પરમ—ઉત્કૃષ્ટ સમરસ-
મુખ્ય દેવતુલ્ય ભાવપ્રાપ્તિનું પરમ કારણ એટલે બીજભૂત માનેલ
છે, અતઃ એવ વહિર્વર્તી મૂર્તિદ્વારાં પણ તે જ આત્મિક ભાવનું
પોષણ થાય છે અને તેમાં ઉપચારથી નિજભાવનો જ આરોપ
કરીએ છીએ માટે પરમાર્થથી એ જ પ્રતિષ્ઠા મુખ્ય જાણવી.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

સ્વાત્મા અને પરમાત્મા આત્મત્વભાવરૂપેણ અને ગુણ-
રૂપેણ સમાન જ છે, કેવલ પરમાત્મા એ શુદ્ધ—નિર્દોષ કાંચન
તુલ્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ છે જ્યારે આત્મા મલીન—માટીમિશ્રિત
કાંચન તુલ્ય અશુદ્ધ સ્વરૂપ છે. હવે સ્વાત્મા પરમાત્મપણું
પ્રાપ્ત કરવાને પરમાત્મભાવનો વિચાર, તેનું ધ્યાન, પૂજન,
સ્મરણ કરે તો જ પરમાત્મા થાય. આ ધ્યાન, વિચાર તથા
પૂજન આદિ પરમાત્માકારનું અવતરણ વિના ન જ બને,

એટલે મુખ્યતઃ સ્વહૃદયમાં પરમાત્માનો આભાસ કરવો અને પછી તે આભાસને મૂર્તિમાં ઉતારવો-આરોપ કરવો આ આરોપને મહર્ષિઓએ બે વિભાગમાં વિભક્ત કર્યો છે. પ્રથમ તો સ્વાત્મામાં પરમાત્માનું બરાબર ધ્યાન કરવું તે મુખ્ય અને બીજો બાહ્યમૂર્તિરૂપે સ્વડો કરવો તે ગૌણ. આને જ શાસ્ત્રકર્તાએ પ્રતિષ્ઠા એવી સંજ્ઞા અર્પી છે. પરમાત્માનું ધ્યાન કરી આત્મામાં પૂર્ણ પરમ શાન્તિરસ પ્રાપ્ત કરવો તે જ પરમાત્મપૂજનનું અલૌકિક ફલ માન્યું છે, એટલે અંતરમાં પરમાત્મચિંત્વનદ્વારા નિજભાવની વિશુદ્ધિ થાય, નિજાત્મા પરમાત્મ તુલ્ય છે એવો અવાધિત બોધ થાય અને ત્યારપછી જ આત્મામાં પરમ શાન્તિરસ વિસ્તરે. આ પરમ શાન્તિરસપ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ-પ્રધાનબીજ અંતરમાં સ્થાપિત પરમાત્મ સંબંધી વિચારો જ થાય છે, તે સિવાય અન્યથા પ્રકારે શાન્તિરસનો લાભ થતો નથી. તેમજ નિજભાવની વિશુદ્ધિ બાદ સ્વાત્મામાં પરમાત્માનો રુચાલ થયા પછી સ્વાત્મા અને પરમાત્મભાવનો અભેદ બોધ થાય, અતઃ શાસ્ત્રકર્તાએ અહીં સ્વાત્મામાં દેવવિષયક નિજભાવનો આરોપ કરવો તેનું જ નામ પ્રધાન પ્રતિષ્ઠા જણાવી. આ સિવાય અન્ય પ્રતિષ્ઠાને અપ્રધાન કહી, તેમજ બાહ્ય જિનમૂર્તિમાં પણ નિજભાવનો આરોપ કરી તે જ જિનમૂર્તિ-દ્વારા પરમાત્મ સ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી અંતરમાં નિજભાવની વૃદ્ધિ થાય અને શાન્તિરસની અલૌકિક પ્રાપ્તિ થાય છે. આ હેતુથી પણ દેવવિષયક નિજભાવની સ્થાપના કરવી તેનું

નામ પ્રધાન-મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્રકર્તા કહે છે. અહીં મૂલમાં “હન્તેષૈવેતિ” હન્ત એટલે નિશ્ચયથી આ જ પ્રતિષ્ઠા મુખ્ય છે, એમ ભારપૂર્વક જણાવી ધ્વનિત કરે છે કે-મુક્તગત આત્માની અથવા અન્ય દેવજાતિપ્રવિષ્ટ આત્માની પ્રતિષ્ઠા અહીં સ્વીકૃત નથી એટલે પૂર્વોક્ત “પ્રતિષ્ઠા કોની કરો છો ?” એ શંકા નિરસ્ત થાય છે. વસ્તુતઃ અમે અન્યની પ્રતિષ્ઠા સ્વીકારતા જ નથી.

એ પ્રમાણે સમાધાન કર્યા પછી “અપથ્યં આતુરે” એ ન્યાયથી વાદી ફરી શંકા કરે છે કે-દેવ સંબંધી નિજ ભાવની પ્રતિષ્ઠા માનવી, એ અપેક્ષાએ મુક્તિગત આત્માની પ્રતિષ્ઠા શા માટે ન માનવી ? કારણ કે નિજભાવની અપેક્ષાએ મુક્તગત આત્મા સાક્ષાત્ પરમાત્મા અને સાક્ષાત્ આરાધ્યતત્ત્વ છે, અતઃતે તેની પ્રતિષ્ઠા માનવી એ જ વસ્તુગત્યા સુઘટિત કહેવાય. એ પ્રકારની વાદી-શંકાનું સમાધાન આચાર્યશ્રી આ રીતે અહીં દર્શાવે છે.

મુક્ત્યાદૌ તત્ત્વેન,

પ્રતિષ્ઠિતાયા ન દેવતાયાસ્તુ ॥

સ્થાપ્યે ન ચ મુખ્યેયં,

તદધિષ્ઠાનાદ્યભાવેન ॥ ૮-૬ ॥

મૂલાર્થ—વસ્તુગત્યા મોક્ષમાં સ્થિત સિદ્ધ પરમાત્મા

दूर होवाथी अहीं रहेल जिनमूर्तिमां तेनी स्थापना थइ शके ज नहीं, तेमज आ स्थापना पण मुख्य-प्रधान योगीओए मानी नथी. निदान ए के-मूर्तिमां ते परमात्मा परमार्थथी आश्रित अथवा सांनिध्य थता नथी.

“ स्पष्टीकरण ”

प्रतिष्ठा एटले स्थापना ए अर्थ अनेक वार कही गया छीए, अतः स्थापना वस्तुतः तेनी ज कराय के जे स्थिति करे, स्वस्थान माने. जेओ स्थानने स्वस्थान मानता नथी, जेओ स्थान अंगीकार करी तेमां स्थिति कदापि करता ज नथी तेनी स्थापना ए तो “ माता से बंध्या ” जेवुं वाक्य गणाय. अष्टकर्मक्षयना अंते परमात्माओ निर्मलरूपे सिद्धिमां विराजे छे, अहीं आववानुं कारण प्रथमथी ज जेओए भस्म-वत् कर्युं छे, एटले तेओ अहीं क्यांथी आवी शके ? कदापि तेओ आवी शके नहीं. आम वस्तुस्थिति होवाथी मोक्षगत सिद्धस्वरूप परमात्मा अत्रस्थ पाषाणरूप जिनमूर्ति तेमां मंत्रादि अनेक असंख्य संस्कारो करवा छतां कदापि निवास-स्थिति करे ए नितान्त अघटित कहेवाय, एटले सिद्ध परमात्माने ममत्व, अहंत्व, आ मारुं निवासस्थान विगेरे भावो आविर्भूत थाय नहीं. अतएव मूर्तिमां तेओनी स्थापना करी तेने प्रधान प्रतिष्ठा मानवी ए केवल हास्य-चेष्टा ज गणाय. वळी मूर्तिमां परमात्मानुं सांनिध्यपणुं न थवाथी ते प्रतिष्ठाने शास्त्रकर्ताए मुख्य प्रतिष्ठान्त-

ર્ગત માની પણ નથી. આથી જ શાસ્ત્રકર્તા કહે છે કે-નિજ-
 ભાવની સ્થાપના કરવી તે જ પારમાર્થિક પ્રતિષ્ઠા જાળવી
 અને મોક્ષસ્થ આત્માની પ્રતિષ્ઠાનો નિષેધ કર્યો છે તેમજ
 સંસારસ્થ અવીતરાગ, અસર્વજ્ઞ દેવોમાં અહંત્વ-મમત્વના
 કારણથી ' આ મારું સ્થાન ' એ ભાવના અવશ્ય હોય છે
 અને તેઓનો વાસ પણ મૂર્તિમાં સર્વદા થઈ શકે છે, પણ
 તે સંસારી દેવ હોવાથી તેની સ્થાપના માત્રથી કાંઈ
 પરમાત્મપૂજનનું ફલ અથવા ધ્યાન પ્રાપ્ત થાય નહીં,
 એવં આ સ્થાપના પરમાત્માની સ્થાપના એવો પણ નિર્દેશ
 થઈ શકે નહીં. વળી અહીં પરમાત્માની સ્થાપના અભિપ્રેત છે
 માટે આ સંસારી દેવની સ્થાપના પણ અમુખ્ય સ્થાપના માની
 છે. હવે પરમાત્મદેવ વિષયક નિજભાવ સ્થાપનાકર્તામાં
 અવશ્ય છે તથા તે સ્થાપનાકર્તા અહીં જ વિદ્યમાન છે અને
 મૂર્તિ પણ અહીં જ દૃશ્યમાન છે, એટલે પરમાત્મ સંબંધી
 પવિત્રભાવ પ્રતિષ્ઠાકર્તા સ્વહૃદયમાં આરોપી તે જ ભાવ
 બહિર્વર્તી પાપાણમૂર્તિમાં પણ ઉપચારથી મંત્રાદિ સંસ્કારો-
 દ્વારા નિશ્ચયેન કરી શકે, અતઃ એ જ પ્રતિષ્ઠા અહીં મુખ્ય
 પ્રતિષ્ઠા આચાર્યદેવે કહી.

એ જ વાતની અધિક પુષ્ટિ માટે આચાર્યશ્રી ફરીને
 જણાવે છે.

इज्यादेर्न च तस्या,

उपकारः कश्चिदत्र मुख्य इति ॥

तदतत्त्वकल्पनैषा,

बालक्रीडासमा भवति ॥ ८-७ ॥

मूलार्थ—मोक्षस्थ आत्मानो मूर्तिमां आरोप करी पछी तेनी पूजा, स्नात्र आदि द्वारा तेने प्रसन्न करवा माटे प्रयत्न करवो, तो आ प्रयत्नथी ते देवने कांइ मुख्य उपकार थयो एम अहीं मानवुं नहीं, कारण के—आ कल्पना ज अपारमार्थिक होवाथी आ प्रतिष्ठा बालक्रीडा तुल्य जाणवी.

“ स्पष्टीकरण ”

मूर्तिमां मोक्षस्थ आत्मानो आरोप करवो तेनुं नाम यथास्थित प्रतिष्ठा. आ मान्यता केटला अंशे विरोधी छे ते संबंधमां अमे उपर युक्तिथी विचार करी गया. वळी ए ज मान्यता विषयमां ग्रंथकर्ता विशेष विरोध दर्शवि छे. प्रथम तो मोक्षस्थ आत्मानो आरोप करवो ए ज वार्ता प्रमाण अने युक्तिथी खंडित छे, छतां मानो के मोक्षस्थ आत्मानो मूर्तिमां आरोप करवानो नितान्त आग्रह ज होय तो ते मोक्षस्थ आत्मा आरोपित मूर्तिने कोइ स्नात्र, पूजा, अलंकार आदि चडावी एम माने के में परमात्माने प्रसन्न कर्या, मारी आ पूजा परमात्माने पहोंची तो शास्त्रकर्ता कहे छे के आ पूजाथी कांइ पण मुख्यतः परमात्माने सुख के उपकार थतो नथी. परमार्थ ए के—तेथी परमात्मा लेश पण खुशी थता नथी, किन्तु आवी पूजा, स्नात्र, अलंकार आदि चडावी

પરમાત્માને ખુશી કરવાની કલ્પના કરવી એ જ અતાચ્ચિક-મિથ્યા કલ્પના છે. શાસ્ત્રકર્તા આ સંવંધમાં આગલ વધીને જણાવે છે કે—“ વાલક્રીડાસમા ભવતિ ” જેમ વાલકો વિવિધ પ્રકારની વાલક્રીડાઓ કરી, રમતો કરી, એક ક્ષણના માટે ‘રાજા, પ્રધાન, રાણી, સિપાઈ, ચોર આદિ બનાવો બનાવી, માટીમાં વંગલાઓ વગીચાઓ બનાવી, ઢિંગલા ઢિંગલી બનાવી આનંદ માને છે, સુખનો અનુભવ કરે છે તેમ મૂર્તિમાં મોક્ષસ્થ આત્માનો આરોપ કરી તેની પૂજાથી પરમાત્માને સંતોષવા ઉદ્યમ કરવો અને પોતાને કૃતકૃત્ય થયા માનવું એ નિતાન્ત મિથ્યા છે. તે તો વાલક્રીડા જેવું જ ગણાય. વાલકોની માન્યતા જેમ ધ્રમિક છે તેમ આ માન્યતા પણ ધ્રમિક જ છે. વાલકોની રમતગમતમાં વાસ્તવિક સુખ નથી કિન્તુ કેવલ કલેશ જ છે, તેમ મોક્ષસ્થ આત્માનો આરોપ કરી તે મૂર્તિને પૂજી પરમાત્માને સંતોષ્યા એમ માનવું એ પણ મિથ્યા જ્ઞાન નહીં તો વીજું શું ? અતઃ એવ મૂર્તિમાં નિજભાવનો આરોપ કરી મૂર્તિની પૂજા સ્વકલ્યાણાર્થે જેઓ કરે અને તેવી ક્રિયાથી સ્વાત્માને કૃતકૃત્ય માને એ જ પરમાર્થ પૂજા, એ જ સત્યજ્ઞાન, એ જ પરમાત્મ સંતોષક ઉપાય કહેવાય. ભાવાર્થ એ કે—મૂર્તિપૂજા પરમાત્માને સંતુષ્ટ કરવાને કરવી નહીં, કિન્તુ આત્મ-કલ્યાણ માની, સ્વકર્તવ્ય માની, સ્વધર્મ માની કરવી એ જ શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ વાસ્તવિક પૂજા જાણવી.

ચીતરાગ વિપયિક આત્મિક પ્રશસ્ત ભાવનો

આરોપ કરવો તે પરમાર્થ પ્રતિષ્ઠા એ વાર્તા દર્શાવી, એ જ સંબંધમાં વિશેષ અનુસંધાન ગ્રંથકર્તા આગલ જણાવે છે.

ભાવરસેન્દ્રાત્તુ તતો,

મહોદયાજીવતા સ્વરૂપસ્ય ॥

કાલેન ભવાતિ પરમાઽ-

પ્રતિવદ્ધા સિદ્ધકાશ્ચનતા ॥૮-૮॥

મૂલાર્થ—મુખ્ય પરમાત્માનું અવલંબનરૂપ ભાવ તે જ રસેન્દ્ર એટલે પારો તેનાથી પુણ્યાનુવંધી પુણ્યનો લાભ થાય, અને તે વડે કાલક્રમે પરમ અસ્થલિત આત્માનું સિદ્ધ સુવર્ણ જેવું રૂપ બને છે, એટલે આત્મા સિદ્ધસ્વરૂપી થાય છે.

“સ્પષ્ટીકરણ”

ધાતુવાદીયો અને સુવર્ણ બનાવનારાઓ તામ્ર આદિ ધાતુથી સુવર્ણ બનાવે છે. આ લોકો પોતાના પ્રયોગમાં મુખ્યતઃ પારાનો ઉપયોગ કરે છે, કારણ કે આ લોકો વનસ્પતિના બલથી તામ્રધાતુને પારાથી માર્યા પછી, પારો અને ધાતુ એક રૂપ થયા પછી જ તામ્રધાતુને સુવર્ણરૂપ સિદ્ધ કરે છે. એટલે પારો જ પરિણામે ધાતુના રૂપને પલટાવી નાંખે છે, એ જ રીતે સ્વાત્મા પરમાત્મા બનવા માટે આગલ જણાવી ગયા તે રીતે પરમાત્માનું સુંદર ધ્યાન કરે, સ્વહૃદયમાં પરમાત્મધ્યાનની સ્થાપના કરે, આનું નામ અહીં ભાવ

માન્યો છે. એ ભાવને જ ધ્યાનવેત્તાઓ રસેન્દ્ર કહે છે. પરમાર્થ એ કે-એ ભાવરૂપ રસેન્દ્ર પારો આવ્યા પછી તેના પ્રભાવથી આત્મા સર્વ સિદ્ધિ પામી શકે છે, એ જ વાર્તા આ ગ્રંથકર્તા અષ્ટક પ્રકરણમાં કહે છે “શુભાનુવન્ધ્યતઃ પુણ્યં, કર્ત્તવ્યં સર્વથા નરૈઃ । યત્પ્રભાવાદપાતિન્યો, જાયન્તે સર્વ સંપદઃ ॥ ૧ ॥ સદાગમવિશુદ્ધેન, ક્રિયતે તત્ત્વ ચેતસા । एतच्च ज्ञानवृद्धेभ्यो, जायते नान्यतः क्वचित् ॥ ૨ ॥ ”

“ અતઃ સર્વથા મનુષ્યોએ શુભ વંધ કરનાર એવું પુણ્યો-પાર્જન કરવું જોડે, કારણ કે એના પ્રભાવથી જ અવિનશ્વર સર્વ સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પુણ્યોપાર્જન સદાગમથી વિશુદ્ધ એવા અંતઃકરણથી જ કરવું, અને સદાગમજ્ઞાનનો લાભ જ્ઞાનસ્થવિરો પાસેથી થાય પણ અન્ય પાસેથી થાય નહીં.”

નિદાન એ કે-ઉપરોક્ત ભાવદ્વારાએ પુણ્યાનુવંધીપુણ્યનો વંધ થાય તેમજ તેની પરંપરા ચાલે જેથી કાલક્રમે આ પુણ્યાનુ-વંધીપુણ્યનો પ્રવાહ અનુક્રમે આત્માની વિશુદ્ધિ કરી આત્માનું પરમ પ્રકૃષ્ટ અપ્રતિસ્વલિત નિરાવાધ સિદ્ધ કાંચન તુલ્ય રૂપ પ્રગટ કરે છે, એટલે એકાન્ત નિરાવર્ણી નિષ્કલંક-રૂપને આવિર્ભૂત કરે છે, જેને પરમાત્મા એવું અભિધાન લાગુ થાય એવું સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. અહીં અંતરની વિશુદ્ધિરૂપ ભાવ તે પારો અને જીવાત્મા તે તામ્ર તથા પુણ્યાનુવંધી-પુણ્ય તે વનસ્પતિનો રસ, એટલે ભાવરૂપ પારો જીવાત્મારૂપ તામ્રને પુણ્યપ્રવાહથી વિંધી પરમાત્માના રૂપમાં ફેરવી નાંચે

છે. અતઃ એ અહીં ગ્રંથકર્તાએ માવને રસેદ્રની ઉપમા આપી, તેમજ પુણ્યાનુબંધીપુણ્યનો પ્રવાહ પણ મવિષ્યમાં કેવલ ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર સંપત્તિઓ અર્પે છે અને આત્માને સદ્ગતિ સિવાય અન્ય સ્થાનમાં સ્થાપતો નથી.

કેવલ પારો પણ તામ્ર આદિ ધાતુને સુવર્ણ બનાવી શકતો નથી પરંતુ અગ્નિની ત્યાં સ્વાસ જરૂર પડે છે, ઇટલે અહીં જીવાત્મારૂપ તામ્ર ધાતુ શોધનાર અગ્નિ કોણ ? એ પ્રશ્નનું સમાધાન આચાર્યશ્રી જણાવે છે.

વચનાનલક્રિયાતઃ,

કર્મેન્ધનદાહતો યતશ્ચૈષા ॥

ઇતિકર્ત્તવ્યતયાઽતઃ,

સફલૈષાપ્યત્ર માવવિધૌ ॥ ૮-૧ ॥

મૂલાર્થ—શાસ્ત્રવચન-આજ્ઞારૂપ અગ્નિ તેની ક્રિયા ઇટલે પ્રજ્વલનપણું અને તેનાથી કર્મરૂપ ઇન્ધન-કાષ્ઠો તેનો જે દાહ મસ્મીમાવ થવો અર્થાત્ અગ્નિમાં લાકડા નાંખવાની ક્રિયા કરવી-આ પ્રમાણે કરવાથી આ વિશ્વપ્રતિષ્ઠા સફલ થાય છે, કારણ કે આ વિધાન માવપુષ્ટિમાં હેતુભૂત થાય છે.

“સ્પષ્ટીકરણ”

વચન ઇટલે આગમજ્ઞાન તેને અહીં અગ્નિ કહ્યો છે. જેમ અગ્નિ સર્વ પદાર્થોનો ક્ષણવારમાં નાશ કરી નાંખે

છે તેમ શાસ્ત્રજ્ઞાન પામ્યા પછી અને તે પ્રમાણે અનુશીલન કરવાથી ભવ્ય આત્મા અનાદિના દુર્ભેદ્ય કર્મોનો ક્ષણવારમાં અવશ્ય નાશ કરી નાંચે છે. અતઃ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—
 “અન્નાણિ જં કમ્મં સ્વેદ, વહુયાહિં વાસકોડીહિં । તં નાણી તિહિં ગુત્તો, સ્વેદ ઉસ્સાસમિત્તેણ ” ॥ ૧ ॥ “અજ્ઞાની જે કર્મોને ઘણા ક્રોડો વર્ષે સ્વપાવે તે જ કર્મોને ગુપ્તેન્દ્રિય અને ગુપ્તયોગી જ્ઞાની એક શ્વાસોશ્વાસ કાલમાં સ્વપાવે છે. ” શ્રી કૃષ્ણ ગીતામાં અર્જુન પ્રતિ કહે છે કે—“જ્ઞાનાગ્નિદગ્ધ-કર્માણિ ભસ્મસાત્કુરુતેઽર્જુન ” તથા કર્મો અહીં ઇંધનરૂપે માન્યા છે એટલે વચનરૂપ અગ્નિમાં કર્મોરૂપી ઇંધનનો પ્રક્ષેપ કરવાથી તેનો તે નાશ કરે છે, માટે અહીં “ભાવવિધૌ ” મુખ્ય દેવતા વિષયક ભાવવિધાનમાં આ વાદ્ય પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિ સ્વાસ પુષ્ટિકર્તા હોવાથી અર્થાત્ ભાવશુદ્ધિકારક હોવાથી ‘સફલૈર્વાપિ’ આ મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા પણ નિતાન્ત સફળ જ છે. પરમાર્થ એ કે—મુખ્ય દેવ સંવંધી સ્વાત્મામાં પ્રગટ ભાવની પ્રાપ્તિ થયા પછી તેમાં સ્વાત્મા લીન બને છે, અને પછી શાસ્ત્રાનુસારે સર્વ ચેષ્ટા સ્વીકારી જીવાત્મા શુદ્ધ કાંચન તુલ્ય પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરે છે. એટલે અત્ર સ્થલે ભાવરૂપ પારો, જીવાત્મા રૂપ તામ્ર ધાતુ, વચનરૂપ અગ્નિ આ સર્વનો મેલાપ થયા પછી ભાવરૂપ પારો વચનરૂપ અગ્નિમાં જીવાત્માને તપાવી કર્મોનો દાહ કરે છે, કર્મો ભસ્મીભૂત થાય છે અને આત્મા નિર્મલ બને છે, પરંતુ પ્રથમના સર્વ સંયોગ પ્રાપ્ત થાય તદાપિ

વચન-આગમરૂપ અગ્નિ-સંયોગ ભાવરૂપ પારો જીવાત્માને શોધી શકે નહીં માટે અહીં વચનરૂપ અગ્નિની નિતાન્ત આવશ્યક્તા અપેક્ષિત છે, તેમજ ભાવની પુષ્ટિ બાહ્ય મૂર્તિદ્વારાજ સાવલંબન ધ્યાનકર્તાઓને થાય છે પરંતુ તે વિના થાય નહીં. અતઃ બાહ્યપ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્રકર્તાએ સફલ કહી.

અરે ! બાહ્ય મૂર્તિગત નિજ ભાવરૂપ પ્રતિષ્ઠા કહી છે એવું કર્તાએ શાથી જાણવું ? એ શિષ્ય હૃદયગત પ્રશ્નનો ઉત્તર આચાર્યશ્રી અહીં કરે છે.

एषा च लोकसिद्धा,

शिष्टजनापेक्षयाऽखिलैवेति ॥

प्रायो नानात्वं पुनरिह,

मन्त्रगतं बुधाः प्राहुः ॥ ८-१० ॥

મૂલાર્થ—આ પ્રતિષ્ઠા પુરુષપરંપરાગત અને લોક તથા લોકોત્તર સર્વત્ર શિષ્ટજનોની અપેક્ષાએ સ્વીકૃત છે, માત્ર આ પ્રતિષ્ઠામાં વહુધા વિશેષ તત્ત્વ તો મંત્રોપચાર સંબંધી આચાર્યો જણાવે છે.

“ स्पष्टीकरण ”

શાસ્ત્રમાં આ પ્રતિષ્ઠા આચાર્યપરંપરાથી ચાલી આવે છે અને વિશિષ્ટ મન્ય આત્માઓની અપેક્ષાએ લોક લોકોત્તર પદાર્થોમાં એ જ નિજભાવ સ્થાપનરૂપ પ્રતિષ્ઠા

સ્વીકાર્યરૂપે મહર્ષિયોએ દર્શાવી છે, અર્થાત્ આગલ જેનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ જણાવી ગયા એ જ પ્રતિષ્ઠા આચાર્યોએ સ્વીકારી છે, કહી છે અને હિતાર્થી મન્યોને આદેયરૂપ છે. તેમજ લૌકિક લોકોત્તર ભાવોમાં આ પ્રતિષ્ઠા મુખ્ય માની છે, માત્ર આચાર્યો ભિન્નતા ઇટલી જ કહે છે કે—નિજભાવનો જે મૂર્તિમાં આરોપ થાય તે સમયે આ પ્રતિષ્ઠા કરી એવો ભાવ જન-સમૂહના હૃદયમાં વિકસાવવા મંત્રોચ્ચાર કરવો તેમાં વિવિધ ભેદો છે, ઇટલે ભિન્ન ભિન્ન મંત્રદ્વારા વિવિધ ક્રિયાઓ કરી તે ભાવનો આરોપ થાય છે. આ કારણથી પ્રતિષ્ઠા શાસ્ત્રસિદ્ધ છે એમ કર્તાના હૃદયમાં અવશ્ય શ્રદ્ધા પ્રકટે અને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે. તે પ્રતિષ્ઠાદ્વારા સ્વકાર્યસિદ્ધિ જરૂર કરે છે. વસ આ સમાધાનથી ઉપરોક્ત શંકા નિરસ્ત થાય છે.

મંત્રાદિ ક્રિયામાં ભિન્નતા છે એમ ઉપર કહી ગયા હવે અહીં મંત્રાદિ ક્રિયામાં કયા પ્રકારની ભિન્નતા છે તે સ્પષ્ટ કરે છે.

આવાહનાદિ સર્વ,

વાયુકુમારાદિગોચરં ચાત્ર ॥

સમ્માર્જનાદિસિદ્ધયૈ,

કર્તવ્યં મંત્રપૂર્વં તુ ॥ ૮-૧૧ ॥

મૂલાર્થ—પ્રતિષ્ઠા કાર્ય પૂર્વે અન્ય દેવોને આમંત્રણ,

તેઓની પૂજા આદિ સર્વ કાર્ય, અને વાયુકુમાર, મેઘકુમાર આદિ દેવસંબંધી સંમાર્જન જલવૃષ્ટિ આદિ દરેક કાર્યો મંત્રોચાર-મંત્રસ્મરણપૂર્વક જ અવશ્ય કરવા.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

જિનપ્રતિમા શુભ મુહૂર્તમાં સ્થાપવા પહેલા વિઘ્ન-વિનાશાર્થે, ધર્મકાર્ય સમાપ્ત્યર્થે અને ઔચિત્યતા પાલનાર્થે અવશ્ય મંત્રાદિ સંસ્કારદ્વારા દશ દિગ્પાલો, લોકપાલો, નવગ્રહો આદિ દેવતાઓનું આહ્વાન કરવું, તેઓને મંત્રોચાર સાથે વલિવાકૂલ અર્પવા, તેઓની પૂજા કરવી અને તે તે દેવસંબંધી જે જે કાર્યો હોય તે તે કાર્ય પરત્વે સંકલ્પથી તેઓનો વિનિયોગ કરવો. તેમજ કલ્યાણક સમયે જેમ વાયુકુમાર અને મેઘકુમાર નામક દેવતાઓ આવી ભૂમિશોધન તથા સુગંધી જલવૃષ્ટિ કરે છે તેમ અહીં ભાવિકોએ મંદિરની આસપાસ ભૂમિશોધનરૂપ કાર્ય તેમજ સુગંધમિશ્રિત જલવૃષ્ટિ અવશ્ય મંત્રોચાર સહ કરવી. વળી અન્ય દેવતાઓની સ્થાપના પણ મંત્રાદિ ક્રિયાદ્વારા કરવી. અહીં સર્વત્ર મંત્રોનું સ્મરણ તથા વિવિધ ક્રિયાઓ પૂર્વાચાર્યની પરંપરાથી ઉતરી આવેલ રીતિએ કરવું, એટલે આ સર્વ વિધાન પ્રતિષ્ઠાકલ્પ ગ્રંથમાં તેમજ પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં વિસ્તૃતરૂપે દર્શાવેલ છે તે પ્રમાણે અને તે વિધિના જ્ઞાતા સમીપે તેનું સમુચિત જ્ઞાન કર્યા પછી

ज करवुं, जेथी अविधि के अवज्ञानो संभव न रहे अने शास्त्राज्ञानो लोप न थाय ए खास लक्ष्यमां राखवुं.

आटलो निर्देश कर्या पछी हवे जिनप्रतिमा केवी रीते स्थापवी ए बात दर्शावे छे.

न्याससमये तु सम्यक्—

सिद्धानुस्मरणपूर्वकमसंगम् ॥

सिद्धौ तत्स्थापनमिव,

कर्तव्यं स्थापनं मनसा ॥ ८-१२ ॥

मूलार्थ—जिनप्रतिष्ठा काले मंत्रस्थापन समयमां मनःसंकल्पथी सम्यक्तया सिद्धभगवानना स्मरणपूर्वक अने असंगणो तेमां ज लीन वनी मुक्तिमां जेम सिद्धोनी स्थिति छे तेम सत्-चित्-आनंद रूपनी स्थापना मूर्तिमां नमस्कार-मंत्र साथे करवी.

“ पष्टीकरण ”

मूर्तिमां ज्यारे मंत्रस्थापन करवो होय ते समये एटले मूर्तिमां आ वीतराग देव छे एवी कल्पना स्थापवी होय त्यारे, ज्यां सुधी विधिविधान सह अनेक जनसमूह समक्ष मूर्तिमां मंत्रस्थापन सह आ मूर्तिमां स्वेष्ट देव छे एवी कल्पना न थाय त्यां सुधी अन्य सामान्य जन तेनी पूजा आदि कार्योमां प्रवृत्त थाय नहीं, माटे प्रतिष्ठाकर्ताए ज्यारे

મંત્રારોપ કરવો હોય તે સમયે પ્રથમ કહી ગયા તે પ્રમાણે શરુઆતમાં શાસ્ત્રમાં જે સ્વરૂપ કહ્યું છે તે રીતે સમ્યક્પણે મોક્ષસ્થ સિદ્ધ પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું, તેઓના પ્રત્યેક ગુણોનું અને જ્યોતિરૂપનું સમુચિત ધ્યાન કરવું, સિદ્ધના ધ્યાન સાથે સ્વાત્મા અભેદભાવે પરિણમે તેમ વર્તન કરવું. એટલે આગલ જણાવી ગયા તે રીતે પ્રતિષ્ઠાકર્તાના હૃદયપ્રદેશમાં સિદ્ધમૂર્તિનું પ્રતિવિમ્બ પ્રતિવિમ્બિત થાય તેમ કરવું અને પછી મોક્ષમાં અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતઅવ્યાવાધસુખ જ્યોતિરૂપે વિરાજે છે તે જ સ્થિતીએ અહીં મૂર્તિમાં પ્રતિષ્ઠાકર્તા “ ણમો અરિહંતાણં, ણમો સિદ્ધાણં ” એ મંત્રોચારપૂર્વક સ્વહૃદય-સ્થ પરમાત્મદેવ વિષયક સ્વાત્મભાવનો આરોપ અનેક સશુદ્ધ વિધિ સહ મનઃકલ્પનાથી કરે. આ આરોપ કરતી વચ્ચે પ્રતિષ્ઠાકર્તા મન-વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગથી કેવલ સિદ્ધ પરમાત્મામાં જ સોપયોગરૂપે બની અન્ય કાંઈ પણ ધ્યાન ન રાખી એકાત્મભાવે મૂર્તિમાં હું કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન આદિ શક્તિવિશિષ્ટ ચિદ્સ્વરૂપની સ્થાપના કરું છું એવું ધ્યાન કરે. આનું નામ યોગિઓ અને પ્રતિષ્ઠાતત્ત્વજ્ઞો વાહ્ય મૂર્તિ-પ્રતિષ્ઠા નિર્દેશે છે.

આ પ્રતિષ્ઠા શામાટે કહી ? અર્થાત્ આ પ્રતિષ્ઠાનું શું ફલ થાય ? એ વાતનો ઉલ્લેખ શાસ્ત્રકર્તા જણાવે છે.

बीजन्यासः सोऽयं,

मुक्तौ भावविनिवेशतः परमः ॥

સકલાવશ્વકયોગ—

પ્રાપ્તિફલોઽભ્યુદયસચિવશ્ચ ॥૮-૧૩॥

સૂત્રાર્થ—આ પ્રતિષ્ઠા વિધાનથી મુક્તગત પરમાત્મામાં સ્વહૃદયની સ્થાપના થવાથી પરમ-ઉત્કૃષ્ટ આ વીજ-સમ્યક્ત્વનો ન્યાસ થાય છે કે જેનાથી ભવિષ્યમાં સમગ્ર અવંચક-કયોગોની પ્રાપ્તિ અને ઉત્તરોત્તર આત્મિક ક્ષદ્ધિઓનો સંયોગ થાય છે.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

પ્રતિષ્ઠાકર્તા અને કારયિતા વાહ્ય જિનમૂર્તિમાં મુખ્ય દેવ વિષયક નિજભાવની સ્થાપના કરી શું લાભ પ્રાપ્ત કરે છે ? તે અહીં ગ્રંથકર્તા દર્શાવે છે. એટલે આ લોકો ‘ વીજન્યાસઃ ’ વીજનો ન્યાસ અર્થાત્ વીજની વાવણી કરે છે, તો જેમ કૃપિકાર ચોમાસાની આદિમાં ભૂમિમાં વીજનું વાવેતર કરે છે તેથી પરિણામે એ વાવેતર અનેકધા ફલદાયી બને છે તેમ અહીં પણ વાહ્યપ્રતિષ્ઠા કરવાથી કર્તા અને કારયિતા ઉભય સ્વહૃદયરૂપી ભૂમિમાં તેમજ અન્ય મહ્યાત્માના હૃદયરૂપ ભૂમિમાં પુણ્યાનુબંધીપુણ્યરૂપ અથવા સમ્યક્ત્વરૂપ વીજની સ્થાપના કરે છે. પરમાર્થ એ કે—પ્રતિષ્ઠા કરતો વચ્ચે કર્તા તથા કારયિતાના હૃદયો પરમાત્માના ધ્યાનમાં નિમગ્ન બને છે. શ્વાસ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું એ શુભ પુણ્યબંધનું પરમ કારણ છે. એથી ઉત્તરોત્તર પુણ્ય-

પ્રવાહ ચાલ્યા કરે છે, અગર પરમાત્માનું ધ્યાન એ સમ્યક્ત્વનું
 અંગ છે, તથા અન્ય જનો આ પ્રતિષ્ઠા નિહાળી તેની પ્રશંસા
 કરે છે, અનેક લોકો તેનું ધ્યાન, અનુમોદન અને પૂજન કરે
 છે, અતઃ આ લોકો પણ શુભપુણ્યનો વંધ પામી પુણ્ય-
 કાર્યનો પ્રવાહ વહેવડાવે છે, સ્વહૃદયને નિર્મલ કરી સમ-
 કિતનો લાભ કરે છે, એટલે અનેક આત્માઓને આ પ્રતિષ્ઠા
 શોભન ફલદાત્રી થવાથી સ્વાસ્થ્ય 'વીજન્યાસ' રૂપ બને છે.
 આટલાથી જ આ પ્રતિષ્ઠાનું કાર્ય પૂર્ણ થતું નથી, પરંતુ વીજ
 જેમ ઉત્તરકાલમાં અનેક ફલો અર્પે છે તેમ અહીં આ 'વીજ-
 ન્યાસ' પણ આત્મિક અભ્યુદય-ઉન્નતિક્રમમાં સહાયક થવા
 સાથે સદ્યોગાવંચક, ફલાવંચક અને ક્રિયાવંચક એ ત્રણ
 યોગરૂપ ફલપ્રાપ્તિ કરાવે છે. નિદાન એ કે-પુણ્યાનુવંધીપુણ્યનો
 વંધ થયા પછી અથવા સમકિત પ્રાપ્ત થયા પછી વિશુદ્ધ
 આત્મા ઉત્તરોત્તર ચડતી ઋદ્ધિઓનો અનુભવ કરે છે, ઉત્તમ
 ઉત્તમ સ્થાનમાં અને વિશિષ્ટ ગતિયોમાં કે જ્યાં સંપત્તિ,
 આનંદ, નિર્મયતા અને ગુણપ્રાપ્તિ તથા ધર્મપ્રાપ્તિ થાય ત્યાં
 જન્મ ધારણ કરે છે ને પરિણામે આત્મિક ઉન્નતિક્રમમાં
 આગલ વધે છે; કારણ કે-સમકિત લાભ થયા પછી
 શાસ્ત્રકર્તા કહે છે કે—“ સમદિદ્ધિ જીવો વિમાણચર્જ્જં
 ન વંધયે આર્દ” સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા વૈમાનિક દેવ સિવાય
 અન્ય આયુષ્યનો વંધ ન કરે. આથી આ 'વીજન્યાસ' અભ્યુ-
 દય-ઉન્નતિસહાયક કહ્યું તેમજ સમગ્ર યોગોની અવંચકતા-

સ્વરૂપ ફલદાયી માન્યું છે. અહીં શાસ્ત્રોમાં સદ્યોગાવંચક, ફલા-
વંચક, ક્રિયાવંચક એમ ત્રણ યોગો કહ્યા છે. આ ત્રણે યોગોનું
સ્વરૂપ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં આ પ્રમાણે દર્શાવ્યું છે.
“સદ્ભિઃ કલ્યાણસંપન્નૈર્દર્શનાદપિ પાવનૈઃ । તથા-
દર્શનતો યોગ, આઘાવશ્ચક ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥ તૈષામેવ
પ્રણાસાદિ-ક્રિયાનિયમ इत्यलं । ક્રિયાઽવશ્ચકયોગઃ
સ્યા-ન્મહાપાપક્ષયોદયઃ ॥ ૨ ॥ ફલાવશ્ચકયોગસ્તુ,
સદ્ભ્ય એવ નિયોગતઃ । સાનુવન્ધફલાવાપ્તિ-ધર્મ-
સિદ્ધૌ સતાં યતા ॥ ૩ ॥” આ ત્રણે યોગોનું વિસ્તૃત
સ્વરૂપ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રંથમાં ગ્રંથકર્તાએ વહુ સારી રીતે
દર્શાવ્યું છે, માટે પાઠકોએ ત્યાંથી જોઈ લેવું.

બીજ વાવ્યા પછી કર્પકો યદિ તેનું રક્ષણ-સંવર્દન ન
કરે, આસપાસ ઊગેલું ઘાસ દૂર કરી તે બીજની સંભાલ ન કરે
તો વાવેલું બીજ જલ, વાયુ આદિ અનુકૂલ સાધનો છતાં પણ
વિણસી જાય છે તેમ અત્રે પણ સમ્યક્ત્વ તથા પુણ્યાનુબંધી-
પુણ્યરૂપ બીજ વાવ્યા પછી તેના રક્ષણ અને સંવર્દનના અભાવે
વિણસી જાય માટે આચાર્યશ્રી આ વાવેલ બીજનું સંવર્દન
કેમ કરવું તેનો ઉપાય દર્શાવે છે.

લવમાત્રમયંનિયમાદ્—

ઉચિતોચિતભાવવૃદ્ધિકરણેન ॥

ક્ષાન્ત્યાદિયુતૈર્મૈત્ર્યાદિ—

સંગતૈર્વૃહણીય ઇતિ ॥ ૮-૧૪ ॥

મૂલાર્થ—પ્રતિષ્ઠાસમયગત આ આત્મિકભાવ એક સામાન્ય માત્ર હોય છે, તો પણ તે ભાવને યોગ્ય-સમુચિત ભાવવૃદ્ધિના ઉપાયોથી તથા ક્ષમા આદિ ગુણ સંપાદન કરીને તેમજ મૈત્રી, કરુણા આદિ ભાવનાઓથી ઉત્તરોત્તર જરૂર વધારવો.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

અનાદિથી અપ્રાપ્ત અને દુર્લભતર પરમાત્મ વિષયક ભાવના અગર ધ્યાન, પ્રતિષ્ઠાના પ્રભાવથી કર્તા-કારયિતા તથા અન્ય જનોને પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભાવ પરમાત્મા સાથે એકત્વપણું. આત્માના સદ્વિચારો વિગેરે પ્રતિષ્ઠા સમયે તો અત્યંત અલ્પ હોય છે, એટલે અન્ય અન્ય પૌદ્ગલિક સંબંધી વિચારો-ભાવોની અપેક્ષાએ વધુ થોડો હોય છે, પરંતુ સ્વાત્માને પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત કરવા પૂર્વોક્ત ભાવનું યથોચિત રૂપે પ્રથમ તો રક્ષણ કરવું આવશ્યક છે, અને પછી તે ભાવને વધારવા સારું આસપાસના તે ભાવનું સ્વંદન કરનારા સાધનો-કારણો દૂર કરી દિવસાનુદિવસ તે ભાવ પ્રફુલ્લિત થાય તેવા યોગ્ય-પ્રશસ્ત સંયોગો-કારણો એકત્ર કરી તે ભાવને વધારવા દત્તચિત્ત થવું. અર્થાત્-નિત્ય પરમાત્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન, પૂજા, સ્મરણ અને પરમાત્મ સંબંધી આજ્ઞાનું પાલન

અવગ્ય કરવું. ક્ષણિક વિષયસુખના સાધનો દૂર કરી આત્મા સંવંધી મુખ્ય ધર્મનો ખાસ વિચાર કરવો, સાથે સાથે સંસારની અનાસ્તા, વિષયોની કટુતા, ધનની ચંચલતા અને કુટુંબની સ્વાર્થલોલુપતા પણ ભાવવી. આથી પ્રતિષ્ઠા સમયમાં પ્રાપ્ત એક સામાન્ય ભાવ પણ પાછલથી વિસ્તૃતરૂપે થઈ અતિ મ્હોટા પ્રમાણમાં થઈ જાય છે. અહીં શાસ્ત્રકર્તા આ ભાવને વધારવાના સાધનો સ્વયં ઉત્તરાર્થથી દર્શાવે છે. “ક્ષાન્ત્યાદિ-યુતૈઃ” પ્રતિદિન ક્ષમા, મૃદુતા, આર્જવ, સંતોષ આદિ આત્માના પરમધર્મોની ભાવના કરી તેનું સ્વરૂપ વિચારી ઉપરોક્ત ભાવને વધારવો, એટલે આ રીતે જલસિંચન કરવાથી તે ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. પરમાર્થ એ કે—જેમ જલસિંચન વિના અથવા દાહ પડવાથી વીજ વધે નહીં પણ વિણશી જાય તેમ અહીં પણ ઉત્તમ પરમાત્મ સંવંધી અલ્પ પ્રશસ્તભાવ અગર ધ્યાનરૂપ વીજ જલસિંચન વિના અથવા તો અનાદિથી આત્માના સ્વૃણામાં ઘર કરીને વેટેલા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ ગનુઓ-અગ્નિજ્વાલાઓ પ્રદીપ્ત થવાથી તે ભાવરૂપ વીજાંકુર મસ્મીભૂત થઈ જાય; માટે વિવેકીય તે ભાવની વૃદ્ધિ કરવા અર્થે, આ અગ્નિજ્વાલાઓને વૃદ્ધાવવા આવિર્ભાવ ન પામે તે નિમિત્તે શ્રીમાન્ વિનયવિજયજી મહારાજ કહે છે તેમ—“ક્રોધં ક્ષાન્ત્યા દાદૈવેનામિમાનમ્, હન્યા સાયા માર્જવેનોલ્વ-લેન । લોભં ચારાં રાશિરૌદ્રં નિરુધ્યાઃ, સંતોષેણ પ્રાંશુના સ્તેતુનેવ ” ॥ “ ક્ષમાથી ક્રોધ, નવ્રતાથી અમિમાન, ઉજ્વલ

एवी सरलताथी माया अने जेम सेतुबंधथी जल रुंधाय तेम संतोषरूपी माटीथी लोभरूप रौद्र जलसमूहनो रोध करवो. " अहीं क्रोधादि ज्वालाओने बूझावनार, उदयने रोक-नार क्षमा आदि भावनो अहर्निश विचार करवो अत्यावश्यक योगियोए कह्यो छे, कारण के एम करवाथी ज परमात्म संबंधी भावनी नितान्त वृद्धि अने आत्मिक गुणनो विकास थाय छे. आपणा घरनी मिलकत अन्य कोइ दबावी दे तो तेना सामे सरल उपायो लेवाथी-झझूमवाथी ज ते मिलकत आपणा हाथमां आवे, परंतु तेवा समये सहनशीलता राखवाथी अगर कायरता करवाथी मिलकत पाछी आवे नहीं किन्तु थोडी-घणी होय ते पण आपणी निर्वलता देखी अन्य शत्रुओ पडावी जाय. क्षमा आदि विचारनुं स्वरूप तत्त्वार्थ-भाष्यमां उभाखातिवाचकजी आ प्रमाणे दर्शावे छे.

“ क्रोधादि शांतिनो उपाय ”

“ क्रोधनिमित्तस्यात्मनि भावाभावचिन्तनात् ”
कोइ पण मनुष्य आपणा पर ज्यारे क्रोधाविष्ट थाय त्यारे विचारबुं के-आ मनुष्य मारा सामे क्रोध शा माटे करे छे ? में तेनुं कांइ पण नुकसान करी तेना साथे कदापि विरोध कर्यो छे ? अथवा प्रतिकूल वर्तन में आचर्युं छे ? आ रीते विचार करी यदि जो में अपराध कर्यो छे, विरुद्ध वर्तन कर्युं छे, नुकसान कर्युं छे तो तेनो जे क्रोध छे ते व्याजवी ने योग्य छे; अने मारे ते अवश्य सहन करबुं जोइए कारण के-आ गुन्हानी शिक्षा

छे. गुन्हानी शिक्षा सामे रोष करवो ए तो बालचेष्टा गणाय. यदि विचार करता एवं जणाय के-स्वप्ने पण अपराध, नुकसान के अन्यथा वर्त्तन कर्युं नथी छतां आ माणस क्रोध करे छे तो ते अज्ञानी छे, अज्ञानथी प्रलाप करे छे, अज्ञानी सामे प्रलाप करवाथी हुं पण अज्ञानी ज ठरुं, आथी पण सारे क्रोध करवो अवदित ज कहेवाय. ए ज परमार्थनो अनुवाद पूर्वाचार्यो एक सुभाषितथी उपदेशे छे. “आकृष्टेन सतिमता, तत्त्वार्थगवेषणे सतिः कार्या । यदि सत्यं कः कोपः, स्यादन्तं किं नु कोपेन ” ॥१॥ आदलो विचार करवाथी पण जो क्रोध निष्फल थाय नहीं तो “ क्रोधदोषचिन्तनाश्च ” क्रोधनुं फल विचारुं. क्रोध करवाथी प्रथम तो पोतानुं शरीर तपी जाय, कंठ सुकाय, बेचेनी थाय, भान भूली जवाय, अनाज पर अरुचि थाय, बुद्धि भ्रष्ट थाय, स्वकर्तव्य अने विवेक विसरी जवाय, प्रेमनो नाश थाय, इज्जत चाली जाय, लोकोमां क्रोधीपणानी ख्याति थाय अने छेवटे पुण्यफलनो पण नाश थाय. आ हेतुथी पण क्रोध करवो अवदित ज छे. आम विचार करवा छतां क्रोध न रोकाय तो “ बालस्वभावचिन्तनाश्च ” बालस्वभावनो विचार करवो. अज्ञानीनी ज ए देव होय छे के-परोक्षमां तथा प्रत्यक्षमां निष्कारण कोप करवो, तेमज ताडन, मरण अने धर्मभ्रष्ट लोकोने करवा; परंतु विवेकीए विचारुं जोइए के ते अज्ञानी

विचारा परोक्षमां ज कोप करे छे पण प्रत्यक्षमां आवता नथी
 ए ज महान् लाभ थयो. यदि प्रत्यक्षमां कोप करे तो ते कोप
 करी संतोष माने छे परंतु मने मारता नथी ए ज तेओनो
 उपकार थयो. कदाचित् मारे तो तेओ कांड मारा प्राणनो
 नाश करता नथी किन्तु मारीने तृप्त थाय छे. कथंचित्
 प्राणनो पण तेओ वियोग करे तो पण मने धर्मभ्रष्ट करता
 नथी, मारो धर्म कायम रहेवा दे छे ए ज तेओनो म्होटो उप-
 कार मारा पर थयो. आम विचारी उदयगत कोप निष्फल
 करवो, ए ज भाव महर्षिओ जणावे छे. “ अक्रोशहणण-
 मारणधम्मभंसाणवालसुलहाणं । लाभं सन्नइ
 धीरो जहुत्तराणं अलाभंमि ” ॥ १ ॥ अन्तमां कोप
 निष्फल करवा माटे आ विचार करवो “ स्वकृतकर्मफला-
 भ्यागमाच्च ” ज्यारे क्रोधथी धसी आवी कोइ आपणा
 प्राणनो पण नाश करे त्यारे विचारवुं के आ सर्व मारा कृत-
 कर्मनुं ज फल छे. पूर्व जन्ममां आ लोको साथे तेवा प्रकारनो
 लेणदेणनो संबंध कर्यो हशे, में तेओने हेरान कर्या हशे,
 मार्या हशे, प्राणवियुक्त कर्या हशे एटले तेओ अत्यारे मारा
 पासेथी तेनो बदलो वाळे छे. कोइनुं पण देवुं कर्या पछी ए
 ज्यारे मागे त्यारे विनासंकोचे प्रसन्नहृदये पाछुं अर्पवुं जोइए
 तेमां कोप करवो ए तो व्यवहारथी पण विरुद्ध ज गणाय.
 अहीं पण देवुं चूकावाय छे तो पछी सामो कोप शा माटे
 करवो ? आम विचारी छेवटे कोपने दवावी देवो, उदय न
 थाय तेम करवुं.

ક્રોધ અને માનને આપસમાં અતિ નિકટ સંબંધ છે અર્થાત્ જ્યાં માન હોય ત્યાં ક્રોધ જરૂર પોતાનો પ્રભાવ દર્શાવે છે, એટલે ક્રોધ અને માન સહચારી છે, માટે જ તે વચ્ચેને સર્વજ્ઞ દ્વેષના ઘર કહ્યા છે. દ્વેષમાંથી તે ઉદ્ભવે છે. આ માનને દૂર કરવા નમૃતા, મૃદુતાનો અભ્યાસ વિવેકીએ અવશ્ય કરવો. પરમાર્થ એકે-સર્વદા વિનીતભાવે-નમ્રભાવથી વર્તવું અને ગર્વ ન કરવો એ મૃદુતાનું ચિહ્ન કહ્યું છે. આમ વર્તવાથી માનનો આવિર્ભાવ ન થાય. જનતાને જાતિ, કુલ, રૂપ, ઐશ્વર્ય, બુદ્ધિ, શ્રુત, લાભ, પરાક્રમ આ આઠ કારણોથી ગર્વભાવ, અકહપણું, ઉદ્વતાઈ, ઉચ્છ્વલપણું, કહકાઈ આવે છે. અન્ય જનોની અપેક્ષાએ પોતાની શ્રેષ્ઠ જાતિ હોય, શ્રેષ્ઠ કુલ હોય, ઉત્તમ સુંદર રૂપ હોય, વિશેષ ઐશ્વર્ય-પ્રભુતાઈ-અધિકાર હોય, વિશિષ્ટ બુદ્ધિ હોય, વિશેષ શ્રુતવોધ હોય, વિશેષ પ્રાપ્તિ થાય, અતિચલ હોય, આ સર્વ સદના કારણો જાણવા. આ કારણ સંયોગથી પરની નિંદા કરે, સ્વાત્માની પ્રશંસા કરે અને આમ કરવાથી અતિહલકા કર્મનો બંધ કરી આત્મા વિવેક વિસરી જાય, સ્વકર્તવ્યથી અટક થાય, મ્હોટા-મ્હાનાપણાનું માન ન રાખે તેમ જ જે જે પદાર્થ સંબંધી મદ કરાય તે તે પદાર્થો જન્માંતરમાં અધમરૂપે પ્રાપ્ત થાય આમ વિચારી માનનો ત્યાગ કરવો, ઉદયપ્રાપ્ત હોય તો દવાગ્રી દેવો અને મનિષ્યમાં ઉદય થવા દેવો નહીં.

હૃદયની માયાગ્રંથીને દૂર કરી સરલતા-નિષ્કપટપણું ધારણ

કરવું તેનું નામ મૃદુતા. લેશ પણ માયા ઉત્તમ પદાર્થ માટે કરીએ તો પણ મહિનાથજીની માફક અકલ્યાણકર્તા થાય છે, તો પછી વિશિષ્ટ અને વિશિષ્ટતર સાંસારિક અનુત્તમ પદાર્થો માટે જે માયા સેવીએ તેનું તો કેવુંએ અનિષ્ટ ફલ પ્રાપ્ત થાય ? માયી-જનનો કોઈ વિશ્વાસ કરે નહીં, કારણ કે માયીજન સર્વદા સર્વ કાર્યોમાં પ્રપંચને જ આગલ કરે છે. આથી માયીને બુધ-જનો સર્વ તુલ્ય માને છે, તેમજ જ્યાં સુધી હૃદયમાં લેશ પણ પળ સારી કે સ્વોટી માયા હોય ત્યાં સુધી હિતકારી પ્રવૃત્તિનું સુંદર ફલ પામે નહીં માટે માયા ત્યાગ કરી સર્વ કાર્યોમાં સરલતા ધારણ કરવી જોઈએ.

જગત્માં ‘ લોભસૂલ્લાનિ પાપાનિ ’ સર્વ પાપનું મૂલ અને અનર્થપરંપરાનું સ્વાસ કારણ લોભ જ છે. હૃદયના મેલોની જડ ઘાલનાર પણ લોભ કહ્યો છે, લોભાવશ આત્મા કદાપિ શાન્તિ અનુભવતો નથી, લોભી પ્રતિષ્ઠા સન્માન અને આવરુને ગણતો નથી, લોભી પ્રેમસુખનો અનુભવ અને કુટુંબનો પ્રેમપાત્રી બની શકતો નથી, તેમજ આ લોક અને પરલોકના સુખ અર્થે લોભી ધર્મ પણ સેવી શકતો નથી, વળી લોભી ઉપાર્જિત લક્ષ્મીનું સુખ ભોગ્યપદાર્થ તથા શાન્તનિદ્રાનો પણ અનુભવ કરી શકતો નથી. આથી લોભનો ત્યાગ કરી સંતોષ ધારણ કરવો જોઈએ. હેતુ એ કે—‘ સંતોષામૃતતૃપ્તાનાં ચત્સુખં શાન્તચેતસાં । કુતસ્તદ્દનલુબ્ધાના-મિતશ્ચેતશ્ચ ધા-વતાં ’ ॥ ૧ ॥ “ સંતોષરૂપ અમૃતથી તૃપ્ત એવા શાન્તહૃદયી

જનોને જે સુખ હોય તે સુખ ધનમાં લુબ્ધ અને ઝ્યાંત્યાં મટકનાર આત્માઓને ક્યાંથી હોય ? ” એકાન્ત આત્મિક સુખ અને સ્વકલ્યાણની સિદ્ધિ લોભનો પરિત્યાગ કરી સંતોષ ધારવાથી જ થાય છે. લોભ એટલો વૂરામાં વૂરો છે કે ચતુર્દશ પૂર્વધરો પળ ઉપશમશ્રેણિ પર આરૂઢ થયા પછી ત્યાંથી લોભના ઉદયથી ગોથું खाइ નિગોદમાં પ્રવેશ કરે છે. આમ વિચારી અન્તમાં સમજુએ લોભનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો ઉચિત છે, અર્થાત્ લોભનો નાશ કરવા સંતોષરૂપ સ્વદ્ગ ધારણ કરવું.

આ રીતે ક્રોધ, માન, માયા, લોભના પ્રતિવિરોધી ક્ષમા, મૃદુતા, આર્જવતા અને સંતોષ સંબંધી ઉપરોક્ત ભાવના હૃદયમાં ધારણ કરી, પ્રથમ કહી ગયેલ પ્રતિષ્ઠાસમયમાં પ્રાપ્ત થયેલ અલ્પ શુભ ભાવની વૃદ્ધિ કરવી અર્થાત્ આ પ્રમાણે જલનું સિંચન કરી આ ભાવરૂપ વીજને વૃદ્ધિગત કરવું. વઢી શાસ્ત્ર-કર્તા ફરી આ વીજવૃદ્ધિનો ઉપાય “ મૈત્ર્યાદિસંગતૈઃ ” એ પદથી વિશેષ જણાવે છે. મૈત્રી, કરુણા, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ્ય એ ચારે ભાવનાઓ પ્રતિક્ષણે વિચારવી. આ ચાર ભાવનાઓ સમ્યક્ત્વને પુષ્ટ કરે છે. આનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ અમે આગલ જણાવી ગયા છીએ, તે સ્વરૂપને ધ્યાનમાં ઉતારી તેનું સ્વરૂપ વિચારવું, આ પ્રમાણે આ ચાર ભાવના અને ક્ષમા આદિ ચાર ભાવોનું સ્વરૂપ નિત્ય વિચારવાથી, તેનું ધ્યાન કરવાથી અવશ્ય અંતરાત્મા વિશુદ્ધતર થાય છે, ઉપરોક્ત અલભ્ય ભાવની વૃદ્ધિ પણ થાય; માટે અહીં ગ્રંથકર્તાએ

જણાવ્યું કે-ક્ષમાઆદિથી અને મૈત્ર્યાદિ ભાવનાથી આ ભાવ-
રૂપ બીજ “ સંવર્ધનીયઃ ” વૃદ્ધિગત કરવું.

આ રીતે ભાવરૂપ બીજવૃદ્ધિનો ઉપાય દર્શાવી ફરી
તે જ બીજવૃદ્ધિનો અન્ય ઉપાય ગ્રંથકર્તા જણાવે છે

નિરપાયઃ સિદ્ધાર્થઃ,

સ્વાત્મસ્થો મન્ત્રરાડસંગશ્ચ ॥

આનન્દો બ્રહ્મરસશ્ચિન્ત્ય—

સ્તત્ત્વજ્ઞમુષ્ટિરિયમ્ ॥ ૮-૧૫ ॥

સૂત્રાર્થ—અપાય વગરનો, જેનાથી સર્વ અર્થની સિદ્ધિ થાય
એવો, સ્વાત્મામાં રહેનાર, સર્વ મંત્રોમાં મુખ્ય મંત્રભૂત, ઉપાધિ
રહિત, આનન્દસ્વરૂપ અને બ્રહ્મ, સત્ય, તપ અને જ્ઞાન એનો
રસરૂપ તેમજ સર્વજ્ઞ શાસનમાં તત્ત્વજ્ઞાનની સ્વાસ મુષ્ટિરૂપ આ
પ્રતિષ્ઠાસમયગત ભાવનો વારંવાર વિચાર કરવો.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

જેવી રીતે પ્રતિષ્ઠાસમયમાં લભ્ય ઉત્તમ ભાવનું સંર-
ક્ષણ-સંવર્ધન માટે આપણે આગલ વિચાર કરી ગયા તેમ
અહીં શાસ્ત્રકર્તા ફરી તે જ ભાવની વૃદ્ધિ માટે આ ભાવની
મહત્તા અને તેનું ફલ વિચારવાનું જણાવે છે, અર્થાત્
પદાર્થ પરનો મોહ, તેનું સ્વરૂપ, તેની મહત્ત્વતા અને તેના ફલો

વિચારવાથી વધે છે. અહીં આ શ્લોકમાં પ્રત્યેક પદો પ્રતિષ્ઠા-
 સમયલભ્ય ભાવના વિશેષતયા ગ્રંથકર્તાએ ધર્યા છે એટલે
 એ ભાવ કેવા પ્રકારનો છે એમ દર્શાવ્યું છે. શ્લોકાન્તર્ગત
 પ્રત્યેક વિશેષણો સાર્થ અને સમન્વિત હોવાથી અતિગંભીર
 બુદ્ધિએ વિચારવા યોગ્ય છે. પ્રથમ તો શાસ્ત્રકર્તા કહે છે કે—
 ‘નિરપાયઃ’ અપાય એટલે વિઘ્નો-પાપો-દોષો તેનાથી અતીત
 નિરનિરાળો આ ભાવ છે. હેતુ એ કે-આ ભાવની પ્રાપ્તિ થયા
 પછી આત્માને અનર્થકારી પ્રત્યવાયો નડતા નથી; કિન્તુ
 અનર્થપરંપરાનો નાશ જ થાય છે. આમ છતાં ‘સિદ્ધાર્થઃ’
 આ ભાવની પ્રાપ્તિ વાદ સર્વ અર્થોની આવાદ સિદ્ધિ-નિષ્પત્તિ
 થાય છે. એવં આ ભાવ ‘સ્વાત્મસ્થઃ’ સ્વાત્મવૃત્તિ જ છે
 અર્થાત્ તે બાહ્ય પદાર્થવૃત્તિ નથી; કારણ કે-બાહ્યપદાર્થવૃત્તિ
 ભાવ પૌદ્ગલિક કહેવાય અને તે પાપકારી હોવાથી એકાન્ત
 હૈયરૂપ છે જ્યારે સ્વાત્મ સંબંધી ભાવ વિશુદ્ધતર અને શુભ
 ફલદાયી હોવાથી અંગીકાર્યરૂપ કહ્યો છે. તથા મંત્રો જેમ
 વિશિષ્ટ ફલકારી અને આરાધ્ય હોય છે તેમ આ ભાવ પણ
 સ્વાત્મ આત્મિક શક્તિઓનો વિકાસકારી અને અનંતશક્તિ પ્રક-
 ટાવનાર હોવાથી ‘મંત્રરાજ’ મંત્રરાજ જાણવો. ફરીને એ જ
 ભાવ માયાલેપથી નિર્લેપ હોવાથી અસંગરૂપ પણ છે, અને
 આત્માનો પરમશુદ્ધ અપ્રતિપાતિ અને શાશ્વત આનંદદાતા
 હોવાથી આનંદરૂપ પણ જાણવો. અન્તમાં શાસ્ત્રકર્તા ટૂંકમાં
 જણાવે છે કે-‘બ્રહ્મરસઃ’ સત્-ચિત્-આનંદ એ ત્રિગુણરૂપ

જે બ્રહ્મ તેનો જ ઉપરોક્ત ભાવ તે રસભૂત પદાર્થ છે અર્થાત્ સારતત્ત્વ છે, ઇટલે આ ભાવનો સંપૂર્ણ વિકાસ થયા પછી અવશ્ય બ્રહ્મસ્વરૂપનો આવિર્ભાવ થાય, અને સર્વજ્ઞમતમાં આ ભાવ પ્રાપ્ત કરવો એ જ તત્ત્વજ્ઞમુષ્ટિ છે. પરમાર્થ એ કે—સર્વજ્ઞના શાસનનો ફલિતાર્થ છે.

એ રીતે પ્રતિષ્ઠાની વિધિ અને તત્સંબંધમાં સ્વાસ વક્તવ્ય કહ્યા પછી અન્તમાં આ સંબંધમાં અવશેષ વક્તવ્ય કહી ગ્રંથકર્તા આ પ્રકરણની સમાપ્તિ સૂચવે છે.

अष्टौ दिवसान् यावत्,

पूजाऽविच्छेदतोऽस्य कर्त्तव्या ॥

दानं च यथाविभवं,

दातव्यं सर्वसत्त्वेभ्यः ॥ ૮—૧૬ ॥

મૂલાર્થ—આ પ્રતિષ્ઠિત ચિમ્બની આઠ દિવસ સુધી નિરંતર અનેક પ્રકારની પૂજા અવશ્ય કરવી અને વિભવા-નુસારે સર્વ પ્રાણીયોને દાન પળ જરૂર આપવું.

“ સ્પષ્ટીકરણ ”

આગલ કહ્યા પ્રમાણે વિધિસહ જિનચિમ્બની પ્રતિષ્ઠા કર્યા પછી અવશ્યમેવ આઠ દિવસ પર્યંત અષ્ટપ્રકારી,

सत्तरप्रकारी अथवा एकवींशप्रकारी पुष्प, धूप, दीपक, नैवेद्य आदि पदार्थोंबडे पूजा करवी. अहीं मूलमां ' अष्टौ दिवसान् ' ए वाक्यधर्यु होवाथी तेनो परमार्थ ए के-
अष्टान्हिका महोत्सवरूप पूजा करवी अने याचकोने पोतानी शक्त्यनुसार दान पण आपवुं, अथवा सर्व जीवनुं संरक्षण थाय तेम अभयदान आपवुं, एटले जीवोनी हिंसा बंध कराववी.

पोडशकग्रंथविवरणस्य
पूर्वार्धः सम्पूर्णः

